

ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ
DERGİSİ

EĞİTİM FAKÜLTESİ DERGİSİ

*
* *

Sahibi :
Eğitim Fakültesi Adına
Dekan
Prof. Dr.
Bayram KODAMAN

*
* *

Mesul Müdür :
Doç. Dr.
Ahmet NİŞANCI

*
* *

Yazı İşleri Müdürü :
Doç. Dr.
Celâl TARAKÇI

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ
KİTAPLIĞINA AİTTİR
KİTAP NO: 1869018

İlimi ve edebî çalışmalar yayınlanma-
dıkça bu sahalarda gereken ilerlemelerin
sağlanamayacağına inanan Fakültemiz ida-
resi, mensuplarımız ve sosyal ilim mün-
tesiplerine neşir imkânı hazırlamak gayesiy-
le "Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fa-
kültesi Dergisi"ni çıkarmaya başladı.

1986 yılında yayınlanan 1. sayımız
meslektaşlarımızın takdir ve tebriklerine
vesile oldu. Meslektaşlarımız dışındaki
bazı aydınlarımızın da teşvikkâr sözleriyle
karşılaştık. Derginin bu etkisi, onun bir
boşluğu doldurduğu kanaatini bizde uyan-
dırdı. Ayrıca 2. sayıyı çıkarma gayretleri-
mizi kamçıladı.

1. Sayımıza nazaran daha mükemmel
olmasına itina gösterdiğimiz 2. sayımıza
da meslektaş ve aydınlarımızın daha fazla
ilgi göstereceklerine inanıyoruz. Bu inanç-
la Dergimizin üçüncü sayısının hazırlıkla-
rını yapıyoruz. Çünkü biz, ilmin yazıya ge-
çirilerek gelişeceği ve böylece ilim adam-
larının da hakikate yaklaşacakları düşün-
cesine sahibiz.

Derginin yayınlanmasında emeği ge-
çen arkadaşlarıma ve Eser Matbaası men-
suplarına da teşekkür ederim.

Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Eğitim Fakültesi Dekanı

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ
KİTAPLIĞINA AİTTİR
KİTAP NO: 1869018

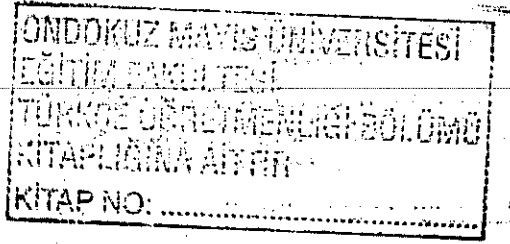
ARADIKER HAYAT HAYATISTEN
DENEYİMİNİZ
TUTANAKLARINIZIN 20. DÜNYA
KAPAKLARINIZIN
KAPAK NO:

DİZGİ, TERTİP, BASKI KAPAK BASKISI :

ESER MATBAASI

Pazar Mah. Necatîfendi Sok. No : 38/1

Tel. : 160 04 (Belediye Sarayı Arkası) SAMSUN

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ VE EĞİTİM

Salih COŞAR*

Kıbrıs; coğrafi şartları, jeolojik yapısı ve en önemlisi tarih ve kültürü ile Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak, bu ülke, stratejik önemi dolayısıyla İngiliz İmparatorluğu'nun dikkatini çekmiş ve çevrilen bin bir entrika ile 1878'de sözleşmeli olarak İngiltere'ye verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'nin karşısında yer almasını bahane eden İngiltere tek taraflı olarak, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı İngiltere'nin bir sömürgesi ilân etmiştir. Fakat; ne Ada'nın kiralanması, ne ilhakı, ve ne de 1923'te Lozan Antlaşmasının 20. maddesine göre bu ilhakin Türkiye tarafından tanınması, Kıbrıs Türklerinin Anavatan'la olan sıkı bağlarını koparamamıştır.

Kıbrıs'ın İngiltere'ye geçmesi üzerine sömürge yönetimi altında yaşamak istemeyen birçok Türk Anadolu'ya göç etmiştir.

Lozan Antlaşmasının 21. maddesi Türkler'in Kıbrıs'tan yeniden göç etmeleri için zorlayıcı bir etken olmuştu. Bu maddeye göre 5 Kasım, 1914 tarihinde Kıbrıs adasında yaşamakta olan Türkler, yerel yasanın belirlediği koşullar çerçevesinde, İngiltere uyruğunu kazanacak ve bu yüzden Türk uğruyunu kaybedeceklerdi. Ayrıca antlaşmanın yürürlüğe konulduğundan başlayarak iki yıllık bir süre içerisinde arzu edenler Türk vatandaşlığını seçebileceklerdi. Bu durumda seçme haklarını kullandıkları tarihi izleyen iki ay içinde Kıbrıs adasını terketmek zorundaydılar.

İşte bu maddede belirtilen hükümlerden dolayı, Türkiye'ye ve milliyetine bağlı pek çok Kıbrıslı Türk, Türkiye'ye göç etmiştir.

Rumlar ise eskiden beri yayılcı ve emperyalist hedefleri olan Megali İdea'ya göre Ada'da kalmışlar, hatta Yunan adalarından gelen göçmenleri Kıbrıs'a yerleştirerek nüfuslarını sürekli olarak artırmışlardı. Eskiden beri nüfus üstünlüklerine dayanarak Enosis, yani Yunanistan'la birleşmek isteyen Rumlar 1955 yılında, önce İngilizlere daha sonra da Türklerle karşı silâhlı saldırılarda bulunmuşlardır.

(*) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim ve Kültür Bakanı

Sonuçta Londra ve Zürih antlaşmalarına göre; 1960 yılında, iki halkın ortaklığına dayalı olarak bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak, Kıbrıs Rumları Enosis emellerinden vazgeçemedikleri ve Enosis'e giden yol üzerinde en büyük engel olarak Kıbrıs Türklerini gördükleri için, 21 Aralık 1963'te yeniden Türk halkına karşı bir soykırım saldırısında bulunmuşlardı.

1963 yılından 1974 yılına değin her türlü güç şartlar ve imkânsızlıklar içerisinde, Kıbrıs Türkleri, Rumların uyguladıkları her türlü baskı, ekonomik abluka ve tehditlere karşı direnmişlerdi. 103 Türk köyünü boşaltarak daha güvenli Türk bölgelerine sığınmışlardı. Ancak teslim olmamışlardı. Şüphesiz bu direnişte Anavatan Türkiye'nin sağladığı her türlü maddî ve manevî katkı Kıbrıs Türkleri tarafından asla unutulamaz. Kıbrıs Türkleri eğer kendilerini koruyan ve güvendikleri Türkiye gibi bir Anavatan'a sahip olmamış olsalardı, şu anda bir halk ve devlet olarak var olamayacaklar, tarihin karanlık sayfalarında sadece yok olmuş bir halk olarak anılacaklardı.

11 yıl, canını, malını, namusunu büyük bir özveri ile savunan Kıbrıs Türkünü düşman ellere teslim etmek istemeyen Anavatan Türkiye, 1974'te çok olumlu ve yerinde bir kararla, uluslararası antlaşmalardan doğan haklarını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etmiş, Türk Ordusu çok başarılı bir Barış Harekâtıyla Kıbrıs'ın bir Yunan adası olmasını önlemiştir. Kuzey Kıbrıs bölgesinde toplanan Türkler bugün kendi toprakları üzerinde; bağımsız, her türlü korku ve baskıdan arınmış olarak, yaşamaktadırlar.

Bu doğal gelişim sonucu, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştu. Buna rağmen ve Kıbrıs Rumlarının her türlü barış tekliflerini reddetmesi üzerine, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve varlığı bütün dünyaya ilân edilmiştir.

Bugün K.K.T.C. özgür Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan 150 bin Türk'ün devletidir ve bu devlet günden güne eğitimde, sanayide, turizmde ve ihracatta plânlı ve programlı bir şekilde kalkınmakta ve ilerlemektedir. Halk tarafından onaylanmış Anayasası ve her türlü siyasal görüşün temsil edildiği 50 kişilik parlamentosu ile demokrasinin en geniş biçimde uygulandığı bu devlet, artık Rum korkusu ile yaşamayan, özgür, mutlu ve geleceğe umutla bakan insanların ülkesidir. Çünkü artık, Kıbrıs Türkünün canla, kanla, kurdukları bir devletleri vardır.

Bugün Anavatanımızın minnet ve şükranla andığımız yardımları, halkımızın kendi özverileri, yetenek ve becerileri ile büyük bir mücadele verilerek bir devlet yaratılmıştır.

Bugün Kıbrıs Türkü ve Türk Ulusu olarak ikinci Türk Devletini kurmanın kıvançlı içindeyiz.

Aradan sadece 11 yıl geçmiştir. Kısa zamanda güzel işler başarmıştır.

Siyasal istikrarsızlığa ve Rumların uyguladığı ekonomik ambargoya rağmen bugün K.K.T.C. 70 ülke ile ticarî ilişki içerisinde. Narenciye-mizi, süt ürünlerimizi, hayvanımızı, sanayi ürünlerimizi ihraç edebiliyoruz. İhracatımızın % 85'i Türkiye dışında üçüncü ülkelere gerçekleşmektedir. Özetle belirtmek gerekirse, sabit fiyatlarla ortalama % 3 kalkınma gerçekleştirilmektedir.

Bugün plânlı kalkınma dönemine girmiş olan K.K.T.C. II. beş yıllık kalkınma plânını hazırlayarak hedeflerini saptamış ve uygulamaya koymuştur. II. beş yıllık kalkınma plânına göre, 1987 geçiş yılı programında, 1986 yılına göre öngörülen hedefler şöyledir :

1987 yılında Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH)'nin carî fiyatlarla 254.547.5 milyon artış göstererek % 6.2'lik bir büyüme göstermesi öngörülmektedir. Kişi başına gelirin ise 1986'ya göre, 1987'de % 4.7'lik bir artışla carî fiyatlarla 1.542.385 TL.'sına yükseltilmesi hedeflenmiştir.

1987 programı döneminde öngörülen büyüme yüzdeleri üretken sektörlerde % 6.3, hizmetler sektöründe ise % 8.6 olarak öngörülmüştür.

Kubey Kıbrıs bir ada olduğu için, ekonomisi içerisinde turizmin büyük bir payı vardır. Bu yüzden 5 yıllık kalkınma plânı içerisinde turizm sektörünün geliştirilmesi, plânın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Turizm sektöründe reel olarak % 13.1 oranında bir büyüme hedef olarak alınmış bulunmaktadır.

K.K.T.C., devlet olma olgusunu günden güne hissettirmekte ve kendini dış dünyada tanıtmaktadır. Tanınmamızda önemli bir etken olan B.R.T. Kurumu TV'si, T.R.T. ile işbirliği halinde yayın yapmakta, ancak günde 2-3 saatlik ayrı yayınlarla yerel haber ve olayları gerek Kuzey Kıbrıs'taki gerekse Güney Anadolu'daki izleyicilerine duyurabilmektedir. Bu süre içerisinde yaptığı Rumca ve İngilizce haber yayınları, Güney Kıbrıs'tan ve komşu Arap ülkelerinden ilgiyle izlenmektedir. Bu gerçeği gözönünde bulunduran kurum, son zamanlarda Arapça haber, müzik ve aktüalite konularını da programlarına alarak genç devletimizin tanınma ve benimsenmesini hızlandıran programlar uygulamaya başlamıştır. Yakın gelecekte; ayrı TV. kanalı sayesinde, bu işlev daha da güçlü olarak yerine getirilecektir. B.R.T.'nin radyo yayınları ise uzun süreden beri Anavatan Türkiye'de; yabancı dildeki yayınları ise tüm Ortadoğu ülkelerinde izlenmektedir.

Bugün K.K.T.C. diye bağımsız bir devlet ve ülke varsa bunu öncelikle Kıbrıs Türk eğitimine borçlu olduğumuzu vurgulamak isterim. Kıbrıs Türkleri ayrı okulları sayesinde dillerini, dinlerini ve en önemlisi ulusal karakterlerini sürdürmüşler; bugünkü mutlu sonuca ulaşabilmişlerdir. Geçmişte her türlü olanaksızlıklar içerisinde çalışmalarını sürdüren ulusal varlığımızın temelini atan milliyetçi öğretmenlerimizin katkılarını daha iyi anlayabilmek ve Kıbrıs Türk Eğitiminin gelişimini daha iyi saptayabilmek için tarihi süreç içerisinde "Eğitim" konusuna kısaca değinmenin gereğine inanıyorum.

Bu düşünce ile önce, K.K.T.C.'de geleceğimizin güvencesi ve eğitimin uygulandığı alan olan "Gençliğin" yolu ne olmalıdır sorusuna cevap vermek ve geçmişe özetle de olsa bakmakta yarar olduğunu sanıyorum.

Millî mücadele sona erip büyük zafer Lozan Antlaşması ile belgelen-dikten sonra Kıbrıs İngiliz İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

Lozan Antlaşması o zamanki deyişle Kıbrıs Türklerine Hakk-ı Hıyar (Bir işi yapıp yapmama serbestliği, hakkı) vermişti. Biraz önce yukarıda da belirttiğim gibi 2 yıl zarfında isteyen, İngiliz uyruğuna geçip, adada kalacak, ya da Türk uyruğuna geçecekti. 1925'lerde bu haktan yararlanan yaklaşık 7-8 bin Türk Anadolu'ya göç etmiştir.

1920'li yıllar Kıbrıs halkı için kuraklık ve fakirlik yıllarıdır. Tüm dünyayı kasıp kavuran 1929 ekonomik buhranı etkisini Kıbrıs'ta da göstermiştir. Bu doğaldır. Doğal olmayan İngiliz idaresinde Türk'e uygulanan "üvey evlât" muamelesi, Türk Toplumunu, Medenî Kanundan, Miras Kanunundan, Çağdaş Eğitim Kurumlarından yoksundur.

Gerek göçler gerekse İngiliz idaresinin yarattığı koşullara ayak uyduramayan Türk Toplumunu, ticaret, zanaat ve tarımda durumunu koruyamamıştır. Ticaret ve imalâta olan ailelerin çocukları memurluğu ya da Türkiye'de okuyup, oraya yerleşmeyi yeğlemişlerdir.

Kıbrıs Türkleri kendilerini Türk hükümetinden, İngiliz hükümetine devredilmiş bir emanet olarak görmektedirler. O günlerde İngiltere hükümetinin en sadık tebasıdır; hükümet aleyhtarları hareketleri ydktur.

Ancak Türkler Anavatanlarından sürekli olarak kitap istemişler, lise (idadi) için müdür ve öğretmen istemişlerdir. Böylece Anavatanla eğitim birliğini sürdürmeye çalışmışlardır.

Kıbrıs Türklerinin Türklüklerine ve Türkiye Cumhuriyetine bağlılıkları okullar ve öğretmenler tarafından devamlı canlı tutulmuş ve korunup

geliştirilmiştir. Anavatan'da Cumhuriyetin ilânı ve devrimlerin uygulanışı hiçbir baskı olmadan öğretmenler öncülüğünde Kıbrıs'ta da uygulanmıştır. Örneğin :

15 Ağustos 1928'de "Kıbrıs Türk Muallim Cemiyeti" Türk alfabesinin uygulanmasını istemiştir. 1 Eylül, 1929'dan itibaren Kıbrıs Türk İlkokullarında Türk harfleri ile yazılmış kitaplar okutulmuştur. Kuran'dan seçilmiş parçalar da Türk harfleri ile bastırılıp okutulmuştur.

1931 isyanından sonra İngilizin baskısı daha da artar. Bu baskı, isyanı Türkler çıkartmadığı halde Türkler üzerinde yoğunlaşır. 30 Kasım, 1931 Bayrak Kanunu ile bayrak çekilemez. 1935'ten sonra ise eğitim üzerinde Türk toplumunun denetimi yitirilmiştir. Tek lisede İngiliz Müdür vardır. 1936 - 37 ders yılında Kıbrıs Türk Lisesi Kıbrıs İslâm Lisesi olarak isim değiştirmiştir. 1944 yılına kadar bir tek erkek lisesi vardır ve yılda 80 öğrenci almaktadır.

1943'ten sonra İngilizlerin Kıbrıs'a Muhtariyet verme konusu gündeme gelince Türkler tutumlarını yeniden değerlendirme gereğini duymuşlardır. Ama güçleri yoktur.

Bu koşullar altında 1950 yılına kadar tahsilli zümrenin Türkiye'de iş bulup orada yerleşmesi ve İngilizin yarattığı koşullarda gelişemeyen Türk toplumunun siyasî tutumu, İngilizlere itaat şeklinde tezahür etmiştir.

Bütün bu güçlülere rağmen öğretmenler büyük bir özveri ile millî konularda öğrencileri aydınlatmış; Türk tarihini yasak olmasına rağmen okutmuş, Türklük şuurunu canlı tutmuş, T. C.'ne bağlılık ve Atatürk devriminin uygulamasını sürdürmeye çalışmıştır.

1950'lerde Anavatan'da okuyan gençlerin dönmesi ve yine Anavatan'ın en mümtaz öğretmenlerinin Kıbrıs'a gelerek ortaöğretim olgusunu yaratmalarından sonra Kıbrıs Türk gençlerinin Atatürkçülük yolunda tam anlamı ile bilinçlendikleri görülmektedir. Kıbrıs Türkü olarak bütün zor koşullara rağmen :

Hedefimizi niçin şaşırmadık?

Ümidimizi niçin yitirmedik?

Nasıl direnebildik?

Varlığımızı nasıl koruduk?

Nereden nereye geldik?

İkinci Türk devletini nasıl kurabildik?

Bütün bu soruların bir tek cevabı vardır :

Türk Milletinin ideolojisi Kemalizme olan bağlılıktır.

EVET KEMALİZM'e olan bağlılık. Bunun için, K.K.T.C.'de Türk Gençliği:

Kemalizmi sadece mazide yaşanmış bir tarihsel olay olarak öğrenmemelidir.

Kemalizmin bir dinamizm olduğunu, aklın rehberliğinde sürekli bir çağdaşlaşma olduğunu, kaynağını, ilkelerini en iyi şekilde öğrenmeli ve korumalıdır.

K.K.T.C.'de Gençliğin yolu Atatürkçülük - Kemalizmdir. Atatürk sözümüzde değil, içimizde, özümüzde, uygulamalarımızda, tüm davranışlarımızda yaşamaktadır. Yaşamaya devam edecektir.

Müsaadenizle burada fazla ayrıntıya girmeyerek günümüze döneyim ve 1974 sonrası Kıbrıs Türk Eğitimi üzerinde sizi aydınlatmaya çalışayım.

20 Temmuz 1974'te Anavatan'ımızın gerçekleştirdiği mutlu Barış Harekâtıyla yıllardan beri süren baskı dönemi geride kalmış, Kıbrıs Türk toplumunun siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik bünyesinde büyük atılımlar olmuştur.

1974 mutlu Barış Harekâtıyla bağımsızlık ve özgürlüğüne kavuşan Kıbrıs Türk Toplumunu, eğitim alanında da atılımlar yaparak büyük başarılar elde etmiştir. Bugün ulaştığımız eğitim düzeyi sayesinde çağdaş ve ileri bir halk olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz.

I. ÖRGÜN EĞİTİM KURUMLARIMIZ

Örgün eğitim deyince ilköğretim öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve özel eğitim kapsamına giren eğitim - öğretim kurumları anlaşılmaktadır. Bu kurumlar, Bakanlığımıza bağlı çeşitli müdürlükler tarafından yönetilmektedir.

A — TEMEL EĞİTİM

Zorunlu eğitimin birinci basamağını oluşturan Temel Eğitim Kurumları ana okulları ve ilkokullardır. Ana okullarına 4-5 yaş, ilkokullara da 6-11 yaş grubu öğrencileri devam etmektedir. Bakanlığımıza bağlı okullardaki 1986-1987 öğretim yılı okul sayısı ve öğrenci - öğretmen durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

Okulun Türü	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğrenci-Öğretmen Oranı
Devlet Anaokul ve Arasınıfları	65	63	1754	27.8:1
İlkokul	161	749	20781	27.7:1
Toplam	226	812	22535	27.7:1

B — ORTAÖĞRETİM

Ortaöğretim kurumlarımız 3 yıllık ortaokullardan ve 3 yıllık liselerden oluşmaktadır. Liseler ise, Genel liseler ve Meslekî - Teknik liseler olarak ayrılmaktadır.

1. Ortaokul öğrenimi zorunlu olup 12 - 15 yaş grubunu kapsamaktadır. 1986 - 1987 öğretim yılında ortaokullarımızın sayısı, öğrenci ve öğretmen durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

Okulun Türü	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğrenci-Öğretmen Oranı
Orta okul	22 (9 Bağımsız 13 Lise ve Meslek Liselerine bağlı)	439*	7130	16.25:1

(*) Bazı öğretmenler; liselerde de görev yapmaktadır.

2. Genel liselerimizin sayısı 12 olup 1986 - 1987 öğretim yılında bu okullara devam eden öğrenci durumu ve öğrenci - öğretmen oranı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Okulun Türü	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğrenci-Öğretmen Oranı
Genel Liseler (Kolejler dahil)	12	255*	3968	15.56:1

(*) Bazı öğretmenler ortaokullarda da görev yapmaktadır.

3. Meslekî Teknik Öğretim Okulları bünyesinde Ticaret liseleri, Endüstri Meslek liseleri, Kız Meslek liseleri ve Pratik Sanat lisesi ile Yaygın Eğitim veren çeşitli okullar bulunmaktadır.

Ortaokullara dayalı olan Meslekî Teknik liselerin 1986 - 1987 öğretim yılındaki durumları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Okulün Türü	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğrenci-Öğretmen Oranı
Ticaret Liseleri	3	73	852	11.67:1
Endüstri Meslek Lisesi	3	102*	778	7.63:1
Kız Meslek Lisesi	2	17*	118	6.94:1
Pratik Kız Sanat Okul ve Kursları	6	38	991	26.1:1
Toplam	14	230	2739	11.91:1

(*) Pratik kız ile erkek sanat okul ve kurslarında da görev yapmaktadırlar.

Genel liselere ve Meslekî - Teknik liselere devam eden öğrenci sayısı ve öğrenci - öğretmen oranı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türü	Sayısı	Sayısı	Sayısı	Oranı
Okulun	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Öğrenci-Öğretmen
Meslekî - Teknik L.	8	192*	1748	9.1:1
Genel Lise/ler	12	255**	3968	15.56:1
Toplam	20	447	5716	12.79:1

(*) Bir kısım öğretmenlerden yaygın eğitimde de yararlanılmaktadır.

(**) Bir kısım öğretmenler ortaokullarda da görev yapmaktadır.

C — YÜKSEK ÖĞRETİM

Liseyi bitiren öğrencilerimiz Doğu Akdeniz Üniversitesinde, Türkiye ve üçüncü ülkelerde öğrenim görmektedirler.

Kuzey Kıbrıs'ta bulunan iki yüksek öğretim kurumumuz, Doğu Akdeniz Üniversitesi adı altında birleştirilecektir. Bunlar Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Öğretmen Kolejidir. Türk Öğretmen Koleji, anılan Üniversitenin Eğitim Fakültesinin bir bölümü olacaktır.

Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin Kuruluş Yasası K.K.T.C. Cumhuriyet Meclisinin 23 Mayıs 1986 tarihli birleşiminde kabul olunarak Resmî Gazetede yayımlanmış ve Üniversitemizin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.

Halen Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin; Mühendislik ve İşletme - Ekonomi bölümleri faaliyettedir. Mühendislik Fakültesinde İnşaat, Makine ve Elektrik bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca Teknisyenlik bölümü, ara teknik eleman yetiştirme faaliyetlerini sürdürmektedir.

1986 - 1987 öğretim yılında Yüksek Öğrenime devam eden öğrencilerimizin dağılımı şöyledir :

K.K.T.C.'de :

Doğu Akdeniz Üniversitesi	438
Türk Öğretmen Koleji	183
Açık Öğretim Fakültesi	305
Türkiye'de :	1853
Diğer Ülkelerde :	253

Toplam 3032

Not : Türkiye'de ihtisasta olanlar dahil edilmemiştir.

1986 - 1987

ÖĞRETİM YILINDA

Türkiye Üniversitelerinde Okuyan Öğrenciler

Sıra No.	Üniversite	1. sınıf			2. sınıf			3. sınıf			4,5,6. sınıf			Genel Topl.
		K	E	Top	K	E	Top	K	E	Top	K	E	Top	
1	Ankara	17	10	27	18	24	42	16	21	37	30	37	67	173
2	Hacettepe	28	24	52	28	24	52	38	20	58	34	41	75	237
3	O.D.T.Ü.	10	13	23	18	19	37	15	17	32	21	49	70	162
4	Gazi	29	17	46	40	25	65	23	34	57	27	56	83	251
5	Bilkent	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
6	Boğaziçi	5	5	10	2	2	4	5	3	8	6	11	17	39
7	İstanbul	13	17	30	20	24	44	26	23	49	27	44	71	194
8	İ.T.Ü.	3	13	16	10	12	22	3	15	18	3	14	17	73
9	Marmara	9	4	13	9	11	20	6	12	18	13	17	30	81
10	Mimar Sinan	2	—	2	1	1	2	1	1	2	5	—	5	11
11	Yıldız	1	5	6	1	6	7	2	8	10	4	10	14	37
12	Ege	5	8	13	12	11	23	10	7	17	10	17	27	80
13	9 Eylül	5	14	19	6	14	20	6	18	24	3	20	23	86
14	Çukurova	3	15	18	5	15	20	2	15	17	7	19	26	81
15	Uludağ	6	12	18	3	12	15	3	9	12	7	14	21	66
16	Atatürk	1	5	6	—	4	4	3	7	10	4	6	10	30
17	Selçuk	3	7	10	1	4	5	2	3	5	6	7	13	33
18	Dicle	1	2	3	3	1	4	2	2	4	1	3	4	15
19	Akdeniz	3	5	8	1	9	10	2	13	15	1	7	8	41
20	Fırat	—	2	2	—	1	1	—	2	2	1	3	4	9
21	Cumhuriyet	1	2	3	—	5	5	—	4	4	—	4	4	16
22	Trakya	1	4	5	1	6	7	—	7	7	—	4	4	23
23	Karadeniz	1	3	4	1	3	4	1	2	3	—	1	1	12
24	Erciyes	1	4	5	—	1	1	1	4	5	—	3	3	14
25	100. Yıl	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	1	3
26	19 Mayıs	2	2	4	1	2	3	1	3	4	4	1	5	16
27	İnönü	1	2	3	—	1	1	—	—	—	—	—	—	4
28	Anadolu	4	7	11	3	17	20	2	16	18	4	11	15	64
Toplam :		156	204	360	184	254	438	171	266	437	218	400	618	1853
Genel Toplam		360			438			437			618			1853

1986 - 1987

Öğretim Yılında
Türkiye'de Branşlara göre

ÖĞRENCİ DAĞILIMI

Sıra No.	Branşlar	1. sınıf			2. sınıf			3. sınıf			4,5,6. sınıf			Genel Topl.
		K	E	Top	K	E	Top	K	E	Top	K	E	Top	
1	Tıp	9	23	32	20	24	44	15	33	48	28	89	117	241
2	Diş Hekimliği	4	2	6	4	2	6	4	2	6	7	7	14	32
3	Eczacılık	3	1	4	3	3	6	7	3	10	11	3	14	34
4	Veteriner	2	—	2	—	—	—	—	5	5	—	5	5	12
5	Mimarlık	5	2	7	9	6	15	7	13	20	13	7	20	62
6	Fen (F.K.B.M.)	4	14	18	25	41	66	24	14	38	34	49	83	205
7	Mühendislik	5	34	39	17	52	68	13	59	72	11	81	92	272
8	Sos.Ek.İş.M	10	26	36	30	60	90	26	40	66	26	77	103	295
9	Kültür Lisan	4	2	6	5	1	6	4	1	5	4	3	7	24
10	İngilizce	43	12	55	20	13	33	25	11	36	42	25	67	191
11	Eğitim Öğr.	41	43	84	39	26	65	24	36	60	23	23	46	255
12	Hukuk	3	—	3	1	1	2	4	5	9	5	7	12	26
13	B.E. Spor	1	5	6	—	10	10	5	10	15	3	10	13	44
14	Güzel Sanat.	1	1	2	1	1	2	2	2	4	6	9	15	23
15	M.Y. Okulu	21	39	60	10	14	24	11	32	43	5	5	10	137
Toplam :		156	204	360	184	254	438	171	266	437	218	400	618	1853
Genel Toplam		360			438			437			618			1853

1986 - 1987
Doğu Akdeniz Üniversitesi
ÖĞRENCİLERİ

I. 1. Sınıf.	K.K.T.C.	T.C.	Toplam
Elektrik	32	19	51
İnşaat	40	37	77
Makine	4	25	29
Teknisyenlik	1	1	2
	77	82	159
II. 2. Sınıf.			
Elektrik	16	19	35
İnşaat	32	22	54
Makine	4	14	18
Teknisyenlik	12	—	12
	64	55	119
III. 3. Sınıf.			
Elektrik	15	2	17
İnşaat	5	3	8
Makine	3	2	5
Teknisyenlik	10	—	10
	33	7	40
IV. 4. Sınıf.			
Elektrik	5	1	6
İnşaat	5	1	6
Makine	—	1	1
	10	3	13
V. İşletme - Ekonomi	89	83	172
VI. Hazırlık	165 H	437 H	602 H
		A + H	
		111 + 62 =	173
VII. 3. Ülkeler			
Genel Toplam :	438	667	1278

H : Hazırlık 664
A : Ara sınıflar 614

1278

Türk Öğretmen Koleji
1986 - 1987
Öğretim Yılı
Öğrenci Dağılımı

	K.K.T.C.		T.C.		Toplam
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	
Sınıf I	103	80	2	2	187
	183		4		

NOT : T.Ö.K.'nin diğer sınıflarda öğrencisi yoktur.

Açık Öğretim Fakültesi
Lefkoşe
1986 - 1987
Öğretim Yılı
Öğrenci Dağılımı

	ÖSYM (Öğrenci)	Özel Kont. (Yetişkin)	Toplam
Sınıf I	230	193	423
Sınıf II	48	137	185
Sınıf III	18	70	88
Sınıf IV	1	1	10
	305	401	706
Yüksek Lisans (İş İdaresi)			
I Grup (Mühendisler)		25	
II Grup (Diğerleri)		25	50
		50	756

NOT : Yüksek Lisans uygulama programının zamanı henüz saptanmadı

1986 - 1987
Öğretim Yılında
3. Ülkelerde Yüksek Öğrenim Gören
Öğrenciler

Ülke	Öğrenci Sayısı
İngiltere	104
ABD	106
Fed. Almanya	15
Suidi Arabistan	13
Fransa	2
İtalya	1
Avusturya	2
Kanada	4
İsveç	1
Rusya	5
Toplam :	253
Branşlara Göre Dağılım	
Lisans üstü (Post-Graduate)	46
Lisans (Degree)	190
HND	17
Toplam :	253

D — ÖZEL EĞİTİM KURUMLARI

Özel Eğitim; bedenen veya zihnen özürlü olup özel bir eğitim ve öğrenime ihtiyaç duyan okul öncesi eğitim yaşına ulaşmış çocukların onsekiz yaşına kadar olan eğitimlerinin tümünü kapsar.

Kıbrıs'ta tümüyle 3 Özel Eğitim Kurumumuz vardır :

1 — Lâpla Sağırılar Okulu : Okula 5 - 18 yaş grubunda 22 öğrenci devam etmektedir. Okul yatılıdır. Okulda 5 öğretmen, 2 öğretici usta ve 1 idare amiri görev yapmaktadır.

2 — Girne Geri Zekâlılar Okulu : 5 - 18 yaş grubunda 21 öğrencisi vardır. Okul yatılıdır. Okulda 3 öğretmen, 1 öğretici usta görev yapmaktadır.

3 — Spastikler Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi : Merkezdən 2-18 yaşlarındaki 27 spastik öğrenci yararlanmaktadır. Ayrıca 7 normal öğrenci haftada 2 saat dil terapisi için okula gelmektedir. Merkezde 6 öğretmen görev yapmaktadır.

II — YAYGIN EĞİTİM

Pratik Kız Sanat okulları, Köy Kadın Kursları ile Din ve Ticaret Gece Enstitülerinde yaygın eğitim faaliyetleri sürdürülmektedir. Pratik Kız Sanat okulları 6 merkezde 991 bayana Biçki-Dikiş, Nakış, Çocuk Bakımı, Ev Ekonomisi konuları üzerinde teorik bilgi ve beceri kazandırmak suretiyle yeteneklerini geliştirmektedir.

Dil, Muhasebe, Daktilografi ve ÖSYM kursları yapılan Dil ve Ticaret Gece Enstitülerinde halen 349 kursiyer kurs görmektedir. 37 köyde ev hanımlarına ev idaresi, çocuk bakımı, biçki-dikiş ve nakış gibi meslekî konularda teorik bilgi ve beceri kazandıran bu kurslarda 29 öğretmen görev yapmaktadır. Anılan kurs merkezine 655 bayan devam etmektedir.

GELİŞMELER :

1 — 1986-1987 öğretim yılında 9 yeni ana sınıfı açılarak 16 merkezde daha yeni ana sınıfları açılması için hazırlıklar yapılmaktadır.

2 — 1986-1987 öğretim yılından itibaren uygulamaya konmak üzere Bakanlıkça ilkokul öğretim programları hazırlanmıştır.

3 — Toplumumuzun ihtiyaçları gözönünde tutularak 1986-1987 öğretim yılında Lefkoşa Sedat Simavi Yapı ve Endüstri Meslek lisesi bünyesinde Pratik Sanat lisesi bölümü açılmıştır. Burada halen 28 erkek öğrenci eğitim-öğretim görmektedir.

Pratik Sanat lisesi, okul çağında iken çeşitli nedenlerle okuldan ayrılmış bulunan veya değişik sorunları nedeniyle ortaokul sonrası üst öğrenime devam etmek isteyip iş hayatına atılmak durumunda kalan veya kalacak olan ancak belli bir beceriye sahip olmaması nedeniyle güçlüklerle karşılaşan 18 yaşını doldurmamış gençlerin bir meslek sahibi olmasını sağlamak ve piyasaya kalifiye ve el becerisi bulunan teknik bilgili elemanlar yetiştirmek amacıyla Metal İşleri, Sıhhi Tesisat-Demir bölümünde olmak üzere etkinliğe başlatılmıştır. Üç yıl süreli olacak olan Pratik Sanat lisesinde ağırlık, el becerilerine dönük pratik uygulamalar

olacaktır. Pratik uygulamalar olanaklara bağılı kalmak kaydıyla Endüstri-deki iş yerlerinde veya okulun Döner Sermayesi çalışmalarında gerçekleştirecektir. Öğrencilere çalışmaları ile ilgili olarak ayda asgarî 10.000 TL. ücret tahakkuk ettirilmektedir.

Öğrenciler ilk aşamada üretim yapamayacak durumda olduklarından sözü edilen 10.000 TL. ödenek Devlet Bütçesinden karşılanmaktadır.

Mezun olacak olan öğrenciler K.K.T.C.'nde istihdam bakımından Endüstri Meslek lisesi mezunu muadilî addedilerek Kamu Görevine giriş yapabilecektir.

Bu öğretim yılında Sedat Simavi Yapı ve Endüstri Meslek lisesi bünyesinde Teknik lise de öğretime başlamıştır. Öğrencilerin üniversitelere daha iyi hazırlanabilmeleri amacını güden bu liseye Endüstri Meslek liseslerinin birinci sınıfını başarı ile geçenler arasından ortalama notu 70 ve yukarı olanlar alınmaktadır. Halen 20 erkek öğrenci teknik lisede eğitim - öğretim görmektedir.

4 — Öğretim süresi dört yıla çıkarılmış olan Türk Öğretmen Koleji-ne; ilkökul öğretmeni ihtiyacımız dikkate alınarak bu yıl 183 öğrenci alınmıştır.

5 — Yıllardır bir eğitim yasasından yoksunduk. Ancak 23 Mayıs 1986 tarihli yasa ile bir "Millî Eğitim Yasası"na kavuşmuş bulunmaktayız. Bu yasa; millî eğitimimiz, sosyal, kültürel, tarihî ve millî varlığımız göz önünde tutularak hazırlanmış olup bu yasada millî eğitimimizin amaçları açıklıkla ortaya konmuş, böylece eğitimimiz bir bütünlüğe kavuşturulmuştur. Yasanın geçmesinden sonra okullarımız yasanın öngördüğü hükümlere göre yeniden düzenlenmiş ve yönlendirilmiştir.

II. Beş Yıllık Kalkınma Plânında Öngörülen Eğitimle İlgili Hedefler :

- (1) Okul öncesi eğitimde kapsamın genişletilmesine devam edilecek ve bu çağdaki çocukların % 50'si kapsanacaktır.
- (2) Temel Eğitim I. Kademedeki çağ nüfusunun tümü kapsam içine alınacaktır.
- (3) Temel Eğitim II. Kademe/Ortaokullarda okullaşma oranı % 100'e çıkarılacaktır.
- (4) Orta öğrenimdeki nüfusun % 80'i kapsanacak, meslekî teknik eğitime ağırlık verilecek, orta öğretimdeki öğrencilerin % 50'sinin genel liselere ve % 50'sinin de meslekî liselere yönlendirilmesine çalışılacaktır.
- (5) Yüksek öğretimde ise kapsamın % 30'a çıkarılmasına çalışılacaktır.

SONUÇ

Yaklaşık yüzyıldan beri, yabancı yönetimler altında yaşadığı halde dilini, dinini ve kültürünü korumasını başaran Kıbrıs Türk toplumu, hiçbir dönemde birliğini, bütünlüğünü bozmamış ve en önemlisi Anavatanla olan ilişkilerini daima sürdürmüş ve bugünkü mutlu sona ulaşabilmiştir.

Bugün dünyada var olan ikinci Türk devleti K.K.T.C., anayasası, parlamentosu ve bayrağıyla yaşayan bir varlıktır. Anavatan Türkiye'nin maddî ve manevî katkılarıyla günden güne gelişen bu devlet özellikle eğitim alanında okulları, öğretmenleri ve eğitilmiş insan potansiyeliyle övünç duyulacak bir düzeydedir. Yetişmiş insan potansiyelimiz ve ulaştığımız eğitim düzeyi bağımsızlığımız ile demokrasimizin dayanağı ve kalkınmamızın en büyük güvencesidir. Anavatanımız Türkiye'nin korumacılığı ve katkılarıyla yakın gelecekte daha mutlu günlere ulaşacağımıza olan ümit ve inancımızın tam olduğunu bir kez daha vurgulamak isterim.

SOVYETLER BİRLİĞİNDEKİ TÜRKLÜĞÜN VE İSLÂMİN BUGÜNKÜ DURUMU

Dr. B. HAYİT*

A) Sovyetler Birliğindeki Türklerin ve Müslümanların Tarihi ve Bugünkü Toprakları :

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin bütün toprakları takriben 22.402.200 km²'den ibarettir. Bunlardan 10.952.900 km² büyüklüğündeki topraklar, Türklerin ve Müslümanların yaşadıkları bölgelerdir. Demek ki, Sovyetler Birliğinin bütün topraklarından yüzde 49'u Türklerin mülküdür. Tarihte ve zamanımızda Türklerin ve Müslümanların memleketleri, Türkistan (bugünkü Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri), Yakutistan (Sahalar), Tataristan, Başkırdistan, Çuvaşistan, Hakas, Tuva, Altay bölgesi, Azerbaycan, Dağıstan (Kuzey Kafkasya) ve Kırım'dır. İşte bu Türk ülkelerinden Türkistan (Batı) 3.994.400 km², Yakutistan 3.062.100 km²'den ibarettir. Türklerin bu iki ülkesi, Sovyetler Birliğindeki büyük ölçüdeki topraklarının sahibi- dir ki, bu ise Sovyetler Birliğinin yüzde 35 topraklarını teşkil etmektedir. Sovyetler Birliğindeki Türklerin topraklarından Türkistanın büyük stratejik ehemmiyeti vardır. Çünkü bu ülke 30 milyondan fazla km²'de yerleşen komşu memleketler (Moğolistan, Güney - Sibiry, İdil - Ural = Tatar, Başkırd - Çuvaş; Kafkasya, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Çin = Doğu Türkistan) ile siyasî, iktisadî ve kültürel münasebetlerde bulunmaya imkan yaratmaktadır.

Sovyetler Birliğindeki Türk toprakları, Kırım istisna, coğrafî cihetten birbirlerine komşudurlar. Sovyetler Birliğinde ve Batı Avrupada bu Türk ve Müslüman topraklarının coğrafyası meselelerinde, her bir Türk memleketini hesaba alan eserler mevcuttur. Lakin bugüne kadar Sovyetler Birliğindeki Türk memleketlerinin genel coğrafyası yazılmadı. Böyle bir eser, Türkiye'de de yazılmamıştır. Bugünkü Sovyetler Birliğinin topraklarından yüzde 49'u Türklere ait olduğundan görülüyor ki, Rusya imparatorluğu, Türkler ve Müslümanların toprakları hesabına büyümüştür.

(*) Marmara Üniversitesi Misafir Öğretim Üyesi.

B) Rusya Tarafından Türk Ülkelerinin İlhak Edilişi Tarihinden Parçalar :

Rusya, 1948 yılında Türk hakimiyetinden kurtulabilmiştir. Aradan 72 yıl geçtikten sonra, Rusya ilk defa 1552'de Türk-Müslüman Kazan Hanlığını, 1556'da da Astrahan Hanlığını işgal etmiştir. Rusya işte Türk devletlerinin işgali vasıtasıyla Sibarya'ya girmeyi başarmıştır. Rusya'nın Sibiryayı işgal etmek faaliyetleri 1577'de başlamıştır. Sibiryada Türk devletinin hükümdarı Küçüm Han devrinde Rusların Sibiryayı zaptetme siyaseti ciddi bir şekil aldı. Küçüm Han Ruslara karşı 21 yıl (1577 - 1598) savaşlarda bulundu. Onun öz evlatları -Ali Han ve İşim Han-, 1670'e kadar Sibiryayı Türk devletini Rusların hücumundan ve zaptından kurtarmak için savaşları devam ettirdiler. Demek ki, Sibiryadaki Özbek-Türk sülâlesinin devleti, Rusların istilâ hareketleri aleyhinde 92 yıl savunma savaşlarında bulduktan sonra mağlubiyete uğradılar.

Rusya, 1617'de Saha-Türkleri (= Yakutlar) memleketini işgal etmek için askerî hareketlere başladı. Saha-Türkleri, kendilerini Rusya hücumundan kurtarmak ve istiklallerini devam ettirmek için 65 yıl savaştılar. Rusya 18. asrın başında bütün Yakutistan'a hakim olabildi. Hakas Türkleri 17. asır sonunda Rus hakimiyeti altına girdiler. Tuba (= Tuva) Türkleri 1756'dan beri Çin hakimiyeti altında yaşamaktaydılar. Çin'deki 1911 ihtilâlinde sonra, Çinlilerin Tuba'daki hakimiyeti zayıflamıştı. Bundan istifade eden Rusya 1911'de bu Türk ülkesini hakimiyeti altına alma kararı verdi. Tuba 1914'de Rusya himayesi altındaki devlet olarak ilan edildi. İkinci Dünya Savaşından sonra, bu devlete de son verildi ve onun Toprakları Tuba Sovyet Muhtar vilayeti olarak Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetine ilhak edildi.

Rusya, Kazan ve Astrahan hanlıklarını ve Sibiryadaki Türk devletlerini işgal ettikten sonra, Türkistan'a yakınlaştı. 1734 - 1784 arasında Türkistan'ın Ural ve Balhas göllerinin daha kuzeyindeki bozkırlarda yerleşen ve göçebe hayat yaşayan Türklerin oturduğu bölgeleri de kendi hakimiyetleri altına aldılar. Ruslar, 1783'de Kırım'ı, 1828'de ise Azerbaycan'ı işgal ettiler. Aynı vakitlerde Kuzey Kafkasyayı işgal ettiler.

Rusya 1852'de Hokand Hanlığı aleyhinde savaşa başladı. Arada devam ettirilen savaşlar, sulhlar, antlaşmalar, diplomatik oyunlar ve yeniden savaşlar yoluyla Hokand hanlığı 1876'da mağlubiyete uğradı. Rusya Hokand hanlığı topraklarını kendisine kattı.

Rusya 1868'de Buhara Emirliğine hücum etti ve savaşta kazanan Ruslar Buhara'nın Semerkant ve Şehrisebz şehirlerini Rusya'ya ilhak ile Buhara devletinin kendilerinin himayesinde yarım-müstakil bir devlet haline

getirdiler. Ruslar 1873'de Hive hanlığını, 1884'de de Türkmen bölgesini işgal ettiler. Onlar, 1897'ye kadar Pamir dağındaki Türkistan hudutlarını işgal ettiler. Demek ki, Ruslar 345 yıl içinde (1552 - 1897) Türkler ve Mümlüsanların 10 milyon km²'den fazla topraklarını zaptettiler. Fakat, Buhara ve Hiva devletlerinin dahili müstakilliklerini ortadan kaldıramadılar. Sovyet Rusya'nın Kızıldususu, 1920'de Ceditçilerin yardımları ile Buhara ve Hive'de Halk Cumhuriyetini teşkil ettirdi. Sovyet Rusya bunların bağımsızlığını 1921'de yapılan bir antlaşma ile kabul etti. 1924'de ise, bunların toprakları Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan dedikleri Sovyetlerin memurî bölgelerine taksim edilerek Sovyetler Birliğine ilhak edildi. Bunun ile beraber Türkistan Türklüğü ve İslâmı tarihinde XVI. asır başından beri 400 yıla yakın yaşayan devletlere son verildi.

Rusya tarafından Türk ülkelerinin işgal edilişi meselesinde devrimizde bir büyük hata mevcuttur. O da Türkistan'ın Rusya tarafından kolay işgal edildi denilen efsanedir. Bazı Rus tarihçileri böyle bir fikiri ortaya çıkarmışlardır. Bunlardan örnek alarak, Batı ülkelerindeki bazı ilim adamları da Rusların fikirlerini desteklemişlerdir. Rusya Türkistanı istilâ için 1717'de askeri faaliyete başlamış ve bunu 1897'de sonuçlandırmıştır. Bu, 180 yıl demektir. Eğer, hakikaten Türkistan'ı zaptedebilmesi kolay bir mesele olsa idi, o zaman, Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesi hakkında 1840 - 1852 yıllarını içine alan makaleler ve eserler bibliografyası 415 cildi teşkil etmez idi. (Bakınız: Mejov, Turkestanskiy Sbornik, 1878 - 88 yıllar). Bu bibliyografyayı Maslov isimindeki bir âlim 595 cildine kadar devam ettirmiştir. Buna ilâve olarak Aleksander Serebnikov, 22 cildten ibaret bibliyografya neşretmiştir. Yalnız bibliyografyası 617 cildten ibaret bulunan işgal edilişi meselelerine ait yazılar, Rusyanın Türkistanı kolaylıkla işgal edemediğinin bir delilidir.

C) Çar Rusyası Devrinde Türklerin Durumu :

Çar Rusyası Türk yurtlarını işgal ettikten sonra, her şeyden önce hakimiyet taleplerini kandırma - siyaseti şeklinde devam ettirdi. Türk topraklarına Rus göçmenlerini yerleştirmesi, yani kolonizasyon, Rusya'nın mühim iktisadî siyasetini teşkil etmişti. Bunun ile beraber Türk topraklarındaki hammaddeleri Rusya devleti menfaati için kullanmak, Rusya'da hazırlanan sanat mahsulatlarını Türk ahalisine satmak, Türkistan'da pamukçuluğu yükseltmek, ham - pamukları Rusya'ya göndermek ve orada tekstil sanatını teşkil ederek Türk ülkelerinde tekstil pazarlığını yapmak Rusya devletinin esas gayesiydi.

Türkleri ve bunun ile beraber Müslümanları Hıristiyanlaştırma siyaseti Rus devletinin kültür-politikasının temeli idi. Ruslar, kendilerinin Hıristiyanlaştırma siyasetinde Yakutistan'da muvaffakiyet kazandılar. Çünkü Yakut-Türklerini Hıristiyanlaştırdılar. İdil-Ural bölgesindeki Türklerden de zorlukla bir milyona yakın Müslümanı Hıristiyan dinine soktular. Hıristiyan dinini kabul ettirmek için Ruslaştırma-Siyaseti de ayrıca rol oynadı. Lakin, bu sahada başarılı olamadılar. Rus kültürünü yaymak için teşebbüslerde bulundular. Lakin Türk-İslâm kültürünün tesirinden kurtaramadılar.

Rusya Türk yurtlarını istila ettikten sonra Türkler için kendilerini kendileri tarafından idare etmek hukukunu vermediler. Köylerdeki ve şehirlerdeki mahalleler için Türklerden muhtarlar tayin ediliyordu. Bunlar ise Rusların kaza ve şehir başkanına itaat ediyorlardı. Ruslar Türklerden tercümanlar yetiştirmeye ehemmiyet verdiler. Çünkü devlet memuriyeti ile ahali arasında bunların vasıtasıyla temaslarda bulunuyordu.

Hıristiyan dini esasında devlet idare edildiğinden Ruslar İslâm aleyhinde ciddî faaliyetlerde bulundular. Rusya İslâmın mevcudiyetini kendisinin devlet menfaatları için tehlikeli olarak görmüştür. İslâmı tesirsiz hale getirmek için yollar aramıştır. Medreseler, dini mektepler ve camilere yapılan maddî yardım durdurulmuştur. Buna rağmen, Müslümanlar mümkün olduğu kadar kendilerinin dini müesseselerini himaye etmekteydiler. Rusya devleti ancak 1831'de Kırım için bir Müslüman dinî idare kurmaya izin vermişti. 1872'de Kafkasya ve 1878'de Orenburg'da da İslâm dini yönetimlerinin kurulmasına izin verildi.

İslâmın en mühim merkezi bulunan Türkistan için dinî yönetim teşkil edilmesine izin verilmedi. Hattâ, bu İslâm ülkesinde 1898'den itibaren zekat vermek ve almak da yasak edilmiştir. Şeriat mahkemeleri yalnız 30 rubleye yakın meseleleri görmeye haklı idiler. Camiler inşaatı için Rusya'nın İçişleri Bakanlığından, Türkistan için ise askeri bakanlıktan izin alınmıyordu. Rusya Türkistan'da yeni camiler inşaatı için izin vermedi. Hattâ, Taşkent şehrinde 25 yıl içinde 66 cami ibadethanelikten çıkarılmıştı.

D) Komünist Rusya'sı Devri'nde Türkler :

Rusya'da Ekim 1917 Komünist ihtilalinden sonra, Yalnız Türk-Müslümanlar değil, belki bütün gayr-i Rus milletlerin liderleri Bölşeviklerin acele olarak millî hürriyetler hakkında verdikleri vaade inanmışlardı. Türk Müslüman vekilleri 1917 sonunda kendilerinin muhtar devletlerini kurmak için faaliyetlerde bulundular. Kendilerinin hükümetlerini teşkil etmişlerdi.

Azerbaycan, Kuzey Kafkas, Kırım, İdil - Ural, Alaş - Orda ve Türkistan millî cumhuriyetleri ilan edilmişti. Millî rehberler kendilerinin "yurdlarını" millî ve İslâmî esasta idare etmek için harekette idiler. Rus Bolşevikleri millî cumhuriyetler aleyhinde cephe almıştır. Onlar, milliyetlere hürriyet diye Komünizm prensiplerini taşıyan, merkezleştirilen, Sovyet Rusya'dan hiç bir vakit ayrılamayan Sovyet cumhuriyetlerinin teşkil edilmesini anlamışlardır. Sovyet Rusya, Türk - Müslüman millî cumhuriyetlerini 1918 - 20'de ortadan kaldırdı. Bunların yerinde ise, Türk kavimlerinin adını taşıyan Sovyet -Devlet Birliklerini teşkil ettirdi. Böyle bir siyaset tabiidir ki, Türk ve Müslüman milliyetçilerini Sovyet Rusya aleyhinde cephe açmaya mecbur etmiştir. Sovyet - Komünizm idaresindeki Rusya ile müstemleke bulunan Türk ülkeleri arasında mücadele başlanmasına zorlanmıştır. Bilhassa, Şubat 1918'de Türkistan Muhtar Cumhuriyetinin hükümeti hapse alındıktan sonra, Türkistan'da Sovyet-Rusya hakimiyeti aleyhinde mücadele başlamıştır. Bu mücadeleye Sovyet-Rusya Basmacılık, yani haydutluk hareketi diyorlardı. Bu büyük mücadele Şubat 1918'den Mayıs 1934'e kadar devam etmiştir ki, böyle millî hareketin kanlı bir faciası tarihte yok denecek kadar azdır. Türkistan Türkleri 1916'da genel halk isyanı ile Rusya'ya büyük darbe vermişti. Rus liderleri, Türkistan'daki 1916 yılı ayaklanmasını Rusya aleyhinde açılan ikinci cephe olarak görmüşlerdi. Basmacılık hareketi bugüne kadar ne Sovyet-Rusya tarafından ve ne Türkistan Türkleri tarafından unutulmuştur. Tabii, Türkistanlılar mücadelede mağlupiyete uğradılar. Lakin, millî hürriyet arzularından vazgeçemediklerini isbat etmişlerdir.

E) Türk ve Müslüman Ülkelerinde Sovyet-Devlet Memuriyetleri :

Sovyet-Rusya Türk yurtlarında kendi hakimiyetini sağladıktan ve sabık Çar - Rusya'sında hakim bulunan Türkleri yeniden Sovyet-Rusya imparatorluğuna çok kanlı hareket ve başka tedbirlerden sonra hakimiyeti altına aldıktan sonra, Türkleri Sovyetleştirmeye başladı. Sovyetleştirmenin mühim şekli, Türkleri idare etmek için onları çeşitli cumhuriyetle bölmektir. Devlet idaresinin yeni memuriyet şeklini veya birliklerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, Sovyet Muhtar Vilayetleri diyorlar. Türklerin 10 milyon km²'den fazla toprakları bugünkü Sovyetler Birliğinde aşağıdaki şekilde idare edilmektedir :

6 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan), SSCB'e bağlıdır.

11 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (Baskırdistan, Tataristan, Dağıstan, Kabardin-Balkar, Kuzey-Ostein, Çeçin-İnguş, Çuvaş, Yakutistan,

Tuba) Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti tarafından idare ediliyorlar; (Kara-Kalpakistan-Özbekistan SSC'ye itaat ediyor ve Nahşivan Muhtar SSC, Azerbaycan SSC'ye itaat ediyor).

5 Muhtar Sovyet Vilayetleri (Adigey, Dağlı, Altay, Karaçay-Çerkes, Hakas, RSFSR'e itaat ediyorlar; Dağlı-Badahşan, Tacikistan SSC'de).

Yukarıda zikredilen 6 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve 11 Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dış görünüşleri bakımından devlete benziyorlar, çünkü onların hudutları, Âlî Sovyet dedikleri parlamentoları, Devlet Damgaları, Bayrakları, Anayasaları ve hükümetleri vardır. Sovyet Anayasasına göre zikredilen 6 Sovyet Cumhuriyeti Sovyetler Birliği devletinden ayrılabilir. Lakin, bu ifade formel bir görünüş olarak kullanılmaktadır. Çünkü Sovyetler Birliğinin Anayasası, bu devletin bölünmez bir bütün olduğunu kabul etmiştir. Bunun için Sovyetler Birliği devletinden ayrılmak maddesini başka bir madde reddetmektedir.

Sovyet Devlet Memuriyetlerinin Devlet Başkanları ve hükümeti Komünist Partisinin isteği ile Sovyet Cumhuriyetlerinin parlamentoları tarafından kabul ediliyor. Onların 2-3 yardımcıları ise Ruslardan veya Gayr-i-Türk, Gayr-i Müslümanlardan ibarettir. Başbakanlar yerli ahali arasından tayin ediliyor. Onların 2-3 yardımcıları ise Ruslardan veya Türk olmayan şahıslardan ibarettir. Bakanların durumları da aynı haldedir. Bakanlar Ruslardan ibaret olabilirler. Ama, onların yardımcılarının yerli ahali-den olması şart değildir.

Sovyetler Birliğini teşkil eden 15 Sovyet Cumhuriyetinin bütün faaliyetleri hem SSCB'nin kanun ve emirnamelerine, hem de Komünist Partisinin emirlerine uygundur. Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetinden istisna, hiç bir Sovyet Cumhuriyeti millî menfaatleri hesaba katmayacak kanun çıkaramaz ve Sovyetler Birliği devleti hükümetinin izni olmadan hiç bir icra kuvvetine de sahip değildirler. Bunun için böyle cumhuriyetlere tarihte, ilk defa görülen Sahte - devletler denilmektedir. Sovyet Cumhuriyetlerinin devlet idareleri millî dillerde ve Rus dilinde yürütülebilir. Son zamanda memuriyet dili yalnız olarak Rus dilinin kullanılması talep edilmektedir.

Sovyet-Rusya devleti ve Komünist Partisi Türklerin parçalanması için bugüne kadar kendi siyasetini yürütmüştür. Bu meselede Türkistan ciddi bir darbeye uğradı. 1924'de Türkistanı 5 parçaya böldüler. Türkistan'da Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi Memuriyetleri teşkil ettiler. Türkistan kelimesinin kullanılmasını yasak ettiler. Kırım Muhtar Sovyet SC ise 25 Haziran 1946'da yok edildi. Kırım vilayet şeklinde Ukrayna SSC'ne ilhak edildi.

F) Sovyetler Birliği Devletinin Türkler Arasındaki Politikasının Anahtarları :

Sovyetler Birliği denilen, aslında ise Sovyet Rusya'nın Türk yurtlarındaki umum politikasının ayrı ayrı sahalarını burada zikretmek bizleri uzaklara götürecektir. Bunun için Sovyet Rusya'nın Türkler arasında yürüttüğü politikanın anahtarlarını dikkatlere sunuyoruz :

1. Türk lkelerinde Rusya hakimiyetini yeniden yürüten kuvvet Ruslar ve onların ordusu idi. Aynı zamanda Türk lkelerine Komünizm ideolojisini ve onun devlet rejimi bulunan Sovyet sistemini de Ruslar getirdiler. Tabii, Ruslar Türkler arasından bazı kimseleri kazanarak onlardan Sovyet rejimini kendi memleketlerine getirilmesinde kullandılar.

2. Sovyet Rusya, Türkleri için ve başka Gayri-Rus milletleri için, Self-determination hukukunu vermedi. Türklerin kazandıkları milli cumhuriyetlere son verdi. Milli cumhuriyetler yerinde Komünizm gayesi esasında harekette bulunacak memuri birlikler teşkil edildi. Bunlar ise devletler olarak gösterildi. Sovyetlerin, milli Sovyet devletleri dedikleri teşekküller, tam mnsında milli varlığı yok etmenin temeli olarak hizmet ettirilmektedir. Sovyet Rusya devleti kendisinin milli bölgelerde devam ettirdiği politikayı "Lenin milli siyaseti" diye göstermektedir. "Rus milli siyaseti" denilen terminoloji yoktur. Bundan da görülüyor ki, Sovyet Rusya devleti "Lenin Millî Siyaseti" terminolojisi ile Gayri-Rus milletleri Rusya hakimiyeti altında tutmak ve onların milli hayatına son vermek yolunda devam etmektedir.

3. Sovyet rejimi, her Şeyden nce Toprak-ıslahatını teşkil etti. Bunun neticesinde sınıflar mücadelesi adı ile tesirli Türk çiftçilerini yok etti. Çiftçileri mecburiyetle kollektifleştirdi. Toprakları devletin mlk olarak ilan etti. Kollektifleştirilen ailelere topraklardan vakitli istifade etmek hakkını verdi. Türk topraklarının çoğunluğunu günümüzde Devlet-iktisadiyeti birliklerine (Solhozlara) verdi. Çiftçiler devletin maaşlı işçileri derecesine indirildi. Bunun ile Köylü-Proletarya sınıfı teşkil edildi. Göçebe ahali mecburen oturaklaştırıldı. Onlar da hayvancılık kollektiflerine sokuldu.

4. Türk lkelerinde sanayileşme politikası devam ettirildi. Sanat her Şeyden önce hammallar kazanacak Şekilde teşkil edildi. Meselâ, Türkistan'da pamuk ve ipek temizleme fabrikaları var. Lakin, temizlenen pamuk ve ipekler Rusya'ya gönderilmekte ve orada tekstilde kullanılmaktadır. Madencilik sanatı mevcut lakin madenleri istimal için hazırlanan sanat Rusya'dadır. Türklerden sanat işçileri yetiştirildi. Lakin, Türk topraklarındaki işçiler arasında Türklerin sayısı % 30'u teşkil etmemektedir. Türk

lkelerindeki bütün ağır sanat ocakları doğrudan-doğruya Moskova tarafından idare edilmektedir.

5. Dünyaya malmdur ki, Sovyetler Birliğindeki Türk lkeleri yeraltı maden ve petrolleeri ile çok zengindirler. Sovyet Rusya biliyor ki, Türk zenginlikleri Sovyetler Birliğinin umum iktisadiyetinin temelini teşkil ediyor. Türklerin iktisadî zenginliklerini burada göstermeye imkanımız olmadığından, bendenizin, "Türk Dünyası Araştırmaları" dergisinde (1987. No. 46) yayınlanan "Türk Dünyasının Bazı İktisadî Meseleleri" konulu makalesini tavsiye edebileceğim. Türklerin zengin yeraltı kaynakları ve ziraatılık mahsulatları ile bütün Sovyet - İktisadiyeti ayakta durabilmektedir.

6. Sovyet Rusya devleti, Türk ve Müslüman topraklarını Rus ahaliisi hizmetine vermek için durmadan tedbirler almaktadır. Türk topraklarında sömürgeci Rusları yerleştirmek politikası şiddetle devam ettirilmektedir. 1979'daki nüfus sayımına göre Sovyetler Birliğinde 6.317.468 Tatar yaşamaktaydı. Bunlardan yalnız 1.641.607 Tatar kendilerinin adını taşıyan Tataristan Muhtar Sovyet Cumhuriyetinde, kalanları ise başka topraklarda yaşamaktaydılar. Türkistan'ın Kazakistan bölgesinde, Yakutistan, Başkırdistan, Altay Bölgesi, Karaçay - Çerkes, Hakas, Tuba ve Kırım gibi Türk memleketlerinde Türklerin sayısı Rus ahaliisinin sayısına karşı azınlığı teşkil etmektedir. Türk topraklarından bazılarını kolonize etmek faciası o kadara büyümüş ki, meselâ Kırım'da 2.008.316 Rus ve Ukraynalı yaşamaktadır. Bunlara karşı yalnız 15.078 Tatar orada yerleşmiştir. Türk şehirleri ahaliisinin çoğunluğunu da Ruslar teşkil etmektedir.

7. Sovyet Rusya, Türkler arasında Kültür politikasına da dikkat etmektedir. Türklerden zamanın taleplerine göre kadrolar hazırlandı. Lakin, bunların sayısı Türkler arasında çalışmakta bulunan Rus veya Gayr-i Türk mtehasıslara nazaran % 30 teşkil etmiyor. Türk şivelerinde, Sovyetlere göre diller ve başka Müslüman dillerinde edebiyat yaratılmasına dikkat etmektedirler. Lakin, edebiyat sosyalist realizmini tasvir etmesi mecburiyeti altındadır. Edebiyat, Komünizmin insanların beyinlerini yıkayacak bir mekanizma rolünü oynamaktadır. Sovyetlerin Kültür politikası, "aslen sosyalist, şeklen millî kültür" şiarı altında devam ettirilmektedir. Bu demek, kültürün aslen komünizm esasında, lakin millî dillerin vasıtası ile (bunun için şekilde millî) yaşamalıdır. Türkler arasında Sovyet-kültür-politikasının esas niyeti, Türkleri Ruslaştırmaktan ibarettir. Türklerin diline Rus alfabesinin çeşitli işaretler ile, getirilmesi, okullarda ve bütün kültür müesseselerinde Rus kültürünü üstün şekilde rağbet ve teşvik edilmesi, Rus dilini mecburen öğrenmeye zorlanması, 1950'den sonra Rus dilinin ikinci Anadil olarak ilan edilmesi, Türk çocuklarının çoğunluğuna birinci sınıftan itibaren doğrudan doğruya Rus dilinde dersler verilmesi, Türk di-

line Rus sözcüklerinin sokulması, şahısların ve coğrafya isimlerinin Rus isimleri ile değiştirilmesi, Türk - Müslümanların soyadı sonuna "ov" ve "viç" ekini getirerek, Müslüman isimleri ile Rus isimlerini bir arada göstermek temayülleri, Rus halkına ve Komünizme sadık bulunan genç evlatları terbiyelemeye ehemmiyet verilmesi, Ruslaştırmanın mühim görünüşleridirler.

Sovyet devleti ve Komünist Partisi, yegane "Sovyet tipi insanlar" yaratmak ümidindedir. Sovyetlerin kültür politikası ise bu maksadı realize etmek yolunda devam etmektedir.

G) Sovyet Rusyanın İslâm Düşmanlığı Politikası ve İslâmın Bugünkü Durumu :

Sovyet Rusya 1927'ye kadar İslâm aleyhinde ciddi tedbirlerde bulunmamıştır. Her şeyden önce, Müslümanları kazanmak niyetinde bulunuyor ve bunun ile beraber İslâm aleyhinde hüçuma başlamaya yollar aramaktaydı. Hattâ ki, İslâm ile Komünizm gayelerinin beraber olduğundan bahsettirmektedir. Muhammed Peygamberi, hattâ ilk Komünist olarak teşvik etmekteydiler. Sovyet Rusya, Müslümanları devlet kontrolü altına aldıktan sonra, İslâm aleyhinde ciddi harekete başladı. Bu ise 1928'den itibaren devam ettirildi. Önce İslâm dininin liderlerini hapsedtiler. Derviş tekkelelerini kapattılar. Dervişleri sürgün ettiler. Vakıf mülkleri devlet mülkü olarak ilan edildi. 1926'dan itibaren Şeriat Mahkemeleri yasak edildi. 1929'da Dinî Cemaatlar hakkında kanun çıkarıldı. Buna göre, her bir dinî cemaat İçişleri Bakanlığına kaydettirilmeli idi. Dinî Cemaatlar kanunu, dinî edebiyatlar neşir etmek, cemaat binalarında namaz kılmak, çocuklara din derslerini vermek, dinî yardım cemiyetlerini kurmak, devletten izin almayınca camileri ibadet için kullanmak, dinî teşekküller kurmak, meclisler toplamak, dinî kütüphaneler, yetimhaneler teşkil etmek gibi İslâm dinî hayatı ile alakadar bulunan faaliyetleri yasak edildi.

Sabık Rusya imparatorluğunda, Buhara ve Hive devletleri dışarısında, 26.000'den fazla cami var idi. Bunların hepsi kapattırıldı. Buhara ve Hive devletlerinde en azından 12.000 cami var idi. 1936'ya kadar umumiyetle 38.000'den fazla camide namaz kılmak yasak edildi. Camileri yıkmaya başladılar. Bir kısmını devletin ihtiyacı için, Meselâ, hapisane, polis karakolu, oteller, kulüpler, embarhaneler şeklinde, kullanıldı. Kur'an-ı Kerîm toplandı ve ahalinin gözleri önünde ateşe verildi. İslâmı himaye edenlere cezalar verildi. Bu esasta, 1930-38'de İslâm hayatına son verildi. Müslümanlar kendi imanlarını yalnız kendilerinin kalblerinde saklayabiliyorlar. Dinî hayat ailelerde kontrol altına alındı. İslâm dinî hayatının dış görünüşleri devlet kuvveti neticesinde yaşayamazdı. Namaz kıldırılmıyor,

oruç tutturulmuyor, kurbanlık kestirilmiyor, Hacc'a hiç kimse gönderilmiyor, (Vakitli namazlardan Haclardan istisna) insanlara dinî talimatlar vermek durduruluyor.

İslâmı Müslümanların hayatından tamamen yok etmek ve Sovyet cemiyeti çevresinden kovmak, Müslümanlardan dinsiz - Allahsız insanlar yaratmak Sovyet devletinin resmî politikası olmuştur. Bunun içindir ki, bir taraftan İslâm aleyhinde devlet makamlarının ceza tedbirleri ve bir taraftan Allahsızlık - propagandası birisi başka birisine bağlanan halde devam ettirilmektedir.

Bugün Sovyetler Birliğinde takriben 200 camî vardır. Bunlardan 10 - 12 si ibadet için kullanılmaktadır. Sovyetlerin İslâm Düşmanlığı politikası Müslümanları, İslâm hayatını imkânlarına göre devam ettirmeye mecbur etmiştir. Zamanımızda, **Camisiz, Namazsız, Ramazansız, Hacsız, dinî talimatsız bir İslâm yaşamaktadır.** Her bir Müslüman evladı (o hangi yaşta olduğundan ve Sovyet hizmetinde olduğundan kat'i nazar) Allah'a, Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kitabı olduğuna ve Muhammedin Peygamber olduğuna inanıyor. Lakin, bunu açık söyleyemiyor, çünkü Sovyet rejiminin cezalarından korkuyor. Sovyet devleti, 1942'de Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar için 4 dinî idare teşkil etmeye, İkinci Dünya Savaşının mecburiyetleri altında izin verdi. Bu Müslüman dinî idareleri bugüne kadar devam etmektedir. Fakat, bunlar İslâm dinini himaye edici kuvvete sahip değildirler. Bu dinî teşkilâtlar Sovyetler Birliği devletinin dış ülkelerde devam ettirmekte bulunan İslâm Politikasının aletleri olarak kullanılmaktadır. Bunlara rağmen, gayr-i resmi bir İslâm yaşamaktadır. Bu ise Müslümanların kalplerindeki, yalnız Kelime-yi Şehadet ile bağlanan İslâmdır. Sovyet Rusya devletinin ve Dinler Düşmanı bulunan Komünist Partisinin siyaseti neticesinde İslâm, Sovyetler Birliğinde yeni bir şekil aldı. Bu ise İslâm tarihinde bir yeniliktir. Yalnız Kelime-yi Şehadet'e bağlanan İslâm tarihte görülmemiştir. Allahsız bir rejimin içinde İslâmı hiç olmazsa kalplerinde taşımak mühim bir cereyandır. Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar İslâmın Şart ve talimatlarını bilmiyorlarsa, bundan onlar mes'ul değildir. Bunun için istiklâlî bulunan İslâm Dünyası, İslâmın Allahsızlık hakimiyeti altındaki durumunu hesaba alarak, ona göre Müslümanlar arasında İslâmı açık ve korkusuz yaşaması için tedbirler alması mühim bir meseledir. Şunu da kaydetmeliyiz ki, İslâm, Sovyetler Birliğinde Komünizmin en kuvvetli düşmanı olarak devam etmektedir. Dinî hareket ile Millî hareket birleşti. Böyle bir durumdan Sovyet rejimi korkmaktadır. Gizli dervişlik hareketi devam ettirilmektedir. Gençlere gizli olarak dinî dersler verilmektedir. İslâm dünyası bunları da hesaba katmalıdır. Sovyetlerin Afganistan millî mücadelesinden aldıkları darbeler de bilhassa Türkistan'da İslâmın yeniden canlanmasına sebep olmaktadır.

H) Sovyetler Birliğindeki Türk ve Müslümanların Nüfusunun Artması Meselesi :

Stalin, 1921'de Rusya imparatorluğunda 30 milyondan fazla Türkün mevcut olduğundan bahsetmiştir. 1979'da ise Sovyetler Birliğindeki Türklerin sayısı 40.663.371 kişi olarak bildirilmiştir. Aradan geçen 58 yıl içinde (1921 - 1979) Türkler 10 milyondan biraz fazla çoğalmışlar. Böyle bir hesap çok hatalıdır diyebileceğiz. Eğer Türkler yılda % 1,5 çoğalsalar, o (1,5 % — 30 Milyondan = 450.000 kişi x 58 yıl = 56.100.000) Sovyet istatistiklerine şüphe ile bakmak gereklidir. Buna rağmen, hakikatin görünmesine kadar, Sovyet istatistikleri vasıtasıyla fikir bildirmeye mecbur oluyoruz. Türklerde doğum yükselişi neticesinde her yıl % 4 artma vardır. Bu hesapta 1987'de Türklerin sayısı 50 milyondan fazla olmalıdır. Sovyetler Birliğindeki bütün Müslümanların sayısı ise aradan 8 yıl geçtikten sonra (1979 - 1987) 1979'daki 43.553.247 kişiden en azından 60 milyon kişiye yükselmiş olabilir.

Sovyet kaynakları, Türklerin, bilhassa Türkistan ve Azerbaycan'dakilerin, sayısının çok acele olarak yükselmekte olduğundan malûmat vermektedir. Buna göre, Batının ilim adamları da kendilerinin hesaplarını görmekteler ve araştırmalar yapmaktalar. Sovyet demografi uzmanı Kozlov'a göre, yalnız "Orta Asya ahalisi" (bu terminoloji Kozlov'dan alındı) XXI. asrın ilk yarısında Rus ahalisinin sayısı derecesine gelebilir. Türk ve Müslüman sayısının artması Sovyet devleti için bir problem olacaktır. Bunu Moskova iyi bilmektedir. Nüfus artışını Sovyet rejimi bir felaket şeklinde görmemektedir, lakin bunun için başka şekilde tedbirler almaktadır. Brejnev, "Orta Asya ve Kafkasya'daki fazla işçi güçlerini Sibiryaya ve Uzak Doğu bölgesine gönderilmesini" talep etmişti ve bunu Parti kongresinde kabul ettirmişti. Sovyetlerin bildirdiklerine göre, Türk ahalisinin çok yükselmekte olduğu Özbekistan bölgesinde 1 milyondan fazla "işsiz" varmış! Bunlara Sibiryadan iş aramaktalar. Özbekistan Sovyet Cumhuriyetinde insanlar her gün ortalama 17-18 saat çalışmaktadır. Kadınlar, hatta pamuk tarlalarında ve iş yerlerinde doğum yapmaktadır. Buna rağmen, bir milyon kişi işsiz imiş! demek ki, Sovyet devleti Türklerdeki insan artışını, insanları vatanından ve milletinden ayırmak yoluyla durdurmak arzusundadır.

Sovyetler Birliğindeki Türkler arasında Özbek Türklerinin sayısı çoktur (1979'da = 12.455.978 kişi). Bunlar sayısı cihetinden Türkler arasında birinci derecede, Sovyetler Birliği halkları arasında ise, Ruslar ve Ukraynalılardan sonra, 3. üncü grup ahalî oluyorlar. Özbek Türklerinden sonra

sırasıyla Kazak Türkleri, Tatar, Azerbaycan, Türkmen, Kırgız ve Çuvaş Türkleri geliyor.

Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, Sovyetler Birliğindeki Türk ve Müslümanlar kendi varlıklarını korumak yolunda çaba harcamaktadır. Buna Aralık 1986'daki Alma - Ata'daki Kazak Türklerinin ayaklanması bir misâl olabilir. Onlar kendilerinin dinamik kuvvetleri ile uzun zaman kendi millî ve dinî mevcudiyetlerini koruyabilirler. Lakin onlara dışarıdan kültürel yardımları olursa, bu işe onların hareket tesirlerinin yükselmesine yardımcı olacaktır.

PADİŞAH VE ŞAH

16. Yüzyıl Başında İyi Bilinmeyen Diplomatik Oyunlar Hakkında

Prof. Dr. Jean - Louis BACQUÉ - GRAMMONT*

1973'ten beri hazırlıklarına başlanılan ve bir çok değişikliklerle birlikte 10 yıl sonra tamamlanılabilen **Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524** adı altında uzun zamandır pek yakında yayınlanacağını belirttiğimiz kitabım İstanbul Hollanda Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü'nün yayınları arasında LVI. cilt olarak nihayet piyasaya çıkmaktadır. Bu satırları okuduğumuz sırada kitabın ikinci provaları dizilmektedir; böylece yakın bir gelecekte yayının biteceğini söyleyebiliriz.

Bu incelememiz adı geçen kitaptan alınmadır ve çalışmalarımız sonunda elde ettiğimiz neticeleri içermektedir.

1514 yılının Ağustos ayında, Çaldıran'daki savaş meydanında, Yavuz Sultan Selim'in ordularının Şah İsmail'in ordusunu ezmesiyle sonuçlanan siyasal ve dinsel buhranın tarihçesi genelde ana hatlarıyla birlikte tamamen bilinmektedir. Muhakkak ki; olayları belirleyen ve hızlandıran etkenler ile bunların önemlerine göre sıralanışlarının incelenmesi konuyu bilimsel bir tartışmaya açabilir. Araştırdığımız kaynaklara dayanarak, bu konuda biraz sonra sunacağımız ve eğer aksini ispat eden olursa rahatlıkla değiştirebileceğimiz bazı görüşlerimiz vardır. Aslında, söz konusu plan bu kitabımızın büyük bir bölümü Çaldıran Savaşı'nın hemen sonrası ile Şah İsmail'in ölümüne dek geçen yaklaşık 10 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Doğrudan doğruya incelediğimiz kaynaklardaki bölük pörçük veriler bu dönem boyunca Padişahla Şah arasındaki ilişkilerin ilk bakışta görüldüğünden çok daha karmaşık olduklarını anlamamızı sağlamıştır. Düzenli olarak başvurduğumuz diğer kaynaklar (Osmanlı, Safevi ve Memlük kronikleri, Türk arşivlerindeki belgeler, Venedik raporları ve Avrupa kronik-

(*) Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

leri) karanlıkta kalan bazı noktaları aydınlatmamızı; ayrıca, bilinen ve görünen belli noktalarda bazı keşifler yapmamıza yardımcı olmuşlardır. Böylece gitgide ipuçları kendiliklerinden ortaya çıkarak, burada çok şematik bir biçimde sunacağımız etkenlerin ve olayların tutarlı bir yorumu yapılabilmektedir.

16. yy'ın ilk yılları boyunca, Şah İsmail'in daî ve halife denilen "misyonerleri" Osmanlıların elinde bulunan Anadolu'da yürüttükleri propagandanın kazandığı başarı sosyo-ekonomik etkenlerle olduğu kadar dinsel etkenlerle de açıklanabilir. "Misyonerlere" inananlarla (gelenekleriyle tamamen Türk olan halklar, eski imtiyazlarına ve yaşam biçimine bağlı kalan göçebeler ve yarı göçebeler) merkezîyetçi, tamamen sünni ve içinden geldiği ortamdaki yıllardan beri kopmuş olan Osmanlı İktidarı arasındaki ayrılık epeydir kendini göstermektedir. Padişahlar tarafından anlaşılma-yan **etrâklar** (Türkler) için, doktrini doğmatikten başka bir şey olmıyan Şah'ın "yukarı canip" 'e (yani Aberbaycan'a) model olarak sunduğu etrâk (Türk) devleti gerçekten de halkı büyülemektedir. Anadolu'nun en ücra köşelerinde bile dikkati çeken bu doktrinin Mezopotamya'dan Horasan'a dek, 1510 yılına kadar kazandığı göz kamaştırıcı başarı, bir karizmayla kutsallaştırılan Şah'a da önem kazandırmaktaydı. Buna karşılık, zamanından önce yaşanan, yorgun ve kararsız Padişah II. Beyazıt'ın sunacağı başka bir alternatif yoktur. Padişah'ın kendi ülkesinde, uygun ortam ve uygun şartlar içinde, eylemleriyle Padişah'ın otoritesini kökünden yıkmaya çalışan Şah'ın "misyonerlerine" karşılık, şehirlerdeki elit tabakasından veya devşirmeler arasından seçilen yerel temsilciler muhatap oldukları etrâka başka bir dünyadan gelmişler gibi küçümseyerek bakmaktaydılar. 1511'in başlarında, Şah Kulu isyanı gibi geniş çaplı bir isyan sonunda, gizli buhran böylece ortaya çıkmıştır. Bu isyanı bastırmada Bâb-ı Âli çok zorluk çekecektir. Sadrazam ve beylerbeylerinden çoğu yaşamlarını bu sırada yitirirler, Şehzade Ahmet ise prestijini yine burada kaybetmiştir. Buna rağmen, düzen hâlâ sağlanamamıştır, daha Sultan Beyazıt'ın sağlığında başlayan şehzadelerin taht kavgaları ise Anadolu'yu çok kısa bir zaman sonra büyük bir kaosa sokmuştur. Şah İsmail ise çıkarları uğruna kurnazca piyonlarını ileri sürmektedir.

Anadolu'daki buhranın, Şah'ın eyleminin ve Osmanlı tahtında hak sahibi olmaya çalışanların arasındaki rekabetin birleşmesinin ne gibi tehlikelere yol açacağını çabucak kavradığı görülen tek kişi II. Beyazıt'ın oğullarından ve 1511'e kadar Trabzon valisi olan Şehzade Selim'dir. Bu dönemden itibaren, komşu bulunan Safevi topraklarına yaptığı akınlar tehlikenin başlıca nereden kaynaklandığını iyi bildiğini göstermektedir. Ancak Doğu'da askerî maceralara itilmekten dolayı pek kaygılanmayan bir

baba tarafından azarlanan, rakibinin yararına olarak Anadolu'yu gangrenleşmeye terk eden babasının ihmalinin görerek hiddetlenen ve Şah taraftarlarının, akıdelerine büyük ölçüde zarar verdikleri sunniliği savunmak geleneğinin korunması konularında Şehzade Selim Karadeniz'deki eyaletinde kendi kendini yiyip bitirmektedir. İşte Şah'a karşı hayatının son günlerine kadar beslediği kin bu yıllarda başlamıştır : Ona göre, Anadolu sorununun çözümü Şah ve taraftarlarının saf dışı bırakılmasına bağlı idi. Hükümdarlığı boyunca eylemlerine yön veren tek amaç yalnızca bu olmuştur. Kendisini Azerbaycan'ın uzak köşelerindeki harp meydanlarına götüren de yine bu sağlam mantığıdır.

1512'de Şehzade Selim, ordunun da desteğiyle kuvvet kazanarak, babasına saltanattan el çektirip, tahta kendisi çıkmıştır. Bir yıl sonra, son rakibi olan kardeşi Şehzade Ahmet'i de saf dışı bırakarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tek hakimi olmuştur. Artık bu andan itibaren, Şah İsmail'e karşı büyük bir sefer hazırlığı başlar. 23 Ağustos 1514'te, Van gölünün kuzey - doğusundaki Çaldıran yakınlarında büyük çarpışma meydana gelmiştir. Osmanlılar, top ve tüfek üstünlüğü sayesinde Safevi ordusuna büyük kayıplar verdirmişti. Şah kaçmayı başarır da, Padişah peşine düşmüştür. Doğu Anadolu'dan Azerbaycan'a kadar olan ve kalabalıklığı ve taşıdığı ağır yükten dolayı yavaş yürüyen Osmanlı ordusunun izlediği yol boyunca kaçan Safeviler aralarında "yakıp - yıktıkları" bir ülke bırakmışlardır : "yakıp - yıkma" eylemini oldukça kurak geçen bir yaz da iyice kolaylaştırmıştır. Takipçiler aniden bastıran korkunç ve zorlu bir kışa maruz kalmışlardır. Yeniçeriler ilkbahara kadar Tebriz'de beklemeyi reddetmişlerdir. Maddî ve manevî açıdan öylesine yorgun düşmüşlerdir ki: bir kaç ay sonra kışı geçirmek üzere Amasya'ya geri dönmüşlerdir.

Bu arada, Yeniçeriler Şah'a karşı iki yüzlü bir sempati beslemektedirler. Aslında Şah'a karşı savaşmaktan kaçınmakta haklıdırlar, zira Çaldıran'da kısa zamanda ölüm korkusunu, açlığı, susuzluğu ve soğuğu tatmışlardır. Ama bütün bunlar boşu boşuna yaşanmıştır : Zira Osmanlı ordusunun üstünlüğünü sağlayan ağır top ve tüfekleri aslında ordunun yavaş ilerlemesine neden olmaktadır. Bu koşullarda da, Osmanlıların tanımadıkları uçsuz bucaksız İran platosunda Şah'ın atlılarını yakalamağa çalışmanın tamamen bir hayâl olduğu âşikardır. Çaldıran'dan ders alan ordu artık saflar halinde çarpışmaya yanaşmamaktaydı. Bu arada rakibine oranla daha güçlü olan ama Çaldıran anılarını aklından asla çıkarmayan Osmanlı ordusu, sağ kalan Şah askerlerine karşı yapılacak her yeni sefer öncesinde biraz huysuzlanmaya başlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in adamlarına tekrar kendi kendilerine güvenmelerini akıllıca sağlaması gerekmektedir, ama artık onları asla Doğu'ya götürememiştir.

Çaldıran'a giderken yolda Sultan Selim, Şah İsmail'e muhtemelen sonuncu mektubunu göndermiştir. O andan itibaren, rakibi ve yandaşları Şeyhülislamın verdiği bir fetvayla islamın haricinde sayılmış ve gerekli ihtarlar yapılmıştır. Osmanlı Sultanı ölümüne kadar Şah'la herhangi bir biçimde bir daha ilişkiye girmekten sürekli olarak kaçınmıştır. Sünnilerin cemaatinden Şiileri tamamen atmak için, Şah'la yapılacak her türlü alış-verişi tebaasına yasaklamıştır. Geniş çapta alınan bu savaş tedbirlerinin yalnızca sünnilüğün bütünlüğünü korumak kaygısından kaynaklandığına inanmak, çağdaşı olan Machiavel'in bile mutlaka fazlasıyla beğeneceği, az - çok kurnaz, gerçekçi ve uzun vadeli eylemleri sayesinde olgunlaşan, büyük işler tasarlayıp yürütecek güçteki, özellikle de olağanüstü bir politikacı olan ve bu niteliklerini yaptığı pek çok işle de ispatlayan Yavuz Sultan Selim hakkında edineceğimiz izlenimin sınırlarını daraltabilir.

Babasının sofuluğuyla bağdaşmayan bir dini inanca sahip olan Yavuz Selim kendi tebaasını tehdit eden iç tehlikelerden korumak için Şah İsmail'e karşı savaşımını sürdürmektedir. Ama ilk büyük çarpışmadan sonra Şah yanlılarının kökünün kazınamaması mecburen dolambaçlı yolların kullanılmasını gerektirmektedir. Safevi ordusu az bir sayıya indirildiğinden, geçici bir süre için artık tehlike arz etmeyecektir. Şah Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki geniş topraklarından çıkartıldığı sırada, **no man's land** (tarafsız bölge) durumunda olan Horasan'da kıtlık baş göstermiştir. Bu iç zorluklara, Osmanlıların ablukası ile bir de ekonomik buhran faktörü de eklenmiştir. Dış ticaretteki geleneksel pazarları kapanmış (Bursa, Halep, Trabzon), İran'da bulunmayan malları (madenler ve Anadolu'dan gelen erzak) temin etmek yolları tıkanmıştır; Safevilerin yaşadığı İran şaşırıp kalmış ve rakibinin lehine olarak çökmeğe mahkûm olmuştur. Yavuz Selim açısından, Doğu meseleleri bir an için olduğu gibi bırakılabilecektir: Zaman artık kendi lehine işlemektedir.

1512'de Maverahünnehir'deki Gac - Davan savaşı yapılmıştı. Bu savaş Şah İsmail'in ordusunun karşılaştığı en büyük hezimettir: Özbekler orduyu darmadağın etmişlerdi. Çaldıran'dan çok az Şah askeri kurtulmayı başarmışsa da, Yavuz Sultan Selim sağ kalan bu kaçakların görüldükleri yerde derhal başlarının vurulmasını emretmiştir. İyi haber aldığı anlaşılan bir casusun yazdığı rapora göre, 1516 yılının Temmuz ayında Safevi ordusu yalnızca 10.000'i çok iyi savaşçı sayılabilecek 18.000 kişiden oluşmaktadır. Boşlukları doldurmak elbette güç iştir: O güne kadar ateşli silahlara karşı korkusuzca giden en iyi askerler artık Sultan'ın çok sıkı kontrolü altında tutulan Osmanlı hakimiyetindeki Anadolu'dan temin edilememektedir. Şah taraftarlarının topluca yanına göç etmeleri de hiç bir şekilde düşünülemezdi. Bu nedenle, Yavuz Sultan Selim'in yapacağı (bir çok

defa haber verilen ve pek yakında yapılma ihtimali yüksek) ikinci bir saldırısı sırasında, Şah İsmail'in düşmanın geçeceği yerleri yakmak, ulaşım yollarının güvenliğini bozmak ve kullandığı bilinen çeşitli hilelerden başka karşı koyacak hiç bir şeyi yoktur. İşte Çaldıran savaşının hemen ertesinde, Şah bu üç yönde hareket etmiştir.

Çaldıran Savaşı ve Yavuz Sultan Selim'in top ve tüfeklerinin Şah ordusunu yeni bir tecrübeye atılma girişiminden alıkoyacağını göstermektedir. Bunun yanısıra, Şah'ın ordularının küçümsediği ve en azından sefer sırasında bile yanlarında bulundurmadığı bu ateşli silahların önemi de kanıtlanmıştır. Kaçak bir kaç Yeniçeri, belki de Hindistan'daki Portekiz limanlarından gelen Avrupalı kaçak paralı silah uzmanları ve Osmanlı ordusundan ardından sağda - solda bulunan bir - iki top ve tüfek Şah İsmail'in kendi ordusuna da ateşli silahlardan alma fikrini benimsetmiş olabilir. Osmanlı ve Venedik kaynakları 1516'dan itibaren Safevi ordusunda topların ve hatta bir tüfekli birliğin de varlığından birbirlerini doğrularcasına söz etmektedirler. Silahların kalitesi ve kullananların ustalığı şüphe götürmemektedir. Tabiidir ki; bu ateşli silahlar zamanının en iyilerine sahip olan Osmanlılarınkilerle boy ölçüşemezler, ama yine de satın alınmışlardır. Bundan sonra Şah'ın bunları çalım satarak gösterdiği görülmektedir, hatta öyle ki; sanki silahların Safevi ordusunda bulunmaları stratejik değil de, psikolojik nedenlerden dolayı gibi görünmektedir. Söylentilerle birlikte şişirilen bu haber Osmanlı ordusunun kulağına kadar gelmiştir: Çaldıran'da ateşsiz silahlarıyla onca kan döken saldırgan Safevi ordusu artık top ve tüfeklerle donanmışlardır! Olayı güvenilir kaynaklardan haber alan Yavuz Sultan Selim işin aslını bilse de, neye yarar ki; Yeniçerilerin "yukarı canip'e" (yani Azerbaycan'a) yapacakları yeni seferin korkusu gitgide artmaktadır. Gerçekliği şüpheli görülmeyen bu hile düşmanı psikolojik açıdan zehirlenen son derece müthiş bir oyundur. Mayıs 1518'de Mısır dönüşü sırasında Fırat dolaylarına gelmesine rağmen, Yavuz Sultan Selim'in, ordusunun istememesi karşısında, yolunu İran'a kadar uzatmadan devam ettirmesinde bu durum şüphesiz ihmal edilmeyecek bir rol oynamaktadır.

Öte yandan, Osmanlı tehlikesini kurnazca önlemeğe çalışan Şah İsmail, Sultan Selim'le doğrudan diplomatik temas kurmağa çalışmaktadır. Sultan'ın nezdine sırasıyla 3 Safevi elçi (Kasım 1514'te, Amasya'ya Seyit Abdülvahap; Kasım 1515'te, Edirne'ye Hüseyin Bey; Şubat 1518'de, Sam'a Saru Şeyh) ve bunların yanısıra da kanıtlarını bulabileceğimiz sayısız yarı resmi temsilci gönderilir. Getirdikleri mesajların bazılarının metinleri mevcuttur; diğerlerinin çoğunun ise içerikleri bilinmektedir. Bunlarda Şah İsmail'in binbir dil dökerek Sultan'a gerçek olmadığı halde bazı şeyleri gerçek varsayarak, her iki tarafın da az - çok barış içinde "yanyana yaşaya-

bileceği" bir tür "müzakere platformunun" yaratılmasını teklif ettiği görülmektedir. Böylesine düzen ve hileler beklendiği gibi sonuç getirmemişlerdir. Teklifinin birazcık da olsa ciddiye alınması için Şah İsmail'in en azından doktrininden ciddi bir biçimde vazgeçmeğe razı olması gerekmektedir. Halbuki, mecburiyet karşısında, eğer, Sultan Selim'in kendisinden aldığı geniş topraklar üstünde onun hakimiyetini tanısaydı ve mesela Azerbaycan'ın bir bölümünde, "atının nallarıyla ezdikleri" için Selim'in yardımcısı olarak kendini kabul ettirseydi bile, yine de iktidarının temel desteğini oluşturan Şiilerin kendine körü körüne bağlanmalarını sağlayan ilahlaşmış halinden; yani doğmasından hiç bir taviz veremezdi. "Eski düşman dost olmaz, seg derisi post olmaz" diyerek Sultan Selim düzenli olarak Safevi elçilerini hapsederek Şah'a cevap vermekteydi.

Nihayet, Çaldıran'ın hemen ertesinde Şah İsmail, Sultan'ın akla gelebilecek bütün rakipleriyle işe yarar birleşmeler sağlamak amacıyla geniş kapsamlı diplomatik bir eyleme girişmiştir. Uzun Hasan'ın zamanından kalma kötü anılardan dolayı akıllanan ve ondan sonraki Doğu maceralarının (Mora savaşı, 1510 - 1512; Memlûklularla yaşanan buhran) sonuçları yüzünden Venedikliler bundan kaçınmışlardır. Hindistan'daki Portekizliler konuyu biraz dikkate almışlarsa da, karşılıklı bazı konular üstü kapalı geçirilmiştir. Özellikle de, İran'la Goa ve Lizbon arasındaki haberleşmelerin mecburen yavaş olması nedeniyle hiç bir zaman somut bir sonuca ulaşamamıştır. Rodos Şövalyeleri özel Safevi görevlilerini kabul etmişler ve konu hakkında Paya'ya da bilgi vermişlerdir. Bazı projeler yapılmakla birlikte hiç bir sonuç alınamamıştır, ancak belki Azerbaycan'a gizlice askeri eğitim vermek üzere bazı ajanlar göndermiş olabilirler. Orta - Doğu'da ordusu Osmanlılara kafa tutabilecek görülen tek güç Memlûklulardır. Temkinli Sultan Kansu - el - Guri pek güvenmediği Şah'ın kışkırtmalarına kaçamak cevaplar vermektedir. Ancak o sırada, Anadolu'nun göbeğinde, Divriği'ye kadar uzanan sınırlarının kuzeyinde yer alan çarpışmadan kuşku duyarak, rakiplerinden birini diğerine düşürmek ve böylelikle de tehlikeli güçlerden biriyle yandaş olabilme amacıyla, acemice ikisini barıştırmak üzere aracılık etmeğe girişmiştir. Bunun kötü sonucuna yine kendi uğrar. Zira, Yavuz Sultan Selim Memlûkluların üstüne çullanmak için işte böyle bir fırsat kollamaktadır, belki de bu fırsatın doğmasına bilerek yol açmıştır.

Çaldıran dönüşünde Amasya'ya varan Sultan Selim, bir sonraki seferin de Şah'a karşı yapılacağını bildirir. Artık bundan böyle, ordusunu çıkaracağı bütün seferlerin yönü neresi olursa olsun, hep bu hedef güdülecektir. Aslında, 1514 - 1515'deki kışlamadan sonra, birbirini doğrulayan

çok sayıdaki belgenin belirttiği gibi, harekâtının programı böylece çizilmiş ve düzenli olarak bu program takip edilmiştir : Şah taraftarlarının son direniş güçlerini kırmak ve Safevilerin elinde bulunan Doğu Anadolu'yu kendi topraklarına katmak, 1514'deki tutumu anlaşılmaz görülen Dulkadir-oğlu Beyliğini ortadan kaldırmak, son olarak da, çok önemli bir ordu gücüne sahip olan Kansu'nun gücünü küçük parçalara bölüp, sırasıyla bunlarla ayrı ayrı çarpışmak için hazırlanacak bir senaryoya uyarak savaşmak. Bu seferlerle Nil kıyılarına kadar gidip, bu yerleri uçsuz bucaksız topraklarına yüzyıllar boyu kalmak üzere katar ama, aslında bu eylemler özellikle Şah'a karşı hazırladığı strateji planının bir parçasını plüşturmektir. Şah uzun yıllar Anadolu'da müdafaa eylemlerine girişme durumunda bulunmamaktadır. Osmanlı ordusu İran'i ele geçirmek üzere kesin bir sefere çıkmadan önce, ordunun yan kanatlarına Şah'ın muhtemel müttefiklerinden birinin herhangi bir müdahale riskini tamamen ortadan kaldırmak zorundadır. Öte yanda, ordusuna bir dizi zafer vaadeden Sultan Selim böylece 1514'de kötü bir deneme nedeniyle sarsılan kendine güvenme duygusunu ordusuna geri vermeğe çalışmaktadır. Akli Osmanlıların satın aldığı adamları tarafından karıştırılan ve yapılan bir düzenle Şah'tan ve Sultan Selim'den yanlış haberler alan Sultan Kansu, Yavuz Sultan Selim'in tam umduğu hareketi yapmıştır; iki komşu arasında cereyan eden çarpışmayı gözlemlemek için Suriye'nin kuzeyinde ordusunun bir bölümüyle kamp kurunca, Osmanlı ordusu asker ve silahlarının olanca gücüyle üstüne saldırır. Zira, önceden yapılan bir plana göre, savaşın başından beri Memlük ordusunun bir bölümünün savaşın başlangıcında meydanda olmayacağı Osmanlılar tarafından bilinmektedir. Bundan sonra, Sultan Selim'e Kahire yolu artık açılmıştır. Ama Sultan'a göre, Kahire yolu da kendisini Tebriz'e götürecek etaplardan yalnızca birisidir. Bu akıllıca planın gerçekleşmesini bazı olaylar engellemiştir : 1518'deki İran seferinin tehir edilmesi ve iki yıl sonra da Sultan Selim'in ölmesi Şah'ı kurtarmıştır. Osmanlı ordusu Azerbaycan'a 1533'ten önce bir daha ayak basmamıştır. Bu tarihte artık koşullar değişmiştir. Saflar halinde savaşmaktan hâlâ aciz olan Safevi birlikleri yeniden kurulmuş ve Tahmasp kendi kullarının büyük bir bölümüne yabancı ve garip gelen babasının yarattığı Türk "Aleviliğine" dayanmayan sağlam bir otoriteyi ülkesinde kurmuştur. Nihayet 1518 seferinin iptali de, belki Safevilerin İran'da iki asır daha yaşamalarında bir rol oynamıştır. Buna ilaveten, yeniçerileri etkileyen bir avuç tüfekli asker kılıfına bürünmüş, ama alabildiğince beceriksiz Şirin de neden olabileceklerini de belki düşünebiliriz.

* * *

Yavuz Sultan Selim 1520'de ölünce yerine geçen Kanuni Sultan Süleyman daha değişik bir tutum takınmıştır. Osmanlı topraklarında 6 yıldır Şah'a karşı sürdürülen amansız çatışma halk tarafından pek istenmemektedir. İran'ı ekonomik açıdan mahveden abluka, Osmanlı tüccarlarının ve Doğu ticaretiyle uğraşan başkalarının da zararına işlemektedir. Şah'la yapılacak savaştan ordu çekinmektedir. Genç Sultan Süleyman sadrazam olarak Piri Paşa'yı görevinde bırakma akıllılığını göstermiştir. İki de derhal halka karşı olan tedbirleri kaldırmışlar ve Doğu'da gerçek bir "dezan-gajmanı" (dereceli siyasi el çekme) çabucak ve büyük bir maharetle yapmışlardır. Sultan Selim'in saltanatı boyunca, Yeniçeriler can sıkıcı olarak görülmüşlerdi, çok sayıda başkaldırı girişiminde bulunmuşlar fakat kendileri sayesinde tahta çıkan ve onları zaferden zafere koşturan Sultan tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır : Sultan Selim'in yaptığı fetihler bazı stratejik konsolidasyonlar gerektirmektedir. Bunu fırsat bilen Sultan Süleyman ordusuyla, Şah yanlılarının ve müslüman olmayan rakiplerinin üstüne yürümüştür. 5 yılda, Sultan Süleyman ordunun içindeki bütün dikbaşlılığı uzunca bir zaman için kırmıştır. İlk iki yılda, dedesi Fatih Sultan Mehmet'in bile geri çekilmek zorunda kaldığı yerlerde parlak zaferler kazanmıştır : Belgrat'ta ve Rodos'ta. Üstelik, Osmanlı ordusu batı cepheleğinde çarpışırken bir yandan da Şah İsmail'in herhangi bir saldırıya geçme ihtimalini de önlemek zorundadır. Şah İsmail'in askeri gücü biraz daha kısıtlıdır ama böyle durumlarda Şah'ın saldırısıyla birleşecek Etrâkın Anadolu'daki bir isyanı çok kötü sonuçlar doğurabilecektir.

Bu dönemde, Osmanlı sınır eyaletlerinin Azerbaycan'a bilgi almak üzere gönderdikleri ve dönüşlerinde topladıkları bilgileri yazan ajanların sıklığını Türk arşivlerindeki çok sayıda rapor ispatlamaktadır. 1521 yılının baharında, 3 Osmanlı ajanı Tebriz'de tutuklanırlar. Anlattıkları birbirine uyan bazı belgeler bu ajanların macerasını bir yıl sonrasına kadar takip etmemizi sağlamaktadırlar. İçlerinden ikisi sık rastlanan türde ajanlardır, yani yalnızca misyona rehberlik edip, dahil oldukları işin gerçek amacı hakkında bilgi sahibi olmadıkları sanılmaktadır. Biri Anadolu'ya geri yollanır, diğeri de sonradan kaçar. Üçüncüsü ise çok nitelikli bir simâdır : Osmanlı sarayının eski çeşnicibaşı (caşnigir) ve Amasya Bey'inin yardımcısı olan Sofu Mehmet'tir. Kendisi daha sonra Yeniçeri Ağası ve Beylerbeyi mevkilerine getirilecektir. Şah İsmail'in sadrazamı yani **vakilo - ssaltane** (vekil - üs saltanat) Mirza Şah Hüseyin, Sofu Mehmet'in gelişinden haberdar olunca, alelade bir ajan muamelesi yaparak onu yanına getirtir. Bir yıl boyunca süren Sofu Mehmet'in misyonu sırasında çeşitli Safevî yetkililerinden Osmanlı yetkililerine hitaben üç mesajın gitmesine göz yumulur. Mesajların hepsi iki taraf arasında doğrudan diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılmasıyla ilgilidir. İçeriklerinin ve içinde buldukları kontek-

sin dikkatle incelenmesi oldukça ilginç bir sonuca varmamızı sağlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1514 yılının sonlarından itibaren Şah Sultan Selim'le toprakları üstündeki **statu quo**'yu garantileyen ve Safevi devletini Osmanlıların resmen tanımalarını isteyen en alt düzeyde tutulacak bir diyalogun kurulması için yıllarca boşu boşuna uğraşmıştır. Sofu Mehmet'in gelmesiyle başlayan girişimlerinin gerçekleşmesine bel bağlayan Şah İsmail'in umutları Sultan Süleyman'ın Sırbistan ve Rodos'ta bulunduğu bir sırada onu Osmanlılara karşı şiddete başvurmaktan alıkoymaktadır. Bâb-ı Âli'nin de zaten istediği budur. Aslında Sofu Mehmet'in misyonu büyük bir gizlilik içindedir: Yalnızca Sultan, sadrazam ve güvenilir pek az kişi bu işin girdisini çıktısını bilmektedir. Şah'a karşı amansız bir savaş isteyenler Saray'da hâlâ nüfuz sahibiydiler ve onların çıkaracakları küçük bir kıvılcım bütün operasyonu mahvedebilirdi. Nitekim Sofu Mehmet'in misyon arkadaşlarından birinin Anadolu'ya dönüşünde tutuklanması sırasında böyle bir risk atlatılmıştır. Kısaca, stratejik amaçlı bu diplomatik operasyon başarıya ulaşmış, yani işleri sürüncemede bırakmış ve hiç bir şey olmamıştır. Sultan Süleyman Rodos'tan dönene kadar Şah hep umutlarının gerçekleşmesini beklemiştir. Sultan'ın bu oyunu böylece başarıyla sonuçlanmaktadır: Yani, 1521 yılının baharından itibaren, Şah tehçitkar hiç bir hareket yapamamıştır. Bundan sonra da, ertesi yıl ülkesine dönen Sofu Mehmet'in aracılığıyla yapılan müzakereleri devam ettirmeye Sultan artık kendini mecbur hissetmemiştir. Ancak, Doğu'da gizlice "dezangajman" politikasının uygulanmasına karar verilmiştir. Sultan'ın iktidarı sağlam bir biçimde sağlandığından dolayı yakın bir gelecekte Şiiler artık bir tehlike arzetmeyeceklerdir. Doğu'daki **statu quo** küçük bir diplomatik formaliteyle halledilebilecektir. Zira Şah yalnızca bunu istemekte ve üstelik de, Şah'a karşı amansız bir savaş taraftarı olan ve her işi sonuna kadar götürmeyi seven vezir ve Diyarbakır Beylerbeyi olan Bıyıklı Mehmet Paşa 1521 yılının sonlarında ölmüştür. 1522 ile 1523 yıllarında yer alması gereken çekişmeler hakkında bilgi kaynakları şimdiye kadar sessiz kalmışlardır. Her şeye rağmen bu çekişmelerin sonucu doğrudur: Şah İsmail'in elçisi Tacettin Hasan Halife 1523'ün Eylül ayında Sultan Süleyman'ın nezdinde göreve başlar. Beraberinde getirdiği ve içeriği bilinen mektupta sürpriz yaratacak bir şey yoktur: Uzlaşmanın yapılması için Şah iyil niyet ve dileklerini yeni Sultanın tahta çıkışı için tebriklere mektupta kurnazca karıştırılmıştır. Bu mektubun hangi kontekse dahil olduğunu bilmeyen biri bile, görünüşe göre önemsiz bu protokol mesajının 10 yıl kadar bir süreyle amansız geçen yine 10 yıllık bir düşmanlığa son verdiğini tahmin edebilir. Tabii Sultan Süleyman'ın da cevabı ilk bakışta pek dikkat çekmemektedir. Ama muhatabının güzel sözlerini dahi kıskaidırarak bir şekildeki belagati sayesinde özenle yazılmış ölçülü alay ve küçümsemeyi rahatlıkla seçebiliriz.

Bir yıl sonra da Şah İsmail'in ölümü nedeniyle olaylar bu aşamada kalmışlardır. Oysa ilginç başka gelişmeler de olabilirdi : Tacettin Halife'nin dönüşünden az bir zaman sonra, Şah o güne dek yaptığı oyunların başarılı olmadıklarını görerek, bu kez de hristiyan hükümdarlara, yani Osmanlıların tabii düşmanları olan Şarlken'e ve Macar Kralı Lui'ye haberciler gönderip, onları Osmanlılara karşı kıskırttı. Ancak muhataplarının yapacak daha başka acil işleri olduğundan, muhtemel müttefiklerin arasındaki mesajlar çok yavaş gidip geldiğinden ve genç Tahmasp'ın tahta oturmasıyla İran'da başlayan karışık dönem yüzünden, böylesine büyük amaçları olan bir birleşme projesi tamamen suya düşmüştür.

İşte müslüman Doğu'nun diplomatik ve politik tarihinin iyi bilinmeyen bir dönemi böylelikle son bulmuştur. Bu dönem incelendiğinde, oyunun baş oyuncularının hiç umulmadık bir şekilde Osmanlı ve Safevi tarihçiliğinden miras kalan stereotiplerin niteliklerini kazandıkları farkedilir : Olağanüstü kurnaz politikacıların bizzat hazırlayıp yürüttükleri soğukkanlı dalavereler, birbirlerinin oyununu bilen tipler; aslında bunlar çağlarının insanıdır ve her yönden de çağdaşları olan Rönesans politikacılarının ayarında bir üstünlüğe sahiptirler.

ABDÜLHAMİD VE PAUL TERZİYAN

Prof. Dr. Bayram KODAMAN*

Makalemize başlamadan önce, şunu belirtmemiz gerekir ki, biz burada Ermeni problemini etraflıca inceleyecek değiliz. Sadece, Fransız Dışişleri Bakanlığında bulunduğumuz orijinal bir vesikayı tanıtip onun muhtevasını izah edeceğiz. Bununla birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ermenilerin tahrik etmiş olduğu olayları iyi anlamak için onların durumuyla ilgili bilgiler vermenin de faydalı olacağı inancındayız.

O halde her şeyden önce olaylarda aktif rol oynayan aktörleri ve meydana gelen bu olayların karakterini belirlemek gerekir. Bu politik oyunda önemli rol oynayan aktörler Düvel-i Muazzama (İngiltere, Rusya, Fransa) ile Ermeniler ve Bab-ı Âli idi. Aralarındaki rekabet ve menfaatlerinin bir birine zıt olması yüzünden üç tarafın bakış açıları ve gayeleri de bir birinden tamamen farklıydı. Her biri kendi menfaatini kollamakla beraber, Avrupalı büyük devletler, ticarî, siyasî avantajlar, Hristiyanları himaye etme hakkı ve nihayet tesir sahaları elde etmek için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müşterek hareket etmekten geri kalmadılar. Osmanlı teb'ası olan, Anadolu'da dağınık olarak yaşayan Müslümanlarla iyi geçinen ve Tanzimat, Islâhat Fermanlarıyla kendilerine verilen dinî, siyasî, hukukî, kültürel imtiyazlardan istifade eden Ermeniler büyük devletlerin yardımıyla imparatorluğa karşı isyan ederek Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaya gayret ediyorlardı. Bab-ı Âli de her ne pahasına olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumak ve dolayısıyla Ermenilerin muhtar veya müstakîl bir Ermenistan kurmak için teşkilatlanmalarına, cemiyetler, çeteler teşkil etmelerine ve meşru hükümete karşı isyana kalkışmalarına mani olmak istiyordu.

Niyetleri değişik olan ilgili tarafları bu şekilde tesbit ettikten sonra, Doğu Anadolu'da cereyan eden olayların karakterini ve hangi anlama geldiğini ortaya koymamız gerekmektedir. Gerçekten Ermenilerce tahrik edi-

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı.

len olayların anlamı neydi?, kimler içindi ve neyi ifade ediyordu? Bu olaylar hiç şüphesiz Düvel-i Muazzama için; Şark Meselesi'nin önemli bir safhasını ve uzantısını teşkil ediyordu. Bundan dolayı onlar için sadece yayılma, yani bir emperyalizm meselesi söz konusudur. Başka bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürme ve orada etki sahaları ele geçirme söz konusuydu.

Bab-ı Âli için; Ermeni olaylarının mânâsı devlete karşı, hükümete karşı, Ermeni cemaatinin itaatsizliğinden ve isyanından başka bir şey değildi ve olamazdı da. Çünkü dünyanın neresinde olursa olsun ülkedeki geçerli kanunlara göre meşrû hükümete karşı gelmenin ve onun bir kısım toprakları üzerinde hak iddia etmenin adına **itaatsizlik**, **isyan** ve hatta **hiyanet** denir. İsyancı Ermeni cemiyetleri ve çeteleri hatta Ermeni cemaatinin bütünü için; Meşrû hükümete ve nüfusun % 80 veya 90'ını teşkil eden komşuları Müslüman halka karşı ortaya koydukları hareketler maceradan başka bir şey ifade etmiyordu. Zira İmparatorluğun her tarafında dağınık halde bulunan Ermenilerin İmparatorluktaki sayıları bir milyonu geçmiyordu ve dolayısıyla Ermeniler küçük bir azınlıktan başka bir şey değildi. Onların tahrik ettikleri olayların macera karakteri taşımasının esas sebebi de budur.

Netice itibariyle Doğu Anadolu'da meydana gelen Ermeni olayları **Düvel-i Muazzama** için dış görünüşte insanlık veya Hristiyanlık adına çözümlenebilecek bir mesele, temelde ise emperyalizm veya şark meselesi; Bab-ı Âli için bastırılması ve sorumlularının cezalandırılması gereken bir **isyan**, Ermeni cemaati için ise gerçekleştirilmeye çalışılan bir **macer**a veya **hayal** olduğu muhakkaktır.

Mustakil Ermenistan hedefine erişmek için, Ermeni cemaati 1856-1918 tarihleri arasında beş safhalı bir politika uygulamayı esas kabul etmiştir. Birbirini takip eden bu beş safha şunlardan ibarettir :

- 1 — Hazırlık safhası : 1856 - 1878,
- 2 — Diplomatik alanda Ermeni iddialarının enternazyonalizasyonu, yani devletler arası politikaya mal edilmesi,
- 3 — Teşkilatlanma ve propaganda safhası,
- 4 — Doğu Anadolu'yu Ermenileştirme safhası,
- 5 — Osmanlı Devletine karşı isyan safhası,

1 — **Hazırlık Safhası** : Tanzimat devrinde (1839 - 1876) gayri müslimlere verilen imtiyazlar ve haklar sayesinde Ermeni cemaati kendi dinî ve kültürel işleriyle bizzat meşgul olma imkânını bulmuştur. Nitekim, bütün faaliyetleri, Amerikalı, İngiliz, Fransız misyonerleri ve zengin Ermenilerce

kurulan, desteklenen ve teşvik edilen laik ve dinî eğitim müesseselerinin çoğalması sayesinde iyice gelişmiştir. Belirli bir müddet ve safhadan sonra Ermeniler dinî ve kültürel faaliyet ve hareketlerini millî ve politik hedeflere yöneltmeye başladılar. Böylece, Ermeni kamuoyu millî konularda şuurlandırılmış olacaktı. Bu andan itibaren ise Ermenilerce politikalarının ikinci safhasına geçmek için uygun bir zamanı beklemek kalıyordu.

2 — Ermeni İddialarının Milletlerarası Diplomasi Alanına İntikal Ettirilmesi :

Diplomatik safhaya geçmek için, Osmanlı Devletinin hezimetine uğradığı ve Balkan halklarının muhtariyet veya istiklâl elde ettikleri meşhur 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşı sonunda, Ermeniler istek ve iddialarını milletlerarası diplomasiye mal etmek için uygun fırsatı ele geçirdiler. Gerçekten Osmanlı'nın büyük hezimetini ve Balkan halklarının çoğunun istiklâle veya muhtariyete kavuşması gibi söz konusu harbin iki önemli neticesi Ermenileri; Osmanlı aleyhine kendi toprak ve politik ihtiraslarını diplomatik çevrelerde ilân etmek ve Bab-ı Âli'ye karşı cephe almak için cesaretlendirdi. Nitekim Ermeniler isteklerini bir taraftan Rus orduları başkumandanı Grandduo Nicola ve Düvel-i Muazzama nezdinde kabul ettirirken öte taraftan da Ayastefanos Berlin Anlaşmalarının (1878) maddeleri arasına kaydettirmeye muvaffak oldular.

Bu gayretlerine ve bu kısmî başarılarına rağmen Ermeniler arzu ettikleri hedeflerine ulaşmayı başaramadılar. Bununla birlikte, imzalanan anlaşmalar vasıtasıyla Bab-ı Âli'den "reform sözü"nü, Düvel-i Muazzama'dan "destek sözü"nü ve nihayet politik iddialarının enternasyonalizasyonunu elde ettiler. Elde edilen bu neticelerden tamamiyle memnun kalmış değillerdi. Hattâ bu memnuniyetsizlikleri 21 Temmuz 1878 tarihinde yapılan "Millî Ermeni Konsey" toplantısı sonunda yazılmış beyannâmeden anlaşılabilir. Bu beyannâmede Ermeni Patriği kısaca şöyle diyordu : "... 61 maddede acınacak bir şey varsa, o da bu maddenin bizim meselemizin hallini kısmen keciiktirmesi, milletin ümitlerini temin etmemesi ve gelecek için de bir mükafat vermemesidir. Hangi millet ani bir şekilde arzularını elde etmiştir.(...) Bu gibi işler, ne bir gün içinde, ne de bir adamın eliyle yapılmaz. Gelecek için hazırlanalım. Orada burada kalmayalım. Ermenistan'a gidelim. Milletimizin içinde işbilirleri, ün sahibi, vatansöver eğitimcileri, kilise adamlarımızı Ermenistan'a gönderelim. Terbiyecilerimiz, öğretmenlerimiz, o kadar ateşli olan gençlerimiz Ermenistan'a gitsinler..."(1)

(1) Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983, s. 116.

3 — Teşkilatlanma ve Propaganda Safhası :

Beyannâmeden anlaşıldığına göre Ermeni Patriği bitmez tükenmez bir şekilde devam edecek olayları, yani üçüncü safhanın başlangıcını haber veriyordu. Nitekim 1878'den itibaren Ermeniler İmparatorluk içinde ve dışında Taşnak ve Hıncak gibi gizli propaganda cemiyetleri ve terör çeteleri teşkil etmeye koyuldular. Bu cemiyetler başta Ermeni kilisesi din adamları olmak üzere Avrupalı büyük devletlerce de madden ve manen destekleniyordu. Bunların esas görevi, Ermeni cemaatini devlete veya Bab-ı Âliye karşı isyana hazırlamaktı. Propaganda ve suikast eylemleriyle elde etmek istenen diğer gayeler hiç şüphesiz Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhine tahrik ederek kendi davalarını kazanmak, seçimle iktidara gelen Avrupalı hükümetlerin dikkatini Anadolu'daki Ermenilerin durumu üzerine çekmek ve nihayet büyük devletlerin, onların lehine Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahalesini temin etmekten ibarettir. Kullanılan propaganda metodu sayesinde liberal demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde (Fransa, İngiltere, ABD) kamuoyunu Ermeniler lehine kazanmayı başardılar. Bu ülkelerdeki Ermeni başarısını sadece demokrasiye bağlamamak gerekir. Bunun yanında adı geçen ülkelerin emperyalist emellerini ve Hristiyan Ermenilere karşı beslenen dinî sempatiyi de hesaba katmak lâzımdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük politik ve ekonomik menfaatleri bulunanların başında iki emperyalist devlet geliyordu : Biri liberal İngiltere, diğeri ise despotik bir rejime sahip Rusya idi. İngiltere, özellikle 1880'lerden sonra "hasta adam" olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun **toprak bütünlüğünü muhafaza etme** politikasını terk etmeye hazır görünüyordu. Çünkü o, çok zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu ele geçirmesine ve Basra - İskenderun körfezlerine inmesine engel olamayacağına inanıyordu. Bu bakımdan, zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu yerine, Rusya'ya engel olabilecek ve tampon devlet görevini yapabilecek kuvvetli Hristiyan bir Ermeni devletinin Doğu Anadolu'da teşkilinin daha iyi olacağını düşünmeye başlamıştı. Rusya'nın politikası ise Ermenilerin hamisi görünerek, Ermeni ve Doğu Anadolu işlerinde (politikasında) aktif bir rol almaktan ibaretti.

4 — Doğu Anadolu'nun Ermenileştirilmesi :

Ermeni cemiyetlerinin bu politikası, Doğu Anadolu'da bulunan altı vilâyeti (Vilâyat-ı Sitte) **empoze reform** uygulamasıyla terör, hiyanet, soygun, baskın, suikast, katliam gibi faaliyetlerle Ermenileştirmeyi hedefliyordu. Ermeniler, kendi lehlerine reformlar yaptırarak, mahallî idareleri

ve mahallî işleri kendi kontrollerine verecek imkân ve vasıtaları temin etme ve serbestce teşkilatlanma yolunu bulmaya çalışıyorlardı. Nüfusun çoğunluğunu (% 80, 90) teşkil eden Müslüman halka karşı uygulanan yıldırma, sindirme faaliyetleriyle de onlara Doğu Anadolu'yu terk ettirerek başka yerlere göçe zorlamayı tasarlıyorlardı. Müslüman ahalinin buldukları köyleri, şehirleri ve bölgeleri terk etmeleri halinde Ermeniler aşağıdaki büyük avantajları elde etmiş olacaktı :

Altı Vilâyette (Sivas, Erzurum, Mamurat-ül Aziz, Van, Bitlis, Diyarbakır) nüfuzun ekseriyetine sahip olacaktı. Müslümanlarca terk edilen topraklar, araziler, mallar işgal ve yağma edilerek, bölgede o zamana kadar Müslümanların elinde bulunan toprak üstünlüğü, Ermenilerin eline geçebilecekti.

Avrupalı büyük devletler, Doğu Anadolu'da Ermenilere üstünlük sağlayacak, reform projelerine ve her türlü teşebbüse ciddi bir ilgi gösteriyorlar ve destekliyorlardı. Özellikle İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü halinde, Doğu Anadolu'da Rusya'nın emellerine set çekebilecek bir Ermeni devletinin kurulmasını uygun buluyordu.

Avrupa'nın baskısına, müdahalesine ve her türlü Ermeni faaliyetlerine rağmen II. Abdülhamid, bütün gücüyle Ermeni isteklerine ve İmparatorluğunun dağılması veya Balkanizasyonu ve Ermeni Devletinin kuruluşu mânâsına gelen reform uygulamalarına karşı geliyordu.

5 — Osmanlı Devletine Karşı İsyan :

Gizli Ermeni cemiyetleri ve çeteleri, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra, Doğu Anadolu'da Bab-ı Âliye karşı isyanı, düşmanlığı ve ayaklanmayı başlatmaya karar verdiler. Böylece 1890 tarihinden itibaren aşağıdaki belirtilen olaylarla üçüncü safhayı, yani isyan safhasını fiilen başlatmış oldular: Erzurum ve Kumkapı hadiseleri (1890), Van valisine karşı suikast teşebbüsü (1892), Yozgat hareketi (1893), Sasun isyanı (1895), Bab-ı Âli numâyişi (1895), Van ve Zeyton ayaklanmaları (1896), ikinci Sasun isyanı (1903), Abdulhamid'e karşı suikast teşebbüsü, (1905) vs. Bu tür isyan, itaatsizlik ve suikast teşebbüs ve faaliyetleri şiddetini gittikçe artırarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar devam ettirilmiştir.

Kim ne derse desin, Ermeni cemaati terör ve isyan fiilleriyle, Müslümanları bölgeden kaçırarak, diplomatik çevrelere nüfus üstünlüğüne sahip olduğunu göstermeyi, böylece Avrupa'nın müdahalesini çabuklaştırmayı ve nihayet Müslümanları mal ve mülklerinden mahrum etmeyi öngörüyordu. Fakat bazı kısmî başarılarına rağmen olayların neticesinde Ermenile-

rin, Müslümanların sayı üstünlüğü ve direnmeleri karşısında mağlubiye-
te uğradığı, bölgede onların nüfus oranlarının ortalama % 11 veya 12 ci-
varında olan küçük bir azınlığa sahip buldukları açıkça görüldü. Ermeni
politikasının macera niteliği kazanması işte Doğu Anadolu'nun etnik, dini
demografik yapısından kaynaklanmaktadır.

1890'da başlayıp, 1897'ye kadar devam eden baş kaldırma hareketle-
rinin Ermeniler lehine önemli neticeler doğurmadığını gören Adana'daki
Ermeni Piskoposu, Paul Terziyan Ermeni macerasının çözümü için yeni ha-
yâli bir proje geliştiriyordu. **Paul Terziyan'ın Projesi** : Paris'te Fransız Dış-
işleri Bakanlığı Arşivinde 6 Temmuz 1898 tarihinde Paul Terziyan tarafın-
dan yazılmış ve Fransız Dışişleri Başkanına gizli kaydıyla yollanmış bir
mektup bulduk.(2) Terziyan, bu gizli ve özel mektupta, Fransız hüküme-
tine Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni cemaatinin mukadderatıyla ilgili
olarak hazırladığı proje hakkında bilgi veriyor. Paul Terziyan'ın Adana Er-
meni piskoposu ve Osmanlı devletinin bir memuru sıfatıyla Osmanlı İm-
paratorluğunu parçalamayı öngören projesinden Fransa'yı haberdar etmesi
ve bu projenin tahakkuku için Fransa'dan gerekli desteği istemesi çok
manidardır.

Paul Terziyan bu gizli mektubunda Adana ve Maraş sancaklarını içine
alan bölgede Fransız himayesinde bir Ermeni devletinin teşkilinden bah-
sediyor. Terziyan, iki piskoposluğun bulunduğu bu bölgede Ermeni sayısı-
nın 150.000 veya 200.000 civarında olduğunu belirterek, Ermeni devletinin
kurulması için Fransız hükümetinin yardım ve desteğini istiyor. Ona göre,
Osmanlı İmparatorluğunun bu iki sancağında bir Ermeni devletinin teşkili
halinde, Ermeniler Orta Doğu'da memnuniyetle Fransız kültürünün temsil-
cisi olacaklar ve Ermeni okullarında Fransızca öğrenimine de yer verecek-
lerdi. Ayrıca böyle bir Ermeni devletinin bölgede varlığı Orta Doğu'da
Fransa'nın politik ve ekonomik hakimiyetini ve nüfuzunu, diğer güçlü dev-
letlere göre, artıracığı belirtiliyordu. Hattâ, Ermenileri Türk hakimiyetin-
den, İngiltere'nin nüfuzundan kurtaracak bir Ermeni devletinin kurulması
için Fransa'nın insanlık ve medeniyet adına sorumluluğu üzerine alması
gerektiğini de ifade ediyordu.

Böyle bir devletin teşkilinden önce, Terziyan aşağıda belirtilen şartla-
rın gerçekleşmesini öngörüyor ve ileri sürüyordu :(3)

(2) Archives du Ministère français des Affaires étrangères, **TURQUIE, Corres-
pondance politique et commerciale 1898-1899, Politique intérieure, Arménie,
Anatolie, Cilicie**, cilt : 74, ss 125 - 128. 3

(3) Aynı yer

a) İki Ermeni piskoposluğunun bulunduğu Adana ve Maraş sancaklarına Lübnan'daki gibi, özel bir statünün verilmesi. Bu durumda, Hristiyan bir vali'nin tayini, karma polis teşkilatının kurulması ve reformların gerçekleştirilmesi şarttı.

b) Ermenilerin Adana ve Maraş bölgelerine göç etmeleri, ayrıca, daha evvel Rusya'ya kaçmış 30.000 Ermeninin bölgeye yerleştirilmesi,

Yukarıda öngörülen bu iki şarttan çıkarılan neticeye göre, Terziyan, Ermeni cemaatine nazaran Müslümanların ezici bir ekseriyete sahip olduğu Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan yaratmanın imkânsızlığını kabul etmiş görünüyordu. Artık o, Kilikya bölgesinde kurulacak Küçük Ermenistan'ı, Doğu Anadolu'da altı vilayeti içine alacak olan hayâlî Büyük Ermenistan'a tercih eder hale gelmiştir. Çünkü o günkü ahvâlde Büyük Ermenistan için iki büyük engel olduğunu iyi biliyordu. Bir taraftan sorumluluğunun ve o günkü vaziyetini farkında olan II. Abdulhamid'in politikası, öte taraftan İngiliz ve Rusya rekabeti, İngiltere himayesindeki bir Ermenistan'da Rus varlığını görmek istemiyordu. Esasen Terziyan'ın Büyük Ermenistan değil de, Kilikya'da küçük Ermenistan'ı istemesinin sebepleri bu iki engel varlığından kaynaklanıyordu. Ona göre Rusya, Fransa'nın ittifakını temin için, İngiltere'nin himayesindeki bir Ermenistan yerine Kilikyada Fransız himayesinde küçük bir Ermenistan'ı tasvip edebilecekti. İngiltere ise politik yalnızlığa düşmemek için Fransa tarafından desteklenen Küçük Ermenistan projesine engel olmak istemeyecekti.

Yeterli vesika bulunmadığından, Fransız hükümetinin Ermeni projesini nasıl karşıladığını veya Terziyan'ın teklifi karşısında nasıl bir tavır aldığı bilemiyoruz. Bununla birlikte, bu konuda bildiğimiz husus II. Abdulhamid'in bu meseleden haberdâr olduğudur. Fransız Dışişleri arşivinde bulduğumuz 17 Temmuz 1899 tarihli bir vesika bize bu konuda bazı fikirler vermektedir. Bu vesikanın muhteviyatına göre, "İhtilalci Ermeniler Federasyonu Temsilcileri Konseyi" (Conseil des Représentants de la Fédération Révolutionnaire Arménienne) adına ve Droshale gazetesi aracılığıyla Fransız Dışişleri Bakanına 25 Haziran 1899 tarihli bir rapor yollandı. Bu raporda II. Abdulhamid'in kesin olarak Terziyan projesini kabul etmediği, yani başka bir deyişle 1895'te Rusya'ya kaçmış 30.000 Ermeni'nin Adana ve Maraş sancaklarına yerleştirilmesini reddettiği ve ayrıca bölgeye Ermeni göçüne de izin vermediği belirtiliyordu⁽⁴⁾.

(4) Aynı yer

Ermenilerin tekliflerine karşılık II. Abdulhamid, başka bir çözüm yolu öneriyordu. Bu çözüm şekli, 30.000 Ermeni'yi Adana bölgesine değil de, Girit adasına yerleştirmekten ibaretti. İhtilalci Ermeni Temsilciler Konseyi II. Abdulhamid'in bu teklifini reddetmiştir. Bu da göstermektedir ki, Ermenilerin, komitelerin asıl amacının hiç bir zaman 30.000 Ermeni ile olaylar esnasında kendi çeteleri tarafından mağdur edilmiş Ermeni ailelerinin hayatını kurtarmak olmadığı, tam aksine önce Adana bölgesinde Ermenilerin nüfusunu artırmak, sonra da onları her zaman olduğu gibi bir defa daha isyana teşvik etmek ve politik maceralara sürüklemektir.

Sonuç olarak, evvela şu iki hususu belirtmekte fayda görüyoruz.

1 — Ermeni cemiyetleri ve isyancıları her şeyden önce kurmak istedikleri Ermeni devletinin ne tarihî, ne coğrafi, ne de siyasi sınırlarını tam mânâsıyla tesbid edebiliyorlardı.

2 — Ermeniler, Doğu Anadolu'da nüfus bakımından azınlıkta bulduklarını, nüfusun % 80 veya 90'nını Müslümanların teşkil ettiğini nazarı dikkate almamışlardır.

Bu durumda Ermeniler iddialarını hangi temellere dayandırmışlardır, belli değildir. Gerçek ve savunulabilir bir dayanaktan yoksun oldukları içindir ki, katliamdan, baskından, terörden, anarşiden medet ummuşlardır. Bütün hedefleri Avrupayı kendi lehlerine müdahale ettirmektir. Bu bakımdan Ermenilerin giriştikleri hareketin adı politik maceradır. Paul Terziyan'ın projesi de değişik bir maceradan başka bir şey değildi. Nitekim öyle de oldu. Sadece Müslümanlarla Ermeniler arasındaki düşmanlığı biraz daha artırdı. Ermenilerin Türklere karşı düşmanlığını, kinlerini gösterebilmek için Zeytinlu bir Ermeni çocuğunun Fransız Vice - Consul'üne söylediği şu sözler örnek gösterilebilir. "... Babam utanç verici bir şekilde hayata gözlerini kapadı. Çünkü o, Türklere döğüşerek değil, yatağında öldü. Ben Zeytinlu adına layık değilim, zira henüz sadece üç Türk öldürdüm. Pek çok Türk öldürmeden bu şekilde ölmeyi arzu etmiyorum..."(?). Kısaca çocuklarına dahi bu fikirleri aşıl原因 bir toplumun isteklerinde haklılık payı aramak mümkün değildir. Bu bakımdan böyle bir toplumun ileri gelen piskoposlarından Paul Terziyan'ın teklifinin II. Abdülhamid tarafından reddedilmesi isabetli olmuştur.

(5) Aynı yer

PSİKOLOJİK AÇIDAN EĞİTİM

Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ*

Eğitim çok geniş bir konudur. Müşterek sevinç ve üzüntülerimiz şahsî hayatımız ona bağlıdır. Hatta harpler bile ferdi duyguların genelleştirilmesinden başka bir şey değildir.

Eğitim insanı sevince, neşeye, sulha ve sükuna, aklî huzura erdştirir. Fakat, aynı zamanda imkânların kısıtlanmasına, hastalıklara ve başarısızlıklara da götürebilir.

Eğitim konusunda doğrudan doğruya eğitimcileri suçlamak âdet haline gelmiştir; bu, meseleyi dar bir çerçeve içine sıkıştırmak demek olur. Çünkü her eğitimci kendisine verilen eğitimin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve kendinden önce gelen eğitimcilerin bir meyvesidir. Eğitim sonsuza kadar devam eden bir zincirdir. Bu zincir zaman zaman acıklı manzaralar da sergileyebilir. Meselâ mümkün olduğu kadar geniş bir görüş açısı içerisinde değerlendirilmelidir; fakat asla "sen" ve "ben" kavgaları içinde ele alınmamalıdır. Çok umumi ve insanî bir açıdan hareket etmeli sonra insanın kendisine inmelidir. Kendinden hareket etmek ve sonra bunu umumileştirmek daima yanlış ve saçma bir hareket olur.

Şu husus asla unutulmamalıdır ki, başkalarını eğitmek, önce insanın kendisini eğitmesiyle başlar. Bu kaidenin dışında, istisnai bir durum söz konusu olamaz. Bu tıpkı bir elmas gibi sert, katı fakat kusursuz bir kaidedir. Eğer bir doktor tedavi edeceği bedeni tanımıyorsa onu nasıl iyileştirebilir? Kalbi kin ve düşmanlıkla dolu hatip nasıl insanların arasını bulabilir? Herkes güneşten faydalanmak ister. Bu gün şu iken yarın eğitimci olunamaz. Bu sebeple her eğitimciye düşen görev, ferdi kendisini tanıtmaya, hakikati kayramaya, dengeli düşünce ve hayata ulaştırmaya çalışmaktır. Her eğitimci zihni yeteneklerin genişlemesini temin etmelidir. Fakat bunun için bizzat eğitimcinin kendisinin bu irfana ve bu dengeli düşünmeye sahip olması gerekir. Bir kimse güneşin varlığını bilmiyorsa onu

(*) Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

nasıl belirtecektir? Eğer eğitimci bir bilgiye, bir irfana sahip değilse hiç çekinmeden onu öğrenmelidir; fakat asla kendinde olmayan bir şey için kendini yetenekli görmemelidir. Bu, onun için kendi eğitiminin ilk başlangıcı ve kendi aklını kullanmanın ilk basamağı olacaktır.

Pek çok eğitimci, çocuk veya genç konusunda kendi kendilerine sorular sormaktadırlar. "Çocuk (veya genç), doğru dürüst hareket etmiyor, yalan söylüyor, hırsızlık yapıyor, sıkılgan, saldırgan, sinsî" gibi ifadeler kullanmaktalar. Fakat bu eğitimciler herşeyden önce kendileri konusunda eğitimci olarak düşünmemektedirler. Bu çok nadiren vuku bulan bir olaydır.

Yüzde seksen bir ihtimalle, ahlâksız bir çocuk, ahlâkı bozulmuş (başkalarınınca) bir çocuktur. Eğer bir çocuk hırsızlık yapıyor veya yalan söylüyorsa ona gerçeği göstermek veya namuslu olmayı söylemek kâfi değildir. Ama onun niçin çaldığını ve yalan söylediğini araştırmak lazımdır. Herşeyin bir sebebi olduğu muhakkaktır. Ancak sahip olduğumuz eğitimi, elimizin altındakilere nakledebiliriz. Bu tamamen otomatik bir tarzda gerçekleşir. Bunun için, insanın bizzat kendinde hayatın mânâsını araması gereklidir; bu, onu kendini tanımaya iter; ve zararlı pek çok şartlanmalardan kurtulmayı sağlar. İnsan olayları kendi açısından görür, bu, tabii bir haldir. Öyle ise bu "kendi" ile karanlık bir cama değil, parlak bir cama benzemeliyiz; aksi halde çocuğun kendisi değil, ama "olması istenen çocuk" olması gerektirilir.

Kendi eğitimimiz çocuğun eğitiminden önce gelir. Pek çok insan kendi düşünme ve yaşama tarzları içinde donup kalmışlardır. Binlerce yanlış ve eksik eğitimin sebebi bu husustur. Pek çok kimse için bugün dünün tekrarından ibarettir. Çünkü onlar bu zihniyet içinde eğitilmişler, yanlışları âdeta kırılmayacak şekilde katılaşmış, ihtirasları karmakarışık duyguları pekişmiştir. Onun için "zihni tikler" içinde paslanmış sloganlara dayanmış olarak yaşarlar. Bazı aile reislerince çocuklara verilen emirler oldukça korkunçtur; sanki eski bir kağıt parçasını alıp atar gibi konuşurlar. Bu, onların tecrübelerinin, kendilerine verilen eğitimin veya kendilerince sahip oldukları bilginin bir sonucudur. Bu ne acı bir haldir? Bir adabı muaşeret veya ahlâk kitabı alınır, bir kaç atasözü veya hikmetli söz veya hatta bir kaç çarpıcı cümle seçilir ve eğitim sadece bunlarla yapılır.

Bir başka açıdan durum şöyledir: Akıllı ve salim görüşlü olabilecek bir iman olgunluğa ulaştığı an herşeyi tamam olmuş gibi kapılarını her türlü eğitime kapatır, hayatı akıntılara kapılmıştır. "Zamanım yok" ifadesi nakaratı olmuştur. Kendisini dinlemek, incelemek ve geliştirmek için on dakika bile ayırmaz. Ayırsa bile kara bir düşünce onu korkutur ve açılan bu yeni pencere de kapatılır. Artık kendisini incelemeye ve eğitmeye dönemez.

Bunlar bir insan tabii olabilir; fakat ortada, merakıyla ve mümkün olduğu kadar geniş bir zihin açıklığını kendisine hasretmek gerek. Diğer yünden, çocuk herşeyi sevmeye, anlamaya ve kucaklamaya hazır bir varlıktır. Halbuki diğer tarafta kendi katılmış, donmuş görüş açılarının dışında anlayamayan, eğitimci var. O çocuğa bu eğitimci ne yapabilir. Bu eğitimci sadece öğretmek, bilmek, olgunlaşmak ve gelişmek isteyen çocuk karşısında kendi gelişmesini durdurmuş biri olarak bulunur. Bu insan zihin itibariyle ölmüş bir gelişme gösteremiyorsa hayatı nasıl anlayacaktır?

Niçin bir çocuğa sahip olmak istiyoruz? Onu geliştirmek, eğitmek için. Ama eğitimden önce onu şekillendirmeliyiz, yani onu düşünmeye, hissetmeye, acı çekmeye ve şuurlu bir varlık olmaya hazırlamalıyız. Bu, çok ciddi bir konudur ve dünyadaki konuların en ciddisi. Niçin bir çocuğa sahip olmak istiyorsunuz, diye sorulunca alınan cevaplar şu tarzdadır :

- Hayat böyle.
- Çünkü çocukları seviyorum.
- Ben çocukları seviyorum ama kocam istemiyorum.
- Altı çocuğum olsun istiyorum.
- Üç kızım var, bir de oğlan istiyorum.
- Bilmiyorum.
- Çocuğumun olmasını isterdim, bekliyorum.
- Soyumu devam ettirmek için.
- Bir kaza sonucu oldu.
- Kocam istiyor.
- Bir kadın çocuksuz olamaz, ve benzerleri. Ama,

— yi bir insan yetiştirmek istiyorum, her yönden şuurlu, dengeli, herkesin gıpta ettiği bir insan, cevabını veren çok azdır. Bu egoizden kaynaklanan bir husus değil, fakat şuur-suzluktan kaynaklanan bir haldir. İnsan çocuğa sahip olmadan önce eğitimci olmalıdır. Ama nasıl eğitimci? Ne ile eğitecek? Hangi bilgilerle? Hangi açık ve dengeli akılla? Ve en mühimi hangi sevgi ile? Gerçek insan yapabilmek için titreyen kalp, sızlayan şuur ve açık, berrak akıl ile.

Eğitim ekseriyetle bir tür şartlandırma ve sınıflandırmadır; çünkü eğitimci olarak nitelendirebileceğimiz anne ve babalar, öğretmenler, ahlâkçılar ve felsefeciler belli kaidelerle zihnen sınırlanmışlardır. Belirli kanaatlara sahip oldukları andan itibaren kendilerini sınırlandırmışlardır ve belli imkân dahilindeki diğer kanaatları otomatik olarak saf dışı ederler. En basit bir şekilde şu veya bu milliyete sahip olmak, filan ırktan veya falan kesimden gelmek gibi faktörler sınırlandırılmış olmayı icbar ederler; zira daha o andan itibaren defedilmesi imkansız peşin kanaat ve hükümlerle

dolu bulunur. Fakat, eğer insan kendi kabiliyetlerini iradesi yönünde kullanmak ve herkesçe kabul edilecek eğitim düşüncesine sahip olunmak istiyorsa o takdirde bu peşin kanaat ve hükümleri atması lazımdır. Ayrıca milyonlarca insan kendi kompleksleri ve henüz tatmin olmamış duyguların, korkuların ve kanaatları etrafında onlara bağlı olarak hareket etmektedirler. Bütün bunlar otomatik olarak insanda yerleşmiş fikirler, şursuzca sahip olunan alışkanlıklar meydana getirmektedir. Bunu etrafımızda açıkça görmekteyiz. Bu hal, zihni imkânlarımızı engelleyen bir köstek gibidir. İnsanlık kategorilere ayrılmıştır ve her kategori binlerce parçaya ayrılmıştır. İşte insan bunlarla sınırlandırılmış olarak eğitim yapmaktadır. İnsanların asil sınıf orta sınıf ve fakir sınıf veya bir başka şekilde sınıflandıkları dünyamızda, asil sınıftan birisi zihnini bu asil sınıf kavramlarından başka bir kavramı kabul edemeyecektir. Yani peşin fikir ve kanaatleriyle doludur. Her husus onun zihninde bu asil sınıf ölçülerine göre şekillenmiştir. O artık zihin itibarıyla uzmanlaşmış biridir. Tabiatıyla sadece asil sınıf eğitimi verebilir ve pek tabii olarak çocuğunu asil sınıfların öğretim yaptığı okullara gönderir. Artık bu çocuğa da yeniden zihni yönlendirmeler telkin edilir. O da artık kendinden önce bu okullardan mezun olmuş binlerce çocuğa benzeyecektir. Onlara benzer konuşma tarzına, sahip olacak, onlar gibi hareket edecek, onlar gibi giyinecektir. Çünkü ona zihni bir üniforma giydirilmiştir; kendi kabiliyetlerini, tabii eğilimlerini kullanamaz durumdadır. Şüphesiz o herşeyi tamam bir makine gibi çok iyi yetişmiş olacaktır, bundan başka bir şey değil. Her kesimden insanlar kendilerine ait kültürlerle dolu olarak yetişecek ve sözü edilen peşin hükümleri aynen taşıyacaklardır. Böylece milyonlarca insan kendi tecrübeleri ve sınırlı bilgileriyle mücehhez fakat bir diğer kesimin değerlerinden ve tecrübelerinden uzak olacaktır; bu yüzden onlar birbirlerini anlayamayacaklardır.

Eğitim, bundan farklı bir şeydir. Eğitim zihni ve akli çeşitli bilgilerle kapayan bir eğitim değil, fakat her türlü peşin hüküm, kanaat ve sınırlandırmalardan kurtaran bir eğitim olmalıdır. Eğitim kabiliyetlerin genişlemesini ve bütünleşmesini hedef almalıdır. Peşin hüküm ve kanaatların indi düşünce ve sloganların, kalıplaşmış fikirlerin, korkuların yer etmesini imkân vermemelidir. Çocuğa aslı olmayan bir takım bilgiler vermek yerine, ona kendini tanımasını öğrenme imkânı verilmelidir. Onu herhangi biri olmak için teşvik etme yerine herhangi bir şey olmasına yardım etmelidir. Çöpçü de olsa bakan da olsa çok şey değiştirmez; çünkü kendi olamadıktan sonra çatışma olacaktır.

Eğitim, daima bizim isteklerimize göre şekillenen sonuç verir. Fakat yanlış ve hatalı eğitimler sonucunda çatışmaların meydana geldiğini, ruhi

ve zihni hastalıkların ve nevrozların ortaya çıktığını unutmamalıyız. Zihni sınırlamak yerine pek çok şeyi açık tutmak lazımdır. Pek çok eğitim zihninin her yönden tamam olmasına mani olmaktâ yaşama korkusu, düşmanlık, saldırganlık ve sinir hastalıkları içinde korunma çarelerini vermektedir. Bu eğitimi verenler, dünyamız verdikleri eğitim sonucunda bir felakete uğrayınca çok pişman olmaktadırlar. Eğitim şekillendirmeli, kurmalı, teşekkül ettirmelidir, imkanlarını yok ederek yıkmamalıdır. Tellerin vereceği nağmeleri bilmedikten sonra bir kanuna sahip olmak neye yarar?

Büyükler eğitim ilmine, okula geri dönmeli, eğitimi öğrenmelidir. Eğitim ilmine geri dönüş, bilmediğimizi anlamak, hatalı kanaatlara sahip olduğumuzun şuuruna erişmektir. Eğitim bir bakıma, dış dünyaya ait bilgilerimizin aydınlığa çıkarılması meselesidir. Fakât her şeyden önce insanın kendinde mevcut gerçek bilgi ve irfan üzerine kurulur. Eğer insanda mevcut bilgiler, hatalı ve yanlış ise onun dışarda teşekkül ettireceği şekil ve eğitimin de doğru olmayacağı herkesin bildiği bir husustur. Fakat pek çok kimse bu basit hakikati kabul etmezler; çünkü hakikatten korkarlar. Psikolojik küçük bir yargı hatası, doğrudan sapma, bütün faaliyetlerimizde kendini hissettirir ve en küçükten en büyüğe kadar her davranışımızda ve her zaman kendini belli eder. İnsanın psikolojik dünyasında ortaya çıkan her türlü ükompleks, aşağılık duygusu, ihtibas ve rövülmân böyle bir sapmadan kaynaklanmaktadır. Bunun için insanın eğitim ilmine sarılması kendi kabiliyetlerini örten külleri dağıtması peşin hükümlerin tasallutundan kurtulması demektir. İşte o zaman insan gerçekten pek çok şeyi bilmediğinin farkına varır.

İnsanımızın pek çok kereler "Ben çocuğumu nasıl yetiştireceğimi biliyorum, bu konuda kimsenin tavsiyesine ihtiyacım yok!" dediğini duymuşuzdur. Bizler, alışveriş yaparken satıcının, tezgahların, arabanın tamirinde, değişen bir parça konusunda, tamircinin veya su borularını tamiri hususunda bir ustanın, hatta tamirci bir çocuğun sözünü, tavsiyesini kabul eder de eğitim konusunda hiçbir tavsiyeyi kabul etmeyiz.

Böyle bir tavır, çocuksu olduğu kadar mütecaviz (saldırgan) bir davranıştır. Çünkü temelinde korku vardır. Aslında aşağılık duygusundan kaynaklanan çok yanlış kendini üstün görme hissidir.

Eğitim ilmine sarılmak, kendini öğrenmektir. Aksi takdirde ne kadar geçerli olursa olsun, hiç bir eğitim gerçekleşemez. Bunun içindir ki, gerçek bir eğitim, insanın önce kendini bilmesinden, kendini eğitmesinden geçer. İnsandaki "Ben" eğitilmedikçe ikinci şahsın doğru ve tam olarak eğitilmesi mümkün olamaz. Eğer bu "Ben" küçülmüş, sınırlanmış ve ka-

tılaşmış ise nasıl olurda ondan yumuşaklık ve elastikiyet bekleyebiliriz? Halbuki eğitimin istediği anlayış, müsamaha, şefkat, letâfet, incelik ve yumuşaklıktır.

Kendinden emin olma ihtiyacından kurtulmak en büyük meseledir. Beşerî hayatımızın bir çok vechesine korkularımız, endişelerimiz yön vermektedir. Dinî, ahlâkî, seksüel korkular, aşağılık duygusundan kaynaklanan korkular, buna ne diyecekler şeklindeki bir düşünceden gelen korkular, başkasının hakkımızda vereceği hükümlerden doğan korkular ve nihayet hakikatten korku hayatımızın bir çok vechesini yönlendirmektedir. Elbette bu korkular, insanda içe atmaları, föfulmanları, kompleksleri ve saldırgan tutumları ortaya çıkarmaktadır. Halbuki pek çok kimse şuurunun derinliklerinde mevcut bu korkuları bilmemektedir.

Pek çok psikolog, üstünlük, sözünü geçirme, güç, iktidar, hakimiyet araştırmalarının korkudan kaynaklandığını ifade etmektedirler. İnsan farkında olmadan taşıdığı binlerce katı alışkanlıkları, tikleri ve kendisiyle uyuşan yönleriyle aldatici bir güçlü ve kudretli olma hali içinde bulunur. İç dünyası ile dış hayatı denkleştirdiğine, korkularını yenip ortadan kaldırdığına inanır. Bununla birlikte, görünmeyen fakat fevkalade tehlikeli iç çalışmalarından ızdırap duyar. İşte o zaman insan dış dünyayı bırakıp kendi üzerine eğilir ve fikren sabitleşir ve katılaşır. Zihnî yönden engellenmiş yani bir geminin karaya oturması gibi fikren hareketliliğini kaybetmiştir. İstemese de sadece kendisiyle meşgul olur ve artık umumî efsar ve anlayışı âdeta kapanır.

Eğer başımız ağrısa başkalarının dertleriyle meşgul olacak kadar geniş düşünebilir miyiz? Hayır. Psikolojik sıkıntılar için de aynı şey söz konusudur. İçimizdeki sıkıntılar ve karışık durumlar nisbetinde başkalarını düşünmekten uzaklaşırız. Ferd kendi sıkıntısı nisbetinde ve içinde bulunduğu hale bağlı olarak umumi bir tarzda düşünebilir. Eğer psikolojik bir acı, bir sıkıntı meydana getiriyorsa bu şahsın başkalarını anlaması nasıl olacaktır? Başkalarında gördüğü her şey kendi acısıyla birleştirerek sıkıntısını artıracaktır. Ferd, içinde bulunduğu korku hali ve şuur altına itilmiş hisleri çerçevesinde olayları değerlendirir. Bu mekanizma her türlü psikolojik sıkıntı için geçerlidir. Öyle ise ferdin içinde bulunduğu korkudan kurtulması en başta gelen bir meşgaledir. Başkalarını iyi anlamak, içinde bulunduğu hali başkalarına taşımamak için buna mecburdur.

Buna göre, bütün mesele insanın tutkularından, ihtiraslarından kendini içe kapayan duygu ve düşüncelerinden tek kelime ile kendinden uzaklaşmasıdır. Bunun için, neden kurtulmak ve uzaklaşmak lâzım geldiğini iyi

bilmek lâzımdır; bunu yapmak psikolojinin görevidir. Aksi halde başkalarına, onlara uygun gelmeyecek emirler verilir. Anlayışsızlık kendini başkalarının yerine koymaya da mani olur. Bunun misalleri çevremizde çokca görülmektedir.

Bugün bildiğimiz şekliyle eğitim, bölünmüş zihniyetlere dayanmaktadır. Fikirlerine, sınıf sistemlerine, siyasî ve dinî görüşlerine göre insanları ayırmaktadır. Böyle bir eğitim elbette ferdin serbestçe açılmasına mani olur, faaliyet ve sevgi alanını daraltır. Ferde filan ülkeden, filan bölgeden veya filanca sınıftan olduğunu sık sık tekrar etmek onun fikrî gelişmesini durdurur. Üstelik karşı taraftan olanlara karşı düşmanlığını artırır. Bunun böyle olduğu cereyan eden olaylarla açıkça görülmektedir. Zamanımızda eğitim, insanı şiddete, kin, nefrete ve hoyratça bir yarışa itmektedir. Bu konuda, fakir çocukların, arkadaşları zengin çocuklarına karşı duygularını görmek kafidir; bunun aksi de varittir. Burada sevgi aranmaz; ama çocuk kendiliğinden böyle değildir. O bu hislere sahiptir; çünkü ona bu öğretilmektedir. Bu misaller sadece ülkemiz için değil, bütün ülkeler için aynıdır. Herkâs kabul eder ki, bu çok tatsız bir durumdur. Bu cins eğitimler harpleri teşvik etmekte, şiddet hareketlerinin sebebi olmaktadır. Elbette, insan kendini tanıyınca, kendi özünün derinliklerinde mevcut değerleri öğreninceye kadar tedhişler, şiddet hareketleri ve harpler devam edecektir. Eğitimin insanları filan, filan, şu, bu diye bölmesi devam ettiği müddetçe söylediklerimiz devam edecektir. İnsanımız henüz gereken eğitimle techiz edilmemiş olup çocuksu duygular ve korkular içindedir. Bu durumda sulh ve sükuna asla kavuşamayacaktır. Tâ ki kendini gerçekten insan yapan değerlere kavuşuncaya kadar.

Kendiisinden gerçek eğitim diye sözedilebilecek her eğitimde muhakkak sevgi vardır. Esasen eğitimde sevgi olmazsa bilgileri zihne sokmak, insanı yoğurmak ve şekillendirmek mümkün olmadığı gibi iyi ve güzel davranışlar da yerleştirilemez. Sevgi, kalbi bir bütünlüktür. İnsanın iç bütünlüğünü eksilten her şey sevgiyi de azaltır. Sevgi çok sert şartları gerektirir. Nitelik çok yüksek seviyede bir hususiyete sahip olmak, ancak ferdin kendisini sayısız kerefer temizlemesinden sonra gerçekleşebilir. Sevdiğini zannetmek ile sevmek birbirinden çok farklı şeylerdir. Sevgi daima açık ve samimi bir hava gerektirir; yani her yönden dengeli, açık görüşlü ve kuvvetli olmayı ister. Tahrip eden, yıkan ve bozan her davranış sevgiden nöksandır. Psikologlar eğitimcilerin çok azının, eğittiği insanı sevdiğini bilmektedirler. Halbuki eğitimciler bunun aksine inanırlar ve eğittiği kimseleri sevdiğini söylerler. Bu eğitimcilerin yanlış bir görüşü vardır; çünkü eğitimde sevgi vermektir; hangi şekilde olursa olsun almak değil.

Yanlış anlaşılan bu sevgi, bütün otoritelerde, diktatörlerde ve üstün güçlerde vardır. Çünkü onlar daima iç güvenlik isterler. Bunun için sert tedbirler alırlar. Bu konuyu bir başka yazımızda daha geniş olarak ele almak istiyoruz.

Anneler, babalar çocuklarına doğru olup olmadıklarından tamamen emin olmadıkları hususları empoze ediyorlar. Bu konuda düşünceleri ise şöyledir :

- Çok iyi bir insan olsun.
- Çok akıllı biri olsun.
- Beni devam ettirsin.
- Onu sevdiğim için böyle davranıyorum.

— Benim yapamadıklarımı o yapsın. ve benzeri sözler. Fakat gerçek eğitimin ne olduğunu, çocuğun hakikî insanlığı ne ile kazanacağını ve mutlak açılımını ne ile sağlayacağını bilmiyorlar veya çok az biliyorlar. Gerçek sevgi taşıyan eğitim ve bilgi nedir? İşte eksik olan bu.

İnsan kendini çocuğun yerine koyuyor mu? Doğru olmadığı halde pek çok anne ve baba çocuklarını sevdiklerinden dolayı böyle yaptıklarını söylemektedirler. Gerçekte onları kendileri için yapmaktalar. Çocuklarının kendi istekleri ve arzuları doğrultusunda büyümesini istedikleri için böyle davranıyorlar. Halbuki, çocukların gerçek eğitimi cihanşumül (evrensel) değerlerle gerçekleşir. Bu değerler verilmediği takdirde çocuklar iç huzursuzluklara itilmiş olur. İç huzursuzluklar ise daima acılara, sıkıntılara, sinir hastalıklarına, düşmanlıklara, isyanlara ve aşağılık duygularının doğmasına sebep olur.

Bunun için, eğitimci önce kendini eğitmeli, sonra bunu çocuğa vermelidir. Kendisi, açık fikirli, ufku geniş, cihanşumül değerlere sahip, ruhen dengeli, sulh ve sükuna sahip olmalıdır ki, eğittiği kimde de öyle olsun.

TÜRKİYE'NİN KURAK VE NEMLİ SAHALARI

Doç. Dr. Ahmet NİŞANCI*

Yeryüzünün bilhassa subtropikal kuşaktaki diğer birçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de başta gelen ve sonuçları bakımından en önemli iklim özelliği kuraklıktır. İklim özellikleri ülke ve bölgelerin doğal şartlarını belirlemede ve beşeri - iktisadi faaliyetlerini yönlendirmede büyük önem taşımakta; aynı zamanda buraların verimli hâle getirilmesi bakımından da hava şartları ve iklim özelliklerinin bilinmesinde büyük yararlar bulunmaktadır.

Ülke ekonomileri, bilhassa ziraî - kültür faaliyetleri kuraklık şartlarından olumsuz yönde etkilenmekte; yıldan yıla ve yıl içinde farklı süre ve şiddetiyle görülebilen kuraklık, açlık ve kıtlık tehlikesini de beraberinde getirmektedir (Afrika'nın Sahel Bölgesinde ve Hindistan'la Pakistan'da hemen her yıl görüldüğü gibi).

Kuraklığın kötü sonuçlarına karşı alınması gereken bazı önlemler bakımından da konunun ayrıntılarıyla ele alınmasında ve ortaya konulmasında yarar görülmektedir. Özellikle bitki yetiştiriciliği ve hayvancılık bakımından olan önemi yanında, hızla artan nüfusun beslenmesi konuları da kuraklığın doğrudan veya dolaylı etkileri altında bulunmaktadır. Kurak bölge topraklarının kullanımı ve toprak erdzyonundan korunması, nemli ve yarınemli bölgelerde olduğundan çok daha büyük bir önem taşımakta; problemlerin çözümü konularında disiplinler arası işbirliği gerekli görülmektedir.

Çok çeşitli yönleri ve ilgi alanları arasında, burada Türkiye'nin kurak ve nemli sahalarını sınırlandırma konusu yeniden ele alınmakta; iklim

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Anabilim Dalı.

özellikleri anahtarlarıyla ortaya konulmaktadır⁽¹⁾. Bu makâlede, aynı konuya Rus Meteoroloğu M.I. BUDYKO'nun önerdiği yöntemle ve mevcut meteoroloji istasyonlarının yağış ve buharlaşma değerleri yardımıyla, Türkiye'de ilk defa yaklaşıırken önceki bulguların kontrolünün de yapılması sağlanmış olacaktır⁽²⁾.

Kuraklık bir iklim özelliği olduğuna göre, kurak iklim tipinin teşekkül sebepleri de atmosfer dolaşım sistemi ve onun büyük hava durumları şeklindeki görünüşlerinde aranması gerektiği, başka deyişle belli hava durumlarının bir sonucu olarak "klimatik su bilançosu" tarafından belirlendiği ortaya konulmuştur⁽³⁾. Önceki çalışmalarda Türkiye'nin kuraklık şartları üzerinde ayrıntılarıyla durulmuş; kuraklığın süre ve şiddetine göre farklı iklim bölgelerinin sınırlandırılması sırasında ayrıca fizikî coğrafya faktörleri (yükseklik, dağlık alanların uzanışı ve yüksekliği gibi) yöreler ölçüsünde gözönüne alınmıştır.

H. Flohn'un belirttiği gibi, M.I. Budyko yöntemi ile iklim bölgelerinin "su bilançosuna" göre ayrılması ve "klimatik kuraklık sınırı" sorununa fizikî yönden tatminkâr bir çözüm yolunun açılmış olduğu düşünülmektedir⁽⁴⁾. Meteoroloji istasyonlarıyla temsil edilen yörelerin enerji bilançosu değerlerinin bulunması halinde, aynı yöreye düşen yağışların buharlaşması için gerekli enerji tüketiminin toplam enerji miktarına oranı fizikî yönden iyi belirlenmiş sayısal bir değer olarak hesaplanabilmektedir. Bu tek değerler yardımıyla farklı dereceden kurak sahalar ayrılabilenekte; bu raların doğal bitki örtüsüyle olan ilişkisi de (vegetasyon tipi) gösterilebilmektedir.

Kurak bölge kavramı genel bir anlam ifade etmekte; bitki topluluklarıyla olan ilişki içinde, yeryüzünde kuraklığın şiddetine göre, en azından çöl, yarıçöl ve step (veya savan) alanları ayrılabilir⁽⁵⁾. Buna göre, alt bölümlenmede çöl ve yarıçöllere asıl kurak bölgeleri karşılarken, step ve

(1) A. Nişancı : "Klimagebiete der Türkei nach der Anzahl der ariden bzw. humiden Monate und ihre Beziehungen zur Vegetation." *Studia Geographica* (Festschrift W. Lauer zum 60. Geburtstag) Bonn 1983 (s. 149-163).

A. Nişancı : "Türkiye'nin Kurak Aylar Sayısına Göre Belirli İklîm Bölgeleri ve Bitki Örtüsü." *Fen-Edebiyat Fak. Dergisi*, Sayı 15, Erzurum 1986 (s. 73-88).

(2) M. I. Budyko : *Climate and Life* (Engl. Edition by D.H. Miller). "VI Climatic Faktors of Geographical Zonality." London 1974 (p. 317).

(3) A. Nişancı : *Türkiye'nin Kuraklık Sorunu* (Basılmamış ders notları) Erzurum 1977.

(4) H. Flohn : *Von Regenmacher zum Wettersatelliten*. Klima und Wetter. München 1968 (s. 192).

(5) S. Erinc : *Jeomorfoloji II*. İst. Üniv. Coğr. Enst. Yayınl. No. 23 (2. Bsk.), İstanbul 1971 (s. 1 - 27).

savan alanları yarıkurak bölgelere denk gelmektedir. Toplam kurak bölgeler yeryüzü karalarının yaklaşık % 35'i oranına erişmektedir⁽⁶⁾.

Kuraklığın yeryüzündeki etkilerinin çeşitli yönleriyle ortaya konulması, aynı zamanda kurak bölgelerin coğrafi özelliklerini de meydana getirmekte; kurak bölgelerin jeomorfolojik, pedolojik, hidrolojik ve biyolojik pek çok özellikleri bulunmaktadır. Asıl kurak bölgeler veya çöllere :

Rüzgâr etkilerinin en üst düzeye eriştiği, fiziki (mekânîk) çözülmenin büyük önem kazandığı, kütle hareketlerinin mahdut ölçülerde kaldığı, devamlı akarsuların bulunmadığı, buna karşılık seyrek fakat kuvvetli sağnak yağışlara bağlı olarak meydana gelen sellerin ve seyelânların önemli bir şekillendirme unsuru haline geldiği sahalar olarak ayrılmakta, bilhassa genel şekillenmenin esas kaide seviyesini meydana getiren deniz seviyesinden ayrı olarak gelişmesi ile kendisini göstermektedir.

Yarıkurak bölgeler ise :

Şekillenmede akarsuların etkisinin daha kuvvetli olduğu, fakat bu etkinin gene belli zamanlara sınırlı kaldığı, buralarda da yüzeysel ve çizgisel (bir yatak boyunca) aşındırmanın çok önemli rol oynadığı, fiziki çözülmenin kuvvetli ve kütle hareketlerinin çöllere oranla daha önemli olduğu, rüzgârın da şekillendirme hususunda az-çok önem taşıdığı, genel şekillendirme faaliyetinin bazı sahalarda esas kaide seviyesine bağlı, bazı yarıkurak sahalarda ise ondan ayrı bir şekilde cereyan ettiği, böylece yarıkurak bölgeler asıl kurak bölgelerle, flüviyal şekillendirmenin üstün olduğu nemli bölgeler arasında bir geçiş sahası meydana getirdikleri görülmektedir. Yarıkurak bölgelerin topoğrafya şekilleri de bu geçiş özelliklerini yansıtır.

Kurak ve yarıkurak sahaların bugünkü topoğrafya şekillerini sadece hâlen hâkim rolü oynayan olay ve etmenlerle açıklamaya imkân yoktur. Birçok kurak bölgelerde yer şekillerinin ana hatları ile, yağmur suları ve akarsularla işlendikleri ve ancak daha sonra ve daha ziyade ayrıntıda kurak bölgelerin özel öge ve etmenleri tarafından bazı değişmelere maruz bırakıldıkları anlaşılmaktadır⁽⁷⁾. Kurak bölgelerin diğer bir özelliği bitki örtüsünün fakirliği olup, seyrek ve kserofil bitki türleri (ot cinsi veya bodur çalılık vb.), ziraat alanları dışında, yörelerin hâkim unsuru durumundadır.

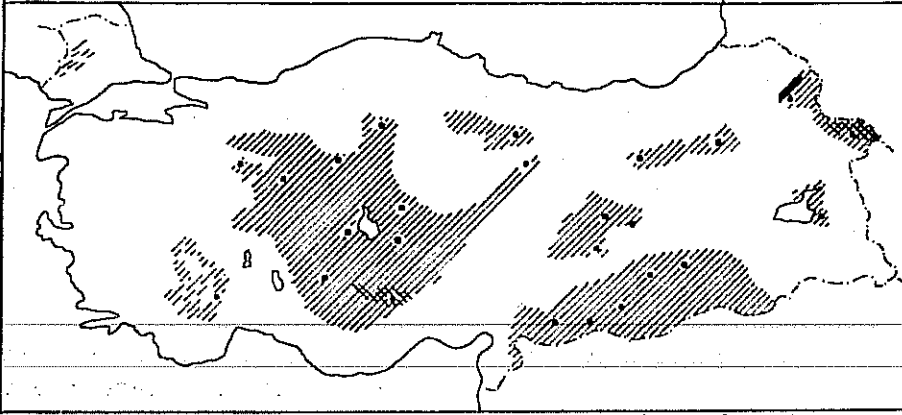
(6) R. Ganssen : *Trockengebiete. Böden, Bodennutzung, Bodenkultivierung, Bodengefaerdung*. B.I. Mannheim 1968 (s. 13 - 17).

(7) S. Erinc : A.g.e. 1971.

Türkiye'nin Kurak Sahaları

Türkiye şartlarında konunun yeniden ele alınması sırasında mevcut meteoroloji istasyonu verilerinden yararlanılmış; uygulanan formülde (R/L_r) belirlenen elemanlara ait yıllık enerji miktarı ($R \text{ cal/cm}^2$) ve yağış miktarı ($L \text{ mm}$) ile yağışların birim miktarının buharlaşması için gerekli enerji (r , 1 gr su için 600 cal.) kullanımı hesaplamalarda esas alınmıştır⁽⁸⁾.

Türkiye'nin kurak sahaları arasında mevsimlik farkları daha iyi göstermesi bakımından, ayrıca sıcak ve soğuk devrelerin birlikte gözönünde bulundurulması uygun görülmüştür. Kuraklığın şiddetine göre, farklı sahalardan ayrılırken, vejetasyon devresinin belirlenmesi bakımından, aylık ortalama sıcaklığı 10.0°C üzerinde olan devrenin esas alınması yoluna gidilmiştir⁽⁹⁾. Böylece vejetasyon devresi dışında kalan süre, yıl içinde soğuk (veya serin) kış mevsimini temsil etmekte; Türkiye'nin kurak sahaları içinde ayrıca farklı dereceden etkili soğukların görüldüğü durumlarda, yörelerin tabii karakterlerinin ortaya konulması mümkün olmaktadır.

Budyko yöntemine göre, Türkiye'nin kurak-step (bozkır) sahaları.

Mevcut verilerle yapılan hesaplamalar ve elde edilen tek değerler yardımıyla çizilen dağılım haritasında (Bkz. şekil) görüldüğü üzere, Türkiye'de kurak sahaların en geniş yayılışı İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun yüksek düzlüklerinde yer tutmaktadır. Buralar dünya ölçüsünde ya-

(8) M.I. Budyko : A.g.e. 1974.

(9) Lauer/Frankenberg : "Eine Karte der hygrothermischen Klimatypen von Europa." *Erdkunde*, Bd. 40, H. 2, Bonn 1986 (s. 85 - 94).

rikurak sahaların step kuşağına dahil bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu yüksek düzlüklerinde kuraklık şiddetinin artışı, Mart - Kasım ayları arasındaki uzun vejetasyon devresinin ve artan yaz sıcaklarının tabii bir sonucu olarak görülmektedir. Urfa - Ceylanpınar ve Birecik dolaylarında kış mevsiminin (Aralık - Şubat arası) süre ve şiddetinin daha da azaldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık, İç Anadolu'da Konya - Ereğli istasyonuna ait indis değerinin yüksek oluşu (R/L.r=2,3), daha kısa yaz yarıyılı içinde (Nisan - Ekim arası) kuraklığın şiddetinin artarak, buraların yarıçöl şartlarını yansıttığını göstermektedir.

Kuraklık şartlarının, daha sınırlı yöreler halinde Doğu Anadolu'nun çöküntü alanı havza düzlükleriyle, yüksek ovalarında da etkili olduğu anlaşılmakta (Malatya, Elazığ, Van dolayları ile Kars, Erzurum ve Erzincan yöreleri); İçdir Ovası ve yakın çevresiyle daha doğudaki Dil Mıntıkasında yarıçöl şartlarına geçilmektedir (R/L.r=2,1). Doğu Anadolu'nun kurak-step sahalarındaki tabii yöre farklılıkları daha ziyade kış mevsiminin süre ve şiddeti bakımından meydana gelmekte; Bölgenin doğu ve kuzeydoğusuna gidildikçe (Erzurum, Kars dolayları) artan yaz yağışları sebebiyle, kuraklığın şiddeti azalmakta, kış soğukları ise artmaktadır (Kars'ta Ekim - Nisan arası yedi ay).

Benzer durum bir ölçüde Karadeniz Bölgesinin iç kısımlarında, havza görünüşlü yörelerde, bilhassa Kastamonu ve Tokat dolaylarında (Kıyı Ardı Bölge) da kendisini göstermektedir. Belirtilen yörelerin tabii karakteri bir bakıma vejetasyon devresi dışındaki soğuk (veya serin) mevsimin Tokat'ta beş ayı (Kasım - Mart arası), Kastamonu'da ise altı ayı (Kasım - Nisan arası) bulmasının bir sonucu olarak görülebilir.

Güneybatı Anadolu'da Göller Bölgesinin batısındaki havza düzlükleriyle, Trakya içlerinde Ergene Havzasının kuraklığı konusunda yeterli veri bulunmadığı için, buraların daha ziyade "antropojen step" sahalarına dahil edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir⁽¹⁰⁾.

Türkiye'nin Nemli Sahaları

Kuraklık, yerşekilleri ile toprak ve bitki örtüsü arasındaki ilişkiler bakımından Türkiye'nin nemli sahaları için de büyük bir önem taşımaktadır. Uygulanan yöntem ve yıllık bilanço değerleriyle elde edilen neticelere

(10) Y. Dönmez, **Trakya Stebi Problemi**. İst. Üniv. Coğr. Enst. Dergisi, Sayı 16, İstanbul 1967 (s. 67 - 85).

göre, çeşitli dereceden nemli sahalar yurdumuzun hemen hemen yarısına yakın bir kısmını kaplamakta; ancak bu kesimde büyük kısmıyla dağlık alanlar yer tutmaktadır.

Mevcut rasat verileri ve yapılan hesaplamalara göre, indis değerlerinin en düşük ($R/L.r=0,40$ ve daha az), dolayısıyla yurdumuzun "tam nemli" yöreleri kuzeyde, Karadeniz kıyı kuşağının özellikle Batı ve Doğu Karadeniz bölümlerindedir (Zonguldak - İnebolu, Ordu - Giresun ve Rize - Hopa arası). Kuraklığın etkili olduğu bazı havza düzlükleri dışında (Kastamonu, Tokat), Kuzey Marmara bölümü dahil, bütün Karadeniz Bölgemiz yıl içinde en fazla 3-4 ayın kurak geçtiği "nemli" sahalardır.

Kıyı kuşağı ile iç kısımlar arasında iklim bakımından bir diğer önemli fark, vejetasyon devresi veya bu devre dışındaki soğuk mevsimin süre ve şiddeti bakımından ortaya çıkmaktadır. Kıyı kuşağı yörelerde kış mevsimi serin veya ılık geçerken, seyrek don olayları en fazla 3-4 ay (Aralık - Mart arası)'lık devrede görülebilmektedir. Bu süre dışındaki vejetasyon devresi 8-9 ayı bulmakta; kıyı kuşağının en alt yükseklik basamağında ise bazı seneler bütün bir yıla uzamış bulunmaktadır. İç kısımlara gidildikçe kışlar sert ve soğuk geçmekte; etkili don olaylarının görüldüğü bu devre (kış mevsimi) kıyıdan hemen içerilerdeki yörelerde 5-6 ayı bulabilmektedir (Kasım - Nisan arası). Örnek: Bolu, Amasya, Artvin dolayları.

Vejetasyon devresinin dışındaki soğuk mevsimin süre ve şiddeti Türkiye'nin batı ve güney kıyı kuşağında giderek azalmakta, kar yağışı ve don olayları Akdeniz kıyılarımızda artık seyrek görülen (birkaç yılda bir) bir iklim özelliği olmaktadır. Buna karşılık, aynı yönde yaz kuraklığının şiddeti artmakta; iç kısımlara oranla yüksek nemlilik derecesi ($R/L.r=1,0$ 'in altındaki düşük indis değerleriyle) kış yarıyılındaki bol yağışların bir sonucu olmaktadır. Gerçekten bu dönemde (Ekim - Mart arası) buharlaşma ile önemli su kayıplarına rağmen, bol yağışlar sebebiyle Karadeniz kıyı kuşağındakinden daha yüksek nemlilik derecesi ortaya çıkmaktadır. Yaz yarıyılıının (Nisan - Eylül arası) artan buharlaşmaları ve azalan yağışları kuraklığın şiddetini büyük ölçüde artırmaktadır.

Kurak ve nemli devrelerin böyle bir periyodik görünüşü (mevsimlik değişimleri) sebebiyle, Güney Marmara Ege ve Akdeniz Bölgelerimizle, iç kısımların kurak - step yöreleri dışındaki yüksek düzlüklerini "yarı-nemli" sahalara olarak tanımlamak uygun olmaktadır.

Batıdaki kıyı kuşağı yörelerden iç kısımlara gidildikçe bir taraftan nemliliğin derecesi azalmakta, diğer taraftan daha etkili bir şekilde soğuk mevsimin süre ve şiddeti artmaktadır. Kurak sahalarda dışında, geçiş kuşağı olarak ayrılabilir bu yüksek düzlükler ve dağlık alanlarda, özellikle Ku-

zeydoğu Anadolu'da yaz kuraklığının süre ve şiddeti azalırken, yaşamı etkileyen iklim özelliği kış mevsiminin uzun ve sert (çok soğuk) geçmesidir (6-7 ay). Kış yağışlarının önemli bir kısmının kar şeklinde düştüğü bu yüksek düzlüklerde ilkbahar ve yaz başı yağışlarının miktarı ve nisbi payının artmış olması, vejetasyon devresi içinde elverişli iklim özelliklerini meydana getirmektedir.

Bu iklim özelliklerinin tabii bir sonucu olarak, vejetasyon formasyonları (bitki toplulukları) ve zirai - kültür faaliyetleri bakımından da yöreler arasında önemli farklar bulunmakta, kurak-step sahaların dışında çeşitli derecelerden nemli sahaların özellikle bitki toplulukları bakımından farklılıkları meydana gelmektedir. Bu farklılıklar, bölgeler ölçüsünde kısaca yeniden belirtilebilir. Bunlar :

1. Dağlık alanlar dışında, kuzeyde Karadeniz kıyı kuşağının "tam nemli" sahaları ılıman kuşağın nemli orman formasyonu (kolşik flora dahil) ile yine daha ziyade kuzeyde yer alan nemli sahaların karışık orman formasyonu ayrılabilenekte,

2. Türkiye'nin batı ve güneyindeki kıyı kuşağının daimi yeşil-sert yapraklı ağaç formasyonları (maki dahil), iç kısımların yazın yeşeren ağaç formasyonlarından farklılanmakta; dağlık alanlarda yükseklik basamakları şeklinde iğne yapraklı çam ormanları (kıyı bölgelerinde) veya iç kısımlarda meşe ve ardıç türleri ile yabancı meyve ağaçlarının yer yer görüldüğü "potansiyel orman alanları" olarak yer almaktadır⁽¹¹⁾.

Orman tahribatının geniş yer tuttuğu iç kısımların yüksek düzlükleri bugün daha ziyade otluk alanlar durumunda olup, hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı sahalar haline gelmiştir.

(11) S. Erinc : Doğu Anadolu Coğrafyası. İstanbul 1953.

H. Louis : Das natürliche Pflanzenkleid Anatoliens. Stuttgart 1939.

Sonuç :

Rus Meteoroloğu M.I. Budyko'nun önerdiği yöntem ve mevcut meteoroloji istasyonlarının enerji bilançosu değerleri (cal/cm^2) ile yağış miktarlarına ait değerler yardımıyla yapılan hesaplamalar sonucunda, Türkiye'nin bölge ve yöreler ölçüsündeki kurak ve nemli sahaları ayrılabilir. Yağışların buharlaşması için gerekli enerji miktarının toplam enerji miktarına bölünmesiyle elde edilen indis değerleri, aynı zamanda bitki topluluklarıyla olan ilişkiyi de iyi bir şekilde göstermektedir. Buna göre, Türkiye'nin kurak-step (bozkır) sahaları en geniş yayılış alanlarına İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu düzlüklerinde sahip bulunmakta; yıl içinde kurak devrenin süre ve şiddetiyle, kış soğuklarının süre ve şiddeti yörelerin farklı iklim özelliklerini meydana getirmektedir. Benzer iklim şartları Doğu Anadolu, Göller Bölgesi ve Kıyı Ardı Bölgelerin havza görünüşlü düzlüklerinde de hüküm sürmektedir.

Kurak-step sahalar dışında, nemli orman alanları daha ziyade Türkiye'nin kuzeyinde Karadeniz kıyı kuşağından itibaren yükseklik basamakları şeklinde sıralanırken, yurdun batı ve güneyine gidildikçe etkili yaz kuraklıkları sebebiyle, kıyı yakını düzlüklerin Akdeniz Vejetasyonu (maki dahil) ile iç kısımların yazın yeşeren kuru orman formasyonları Türkiye'nin yarı-nemli iklim bölgelerini karakterize etmektedir. Özellikle iç kısımlarda kış soğuklarının süre ve şiddetine göre farklı iklim yöreleri ayrılmaktadır.

ATATÜRK VE DEVRİNDEKİLERE GÖRE ANKARA*

Doç. Dr. Azmi SÜSLÜ**

Yüzyıllardan beri Osmanlı Devletini paylaşmak için yapılan yüzlerce plân, program, proje nihayet hedefine ulaşmış ve Müttefikler grubu içinde Osmanlı Devletini de yenik sayılarak, zaten çatlak bir vazo olarak imal edilmiş olan Sevr antlaşmasıyla Devlet işgal edilmeye başlanmıştı. Başşehir İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusanın dağıtılması üzerine ise İstanbul için beslenen son ümitler de suya düşmüştü. Ancak buna rağmen hâla İstanbul'un başlatılacak millî mücadelenin merkezi olmasında ısrar edenler vardı. Bunlar içinde İstanbul Hükümetini, manda fikrini benimseyen bazı kimseleri, bazı yabancıları, hatta Atatürk'ün arkadaşlarından bazılarını bile saymak mümkündür.

Daha İstanbul işgal edilmeden önce gerçekleri gören ve millî mücadelenin Anadolu'da ve özellikle Ankara'da teşkilatlanmasında ısrar eden Atatürk, 12 Mart 1920'de Ankara'dan İstanbul'a çektiği bir telgrafta, "İngiliz müfettişi olarak Ankara'da bulunan Vitol'un ağır eşyalarıyla birlikte Ankara'yı terkettiğini ve İstanbul'da mühim ve vahim hadiselerin tahakkuk edeceğini, arkadaşlarının gâfil avlanmayarak sürat ve emniyetle Anadolu'ya geçmek için tertibat almaları gerektiğini" (1) bildirmiştir.

Halbuki daha 1919 yılında Ankarada Fiiilen işgal altında bulunuyordu. İki bölük İskoçyalı - İngiliz askerinin istasyondan başlattıkları ve Cebeci - Demirlibaççe civarına yayılan bu işgale, Ulus civarına gelen ve bir Yahudinin konağına yerleşip bugün içinde bulunduğumuz bu ilk Meclis binasının tamamlanmamış binasını karargâh olarak kullanan Fransızlar ve onların getirdikleri Fas askerleri takip etmiştir. bu hareketlerle birlikte An-

(*) Bu tebliğ, 66. Açılış Yıldönümü dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 28 Nisan 1986 tarihinde ilk Meclis binasında tertip edilmiş olan "Millî Mücadelede Ankara" Panelinde sunulmuştur.

(**) Ankara Üniversitesi, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü.

(1) Yunus Nadi, Ankara'nın İlk Günleri. İstanbul, 1955, s. 10 - 11.

kara'daki Türkler arasında tutuklamalar başlamıştır. Bunların bir kısmı İstanbul'a gönderilmiş; oradan kaçan veya kaçırılanlar tekrar Ankara'ya dönmüşler ve millî mücadeleye katılmışlardır. Bütün bu olanlarsa, küçük ve, bazı Avrupalı yazarlara göre, bir çöl görünümünde olan Ankara'da millî mücadelenin başlamasına yol açmıştır. Belirtmek gerekir ki, Ankaralıların harekete geçmesini sağlayan âmillerden diğer ikisi de, Ankara'yı bir müstemleke şehri olarak telakki edip gelen bu yabancıların tutumuyla, o zaman Ankara'da bulunan azınlıkların onlarla birlikte yaptıkları menfi faaliyetleri olmuştur.

Diğer taraftan Atatürkle görüşüp, kolordusunu Ankara'ya nakleden Ali Fuat Paşa da Ankaralıların şuurlanması ve teşkilatlanmasında önemli hizmetler vermiştir. İngiliz kontrol subayının kendisini ziyaretinde saygısız davranması üzerine onu tutuklatarak Merkez Komutanlığına hapsedirmesi ve İstanbul Hükümetinin direktifleri doğrultusunda hareket eden Ankara vâlisi Muhiddin Paşa'nın "sonsuz imkânları olan bu devletlere kafa tutmağa, onlara söz geçirmeğe imkân var mı?" sorusuna Ali Fuat Paşa'nın "Elbette var. Asker, sivil, bütün millet aynı gayede birleşirse, istilâcılar yeni bir savaşı göze alamazlar" cevabını vermesi halkın gücüne güç katmıştır.

Yine, Müftü Börekçizâde Mehmet Rifat Efendi başkanlığındaki, şehir eşrâfının yaptıkları faaliyetlerle de, İngiliz Muhipleri ve Hürriyet ve İtilâfçılar Fırkasından birçok kişinin de bunlara katılmasıyla millî mukavemet fikri halk arasında gelişmiştir. Bundan endişelenen İngilizler ise Cebeci'deki garnizonlarını İzmit'e nakletmek zorunda kalmışlar ve Ulus'taki Fransız müfrezesi de ortalıkta görünmez olmuştur.

Ankaralıların alenen ve toptan harekete geçmelerini sağlayan bir diğer olay ise, Mustafa Kemâl'in 28 Mayıs 1919'da Havza'da yayınladığı bir tamimle milleti İzmir'in işgâline karşı mitingler yapmaya çağırması olmuştur. Hemen birgün sonra, genciyle yaşlısıyla; öğretmeniyle, din adamıyla; köylüsüyle, şehirlisiyle bütün Ankaralıları Ankara'da ilk mitinglerini yapmışlardır. Bu durum, Ali Fuat Paşa tarafından "... O günkü manzara gözlerimin önüne geldiği zaman, mücadele yıllarının en tatlı heyecanını duyar, vatansever Ankaralıları takdirle anarım" şeklinde dile getirilmiştir.

Mustafa Kemâl'in Ankara'ya Hareketi

Sivas Kongresini müteâkip Kayseri yolundan hareket eden Mustafa Kemâl ve arkadaşları 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmişlerdir. Onun sesizce Samsun'a hareket etmesinden bu yana geçen sekiz aylık sürede

çok şey değişmiştir. Artık, ilk işgal şaşkınlığı geçmiş, teşkilatlanma hazırlıkları ilerlemiş, millî mücadele fiilen başlamıştır. İşgalcilerin, dirilişine, şahlanışına inanamadıkları bu hareketin tablosunu Lord Kinross şöyle çizmiştir :

"Ankaralıların heyecanlı karşılayışı, Kemâl'in bu seçimi yapmakta haklı olduğunu gösterdi. "Mustafa Kemâl ve yeşil ordusunun" gelişi sokaklarda tellâllarla ilân edilmişti. Sultan rejiminin hışmına uğrayıp dağa kaçanlar, onu selâmlamak için gizlendikleri yerlerden çıkıp geldiler; halk kendisini Kırşehir'de karşılamak için şehir dışındaki yollara döküldü; dervişler, bu gelişi dualarla kutlamak için caddelerde sıralandılar.

Mustafa Kemal, eskimiş lastiklerinin içine bez doldurarak şişirildiğini söylediği, külüstür açık Benz otomobiliyle görüldü. Arkadaşlarıyla beraber şehre yaklaşırken, kendilerini bir gönüllü ordusu karşıladı. Yüzlerce atlı ve piyade, mahallî kıyafetleri içinde, eski biçim kocaman tüfekleriyle gösterişler yapıyor, bayraklarını sallıyor, arada bir sıradan ayrılarak havaya sıçrayıp yerli oyunlar oynuyorlardı. Kaleye çıkan dar ve dik sokaklar davul zurna sesleriyle çınlamaktaydı. Arkadan, daha ağırbaşlı bir yürüyüşle çeşitli esnaf loncalarının mensupları geliyordu.

Ankaralılar, şimdiye kadar böyle büyük bir toplantı görmemişlerdi. Şehirde bulunan birkaç yabancı, bu hâlî şaşkınlıkla seyrediyordu. Halk, millî duygularının coşkunluğunu göstermek için, yol değiştirerek, birkaç gün önce İngilizlerin işgal ettiği istasyondan geçti. O sırada daha üzerinde Fransız bayrağı dalgalanan, sonraki Meclis binasının etrafında, Fransızlarla Tunuslu askerleri duvarların üstüne tünemiş, bakıyorlardı. Mustafa Kemâl, Hacı Bayram Veli camii ve türbesini ziyarette bulunmayı ihmal etmedi. Sonra hükümet konağının balkonundan aşağıdaki halka bir teşekkür nutku verdi"⁽²⁾.

Mustafa Kemâl ise, daha sonra 1927'de irad edeceği Büyük Nutkunda bu heyecanı şöyle ifade etmiştir :

"Ankara'ya muvasalatımızı, 27 Kânunuevvel (Aralık) 1919 tarihli, şu açık tebliğ ile tamim ettik :

Sivas'tan Kayseri tarihiyle Ankara'ya hareket eden Hey'et-i Temsilîye, bütün güzergâhında ve Ankara'da büyük milletimizin harr ve samimî tezahürât-ı vatanperverânesi içinde bugün muvasalat eyledi. Milletimizin

(2) Lord Kinross, **Atatürk - Bir Milletın Yeniden Doğusu**, (Terc. N. Yeğino-balı - A. Tezel), İstanbul, 1966, s. 312 - 313.

gösterdiği eser-i vahdet ve azim, memleketimizin temin-i istikbâli hakkındaki kanaatleri, lâyetezelzel bir surette tersin edici mahiyettedir.

Şimdilik, Hey'et-i Temsiliye Merkezi, Ankara'dadır. Takdim-i hürmet eylerim, efendim.

Hey'et-i Temsiliye nâmına
Mustafa Kemâl"⁽³⁾

Ankara'dan Türkiye'nin her tarafına gönderilen telgrafların metni de şöyleydi :

'Bir haftadan beri Ankara vilayeti mülhakâtından gönderilen hey'etler ve binlerce silahlı, atlı millî kuvvet kahramanları ile arslan köylülerden mürekkep seksen bini aşan vatansever tarafından bugün Sivas'tan gelen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi, eşi görülmemiş bir heyecanla karşılandı. Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemâl Paşa'nın sözleri, istiklâlini feda etmeye Allah'ın huzurunda yemin etmiş olan birleşmiş halk üzerinde pek derin bir tesir bıraktı. Bu tesir bütün hararetiyle devam ediyor"⁽⁴⁾.

T.B.M.M.'nin Açılışı

Baş tarafta da belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemâl İstanbul'da Meclis-i Meb'usânın toplanmasının hiçbir fayda sağlamıyacağı gibi tehlikeli olacağını da önceden haber vermişti. Bu sebeple daha Ankara'ya gelmeden önce Meclisin Ankara'da toplanması için kendi tabiriyle "hazırlık ve tertibâta" başlamıştı⁽⁵⁾.

28 Ocak'ta Meclis-i Meb'usânın İngilizler tarafından basılması, daha sonra Mart ayında İstanbul'un işgali, bazı meb'usların Malta'ya sürülmesi Mustafa Kemâl'in haklı olduğunu isbat etmiştir. Bir yabancı yazarın belirttiği gibi⁽⁶⁾, İstanbul'un işgali Ankara'nın işini kolaylaştırmıştır. Fransızlarca işgal edilmiş ve çatısı örtülmemiş olan İttihat-Terakki Fırkasının binası düzenlenmiş ve kiremitler ve sıralar bile Ulucanlardaki bir okuldan ve vatandaşlardan temin edilmiştir.

Daha Meclis açılmadan 2 gün önce bütün vilayetlere, kazalara, köylere kadar gönderdiği telgraflarda 23 Nisan'ın tablosunu Mustafa Kemâl Büyük Nutku'nda şu şekilde çizmiştir :

(3) Mustafa Kemâl, *Nutuk*, 1934, T.T.K. baskısı, 1981, 1984, c. I, s. 444.

(4) 27 Aralık 1919 tarihli telgraf.

(5) Mustafa Kemal, *Nutuk*, a.g.e., c. I, s. 484.

(6) Lord Kinross, a.g.e., s. 316.

"Tel. Gayet müsta'celdir.

Ankara, 21/4/1920

Ankara'ya acele tezkere

Kolordulara (K.O.14. Vekâletine)

Fırka 61 Kumandanlığına, Refet Beyfendi'ye

Bilûmum Vilayâta, Müstakil Livalara, Müdafaa-i Hukuk

Hey'et-i Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine

Bimennihilkerim Nisanın 23. Cuma günü, Cuma namazını, müteâkib Ankara'da Büyük Millet Meclisi Küşad edilecektir...

Yevm-i mezkûrun teyid-i kutsiyeti için bugünden itibaren merkez-i vilâyette Vâli Beyefendi hazretlerinin tertibiyle Hatim ve Buhari-i şerif tilâveti'ne bed'olunacak ve hatm-i şerifin son aksâmı teberrûken Cuma günü namazdan sonra daire-i mahsusa önünde ikmal edilecektir...

İşbu tebliğin hemer neşr ü tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en ücra köylere, en küçük kitaât-ı askeriyeye, memleketin bilûmum teşkilât ve müessesâtına iblağı temin edilecektir. Ayrıca, büyük levhalar hâlînde her tarafa ta'lik ve mümkün olan mahallerde tab'i ve teksir ve meccanen tevzi edilecektir.

Genab-ı Hak'tan muvaffakiyet-i kâmile tazarru olunur.

Hey'et-i Temsiliye nâmına
Mustafa Kemâl"(7)

Görüldüğü üzere, halkın hissiyatını, temayülünü, kabiliyetini, sevk ve idaresini gayet iyi bilen Mustafa Kemâl, Ankara'da ve Ankaralılar'da millî mücâdele için en uygun zemini bulmuş ve onu çok iyi kullanmıştır. O, bu başarıya adım adım, sabırla, metanetle, cesaretle ve eline geçen fırsatları çok iyi değerlendirmek ve halkın arasına girip onunla kaynaşmak, bütünleşmek, yani sine-i millete dönmek suretiyle ulaşmıştır. Bu sebeple de Onun mücadelesi, bugün bazı komşularımızda görüldüğü gibi halka rağmen halkçılık değil, halk için halkçılık olmuştur. İşte Atatürk'ün başarısının sırrı burada yatmaktadır.

(7) Mustafa Kemâl, Nutuk, s. I, s. 570.

J.-P. SARTRE'İN VAROLUŞCULUĞUNDA HÜRRİYET ANLAYIŞI

Doç. Dr. Bilâl DİNDAR*

A — VAROLUŞCULUĞUN TARİHÇESİ

J.-P. Sartre adı bize, ister istemez varoluşculuk akımını hatırlatır. Ancak, 20. yüzyılda, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da çok yaygın olan bu felsefe akımının köklerine, felsefede, İlkçağ'dan itibaren rastlamak mümkündür.

Fransızcada "exister" (ortaya çıkmak) fiilinden türetilmiş olan existensialisme, yani varoluşculuk, bir başka anlatımla, insan konusu, felsefede ciddi olarak ilk defa, aşağı yukarı Sokrates tarafından ele alınmıştır.

Sonraki dönemlerde de değişik filozoflar, insan problemi üzerinde ısrarla durdular. Fakat, Klasik Felsefe Tarihinde, Varoluşculuğun ilk kurucusu olarak Danimarkalı düşünür Sören KIERKEGAARD (1813-1855) kabul edilir. Esas görevi papazlık olan Kierkegaard'ın bütün ömrü Kopenhag'da geçmiştir. İlginç olan şudur ki, bu din adamının küçük bir gönül macerası felsefi bir akımının ortaya çıkışına sebep olmuş olmasıdır.

Kierkegaard, Kopenhag'da küçük bir memur kızı, Regina OLSEN'e aşık olur ve onunla nişanlanır. Fakat, bilinmeyen bir sebepten dolayı bu nişanı Kierkegaard'ın kendisi bozar. Bu, belki de çok arzu edilen bir şeyin elde edilişiyle, ona karşı duyulan özlemin kaybolması düşüncesiyle sevilenden veya yapılması çok arzulanın bir şeyden vazgeçme duygusundandır. Esasında, bu duygunun altında biraz da zamanı durdurma, daha açıkcası ebedileşme ihtirası yatmaktadır. Leonardo da Vinci, şevkle başladığı eserlerinin çoğunun bitirilmesini, günün birinde tekrar ona başlarım düşüncesiyle sonraya bırakmıştır. J.-P. Sartre'in eserlerinde de, az da olsa, aynı duyguyu bulmak mümkündür.

Kierkegaard'ın küçük bir gönül macerası Kopenhag'da dedikodulara sebep oldu. Kierkegaard'ın nişanı bozmuş olmasına rağmen, dedikodular

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

bir türlü bitmek bilmiyordu. Fakat, Kierkegaard'ın sevgisi de Olsen'e karşı arttı. Dante için Beatrice ne ise, Kierkegaard için Regina Olsen o oldu.

"KORSAN" adlı küçük bir gazete, üstü kapalı bir şekilde de olsa, bu aşk üzerinde değişik dedikoduların yapılmasını, yayınlarıyla devam ettiriyordu. Bütün bunlara üzülen Kierkegaard, yavaş yavaş toplumdan kopup münzevi bir yaşayışa yöneliyordu. Kierkegaard, böyle bir ortamda eserlerini yazdı. Felsefe çevresi, Danimarkaca yazılmış olduğundan uzun zaman bu eserlerden habersiz kalmıştı. Kierkegaard'ın eserlerinin 1903 yılından itibaren Almancaya tercüme edilmesi ile, onun düşünceleri felsefecilerin dikkatini çekti.

Aynı yıllarda Almanya'da Husserl, "Görüngü bilimi" olarak dilimize çevirebildiğimiz ve "Fenomenoloji" adı verilen bir felsefe yönteminin öncülüğünü yapıyordu. Bu felsefe yönteminin temel ilkesi de; "... bilincin bir şey üzerine bilinç olması, bir şeye yönelmiş olmasıdır. Buna göre gerçekçiliğin bir "Kendeliğindenliği" yoktur, gerçeklik yalnızca yönelinen, bilincine varılan, görülen bir şeydir."(1). Başka bir Alman filozofu Heidegger, âdeta Kierkegaard ile Husserl'in düşüncelerini uzlaştıran "Varlık ve Zaman" adlı eserini 1927 yılında yazdı.

Yine bu yıllarda, J.-P. Sartre, Paris'te, "Yüksek Öğretmen Okulu"nun felsefe bölümünü bitirip felsefe bilgisini geliştirmek için Almanya'ya gitti. Husserl'in felsefesini çok iyi bilen J.-P. Sartre, orada Heidegger'den ders aldı.

II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, J.-P. Sartre, Fransa'da askere alınıp meteoroloji işlerinde görevlendirildi. Fakat, kısa bir zaman sonra Almanlara esir düştü. Esir kampında, kendisine, Heidegger'in "Varlık ve Zaman" adlı eseri temin edildi. Varoluşçuluğuna ait bütün bilgilerini içinde topladığı ve 1943 yılında yayımladığı "Varlık ve Hiçlik"ini yalnız bu esere dayanarak yazdı.

Danimarka'da Kierkegaard tarafından ortaya atılmış, Almanya'da gelişmiş ve Fransa'da olgunlaşmış olan Varoluşçuluğun yaygınlaşmasını yalnız J.-P. Sartre yapmıyordu, baskaları da vardı. Varoluşçuları gruplara ayırmak mümkündür. Bunlardan; Kierkegaard, Gabriel Marcel ve Unamuno dindar kanadını oluştururken Heidegger ile J.-P. Sartre Tanrı-tanımaçlar grubunu temsil ediyordu. Felsefede, bu iki gruba da girmeyen Maurice Merleau-Ponty ile Karl Jaspers'in yanında Edebiyat alanında Kafka, Dostoyevski ve Camus varoluşçuluğu işlediler. Simone de Beauvoir da, halen buna devam etmektedir.

(1) Bediâ Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, (Görüngü Bilim Maddesi) Ank. 1975.

B — VAROLUŞÇULUKTA TEKNİK TERİMLER

Henri Bergson'un söylediği gibi, her filozofun, bütün felsefesini özetleyen birkaç anahtar cümlesi vardır. J.-P. Sartre'in de, "Varlık ve Hiçlik'in pek çok sahifelerinde tekrar ettiği, diğer edebiyat eserlerinde de sıkça kullandığı bir anahtar cümle vardır: "İnsan hürriyete mahkûmdür". Bu, ne ifade etmektedir? İnsan, nasıl olur da hürriyete mahkûm olur? Hürriyet ile mahkûmiyet kavramları birbirlerinin zıddı değil midir? Nasıl olur da hür olan biri, bir şeye mahkûm olur? Veya tersine, bir şeye mahkûm olan insan hür olabilir mi? Bütün bu sorulara cevap verebilmek için, J.-P. Sartre'in mahkûmiyet ve hürriyet kavramlarına verdiği anlamları bulmak gerekir. Ancak, J.-P. Sartre'in varoluşçu felsefesindeki hürriyet anlayışını yakalayabilmek için de, onun kullanmış olduğu bazı teknik terimleri açıklamak gerekir.

J.-P. Sartre'in ekseriya kullandığı "l'être pour-soi" yani "kendisi-için varlık", bir de "l'être en-soi" yani "kendiliğinden varlık" gibi terimleri vardır. "Kendisi-için varlık"; Fichte'nin "Ben"i olarak kabul edersek, "kendiliğinden varlık", Fichte'nin "Ben olmayan"ıdır. Başka bir anlatımla bu iki terim, "Sujet" ve "Objet" münasebeti içindedirler. "Objet" bir anlamda "varlık"tır veya "düşünülen" şeydir. Bu, "kendiliğinden varlık" "Sujet"nin, yani "düşünen"nin dışında kendi kendine vardır ve mükemmeldir. Mükemmel olmamış olsaydı, onun için, hürriyet sözkonusu olmuş olurdu. Böyle bir varlık için hürriyet sözkonusu olamaz. Çünkü, hürriyet mükemmel olmayan, eksik olan şey için vardır. Kendi kendine var olan böyle bir varlık doludur, yoğunudur. Aynı zamanda, böyle bir varlık kontenjan (Contengent) bir varlıktır. Karşımıza kontenjan kelimesi çıktı. Bu, "zorunlu" kelimesinin, bir yerde "Determinizm"nin zıddı olup, "imkân" anlamındadır. Ben "kağıt açacağı" ile, hem kitap sahifelerini açarım, gerekirse hem de, bıçak yerine kullanabilirim. Kağıt açacağı, her zaman mutlaka kitap açmak için kullanılmaz, başka şeyler için de kullanılabilir. Esasında "kendiliğinden varlık" için kontenjanlık sınırlıdır, kitap açacağını yalnız bir kaç yerde kullanabiliriz. Fakat, "kendisi-için varlık" olarak ele alacağımız bir çocuk istediği ve tasarladığı her şeyi olur; mühendis, doktor, işçi, mimar,... v.s. Belki iyi bir mimar olamaz ama, isterse ve projelerini ona göre yaparsa mutlaka bir mimar olur. Demek ki, "kendiliğinden varlık" için sınırlı olan imkân, aslında "kendisi-için varlık"a özgüdür esasında, "kendiliğinden varlık" orada kendiliğinden vardır, saçmadır ve fazladandır. O, "kendisi-için varlık"la anlam kazanır, hiçlikten var-

lığa çıkar. "Sırtımızı döndüğümüz zaman, şu manzara kanıtsız kalıp o karanlık sürekliliği içinde yitip gidecektir"⁽²⁾.

Klasik felsefede bütün varlıklar için, önce töz⁽³⁾ daha sonra ilinek⁽⁴⁾ kabul edildiği halde 19. yy.'dan itibaren, özellikle; varoluşçular tarafından, ama yalnız insan için, önce varoluş⁽⁵⁾ sonra özün⁽⁶⁾ varlığı kabul edilmektedir. "Varoluş özden önce gelir"⁽⁷⁾. Bu, ne demektir? Bunu felsefe tarihi içerisinde kısaca açıklamaya çalışalım :

Antik çağ filozoflarından Anaxagoras'a göre; ezeli ve ebedi olan ilk maddeye kendileri gibi ezeli ve edebi olan "NOUS" ilk hareketi vererek

- (2) J. - P. Sartre, *Edebiyat Nedir?* Ç.B. Onaran İst., 1967, s. 39.
- (3) TÖZ : Fransızca "Substance", Yunancada "hypostasis", Eski Türkçede "Cevher"; değişen durumlar ve niteliklere karşı kalıcı olan; bir başka şeyle, ya da bir başka şeyde değil, kendi kendisiyle, kendini kendisinde var olan. Öznede değil, kendinde var olan. Bağımsızca kendi içinde var olan, Spinoza'nın tanımı ile "varduğu için başka bir şeye gereksinme duymayan şey".
- (4) İLİNEK : Fransızca "accident", Yunancada "Symbebekos", Eski Türkçede "araz" : Bir nesneye zorunlu olarak bağlı olmayan, onun özünde bulunmayan; rastlantı ile olan nitelik. (Aristoteles'te) Bir konuya bağlı olan ve o konu olmadan kendisi var olamayan şey; kendi başına var olmayan, bir taşıyıcı, bir tözü gerektiren şey. Bedia Akarsu, a.g.e. "Töz" ve "İlinek" maddeleri.
- (5) VAROLUŞ : (Almanca Dasein, Existenz), (Fr., İng. existence), (Latince existentia), (Es. Türk. Vücut, mevcüdiyet) : Var olan gerçeğe dayalı olarak var olan, gerçek varlık; özün karşısı, bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu değil, varolduğu olgusu... Günümüz varoluş felsefesinin kurucusu Kierkegaard'a bağlı olarak : Bütün var olanlardan, bütün doğal ya da düşüncel olarak verilmiş varlık düzenlerinden ve varlık bağlarından ayrılarak tek başına kalmayı, Tanrı, ya da hiçlik önünde yapayalnız olmayı göze alan insanın varoluşu; bunun yanında hiç bir zaman bir nesne gibi verilmemiş olan, hiç bir zaman olmuş bitmiş bir varlık olarak hazır bulunmayan, tam tersine yalnız özgürce bir kendi kendini gerçekleştirmeye yoluyla gerçek ve yaşanabilir olan, insan varoluşunun kendi kendisi olma ya da olmama olanağı; kişinin kendi kendisi olarak (kendisi ya da Tanrı Önünde) saltık bir sorumluluğun ciddiyetiyle eylemesine ve düşünmesine yol açan kaynak.
- (6) ÖZ : (Alm. Wesen), (Fr., İng. essence), (Yun. Ousia), (Es. Türk. Zat, mahiyet) : Varlığın aslını kuran şey; temel özellik. Bir şeyin ne olduğunu, nasıl olduğu, olgusu; bir şeyi o şey yapan, öyle oluşunu sağlayan şey; bir varlığın yapısını kuran şey. Karşısı "varoluş". Bedia Akarsu, a.g.e. "Varoluş" ve "Öz" maddeleri.
- (7) J.-P. Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, 1970 s. 17.

oluşu başlatmaktadır. Bu oluş, belli bir amaca göre olup; tıpkı bir heykeltraşın, kafasında önceden tasarlanmış olan bir heykel modeline, göre heykel yapmasına veya bir mimarın, belli bir plana göre bina yapmasına benzemektedir. Burada, önce, bir heykel tasarımı veya bina projesi vardır, daha sonra, onların asıllarını gerçekleştirmek mümkün olmaktadır. J.-P. Sartre'in ifadesiyle yapış, varoluştan önce gelmektedir. Varoluşçulara kadar, felsefede egemen olan bu ilkeye göre, Tanrı'nın varlığını kabul eden Descartes ve Leibniz gibi filozoflar tarafından Tanrı, yüksek bir sanatkar olarak düşünüldüğü halde, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen Diderot, Voltaire ve hatta Tanrı'yı kabul eden Kant için, kişiöğlunda önce bir "İnsan doğası" vardır. Bu insan doğası, bu insancıl kavram herkeste bulunur. Herkes evrensel insan kavramının özel bir örneğidir. Kant, bu evrensellikten şu özelliği çıkarıyor: "Orman adamı bir burjuva ile aynı temel nitelikleri taşır, aynı tanıma, aynı kavrama uyar. Başka bir deyimle, her ikisinde de aynı insancıl özellikler göze çarpar. Demek ki burada dahi insanın özü, doğada (tabiatta) karşılaştığımız bu tarihsel varoluştan önce geliyor."⁽⁸⁾ Oysa ki varoluşçulara göre; varoluşu özden önce gelen, var olan, belli bir kavrama göre tanımlanamayan ve belirlemeyen bir varlık vardır ki, bu da insandır. Varoluş olarak önce dünyada, atılmış olarak insan vardır. Belirsiz olan bu insan, J.-P. Sartre'a göre sürekli olarak tasarılar yapıp, bunlar arasından seçimini yaparak ve bunu icra ederek kendisini gerçekleştirecek ve özüne ulaşacaktır. Varoluştan sonra bu şekilde ulaşılan öz, kişi tarafından istenilen özdür, yani insan ne ise o değildir, ne olmak isterse o olur ki, varoluşculuğun esası da budur ve insanın hürriyeti buradadır. Bütün bunların olması için de, ona göre, Tanrı'nın olmaması gerekir⁽⁹⁾. Çünkü O, insan hürriyeti için bir engeldir.

(8) J.-P. Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. A. Bezirci, İst. 1980, s. 56.

(9) Antikçağ, ozan-filozoflarından Xenophanes tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmiş bir görüş olmasına rağmen, J.-P. Sartre, bu konuda antropomorfizmin etkisi altında kalarak hata yapmıştır. Xenophanes, "Öküzlerin, atların ve arslanların elleri olsaydı ve resim yapabilselerdi atlar atlara, öküzler öküzlere benzer tanrıların resimlerini çizerlerdi. nitelikle Habeşliler, kendi tanrılarını siyah ve basık burunlu, Trakyalılar da mavi gözlü ve kızıl saçlı olarak çizerler. Oysa ki, tek bir Tanrı vardır. Bu Tanrı, kılık ve düşünce bakımından insanlara benzemez. O, hep göz, düşünce ve kulaktır, hareketsizdir, yorulmadan düşüncesiyle bütün dünyayı yönetir" der. Fakat, Tanrı'nın düşüncesinin ne olduğunu hiç kimse bilemeyeceğini de ilâve eder. İşte, J.-P. Sartre, biraz da Hıristiyanlığın Tanrı anlayışı etkisi altında kalarak, Tanrı'nın düşünmesini ve yaratmasını insanın düşünmesine ve iş yapmasına benzettiği için hataya düşmektedir. Oys ki, O, hiç bir şekilde insan ile karşılaştırılmaz. Ayırı-

Ölümsüz olmayan her insanın, yaşanacak tek bir hayatı vardır. Hayatının başlangıcında yalnız varoluşuna sahip olan insan, belirsizdir. Hür olarak yapacağı; proje, seçme ve gerçekleştirmelerle, insan sürekli olarak kendini aşacak, ve bütün yaptıklarının sorumluluğunu samimi olarak kendi üzerine alarak kendi özüne ulaşacaktır. Bunun için; proje, seçme, samimiyet ve dolayısıyla bunun zıddı olan kötüniyet ve öze ulaşmak için yapılan eylemler Sartre'ın felsefesinde önemli yer tutar.

"Proje" yani "tasarı" kelimesi, Fransızca'da "projeter" fiilinden türetilmiştir. "Projeter" fiili de; dışarı atmak, yere atmak anlamlarıyla birlikte, yapılması istenilen şeyi ve ona ulaşabilmek için gerekli olan araç ve gereçlerin, düşünce alanında oluşturmak anlamına da gelmektedir. Sartre, bu kelimeyi yukarıdaki anlamda kullandığı gibi, "insan var olur önce bir geleceğe doğru atılan ve bu atılışın bilincine varan bir varlık olarak ortaya çıkar. Bir yosun, bir karnibahar ya da çürümüş bir nesne değildir o, özel olarak kendini yaşayan bir taslaktır, bir tasarıdır. Bu tasarıdan önce anılacak hiç bir şey yoktur. Gökyüzünde hiç bir şey anlaşılmaz ondan önce. İnsan, nasıl olmağı tasarladıysa öyle olacaktır. Olmak isteyeceği şey değil, tasarlayacağı şey yani"⁽¹⁰⁾ anlamında da kullanılmaktadır. Hürriyet için, çok önemli olan seçim ise, çok imkânlardan birini tercih etmek demektir.

Sartre için, hür olmak demek, bir iş, dolayısıyla proje yapmak demektir. Bir proje yaparken de çevre ile birlikte engel olarak karşımıza çıkabilecek, fakat önceden tahmin edilmeyen engelleri de düşünmek ve onlara yer vermek gerekir, tıpkı Romalıların, mabedlerinde gözükmeyen

ca, bir insanın ne yapacağı onun önceden, ne yapacağının bilinmiş olmasına bağlı değildir. Ama, insanın ne yapacağını öncede bilen Büyük'lüğü zorunludur. Biz ne yapacağımızı Tanrı Bildiği için yapmıyoruz, fakat ne yapacağınızı Tanrı biliyor ki bu da, J.-P. Sartre'ın anladığı ve anlattığı insan hürriyeti için, hiç bir şekilde engel değildir. Nitekim, J.-P. Sartre'ın Tanrı'nın varlığı hakkındaki düşüncesini değiştirdiği söylenmektedir. Fransız, katolik filozofu Jean Guilton, "... bütün dünyanın bilmediği şey: J.-P. Sartre'ın ömrünün sonuna doğru kör ve pratik olarak felç olduğu dönemlerde verdiği bir demecde bütün hayatı boyunca yanıldığını, ve bundan böyle Tanrı'nın varolduğuna şahadet ederek yaşayacağını söylediğini, fakat bütün bunların, hiç kimse tarafından da bilinmeyişinin gerçek sebebi de; böyle bir demecin yayımlanmasını, Simone de Beauvoir'in engel olduğunu, fakat bir gün mutlaka bu gerçeğin gün ışığına kavuşacağından emin olduğunu" ileri sürmektedir. 12 Aralık 1986 tarihli Paris Match dergisinde, Grichka Bogdanoff'un Jean Guilton ile yaptığı röportaj.

(10) J.-P. Sartre, Varoluşçuluk, s. 57.

İfâhlara yer ayırmaları gibi. Tasarılarımızda önceden belli olmayan en-
gellere yer verip, onlara göre tercihlerimizi yaparsak, daha sonra çok
şaşırtıcı süprizlerle karşılaşmayız⁽¹¹⁾.

Sartre'in varoluşçuluğundaki hürriyeti iyi anlayabilmek için, onun te-
rim olarak kullanmış olduğu "Kötü - niyeti" (mauvaise - foi) de açıklamak
gerekmektedir. Aksiyonda bulunacak olan insan önce, bu aksiyonla ilgili
proje yapması, daha sonra imkanlardan birini seçmesi gerekiyor. Bu ak-
siyona gelecek olan kişinin yapması gereken konulardır. Bu, söylenmesi
doğrusu ise, dış dünyada yapılacak olan işlemlerdir. Bir de, kişinin ken-
di iç dünyasında yapacağı konular vardır. Sartre'in hürriyeti, yalnız dış
âlemde iş yaparken değil esasında iç âlemde kişinin kendini oluşturma-
sı ve sürekli olarak kendini aşmasında ortaya çıkar ki, onun hürriyetinin
özünü bu oluşturur. Sartre için kişi, başlangıçta belirsizdir. Yani filanca
çocuk denilince sadece falancanın oğlu filanca şeklinde anlaşılır. Bu çö-
cük için, henüz, iyi bir mimar veya doktor, iyi veya kötü, çok dürüst ve-
ya yalancı, dindar veya dinsiz bir insan denemez. Önce, varoluşuna sa-
hip olmuş olan bu çocuk, değişik ortam ve durumlarda, farklı çevre ve
şartlar altında yaşayarak; sürekli olarak gelecek için tasarılar yapacak,
tercihlerini kullanacak ve böylece bir eylemde bulunacak, ve zamanla
da belli bir tanım altına girecektir. Bu kişi artık eksik de olsa özüne
ulaşmış olacaktır. Esasen, hiç kimse, hayatta iken, mutlak özüne ulaş-
maz, kişi, bütün bunları, hem dış âlemde hem de iç âlemde yapacaktır.
Bunları yaparken de, kişinin kendi kendisiyle çok samimi, daha doğrusu
kendi kendine çok dürüst olması, kendini kandırmaması gerekmektedir.
Bir kişinin, başkasına söyleyeceği yalan ile, kendisine söyleyeceği ya-
lan, veya Sartre'in deyimiyle, "Köyü - niyet" birbirlerinden farklı şeyler-
dir. Bir kimse yalan söylüyorsa yalan söyleyebilmesi için doğruyu bilme-
si gerekir. Çünkü yalan, doğrunun bilerek saklanması, çarpıtılmasıdır.
Yalan, birisini aldatmak için başvurulan bir çaredir. Dürüst olmamanın
diğer yalanlardan ayrılan yanı, burada aldatan ile aldatılan aynı kişi oluş-
larıyla ortaya çıkar. Ben, hem aldatan hem de aldatılan kişiyim, demek
ki, dürüst olmama, kendini aldatmaktır⁽¹²⁾ ki, buna da Sartre kötü niyet
demektedir. Buna örnek göstermek gerekirse, bütün ömrü boyunca insan-

(11) J.-P.Sartre, *L'Être et le Néant*, Paris 1973, s. 589.

(12) Walter Biemel, *Sartre*, Çev. Veysel Atayman, İst. 1984, s. 78.

cılığı savunmuş olan Jean-Jacques Rousseau'nun çocuklarını kimsesizler yurduna bırakmış olması söylenebilir⁽¹³⁾.

Bu arada şunu da ilâve etmek gerekir ki; Sartre, eserlerinde insan-toplum ilişkilerini elbetteki inceledi. Fakat, "J.-P. Sartre'in Varoluşçuluğunda Hürriyet Anlayışı" adlı bu yazıda edebiyatçı filozofun "Varlık ve Hiçlik" adlı eserine dayanılarak yalnız insanın kendi hürriyeti sözkonusu edilmiştir.

C — VAROLUŞÇULUKTA HÜRRİYET

J.-P. Sartre, insanın bütün fiillerini üç temel fiiline indirgemektedir: Bir şeye sahip olmak (avoir), bir şey almak (être) ve bir şey yapmak (faire). Bir insan ne yaparsa yapsın, o, ya bir şeye sahip olmaya, bir şey olmaya veya bir şey yapmaya çalışmaktadır. Bir şeye sahip olmak ve bir şey olmaya çalışmak da, bir şey yapmak olduğuna göre, yukarıdaki üç fiil, tek bir fiile indirgenmiş olur. Bu da yapmak (faire) fiilidir. Her insan, her zaman, bir yerde bir şeyler yapar. Bir iş yapmanın, bir eylemde bulunmanın; bir sebebi (motif), bir niyeti (intention), bir fiili (acte) ve bir de amacı (fin) vardır. Eğer, bir işçi çok düşük bir ücretle çalışmayı kabul ediyorsa, bu, şüphesiz korkudur. Açlıktan ölüm korkusu olmasa, işçi düşük ücretle çalışmayı kabul etmezdi. Ayrıca, dürtücü bir güç (mobil) olmaksızın bir fiilde bulunmak da mümkün değildir. Fakat, dürtücü gücün de, fiilin yegane sebebi olduğu söylenemez, ancak, bu, sebeplerden biri olabilir. Çünkü, dürtücü güç, bir değişmeye doğru karar verilmiş bir proje gibi, fiilden ayrılamaz. Demek ki; dürtücü güç, fiil ve amaç iç içedir. Bu üç unsurdan her biri, diğer ikisinin de bulunmasını zorunlu kılar. Her hangi bir eylemde bulunmanın temelinde de hürriyet vardır. Fakat, hürriyetin kendisi nedir? Her şeyden önce, hürriyetin özü yoktur. Hürriyet, hiç bir mantıki zorunluluğa uymaz, Heidegger'in "Dasein" için söylediği şeyi, Sartre'in "Hürriyet", için söylemesi âdeta zorunludur: "Orda varoluş önce gelir ve öze emir verir".

(13) Yalana ve Kötü-niyete, J.-P. Sartre'in eserlerinden ve bizzat kendi hayatından örnekler vermek mümkündür: "Hürriyet Yolları" adlı eserinde, romanın kadın ve erkek kahramanları bütün yaptıklarını birbirlerine tek tek anlatmaları için sözverirler. Fakat, kadın erkeğinden habersiz olarak başka bir dost edinir, erkek ise, kadından habersiz, liseli bir genç kıza hamile bırakır. Buna benzer şey, J.-P. Sartre ile, nikahsız yaşadığı Simone de Beauvoir'in gerçek hayatlarında da olur. Eğer daha önce bahsettiğimiz gibi, Jean-Guitton'un J.-P. Sartre için anlattıkları gerçekten doğru ise, J.-P. Sartre'in "Kötü-niyetli"ne kendi hayatından daha iyi bir örnek gösterilemez.

Gerçekte insan, eylemleri ile hürriyetini öğrenen bir varlıktır. Ayrıca insan, hürriyeti gibi değişken olan, tek ve bireysel varoluşa sahip bir varlıktır. "Varlığımda hürriyet her zaman sözkonusudur; o, karakterimin bir mülkiyeti veya tabiata ilâve edilmiş bir nitelik değildir. Hürriyet kelimesinin tam anlamıyla, varlığının kumaşdır"⁽¹⁴⁾.

"Eyleminin itici (motif) ve dürtücü (mobil) güçlerin ötesinde, özümün çok ilerisinde, her zaman için, varolmaya mahkûmum. Daha açıkçası, hür olmaya mahkûmum"⁽¹⁵⁾. Sartre, bu düşüncesiyle şunu anlatmak istiyor: Hürriyetim kendi imkânlarımın dışında bulamam. Başka bir anlatımla, hür olmayı sona erdirecek hürriyete sahip değilim. "Kendisi-için varlık" kendisine ait yoklukta kendisini maskeleyerek ve var olmanın gerçek kipi gibi, "kendiliğinden varlık"ta hem vücûd olmak istediği takdirde, o, kendi hürriyetini maskeleyerek, temayülündedir. İşte, determinizmin gerçek anlamı da, kendimizde varoluşumuzun sürekliliğini içimize yerleştirmekten ibarettir.

Bir itici güç (motif) ve dürtücü güç (mobil) ne demektir? Bir itici güç denilince bir eylemin gerekçesi anlaşılmaktadır. Eğer, yeni Hükümet, gelir konusunda bir değişiklik yapıyorsa, bunun, kamu borçlarının indirilmesi, hazinenin güçlendirilmesi gibi, gerekçelerini gösterecektir. Dürtücü güç (mobil) ise; subjektif bir olay olup, belli bir eylem yapmaya beni zorlayan veya dürtten tutkuların, duyguların ve isteklerin toplamıdır. Tarihçi, açıklamaya çalıştığı olayların itici güçlerini, başka bir anlatımla, gerekçelerini yeterli bulmaz ise, o zaman dürtücü güçlere başvurur.

Her ikisinin de içinde bulunduğu, basit günlük olaylarda itici ve dürtücü güçlerinin, aralarındaki ilişkilerinin açıklanması gerekmektedir. Sartre'in verdiği misale göre; insanlığa veya adalete çok şey kazandırdığına inanılıyorsa veya gelecekte iktidar olacağı düşünülüyorsa, bir sosyal adaletçi partiye üye olunabilir. Bütün bunlar itici güçlerdir, fakat içinde ezilmişler için iyilik duygusu, Gide'in dediği gibi; "barikatın iyi tarafında" olma utancı... vs. İtici güç ile dürtücü gücü birbirinden ayırmak zordur. Fakat, itici gücün objektif olup, dışardan geldiği, dürtücü gücün ise subjektif olup, insanın iç âleminden geldiği söylenebilir.

Hürriyet; birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmayan amaç, itici ve dürtücü güçlerden oluşuyor gibi gözüküyor. Bu üç unsur da, ancak hürriyetle anlaşılıyor. Her hangi bir zamanda, her hangi bir şeyi istemekte

(14) J.-P. Sartre, L'Être et le Néant, s. 514.

(15) J.-P. Sartre, a.e.g., s. 515.

hür müyüm? Her hangi bir projeyi açıklamak istediğimde, irasyonel olanı imkân ve hür seçimle karşı karşıya mıyım? Sartre'a öyle gözüküyor ki; hürriyeti kabul etmek, inanmaktan uzaklaşmaktadır. Bu konuda, determinizm, fatalizmden daha tutarlıdır. Çünkü, en azından onların her birinin sebebini gösteriyordur. Fakat, fatalizmde sebep gösterilmediği gibi, kör bir itaat vardır. Hürriyetin kabulünde; nasıl isek öyle hareket ediyoruz ve eylemlerimizin serbestce ortaya çıkışını sağlıyoruz. Sartre'a göre burada, keyfilik veya kapris asla sözkonusu değildir. Diğer varlıklardan, şuur olarak zorunlu bir şekilde ayrılmış olan insan, ilgili olduğu ölçülerde onlarla ilişki içindedir. Şuurlu bir varlık şimdiki zamanın belirlenmesine kendisini safca bırakamaz, aksine, henüz olmadığı, fakat olmak istediği şeyi önceden tasarlayarak geleceğini teminat altına alır. İşte, hür olarak var olan varlık da budur.

Yaygın olan kanaat gibi, hür olmak yalnız kendini seçmek demek değildir. Seçim, kendisinin henüz olmadığı başka bir şey üzerinde oluyorsa hür olarak yapılıyor demektir. Bir veri olmamak içinde, "kendisi - için varlık" kendisine göre biraz geride sürekli olarak oluşması gerekir, yani "kendisi - için varlık" arkasında artık olmayan (datum) biri gibi kalır. "Kendisi - için varlık"ın bu özelliği, kendisine hiç bir şeyin yardımcı olmadığını gösterir. "Kendisi - için varlık" hürdür ve olacağı şeyin ışığında olmuş olan şeye sahip olan bir varlık olduğuna göre, kendisine ait bir dünyayı, ortamı düzenleyebilir. "Kendisi - için varlık"ın hürriyeti, kendisine varlığı olarak gözükür. Bu hürriyet tek olmadığı gibi, bir mülkiyet de değildir. O, ancak kendini seçen varlık için vardır. "Kendisi - için varlık"ın hürriyeti sürekli olarak yapılan bir angajmandır. Bu angajmanda, kendi seçimine göre önceden var olan fakat belirsiz olabilen bir hürriyet sözkonusu değildir. Oluş içinde olan bir seçimi asla anlayamayız. Fakat anladığım bir şey var ise, o da, hürriyetin her zaman seçimi yönlendirmedir. Hiç bir şeye göre veya hiç bir şeye karşı olmayan bir seçim hiçleşip gider. Ancak kesin gibi görünen şeye ait seçim yapılabilir. Bu seçiminizde ortaya çıkışıyla, o şey zamanlaşır, zaman içine girer. Çünkü, o şeyin şimdiki durumunu, geleceğin aydınlatması gerekir. Geçmişinin anlamına da şimdiki zamanda imiş gibi değerlendirilir. Bu temel ilke, asli tasarı olarak, "kendisi - için varlık"ın bütün hayatına yayılır. Temelsiz olan hürriyet, "kendisi - için varlık" tarafından sürekli olarak tasarılarak yenilenmelidir. Bu şekilde, sürekli olarak kendimi seçerim fakat seçilmişliğimi asla kabul etmem, aksi takdirde "kendiliğinden varlık" seviyesine ulaşarak her hangi bir objeden farkım kalmaz. Süratli olarak kendimi seçmem, beni, hem izleyen hem de izlenen durumuna düşürür. Bu durumda da, hürriyetimi hürriyetim kemirip bitiriyor. Esasında, bütün imkânlarımı hür olarak ileri sürerim ve yine hür olarak ilk projemi hiç-

leştirerek, onu pasif durumuna getiririm. Böylece, "kendisi için varlık" kendisinin öne atılmış (pro-jeté) bir hiçlik olduğunu kabul eder, ve kendini algılamaya başladığında kendinden kurtulur. Çünkü o, olduğundan başka türlü de olabileceğini biliyor.

Yeni tasarımın, eskisinin yıkıntıları üzerinde kurulduğunu göstererek, şimdiki an'ın doğrulanamaz olduğunu söylemek mümkündür. Amacı, süratli bir şekilde eskisini hiçleştirmek olan yeni tasarımın varoluşunun etkisiyle aynı olduğu düşünülemez. "Kendisi için varlık" ne zaman ki solmuş tasarımını geçmişe iter, işte o zaman dili geçmiş zaman formu altında karşımıza çıkar ki, bunun varlığı son varlıktan farklıdır. Bu son varlığın artık yeni bir tasarımı vardır ve solmuş olan tasarı, bundan böyle varlığın durumuna ait olmuş oluyor. Esasında, "kendisi için varlık"ın varoluşu kendi özünü yönlendirir. Bunun böyle olması için, her bir tasarımın geçmişine başvurmak zorunludur. Bağımsız bir amacımızın dünyasında gerçekleştirdiğimiz özel tasarılarımız, sahip olduğumuz global tasarı içine entegre olur. Fakat, açık olarak tamamıyla fiil ve seçim olduğumuz için, bu küçük tasarılar, global tasarılarımızla belirlenmiş değildir.

Bu açıklamalardan sonra hürriyetin, bir şartı olarak değil de, bir ünvanı olarak bir veriyi zorunlu kıldığı herhalde anlaşılmalıdır. Önce hürriyet, bir verinin hiçleşmesi gibi ancak anlaşılır. Elde etme hürriyetinin dışında, bir de, seçme hürriyeti asla yoktur. Çünkü, seçmemek gerçekte seçmemeyi seçmektir; seçim, seçme fiilinin değil, seçilmiş olmanın temelidir ki, bu da seçme hürriyetidir. Hürriyetin saçmalığı da bundan ileri geliyor. Ayrıca, burada şunu da açıklamak gerekir ki; "hür olmak" demek "istenilen şeyi mutlaka elde etmek" demek değildir, fakat istemenin bizzat, seçim hakkını kullanarak kendisi tarafından yapılmış olması önemlidir⁽¹⁶⁾. Hafta sonu tatilimi, bir dağda dolaşarak geçirmeyi düşünüyorum. Buna, bizzat ben karar veriyorum. Bu tatili, başka şeyler yaparak da geçirebilirim. Yani, bir sürü alternatiflerim var, fakat ben dağda dolaşmayı seçtim. Burada, kendi seçme hürriyetini kullanmış oldum. Gerekli şekilde giyindim, kuşandım ve yola koyuldum. Bir yere geldim, dik bir kaya ile karşılaştım. Artık bu kayanın benim için bir anlamı vardır. Daha önce o, orada kendiliğinden anlamsız bir şekilde duruyordu. İşte Sartre'ın "kendiliğinden varlık" dediği şey budur. "Kendiliğinden varlık" kendi kendine orada anlamsız olarak durur ve fazladandır, saçmadır. Ona anlam kazandıran, kendisiyle şu şekilde veya bu şekilde ilgilenmiş olan "kendisi için varlık"tır. Seçme ve elde etme hürriyetini kullanmayı seçmiş olanlar, ki esasında bu, hiç kimse için mümkün değildir, çünkü he-

(16) J.-P. Sartre, a.e., s. 563.

pimiz hürriyete, daha doğrusu bir fiilde bulmaya mahkûmuz, bir yerde kendilerini bir obje durumuna getirmiş olurlar ki, Sartre, şiddetle buna karşı çıkar. İşte engel olarak karşımda duran kaya, beni tekrar bir taşarı yapmaya ve tercih yapmaya zorluyor. Fakat, yalnız gezinmek için buraya kadar gelmiş olan biri için, bu kaya, tırmanmak veya tırmanmamak gibi bir problem olmayacaktır. Onun için, belki de sadece güzel bir manzara olacaktır. Şehirde kalmayı tercih eden için ise, bu kaya hiç problem olmayacaktır. O kişi için bu, kaya anlamsız ve saçma olacaktır. Fakat ben, ya o kayaya tırmanacağım, veya tırmanmaktan vazgeçip onu, güzel bir manzara olarak seyretmekle yetineceğim. Eğer oraya tırmanmaya karar vermiş isem, ne yapar yaparım o kayaya tırmanırım. Atletik vücuda sahip isem, kayaya daha rahat tırmanırım. Burada önemli olan tercihlerimin bağımsız olarak tarafımdan yapılmış olmasıdır.

Sartre, ayrıca her ne kadar Fransız atasözünde "İstemek, muktedir olmaktır" (vouloir, c'est pouvoir) deniliyorsa da, seçme hürriyeti ile elde etme hürriyetini birbirinden ayırıyor. Bu ayrımla, hürriyet taraftarlarıyla aleyhtarlarını karşı karşıya getiren "muktedir olmak" (pouvoir) ile "istemek" (vouloir) fiilleri üzerindeki tartışmalara son veriyor.

"Kendisi - için varlık" hürdür. Fakat, onun hür olmuş olması hürriyetin temelihi oluşturmaz. Eğer, hür varlık kendisine özgü temel varlığı ifade etmiş olsaydı, varlığının varoluşuna hürriyetinin karar vermiş olması gerekirdi. Bu zorunluluk iki şekilde anlaşılırdı: Önce, hürriyetin kendisinin hür iradesine karar vermesi gerekirdi, yani; hürriyet yalnız bir gayenin seçimi değildir, ama hürriyet olarak kendisinin seçimidir. Bununla da, bu hür olma imkânı ile hür olmama imkânı arasında, önceden eşit olarak onlardan birini seçme hürriyetin varolduğu anlaşılır. Kısaca; önce, hürriyetin hür seçimi vardır, fakat esasında hür olmayı seçen kaçınılmaz olan ve ne ise o alanı seçen bir hürriyetin olması gerekir. Burada, sonsuzluğa gönderilmiş oluyoruz, çünkü, onun seçmek için, onun, önceden başka bir hürriyete ihtiyacı olacaktır, ve bu böylece devam edip gider. Esasında biz, seçimi yapan hürriyetiz, fakat hür olmayı seçen biz değiliz, çünkü biz, daha önce söylendiği gibi hürriyete muhtacız, Haidegger'in dediği gibi; "atılmışlığa, terkedilmişliğe (délaisés) mahkûmuz"⁽¹⁷⁾, ki aslında bu, hürriyetimiz başka bir kaynağıdır.

Hürriyetin kaynağı kendisi değildir. Eğer böyle olmuş olsaydı, benim mutlak olarak hür olmayışım mümkün olurdu. Oysa ki, bu mümkün değildir. Amaç, ön tasarıları şekillendirmek için itici güçler üzerinden bize gelmektedir. Hürriyetin kaynağı yine kendisi olmuş olsaydı, amaç, hürri-

(17) J.-P. Sartre, a.e. s. 565.

yeti ortaya çıkışı için, kendi varoluşunun üzerinde oluşurdu. Bundan şu sonuç çıkıyor; "kendisi için varlık", ileri sürdüğü amaca ulaşabilmek için, önce kendini "hiçlik"ten (néant)⁽¹⁸⁾ çekip alıyor. Amacı vasıtasıyla meşru kılınmış olan bu varoluş, "doğrunun varoluşu" (existence de droit) olacaktır, fakat "olayın varoluşu" (existence de fait) olmayacaktır. "Kendisi için varlık"ın, kendinin kullanabileceği bin türlü imkanlarının arasından, başkaları tarafından da kabul edilebilen, birini kullanacaktır ki, "doğrunun varoluşu" işte budur. Yapacağımız işlerde, varoluşa ortak olmamıza götüren bir tasarının kadranında biz, yalnız bize göre doğru olana yöneliyoruz. Bunun içindir ki, Sartre, insanın, yaptığı iş ile özdeşleşmeye yöneldiğini söylemektedir.

Hürriyet, kendisinin koymuş olduğu bir amaç ile kendi varoluşuna karar verir. Şüphesiz o, yalnız kendisinin yapmış olduğu bir amacın seçimi ile mevcuttur, fakat amacı ile, ne olduğunu açıklayan bir hürriyetin varolması olayına hürriyet egemen değildir. Varoluşu için, kendini üreten bir hürriyet, anlamını yine kendisinden alır. Gerçekte, hürriyet, belirsiz, basit bir muktedir olma olayı değildir. Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı o, hiçlik veya "kendiliğinden varlık" olacaktır. Bu durumda, hürriyet, "kendiliğinden varlık" ile hiçliğin saçma bir birleşimi olmuş olurdu. Oysa ki, hürriyet, bir iş yapmakta (faire) kendini gösteriyor. Bir iş yapmak ise, bir verinin hiçleşmesini gerektiriyor. Herhangi bir şeyden, herhangi bir şey yapılır. Hürriyet, dolu olan bir varlığın ortaya çıkarmada ve verilmiş bir varlığa göre varolmaktan yoksundur. Hürriyet, hiçlikten itibaren varolan varoluşa göre belirlenmiş. Çünkü, hiçlikten üretilen herşey, ancak "kendiliğinden varlık"ın varoluşudur. Esasında, hürriyette bir varlığa angaje olmaktan, daha açıkcası o varlığa köle olmaktan kurtuluştur⁽¹⁹⁾.

Yeryüzüne atılmış olan, önceden belirsiz bir kişi hürdür ve dolayısıyla sorumludur. Sorumluluk hürriyetten doğuyor. Eğer hür değilsek, yaptığımız şeylerden de sorumlu olmayız. Şimdilik sorumluluk konusunu daha sonraya bırakıp, burada, kişinin zamana ve mekana bağlı oluşunu Sartre nasıl açıklıyor onu incelemeye çalışalım.

(18) J.-P. Sartre, burada kullanılan bu "hiçlik" (néant) kelimesine, kişinin pasif olması, herhangi bir iş yapmaması anlamını veriyor. Çoğu defa da c, bu kelimeyi; bir şeyin, herhangi bir bilince konu olmama anlamında kullanıyor.

(19) J.-P. Sartre, kendi hürriyetini tam olarak kullanabilmek için, hiç bir zaman bir gayrimenkule sahip olmayı düşünmediği gibi, okumayı çok sevdiği halde, uzun zaman kitap satın almadı.

1 — MEKÂN

Ortaçağın bir şairi şöyle söylüyor :

"Nereden geldiğimi bilmiyorum,
Kim olduğumu bilmiyorum,
Gidiyorum, nereye, bilmiyorum,
Niçin neşeli olduğumu kendime soruyorum."⁽²⁰⁾

Buna benzer bir mistik soruyu Pskal'da buluyoruz. O, şöyle diyor :
"Kâinatın beni her taraftan ihata eden, korkunç ve uçsuz, bucaksız me-
kânlarını görüyorum; bu engin fezanın bir köşeciğini de ben işgal et-
mekteyim, fakat neden başka bir yerde değil de, bu noktasına gönderil-
diğimi, yaşamak için bana verilen zamanın, benden önce bütün bir ezeli-
yet benden sonra beni izleyecek olan bütün bir ebediyet var iken, niçin
bu ana düşürüldüğümü anıyamıyorum?"⁽²¹⁾. Sartre, bu konuda ise şöyle
düşünüyor : "Hür olmak demek, insanın, içinde bulunduğu tarihsel dün-
yayı seçmesi demek değildir -saçma olurdu bu- hür olmak, nasıl bir dün-
ya olursa olsun, onun içinde kendini seçmek demektir"⁽²²⁾.

Descartes'in, Cebir ile Geometriyi birleştirerek bulmuş olduğu Ana-
litik Geometri'de kullanmış olduğu ve koordinatlar adını verdiği şeyi, biz,
Sartre'in mekân ve zamanına uygulayabiliriz. Koordinatlarda, birbirlerini
dik olarak kesen iki doğru vardır. Bunlar, genellikle, dik olana'apsis, ya-
tay olana' ise, ordinat adı verilir. Apsis ve Ordinat'ın geliş ve gidiş yön-
leri, doğru üzerinde, oklarla gösterilir. Biz, apsis'i mekân olarak, ordinat'ı
ise zaman olarak ele alırsak; ordinat'ın geliş yönüne geçmiş zamanı, ap-
sis ile ordinat'ın kesiştiği noktaya şimdiki zamanı, ordinat'ın gidiş yönü-
ne de gelecek zamanı koyabiliriz. Nasıl ki, bir koordinat sisteminde, or-
tak nokta mutlaka apsis ile ordinata bağlı ise aynı şekilde bir insanın,
yaşamının herhangi bir kesitinde, mutlaka mekana ve zamana bağlılığı
vardır.

(20) "Je ne sais d'où je viens,
Je ne sais qui je suis,
Je mourrai, je ne sais pas quand,
Je m'en vais, je ne sais pas où,
Je me demande pourquoi je suis joyeux."

Karl Jaspers, *La foi philosophique face à la révélation*, Plon, Paris,
1973, s. 19.

(21) Pascal, *düşünceler*, Ankara, 1964, s. 35.

(22) J.-P. Sartre.

Sartre diyor ki, bütün zenginlikleriyle, iklimiyle doğduğum yer elbet-
teki memleketimdir. Fakat, benim için önemli olan, şu anda karşımda
duran eşyanın düzeni ve durumudur. Masamda çalışıyorum, masanın so-
lunda bir pencere, pencerenin arkasında ağaçlı bir bahçe, daha ileride
dalgalı bir deniz. Mevsimlerden, kış ve kar yağıyor. İşte, ben, bu anda,
burayı işgal ediyorum. Bir zaman dilimi içinde, bir yerimin, dünyada ol-
mayışı mümkün değildir, aksi takdirde uçuş halinde olmam gerekir. Bu
durumda da, dünya beni, hiç bir şekilde ilgilendirmeyecektir. Ayrıca, şu
anda işgal etmiş olduğum yere hür irademle geldim. Yine hür irademle,
şu anda, odamdan çıkıp, sohbet etmek için, bir arkadaşımın odasına gi-
debilirim, veya başka bir yere gidebilirim. Bütün bunları hürriyetim sa-
yesinde yapıyor isem de, Sartre'a göre, bir sonraki yeri, yalnız daha ön-
ce işgal etmiş olduğum mevkiiinin ve oradaki eşyanın çizmiş olduğu yol-
ları izleyerek işgal edebiliyorum. Bir önceki yerim, beni başka bir yere
yolluyor, bu da bir başkasına, bu şekilde ölümüne kadar uzayıp gidiyor.
Esasında, insan olmasa, ne yer kalır ne de uzay⁽²³⁾.

Bulduğum yer, amacıma göre anlam kazanır. Çünkü, orada yalnız
olmak için olmayacağım. Bir şey yapmak için orada olacağım. Ayrıca,
bir yerde olmak demek bir şeye uzak veya yanında olmak demektir. Ora-
da olmam veya olmamam amacın kabul edilebilirliği veya kabul edile-
mezliğindedir. Çaydanlığa ulaşabilmek için, bir adım sonra oradayım.
Daha önce çalışmak için masamda idim. Kalem almak için, kolumu uzat-
mam yeterlidir. Dostumu görebilmek için, uzun ve yorucu bir yolculuğu
göze almam gerekir. Gözlerimi yormadan okumak istiyorsam, sırtımı pen-
cereye döndermem gerekir. Demek ki, Sartre'a göre yeri ve durumu be-
lirleyen insanın amacıdır. Herkesin, her zaman bir amacı olacağına göre,
herkes, bir durum içinde olup, bir yer işgal edecektir. Amacımı da, hür
olarak tesbit ettiğime göre, ben, o anda, orada kendi isteğime göre bu-
lunuyorum demektir.

2 — ZAMAN

Üç yönlü bir zaman içinde bulunan her insanın bir geçmişi, bir gele-
ceği ve bir de şimdiki zamanı vardır. Geçmiş, bir önceki veya bir sonra-
ki olayı belirleyemez, başka bir anlatımla, gelecek ve şimdiki zamanın
öntaslağı yapma konusunda, geçmiş güçsüzdür. Geçmiş beklentilerimi-
zin dışındadır, fakat biz istemesek de, sık sık bizi yoklar. Onun eylem-

(23) J.-P. Sartre, a.e., s. 570.

lerimiz üzerinde doğrudan bir etkinliği yok ise de, ondan hareket ederek yeni kararlar alabiliriz. Denildiği gibi, fiillerimiz, eylemlerimiz bizi sürekli izlerler. Hürriyetlerin de, artık kendilerine dokunulmayacak geçmişleri vardır. Onlar olup bitmiştir. Orada duruyorlar. Hiç bir şekilde onu, değiştiremeyiz. Fakat, esasında geçmiş farkedilmeksizin eriyip gittiği şimdiki zamanın içindedir. Giydiğim bu elbise, bir yıl önce aldığım elbisedir. Bir yıl, iki yıl veya on yıl önce, açıkcası geçmişimde, sahip olduğum şeyler olduğu gibi oluşturduğum bir ben vardır. Gerçekte Sartre için; olmak, sahip olmuş olmak demektir (être c'est avoir été)⁽²⁴⁾. Burada bir paradoks vardır. Geçmiş olmadan kendimi bilemem, daha doğrusu hakkımda hiç bir şey düşünemem. Çünkü ne isem ve geçmişimde ne idiysem onun üzerinde her zaman karar veren benim. Fakat bu demek değildir ki, geçmişime istediğim şekli verebilirim. Geçmişim nasıl geçtiyse o şekilde, orada duruyor. Fakat, şimdiki zamanda, daha doğrusu şu anda, gelecek için yapacağım tasarılar için geçmişimin üzerimde emredici bir baskısı vardır. Ancak, hür olarak tesbit etmiş olduğum amacıma, gelecekte ulaşabilmek için yapmakta olduğum tasarılarla ilgili geçmişimdeki benzer olayların, şu anda baskısı vardır. Geçmişimde bir yabancı ile dostluk kurmuşluğum varsa, ve bundan acı bir ders almış isem ilerde, dost olmayı amaçladığımı bir yabancı için, şu anda bir karar vermek durumunda isem, o geçmiş tecrübemin üzerinde bir baskısı mutlaka olacaktır. Bu, benim hürriyetimi asla zedelemes. Çünkü, o geçmişim de bana aittir, nasıl bir geçmişe sahip olmak istediysen, zamanında, o şekilde davranmışımdır. Sartre'a göre, "kendisi - için varlık"ın karar verme konusunda, geçmişle beraber çevrenin etkisi vardır. Çevre ile işgal edilen yeri birbirine karıştırmamak gerekir. Ona göre çevre; bir iş yapmamıza yardımcı olan veya engel olan alet, edevat ve tekniktir. Yer değiştirmekle beraber, çevrenin de değiştiği bir gerçektir.

İnsanın talihsizliğini, insanın zaman içinde oluşuna bağlayan Sartre, insanın zaman tarafından tayin edildiğini söylemektedir. Geçmiş zamanımız için, pek fazla, hatta hiç hürriyetimiz yoktur. Çünkü o, yukarıda söylendiği gibi, artık yaşanmıştır, yaşama hakkımızı, hürriyetimizi, geçmiş zaman içinde kullanmış durumdayız. Artık onu değiştirmek elimizde değildir. Hatıralarımızın gömülü olduğu geçmişimizle hükümler verir, karşılaştırmalar yaparız, fakat geleceğimizi gerçekleştirebilmemiz için, bir noktadan itibaren geçmişimizi bir tarafa koyarız. Çünkü onu artık değiştiremeyiz. Zaten geçmiş şimdiki zaman önünde, şimdiki zaman gelecek önünde küçülüp gidiyor.

(24) J.-P. Sartre, a.e. s. 577.

Sartre, mutluluğunu şimdiki zaman içinde yakalar gibi oluyor. Onun için, an elmas gibi parlıyor. Çünkü, tam bir hürriyet var; istediğini yapabiliyor, değiştirebiliyor, gelecek için tasarılar yapıp kendini sürekli aşabiliyor. Fakat ne yazık ki an sabit değildir. Bir an geçiyor, bir başka an geliyor. Bu geçici "an"lardan Sartre geleceğe yöneliyor. Gelecek eylemini belirliyor. Henüz gerçekleşmemiş olan amaçlar gelecek içindedir. Sartre'a göre, ne olursa olsun, insanın yapacağı bir geleceği vardır. El değmemiş bir yarın, onu bekliyor. Gelecek, şimdiki zamandan daha gerçektir. Çünkü, şimdiki zamanı projesiz ve seçimimizi yapmamış olarak yakalanırsak, ne yapacağımızı pek bilemeyiz. Oysa ki, proje ve seçimi gelecek için yaparız. Bir anlamda hürriyet, gelecektir. eGelecekte; yeni tasarılar, seçmeler, bekleyişler ve ümitler vardır. Fakat korku veya korkular da vardır. Çünkü ölüm, gelecektedir.

3 — ÖLÜM

İnsanın durumunu (situation) diğer şeylere göre açıklamaya çalışan biri için, ölümden, nasıl ise o şekilde bahsetmek normaldir. Gerçi, biz istesekte, istemesekte, ölüm geleceğimizin içinde gömülü duruyor. Bu, bizim bahsetmemize bağlı değildir. Başlangıcı olan herşeyin bir sonu, bir bitimi olduğuna göre, sonlu olan insanın da bir sonu vardır, bu da, ölümdür.

Ölüm, doğum gibi, imkânlarımızın dışında olan, bize bağlı olmayan, bize dışarıdan gelen bir durumdur ki, Sartre'ın "facticité" (sun'ı) dediği şey işte budur. Doğumum ve ölümüm benim "facticité" mdir. Onlar hakkında ben, hiç bir taslak yapamam, başka bir anlatımla, onlar, benim imkânlarımın dışındadır. O halde ölümün kendisi nedir? Sartre için ölüm; insani hakikatın hiçliğe açılan bir kapısıdır. Bu hiçlik, insani olmayan bir şekil altında, varoluşun veya varlığının mutlak olarak son bulmasıdır. Ölüm, "duvar"ın öbür tarafıdır. Fakat, ses titreşiminin uyumu nasıl ki melodinin anlamı ise, aynı şekilde ölüm, hayatımın anlamıdır. Ayrıca, kimine göre, herkesin ölümü kendi hayatlarına benzer. Çünkü, her hayat bir ölüme hazırlanıştır. Amaçların gerçekleştirilmesi için, uzun bir bekleyiş olan hayatın sonunda, her insan kendi ölümünü tadacaktır.

Sartre'ın Diderot'dan aktardığı bir hikaye vardır; Mahkeme'i Kübra'da iki kardeş Tanrı'nın huzuruna çıkarlar. Küçüğü Tanrı'ya sorar; "niçin, beni genç yaşta öldürdün" Tanrı'nın verdiği cevap "seni kurtarmak için. Eğer daha fazla yaşamış olsaydın, kardeşin gibi bir katil olacaktın"

şeklinde olur. Bu sefer de, sözü büyük kardeş alır ve "niçin, beni bu kader yaşlı öldürdün?" diye Tanrı'ya sorar⁽²⁵⁾. Ölüm, varlığımızın hür olarak belirlenişi olmamış olsaydı hayatımızın sonu olmazdı. Hayatımızdan bir dakika eksik veya fazla, belki de herşey değiştirir, onu hür olarak kullandığımızı kabul ettiğimize göre, bu bir dakikalık farklılık veya eksiklik, hayatımın anlamını benden kaçıtır.

Ölüm, Sartre'a göre ne hürriyetimizi sınırlıyor, ne de sorumluluğumuzu kaldırıyor. Esasında, iyi düşünülürse bizi iki yüzlülükten kurtarıp kişiliğimizi kazanmamızda yardımcı olanın, daha açıkcası bizi biz yapanın ölümün olduğu görülecektir.

Ölüm, tasarılarım için, asla bir engel değildir. Fakat, o, yalnız tasarıların ayrı bir kaderidir. "Ölmek için hür" değilim, fakat "ölümlü bir hürüm"⁽²⁶⁾. Ölüm, "Facticité" olduğu için, başka bir anlatımla, insan tarafından yapılan (faire) bir şey olmadığı için, benim tasarılarımdan kurtulur⁽²⁷⁾. Fakat, tasarılarımla da ben, ölümden kaçırım⁽²⁸⁾.

Esasında Sartre, bize, mekan, zaman, çevre ve ölümün ne olduğunu anlatarak durumu açıklamağa çalışıyor ve şöyle söylüyor: "diğer var olanların içinde, ben de varım. Fakat, bu varoluşu diğerlerinin ortasından gerçekleştiremem. Etrafımda bulunan eşyayı da idrak edemem. Kendimi de anlayamam. Eğer, varlığımda değil de varlık tarzımda, kendimi kendim seçmiş isem, bulunduğum ortama da bir anlam veremem. (Çünkü) Bu amaca (Ulaşmak için), (bunlar) "henüz - var - olmayan"ın (non-encore-existent) seçimidir. "Facticité" m için, beni çevreleyen gerçeklerin yararlı veya zararlı oluşlarına göre, tarif edilmiş dünyanın ortasındaki durumum; kendimi köklü bir şekilde hiçleştirme ve olumsuzlaştırma ışığında, hür olarak konulmuş olan bir amaca ulaşmak için, dünyada arkalarından koştuğum tehlikelerinin ortaya çıkarılışı, karşılaşılabileceğim engeller, bana sunulmuş olan yardımlar, işte, "durum" (situation) diye adlandırdığımız şey, budur"⁽²⁹⁾.

(25) J.-P. Sartre, a.e. s. 623.

(26) J.-P. Sartre, a.e. s. 632.

(27) J.-P. Sartre, kesinlikle intihara karşıdır.

(28) Burada, Epikuros'un "Bilge kişi ölümü düşünmez. Çünkü yaşadığı müddetce ölüm olmadığını, öldükten sonra ise artık kendisinin var olmadığını bilir" şeklindeki düşüncesini hatırlamamak mümkün değildir.

(29) J.-P. Sartre, a.e. s. 633.

Durum, subtejtif olamaz. Çünkü o, eşyanın bizde bıraktığı intibaların ne birliğı, ne de toplamı değildir. Durum; benim, ortalarında bulunduğum eşyanın ortaya çıkışını sağlar ve ona anlam kazandırır.

Fakat durum, objektif bir varlık da değildir. Öyle ise, durum nedir? Ne subjektif, ne de objektif olmayan durum; bir özne tarafından dünyanın durumunun ne bir bilgisini, ne de bir olumlu anlayışını yansıtmayacaktır. Fakat o. öznenin hiçleştirdiğı "kendiliğinden varlık" ile "kendisi için varlık" arasında varlığın bir bağıdır. Durum, tamamıyla hem öznedir, hem de eşyadır. O, kendini aşmasıyla eşyayı aydınlattığında tamamıyla öznedir, fakat diğer taraftan, eşyanın imajını özneye yolladığında eşyadır. Durum, "facticité"nin toplamıdır; doğumum, yerim, geçmişim, çevrem, yakınımın meseleleri gibi, benim için bir "facticité"nin varlığını sağlayan şeylerin sınırları olmaksızın, dünyanın mutlak imkânı (contengence), benim hürriyetimdir. Durum; yukarıya doğru çıkan bu tozlu yoldur, benim çok susamışlığımdır, param olmadığı için ve kendi memleketlerinden olmadığım için, ben su vermeyi kabul etmeyen bu insandır. Durum, düşman olan bu halkın ortasında benim terkedilmişliğimdir. vs.

Eğer "kendisi için varlık" durumdan başka bir şey değilse, bundan şu sonuç çıkar; durum içindeki varlık, orada ve onun ötesindeki varlığını da hesaba katarak insan gerçeğinin tarif eder. Gerçekten de, insan gerçeği, orada olan varlığının ötesi ile, yönü ile yorumlamış varlıkla, varlık içinde yaşanmış varlığın tamamıyla organize olmasıdır. O halde özel durum yoktur. Sartre, bundan şunu kastediyor; veriyi, olduğu gibi şekillendiren hürriyetin ağırlığı altında verinin ezilmişliği bir durum değildir. Fakat, aynı şekilde diğerleri arasında "kendisi için varlık"ın rahat davranması da bir durum değildir. Bundan, Bergson'un "iç hürriyet" dediğı şeyi de anlamamak gerekir. Sartre, zincire vurulmuş bir kölenin, efendisi kadar hür olduğunu söylediğinde, tarifi mümkün olmayan bir hürriyetten bahsetmiyor. Zincire vurulmuş köle, zinciri koparmak için hürdür. Bu şu anlama gelir; köle için, zincirlerin anlamı, kölenin seçeceği amaca göre- dir. Burada iki şık vardır; ya köle olarak kalmak, ki bu durumda zincirin pek fazla bir anlamı kalmıyor, ya da kölelikten kurtulmak için tehlikeyi göze almak, ki bu durumda zincir bir engeldir. İşte, köle bu durumdan kurtulmak için gayret göstermede hürdür. Sartre, bu konuda Kafka'dan bir hikaye nakletmektedir; Bir satıcı, şatoya bir şikayet için gelir. İri yarı bekçi, satıcının kapıdan girişini engeller. Başka bir yerden de girmeye cesaret edemez. Satıcı orada yıllarca bekler ve orada ölür. Fakat.

(30) J.-P. Sartre, a.e. s. 635.

ölüm esnasında satıcı, bekçiye "bekleme esnasındaki yalnızlığının nereden geldiğini" sorunca, aldığı cevap şu olur; "bu kapı, yalnız benim için olmuştur"⁽³⁰⁾. "Kendisi - için varlık"ın durumu işte bunun gibidir. Herkes kendi kapısını (engelini) kendisi yapar.

4 — HÜRRIYET VE SORUMLULUK

Hürriyet ve sorumluluk konusu her ne kadar ahlakçıları ilgilendiriyorsa da, "kendisi - için varlık"ın hürriyetini tam olarak açıklayabilmek için, Sartre, bu konuda geniş açıklamalarda bulunuyor. Ayrıca, hürriyet ile sorumluluk, sebep-sonuç ilişkisi içindedir. Madem ki, "insan hürriyette mahkumdur" öyle ise bu geniş hürriyetin, kişi için getirdiği bir sorumluluk vardır. Nasıl ki, kölenin bağlı bulunduğu zincir, kölenin amacına göre anlam kazanıyorsa, aynı şekilde hürriyet, sorumluluğa göre anlam kazanıyor.

Sartre'in temel düşüncelerine göre; hür olmaya mahkum olmuş olan insanın omuzları üzerinde tüm dünyanın ağırlığı taşıması sözkonusudur. İnsan, dünyadan ve varlık olma bakımından da kendisinden sorumludur. Sartre, sorumluluk (responsabilité) kelimesinden "bir eşyanın veya bir olayın tartışmasız olarak yapıcısı oluşunun bilincinde" oluşu anlıyor⁽³¹⁾. Bu anlamda, "kendisi - için varlık"ın sorumluluğu ağırdır. Çünkü, insan öyle bir varlıktır ki, sorumluluğu ile, bir dünyası olmuş oluyor. İnsan, varlık olarak oluşan kişi olduğu için, bulunduğu durum (situation), tümüyle desteklenmesi mümkün olmasa bile, ne olursa olsun, kendine ait zıtlığa rağmen, o işin veya olayı yapmaya mecburdur. Onun yapıcı olmak gururu içindeki bilinciyle onu yapmalıdır. Çünkü, kişiliğime ulaşma konusunda beni tehdit eden en büyük tehlikeler veya en kötü uygunsuzluklar, ancak benim tasarımlarımla anlam kazanırlarki bu da, benim yaptığım angajmanların zemini üzerinde onların ortaya çıkışlarıyla oluyor. O halde, kendimden şikâyetçi olmayı düşünmem çılgınlıktır. Çünkü, bütün bunlara karar veren bir baskası değil, benim. Sorumluluk, hürriyetimizin basit ve mantıklı sonuç göstergesidir. Benim başıma gelen herşey, benimle beraber bana yelıyor. Onun için, ona karşı ne isyan ederim, ne de ondan vazgeçebilirim, fakat ondan da pek etkilenmem. Şöyle de söyleyebiliriz: Her ne şey başıma gelirse, bütün bunlar benim yüzümdendir. Bundan şunu anlamak gerekir; ben, herşeyden önce, insan olarak, bana gelen herşeyden üstünüm. Çünkü, bir insanın başına gelen bir olay, ya ken-

(31) J.-P. Sartre, a.e., s. 638.

disinden, veya başka bir insandan gelir ki bu da insana ait bir olaydır. Aniden patlak veren, ve beni sürükleyen sosyal bir olay da bana, dışardan gelmiyor. Bir savaş çıktığında, firar etme veya başka bir yoldan ondan kurtulmaya çalışmayıp, savaşa katılmak üzere kitaya alınmışsam, artık bu savaş benim savaşımdır. Firar etmiyorsam, elbetteki bunun da sebepleri vardır. Bir yeye karar vermek zorunda olan ben, lehte ve aleyhte olan herşeyi, önceden düşünmek mecburiyetindeyim. Karar verdikten sonra da, sonucun sorumluluğunu taşımam gerekir. Burada sözkonusu olan, benim adıma başka birinin karar vermesi değil, başka-biri veya birileri tarafından alınmış olan bir karara katılmam veya katılmamamdır. Hangisini tercih etmişsem, onun bana yükleyeceği sorumluluğa da katılmak zorundayım. Çünkü, seçimi yapan benim⁽³²⁾.

Sonuç olarak: Düşünce yapısını iki dünya savaşı ara döneminde geliştirmiş olan çağdaş Fransız düşünürü J.-P. Sartre'ın, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, önce Fransız, daha sonra dünya gençliği üzerindeki etkisinin inkârı mümkün değildir. Bu etkinin ortaya çıkış sebeplerinden biri, savunulan varoluşçuluk tezinin birkaç konuda ikna edici oluşu ile birlikte, o dönemin, zemin ve zamanın uygun oluşudur. Yıkılmış ve yakılmış bir Avrupa, yüzbinlerce ölü ve yardıma muhtaç sahipsiz insanlar. Onların sığınabilecekleri ve güvenebilecekleri somut tek bir güç dahi yok. O halde, bu durumda ne yapılabilir?

Bu sorunun cevabını, yanlış veya doğru, Sartre'ın varoluşçu felsefesi vermekte idi: Hiç kimse bu dünyaya kendi isteğiyle gelmiş değildir. Tersine, insanlar yeryüzüne atılmışlar, terk edilmişlerdir.

(32) J.-P. Sartre, bir eserinde, sorumluluk konusunda çok ilginç bir öykü anlatmaktadır: II. Dünya Savaşı'ndan Fransa'yı kurtarmak için, İngiltere'de Fransızlar tarafından bir cephe oluşturulmuştur. Bir Fransız genç Sartre'a gelip, bu cepheye katılmak için İngiltere'ye geçmek istediğini ancak, yaşlı ve hasta annesini de yalnız bırakmadığını söylemiş. Ayrıca, eğer İngiltere'ye geçmezse bir gün vatan haini ilân edileceğinden, diğer taraftan annesini bırakıp, cepheye katılmak üzere İngiltere'ye geçerse, bu sefer de komşuları tarafından kötü ve hain evlat muamelesi görebileceğinden korktuğunu ilâve etmiş. Bu ikilemden kurtulmak için, genç Fransız, Sartre'den yardım istemiş. Sartre, bu iki şıktan birini seçecek olanın yalnız gencin kendisinin olabileceğini, bu tür meselelerde hiç kimsenin hiç kimseden ne yardım dilemesini, ne de yardım edilmesinin doğru olmadığını söylemiş.

Herkes kendi-tercihini kendisi yapmalıdır. Tercih doğurduğu sorumluluk da tercihi yapana aittir. Zayıf karakterliler, sorumluluklarını başkalarına atabilmek için, tercihlerini başkalarına yaptırmanın yollarını ararlar.

Heidegger'in etkisiyle bu şekilde düşünmüş olan Sartre, insanların bütün fiillerini; sahip olmak (avoir), olmak (être) ve yapmak (faire) gibi üç temel fiille, ve hatta bir şeye sahip olmanın, esasında bir şey yapmak fiiline indirgemenin mümkün olduğunu söylemektedir.

Hayatta olan her insan, her zaman için mutlaka bir şey yapmak veya olmak zorundadır.

Bir eylem, belli bir amaç için yapılmalıdır. Bu durumda da, gelecek zaman içinde gerçekleştirilmesi mümkün olan bir amacın tesbit edilmesi sözkonusudur. Sonuçta ortaya çıkacak olan sorumluluğun eylemi gerçekleştirene ait olacağından, kişinin, amaç tesbitinde tasarılar yapmakta hür olması gerekmektedir.

Geçmişteki hatıraların, bulunan çevrenin ve sosyal ortamın kişilerin kararları üzerinde elbetteki etkileri vardır. Ancak, sonuçtan kendisi sorumlu olacağına göre, kişi, bu faktörlerin etkilerini hesaba katarken onlar hakkındaki yorumunu o şekilde yapmalıdır ki, yapılan eylemde kişinin kendisi görünmelidir. Sartre'a göre, bütün bunları yapacak olan insan, hürdür.

Hayatta olan herkes, bir şey yapmak zorunda olduğuna, ve de seçimini yapmak veya yapmamakta serbest olduğuna göre, her insan hürriyetine mahkûm olmuş oluyor ki, Sartre'ın bu düşüncesine katılmamak mümkün değildir.

Ancak, insanın bütün fiillerini; sahip olmak (avoir), olmak (être) ve yapmak (faire) gibi üç temel fiille, bunu da bir tek yapmak (faire) fiiline indirgeme düşüncesine katılmak zor, hatta imkansızdır. Çünkü bir şeye sahip olmak için, belki bir şey yapıyoruz, fakat bir şey olmak için mutlaka her zaman bir şey yapmıyoruz. Bunun tersi kabul edilirse, herşey maddeye indirgenmiş olunur.

Başka bir konu; Sartre eserlerinde insana mutlak bir hürriyeti tanıyacağı gibi olup; fakat, kendisinin de bir yerde ifade ettiği gibi, insanın mekana ve zamana bağlı oluşu bu mutlakiyeti kaldırmaktadır.

"Onbir oniki yaşlarında yazdığım kahramanlık eserlerinin birinin adı **Götz von Berlichingen** idi, dolayısıyla da **le diable et le Bon Dieu**'nun habercisi sayılırdı. Götz olağanüstü bir kahramandı; insanları pataklıyor, etrafa terör saçıyor, fakat aynı zamanda da iyilik istiyordu. Bunun yanı sıra, ben **Lectures pour tous**'da bir son bölüm bulmuştum.

Ortaçağ Almanya'sındaki bir adamı sözü edilen Götz müydü bilmiyorum. Her nedense adamı idam etmek istiyorlardı, çan kulesinin saatine

çıkarmışlar, saatin üzerindeki 12 rakamının olduğu yeri bir uçtan ötekine kadar delmişlerdi. Adamın kafası bu delikten geçiriliyor ve akreple yelkovan saat onbir buçuktan bir buçuğa gelene kadar adamın paşını kesiyordu. Bir türlü yavaşlatılmış baş kesmeydi. Bu beni gerçekten pek etkiledi"⁽³³⁾.

Esasında, kendisine çok geniş bir hürriyet ve sorumluluk yüklenilmek istenen insanın, mekan ve zaman karşısındaki durumu, yukarıda anlatılan kahramaninkinden pek farklı değildir.

(33) Simone de Beauvoir, *Veda Türeni*, s. 188.

HANS BENDER'İN HİKAYELERİNDE HAYVAN MOTİFLERİ VE SEMBOLİK İFADELERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK*

Savaş sonrası Alman Edebiyatında hikayeleri ile tanınan Hans Bender'in eserlerinde hayvanların önemli bir yeri vardır. Bender, çeşitli hayvanları hikayelerinin merkezine yerleştirerek, onların doğal özelliklerinden kaynaklanan sembolik anlamları ustalıkla kullanmakta ve bu suretle yansıtmak istediği sorunların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. "Torçello'nun Köpeği" (der Hund von Torçello), "Kurtlar Geri Geliyor" (die Wölfe kommen zurück), "Koyun Kanı" (Schafsblut), "İly'a'nın Güvercinleri" (Ilias Tauben.), "Bir Ayı Tavana Kadar Büyüyor" (ein Bär wächst bis zum Dach), gibi hikayelerinde başlıkları hayvanların oluşturması, onun bu konuya verdiği önemin açık bir delilidir. Bundan başka 1957'de yayınlanan ve hikayelerinin bir bölümünü ihtiva eden eserine "Kurtlar ve Güvercinler" (Wölfe und Tauben) adını vererek, kurt ve güvercinin oluşturduğu doğal çelişkidен kaynaklanan sembolik anlamla okuyucunun esere karşı ilgisini arttırmaktadır.

Hayvanların Bender'deki yeri ve önemini bu kısa açıklamasından sonra yazarın hikayelerinde ortaya çıkan hayvan motiflerini ve sembolik ifadelerini sırasıyla inceleyelim :

"Torçello'nun Köpeği" isimli hikayede Bender, Venedik'de Markus Meydanında toplanan turistlere güleryüze yaklaşan ve onlara yardım etmeye çalışan sıcakkanlı, kültürlü ve son derece nüktedan yaşlı İtalyanla, tatillerini geçirmek üzere Almanya'dan buraya gelmiş bulunan genç bir çiftin aralarında geçen anlaşmazlığı Torçello adasındaki bir köpeğin davranışı ile çözmektedir. Hikayede köpek, sadakat ve sevgiyi sembolize et-

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

mektedir. Köpeğin bu sembolik rolü hikayenin ana motifini oluşturmaktadır. Tatillerinin son günlerini geçirmekte olan Margot ve eşi (birinci tekil şahıs anlatıcı) tatil sonu ruh halinden kaynaklanan sinirli ve bunalmış bir günlerinde yaşlı İtalyanla Venedik'in Markus meydanında karşılaşırlar. Yaşlı İtalyan, yaşlılığından kaynaklanan bir takım hoş gitmeyecek özelliklerine rağmen

"ayaklarını sürüyerek yürüyor, ağzından salyaları akıyor, bıyığından önündeki peçeteye ve gömleğine çorba damlıyor, hatta bütün elbisesi kokuyordu"(1)

karşılaştığı insanlarla kolay temas kurabilen, hoşsohbet bir insandır. Fakat Margot çiftine dostca yaklaştığı, onlara şehrin görülmeye değer yerlerini gezdirdiği, hiç bir karşılık beklemeden seve seve yardım ettiği halde üzerlerinde olumlu bir etki bırakamaz. Margot ve eşi hoşlanmadıkları bu iyi niyetli insandan bir an önce yakayı sıyırmaya çalışmaktadırlar.

"Hayır, bu adam öyle kolaylıkla baştan savılacak gibi değildi."(2) Bender'in İtalya seyahatlerini konu olarak işlediği diğer hikayelerinde olduğu gibi kuzeyden gelen soğuk çift günün sıcakkanlı, sevecen insanını anlayamamakta ve onun candan davranışını yanlış yorumlamaktadır. Teknik ve sanayinin manen çökerttiği kuzey insanı her şeyi maddiyatla değerlendirdiği için güneyli insanın samimi duygularını, insan sevgisini kavrayamamaktadır. Margot ve eşi ertesi gün tekrar buluşmaya söz verdikleri halde ihtiyarı atlatırlar ve haritada tesadüfen keşfettikleri Torçello isimli adaya gitmeye karar verirler. Torçello'da onları, ilk bakışta insanda hiç bir sempati uyandırmayan, bakımsız bir sokak köpeği karşılar. Margot ve eşi tıpkı Markus Meydanındaki ihtiyar gibi kendilerine sevgi ve sadakate yaklaşan, onlara adayı gezmelerinde rehberlik etmeye çalışan köpeği de başlarından defetmek isterler.

"Onu yanımızdan kovmak için her çareye başvurduk. Ona ayağımla tekme attım, ama o bunu oyun sandı, bir yerini paralamadan ayakkabımı ısırıldı."(3)

Onların bütün bu çabalarına rağmen köpek yanlarından ayrılmaz ve adanın görülmeye değer yerlerini gezmelerine yardım eder. Köpeğin bu bağlılık ve sevgi gösterisi hikayede Markus Meydanındaki yaşlı İtalyanla paralellik arz etmektedir. Bender, yaşlı İtalyanın genç Alman çiftine karşı

(1) Bender, Hans-Worte-Bilder-Menschen, München 1969, s. 159.

(2) Bender, s. 159.

(3) Bender, s. 160.

gösterdiği davranışlarındaki samimiyeti ve iyi niyeti, Torçello'daki köpeğin sadakti sembolize eden doğal özelliğinden yararlanarak etkin bir biçimde vurgulamaktadır. Yazar, manen yozlaşmış, manevi ufku daralmış çağımız Alman insanını eleştirdiği bu hikayesinde köpek motifini zıt figürler arasına uzlaştırıcı, daha doğrusu genç çifti uyarıcı bir unsur olarak yerleştirmekte ve bu suretle yaşlı İtalyanın tam anlamıyla anlaşılmasını sağlamaktadır.

Margot ve eşi Torçello'dan ayrılıp tekrar Venedik'e döndüklerinde yaşlı adamla bir kez daha karşılaşır ve yaşlı İtalyan onlara,

"Venedik'i anlamak için Torçello'yu tanımak gerekir."⁽⁴⁾

der. Böylece köpek motifi Alman çiftinin ihtiyar İtalyana karşı gösterdiği kabalığın farkına varmasında en etkin rolü oynamıştır.

Bender'in köpeği figür olarak kullandığı diğer hikayelerinde genellikle korunmaya muhtaç, yaşlı ve kimsesiz tipler yanlarında birer köpek taşımaktadırlar. Köpek bu insanlara sadık bir dost olmakta ve onların bu yalnız dönemlerinde sevgiyle bağlanabilecekleri bir arkadaş olmaktadır. Bender, yaşlı insan ve köpek ikilisiyle savaş sonrasında süratle sanayileşen ve gelişen Almanya'da toplum yapısının ve aile düzeninin değişmesini, eski neslin genç kuşaklar tarafından bir kenara itilerek terk edilmesini ve yaşlıların sürekli yalnızlığa mahkûm edilmiş olmalarını dile getirmektedir. Köpek burada yine vefalı bir arkadaş özelliği ile ortaya çıkarak hikayelerde yaşlı neslin sorunlarının daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

"Sahildeki Çayırılıkta" (Auf den Uferwiesen) isimli hikayede ortaya çıkan yaşlı figür, suya girmekten korktuğu için daha önceki sahibinden çok eziyet çekmiş olduğunu iddia ettiği köpeği Uschi'ye olan sevgisini söyle dile getirmektedir.

"Önceki sahibi suya giremediği için zavallı yaratığı devamlı dövmüştü. O zamandan beri sahile gelmeye korkar. Ben onu hiç dövmem... Böyle küçük, sevimli bir hayvanı dövmek cinayettir, değil mi?"⁽⁵⁾

Bu sırada kendisini dinlemekte olan Peter ve Lilo isimli gençler şöyle düşünmektedirler :

"Çok şükür", diye Lilo iç geçirdi. "Böyle köpekle dolaşan yaşlılar sinirime dokunuyor."⁽⁶⁾

(4) Bender, s. 162.

(5) Bender, s. 104.

(6) Bender, s. 105.

Yeni nesilden ilgi görmeyen ve dışlanan yaşlı tipler için köpek vazgeçilmez bir dayanak, onları hayata bağlayan vefalı bir arkadaş olmaktadır.

"Tatlı İç Çekme Çağında" (Im Alter der süssen Seufzer) adlı hikayenin yaşlı ve kimsesiz figürü doktor Werner de, hiç kimseye bir zararı dokunmadığı halde gençlerden pek alaka görmemektedir. Bundan dolayı tüm güven ve sevgisini yanından ayırmadığı köpeği Baldur'a göstermek ve tekdüze hayatını onunla paylaşmaktadır.

Bu hikayelerde köpek, çağımız modern Almanya'sında yeni nesle yabancılaşan yaşlıları hayata bağlayan sevgi ve güveni sembolize etmektedir.

"Mary Long" isimli hikayenin kadın figürü Mary toplum dışına itilmiş bir kadındır. Yalnızlığını gidermek için şehir dışındaki kulübesinin yanında bulunan köpek barınaklarına gider ve orada köpeklerle konuşur, dertleşir, ve onlara şöyle der :

"Erkekler gibisiniz! Tıpkı erkekler gibi; tıpkı onlar gibi yapışkan ve çılgın... evet! sizleri tanıyorum, sizleri iyi tanıyorum, sizi gidi yalancılar, sizi gidi sevilme delisi sahtekarlar!"⁽⁷⁾

Köpekler burada yine tabii davranış ve özellikleriyle Mary'nin iç dünyasına yerleşmiş olan erkek imajının ortaya çıkmasında temel unsur oluşturmaktadırlar. Bender'in köpek motifi ile gerçekleştirdiği bu benzetmesinde, Mary'nin o zamana kadar erkeklerle olan ilişkisinin şekli açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Köpekler, Mary'nin gözündeki erkek imajını en etkin bir biçimde yansıtmakta ve onun bu konudaki probleminin okuyucu tarafından en iyi şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Görüldüğü gibi, köpek Bender'de genellikle kendi doğal rolü içinde ortaya çıkmakta ve bu rol içinde yansıttığı alegorik manâ sayesinde ele alınan sorunların daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

— II —

Bender'de önem arz eden diğer bir hayvan motifi de "kurt"dur. "Kurtlar Geri Geliyor" (die Wölfe kommen zurück) adlı hikayede ortaya çıkan bu hayvan tipi, savaştan kaynaklanan ve insanlığı devamlı tehdit eden korku ve dehşeti sembolize etmektedir. Bender bu hikayesinde Krasno Scheri isimli bir Rus kasabasında İkinci Dünya Savaşı sonrası bir

(7) Bender, s. 73.

Alman esirin karşılaştığı olayları anlatmaktadır. Maxim isimli bu esir, işde çalıştırılmak üzere evinde kaldığı köy yöneticisinin, okul dönüşü kurt tehlikesine maruz kalan çocuklarını kurtarmak için kendi hayatını hiç reddüt etmeden tehlikeye atar ve eline aldığı bir tırpanla çocukları karışlamak için okul yoluna gider. Rus yönetici ve esir Alman Maxim arasında oluşan bu yakınlaşma ve dayanışmanın sebebi tehlikeye maruz kalan çocuklardır. Okul yolundaki çocukları kurtlardan korumak için iki eski düşman, esir eden ve esir müşterek hareket etmektedirler.

"Çocuklar sözlerini tamamlayamadılar ve her ikisinin arkasına kümelendiler. Yönetici baltasını kaldırdı, Maxim'de tırpanını."⁽⁸⁾

Çocuk burada barışın ve insan sevgisinin odak noktasını teşkil etmektedir.

Rus yönetici ve Maxim çocukları korumaya aldıklarında kurt sürüleri sükün eder :

"Sessizce, dalga dalga, vahşi bir sürü görünümünde kurtlar cadde boyunca önümüzden geçiyorlardı. Sıra, sıra, sırt sırta, sessiz. Bu sürünün arkasında, kar fırtınasında şu an görünmeyen başka sürülerin, yüzlerce sürünün olduğu artık kesindi. Bazı hayvanlar o kadar yakın geçiyorlardı ki Kaburga kemikleri görülebiliyordu. Kemikleri kaskları, soyulmuş tüyleri altında eklem yerleri görünüyordu. Dilleri ağızlarından sarkıyordu. "Onları açlık güdüyordu." Açlık onları, önlerinden geçtikleri avlarını göremeyecek kadar körleştirmişti. Hava gittikçe kararıyor ve kurt sürülerinin geçişleri bitmiyordu. Sürülerin geçişleri daha ne kadar sürecekti? Ne kadar zamandan beri geçiyorlardı acaba? Saatlerdir. Sibirya'nın bütün kurtları."⁽⁹⁾

Anlatıcı kurt sürülerinin geçişini tavsir ederken realiteyi aşmakta ve gerçeğin dışına çıkmaktadır. Çünkü sürülerin geçişi saatler geçtiği halde son bulmamaktadır. Böyle sayısız kurdun sürüler halinde, sonu gelmez bir biçimde geçmesi gerçek dışı bir olaydır. Modern kısa hikayede genellikle uygulanan ve en tipik örneklerini I. Aichinger'de gördüğümüz bu anlatım tekniğini Bender bu ikayesinde ustaca kullanarak, gerçeküstü tasvir içinde yerleştirdiği bir benzetme ile asıl anlatmak istediğini, vermek istediği mesajı, etkin bir şekilde dile getirmektedir.

(8) Bender, s. 51.

(9) Bender, s. 51.

"Aynı bu şekilde (yukarda tasvir edilen kurt sürüleri gibi) ordular düşman şehirlerine girdiler. Bir suskunluk, aşağılama ve nefret duvarı düşman şehirlerine. İnsanlar onların önünden bir köşeye kaçıyorlar, ışıklarını söndürüyor, korkudan nefes alamıyorlardı. Gözlerini yumuyorlar ve kalp atışlarını dışardaki düşmanların duyacağını ve kapılarını kırıp içeriye rastgele ateş edeceklerini düşünüyorlardı."⁽¹⁰⁾

Gerçek üstü tavsirde, kurdun vahşi görünümü arkasında insan tabiatı, insanın savaşa neden teşkil eden saldırgan özelliği ima edilmektedir. Kurt sürüleri savaşan orduları, şursuzca saldıran askerleri alegorik bir biçimde yansıtmaktadır. Hikayenin sonunda

"Kurtlar geri dönüyor, onlar barışın kokusunu aldılar"⁽¹¹⁾ sözüyle anlatıcı, barışı tehdit eden güç olarak kurtların dönüşünü göstermektedir. Bender, kurt sembolü ile ikinci dünya savaşından sonra özlemini çektiği ve sürekli tesisi için yazar olarak büyük çaba sarfettiği dünya barışını tedit eden en büyük telikenin insanın saldırgan ve vahşi yönü olduğunu vurgulamaktadır. Kurt, insanın yaradılışında var olan saldırganlık içgüdüsünü sembolize etmektedir. W. Zimmermann, Bender'in bu hikayesi hakkında yazdığı bir yorumunda bu hususu "insan insanın kurdudur" (homo hominis lupus)⁽¹²⁾ şeklinde açıklamaktadır.

— III —

"Koyun Kanı" (Schafsblut) isimli hikayede ortaya çıkan koyun, Bender'de saflığı ve masumiyeti sembolize eden bir hayvandır. Hikayede Amerikan işgali altındaki bir Alman köyünde bir çobanın karşılaştığı zorluklar anlatılmaktadır. Birlik komutanı bir kaç ay sonra talim yapacakları sahada koyunlarını olatmakta olan çobandan, sürüsünü bir an önce oradan uzaklaştırmasını istemektedir. Bu durumda başka otlak bulamayan çobanın koyunlarını kesmekten başka çaresi kalmamaktadır. Anlatıcı hikayenin ilk cümlesinde militarizmin katı kuralları ile karşı karşıya kalan güçsüz ve korunmaya muhtaç koyunları trajik bir biçimde tasvir ederek okuyucunun metne duygusal yaklaşımını sağlamaktadır.

(10) Bender, s. 51.

(11) Bender, s. 51.

(12) Zimmermann, Werner, Deutsche Prosadichtung der Gegenwart, Düsseldorf,

"Sürüyü ağıla sokmuştu. Büyük kapının kanatları açıktı. Arkada karanlıkta koyunlar birbirine sokulmuştu, sırt sırta, beyazımsı, gri, yünden suskun tepecikler. Yüzleri öne dönüktü, burunları, gözleri, gözyaşı çukurları."⁽¹³⁾

Anlatıcı, "Gözyaşı çukurları" sözüyle koyunların, karşı gelemedikleri değişmez kaderlerini sanki sezmişler gibi ağladıklarını dile getirmektedir. Koyun burada savaşın acımasızca yok ettiği tabiatı ve onun biçare, masum canlılarını sembolize etmektedir. Bender, koyunun doğal özellikleri olan saf ve masum görünüşü, uysal davranışı ve kolay teslimiyetini ön planda tutarak hikayenin merkezine yerleştirdiği bu hayvanın sembolik fonksiyonunu belirlemiştir. Hikayede koyunlarına kıyamayan çoban, arkadaşı Alex'den "Koyunlarımı kesemiyorum" cümlesinin İngilizcesini öğrenir ve komutana gider. Talimgahta karşılaştığı Amerikalı askerlere, ezberlediği bu sözü İngilizce tekrarlar. "I kill not my sheep"⁽¹⁴⁾. Fakat askerler onu yanlış anlarlar ve ona yardım ettikleri inancıyla koyunları keserler. Koyunların hiç debelenmeden ve karşı koymadan kesilişlerini anlatıcı şöyle ifade etmektedir :

"Suskun devriliyorlar, yana yatıyorlardı. Kanlar yere damlıyor, ayakları sarsılıp çırpınıyordu. Ne diye melemiyorlardı? Hiç bilmezse meleyebilirlerdi. Acaba isteyerek mi ölüyorlardı?"⁽¹⁵⁾

Çaresizce boyun eğme rolü içinde koyun, savaşın kurbanı olan günahsız ve korumasız canlıları temsil etmektedir.

Bender'in "Beni Bağışla" (for give me) adlı bir başka hikayesinde ise koyun, harbin son yıllarında cepheye sürülen günahsız, olanlardan habersiz gençlerin acımasızca kurban edilmelerini sembolize etmektedir.

Hikayede, savaşın son günlerinde bir kasabayı düşman işgaline karşı savunmak için kasabanın dışında mevzilenen kuvvetlere gönüllü olarak katılan fanatik gençlerden biri olan Siegbert, çatışma başladığı an gizlendiği siperden, aşağıda olup bitenleri görmek için çocuksu bir merak ve acemilikle başını çıkardığı an vurulur. Anlatıcı, boynundan kan fışkıran Siegbert'i kilise duvarında daha önce gördüğünü belirttiği "Tanrının Kuzusu" tasyirine benzetmektedir.

"Kilisede bir resim vardı: Bir kupa üzerinde tanrının kuzusu. Kırmızı bir kavis halinde kan boyundaki açık bir yaradan kupanın kenarına damlıyordu. Şu an Siegbert de tıpkı öyleydi."⁽¹⁶⁾

(13) Bender, s. 67.

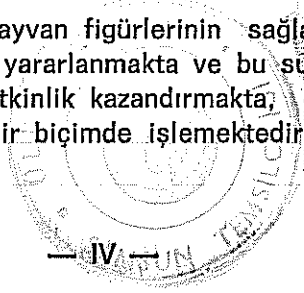
(14) Bender s. 69.

(15) Bender, s. 71.

(16) Bender, s. 54.

Kilisedeki kuzu tasviri Siegbert'in durumunu daha fazla bir şey söylemeye gerek duyulmayacak bir açıklıkla yansıtmaktadır. Bender, "Tanrının Kuzusu" tasvirinde, masumiyeti ve saflığı sembolize eden kuzu figürü ile Siegbert'in durumunu aynileştirirken onun şahsında, savaşın son yıllarında cepheye sürülen ve bile bile kurban edilen çocuk yaştaki Alman gençlerini dile getirmektedir.

Görüldüğü gibi yazar, hayvan figürlerinin sağladığı sembolik imkanlardan son derece ustalıkla yararlanmakta ve bu suretle anlatmak istediği meseleye derinlik ve etkinlik kazandırmakta, onu okuyucunun hafızasına adeta silinmeyecek bir biçimde işlemektedir.

Bender'in işlediği diğer bir hayvan figürü olan ayı, "Bir Ayı Tavana Kadar Büyüyor" (Ein Bär wächst bis zum Dach) adlı hikayede ortaya çıkmaktadır. Burada, hayvanat bahçesinden bir ayı yavrusu çalan üç çocuğun serüveni anlatılmaktadır. Çaldıkları ayı yavrusunu bahçelerindeki garaja saklayan çocuklar her gün çeşitli yiyecekler getirerek ona ihtimamla bakarlar. Daha sonra, gittikçe büyüyen ayının kendileri için tehlikeli olmaya başladığını anlayarak onu salıverirler. Şehirde panik yaratan ayı bir müddet sonra yakalanarak hayvanat bahçesine geri getirilir.

Kısaca muhtevasını özetlediğimiz hikayede ayı figürü alegorik bir rol icra etmekte ve bu suretle hikayenin didaktik yönünü oluşturmaktadır.

Ayı yavrusu, gençleri cezbeden tehlikeli serüvenleri, düşünmeden yapılan işleri sembolize etmektedir. Hikayenin başlığını oluşturan "Bir Ayı Tavana Kadar Büyüyor" mecazi ifadede yazar, boyundan büyük işlere kalkışanların sonunda altından kalkamayacakları güçlüklerle uğryabileceklerini ima etmektedir. Çocuklar sırf merak ve serüven hevesiyle, kimse'nin sahip olamayacağını düşündükleri bir oyuncak elde etmek için giriştikleri bu tehlikeli işin doğuracağı sonuçlardan habersizdirler.

"Hayır, hiç kimşenin böyle güzel bir oyuncağı olmamıştı"⁽¹⁷⁾

Karşılarındaki ayı yavrusu ise patlamaya hazır bir mermi gibi etrafını tehdit etmektedir.

(17) Bender, s. 233.

"Kurşun gibi gerilmiş yerde yatıyordu"⁽¹⁸⁾

Gittikçe büyüyen ayı yavrusu sonunda kendisine yiyecek getiren çocuğa saldırarak pençesiyle sırtını yaralar.

Bender, çocukların sadece merak ve macera hevesinden, sonuçlarını değerlendiremedikleri tehlikeli işlere girerek hem kendilerine hem de topluma verebilecekleri zararlara, figür ve sembol tesbitindeki stilistik ustalığı yanında - on yaşlarında çocuklar ve ayı yavrusu - pedagojik yönünün güçlülüğü sayesinde genç neslin ve eğitimcilerin dikkatini çekmektedir. Ayının doğal vahşiliğinden kaynaklanan davranışları hikayenin alegorik yapısını oluşturmakta ve bu alegorik doku içinde yazar didaktik işlevini tamamlamaktadır.

(18) Bender, s. 233.

EĞİTİM DENETİMİNDE ÖĞRETMEN FAKTÖRÜ

Yard. Doç. Dr. Nurgün ERSAN*

Son yıllarda öğretmenlerin denetimi konusunda yapılan araştırmaların farklı yaklaşımlar üzerinde durduğu dikkati çekmektedir⁽¹⁾. Öğretmenin denetiminde kullanılan yaklaşımları ortaya koyan bu araştırmalar, gerek öğretmenin ve gerekse öğretimin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi için çok farklı yönlerin ölçülmesi gerektiğini belirtmekte ve ancak beklenen ile uygulananın ne olduğunun ve nasıl ölçülmesi gerektiğinin açıkça ortaya koyulması ile anlamlı bir sonuç elde edilebileceğini vurgulamaktadır.

Araştırmaların bazıları öğretmenin niteliği (öğretmenin yeterliği) nin değerlendirilmesi gerektiğini savunurken, bazıları öğretimin kalitesi (öğretmenin performansı) nı, diğerleri ise öğretmenin etkililiğini değerlendirmek gerektiğinde ısrar etmektedirler⁽²⁾. Şüphesiz öğretmenin yeterliği, performansı ve etkililiğini değerlendirmek eğitim sistemi içerisinde öğretmen dışında pek çok faktörle de doğrudan ilgilidir ve artık çok iyi bilinmektedir ki bu faktörlerin hiçbiri sağlıklı bir değerlendirme için başlı başına yeterli olamaz. Ancak, bu makalede öğretmenlerin denetimi konusunda yapılan son araştırmaların sonuçlarının tartışılmasına önem verileceğinden öncelikle öğretmen faktörü üzerinde durulacaktır.

Araştırmalarda bilhassa kavram birliği sağlanmaya çalışılması dikkati çeken ve memnuniyet veren önemli bir noktadır. Yaygın olarak kullanılan ve zaman zaman açık ve kesin olarak tanımlanmadığı için tartışmalara yol açan yukarıda da bahsedilen üç kavram araştırmalarda şu şekilde tanımlanmaktadır.

(*) Gazi Üniversitesi, Mesleki Eğitim Fakültesi.

(1) Ellett, D.C., Capie, W., ve Johnson, "Educational Leadership", C.E. Assessing Teaching Performance., 1980, p.p. 219-220.

(2) Medley, D.M. Teacher Competency Testing and The Teacher Educator., Charlottes Ville; Association of Teacher Educators and the Bureau of Educational Research, Univ. of Virginia, 1982., p. 38.

Öğretmenin Yeterliliği : Yalnızca öğretmenin bilgi, beceri ve uygulamalarını değil, başarılı bir öğretim için öğretilen konuların bulunması gerektiğine inanılan vasıfların tümünü içine alır.

Öğretmenin Performansı : Öğretmenin mesleğini yaparken yapabileceklerinin değil yaptıklarının tümüdür. O halde, öğretmenin mesleğini uygulaması açısından tamamen spesifik bir konudur. Başka bir ifade ile, öğretmenin mesleğinin gereklerini yerine getirirken yeterliliğini ve yeteneğini yerinde ve gerektiğinde kullanabilmesidir.

Öğretmenin Etkililiği : Öğretmenin mesleğini uygularken öğrencileri üzerindeki etkilerini gösterir. Öğretmenin etkililiği, yeterlik ve performansı ile ilişkili olmasına rağmen öğrencinin öğretilenden gelen etkilere karşı tepkilerini de kapsar.

Öğretmenin yeterliliğini, performansını ve etkililiğini değerlendiren teknik ve araçlar; bu niteliklerin herbirinin diğeri ile nasıl bir ilişkisinin olduğu, nasıl ölçülebileceği ve sonuçların karar vermede nasıl kullanılacağı konularında farklı varsayımlara dayandırılmaktadır. Bütün bunlar ayrı ayrı üzerinde ciddi olarak durulması gereken tartışma konularıdır. Bu noktada, değerlendirmede kullanılan teknikler önem kazanmaktadır. Araştırmalarda kullanılan tekniklere bakılacak olursa; öğretmenle görüşme, öğretmenin yeteneğinin ölçülmesi, sınıf- içi gözlem, öğrencinin öğrenme hazının ölçülmesi, öğrenci başarısının ölçülmesi ve öğretmenin kendini değerlendirmesinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Öğretmenle görüşme her ne kadar uzun zamandan beri kullanılan tekniklerden biri ise de halen günümüzde uygulanan değerlendirme tekniklerinin de yapı taşlarından biridir.

Haefele(?), özellikle iki durumda bu teknikten yararlanmak gerektiğini savunmaktadır. Birincisi; kendisi ile ilgili karar vermek gerektiğinde, ikincisi ise; performansının değerlendirilmesi sırasında. Araştırmacılar, öğretmenle görüşmenin sınıf içersindeki performansını gözledikten sonra, öğretmenle yapılan kısa bir görüşme ile yetersiz yönlerinin kendisine duyurulması biçimindeki uygulamaların artık geçmişte kaldığını ve bununla yetinilmemesi gerektiğini ısrarla savunmaktadır.

Öğretmenle görüşüldüğünde; öğretim etkinliklerinin standartları açıklanmalı; öğretmen bu konuda desteklenmeli; değerlendirmede esas alınacak kriterler, önemli noktalar mutlaka açıklanmalı ve öğretmene rehber

(3) Haefele, D.L., Teacher Interviews. In J. Millman (Ed.) Handbook of Teacher Evaluation, B.H. California: Sage Publications, 1982, p.p. 67-83.

olarak gerekli her türlü yardım yapılmalıdır. Burada denetmenin öğretmen tarafından benimsemesi de sonucu etkileyen faktörlerdendir. (Kişilik ve yeterlik olarak)

Son zamanlarda görüşme, daha hoşgörülü bir değerlendirme tekniğinin önemli bir parçası olarak düşünülmektedir. Özellikle, denetmenlerin öğretmeni sınıf içinde değerlendirmeden önce sistemli toplantılar biçiminde yapacakları görüşmeler, öğretmenlerin meslekî tecrübelerini ve beklentilerini öğretmenlere daha düzenli olarak aktarabileceği sağlıklı bir ortam yaratması açısından ayrıca önem taşımaktadır⁽⁴⁾.

Öğretmenlere, öğretmenlik diploması verilmeden ve görevlendirilmeden önce yeterliğini ölçecek standartlaştırılmış testlerin uygulanması gerektiği konusunda da ısrarlı bir eğilim vardır. Bu eğilim öğretmenin yeterliliğinin ve öğretimde başarılı olup olamayacağına önceden ölçülebileceği varsayımından kaynaklanmaktadır. Böylece, öğretmenlerin eğitimi ve yetişmesinin etkililiği konusunda kamuoyunda görülen endişelerin de ortadan kalkacağı savunulmaktadır⁽⁵⁾.

Yine, öğretmenlerin zaman zaman meslekî uygulamalarının gözden geçirilmesi amacıyla belirli aralıklarla meslekî yeterliklerini ölçmek, eksikliklerini tamamlamak ya da yanlışlarını düzeltmek için yine aynı testlerin uygulanmasının yarar getireceği görüşündeki ısrar da dikkate değer niteliktedir.

A.B.D.'de en yaygın olarak kullanılan N.T.E. (National Teacher Examination) dir. Harris⁽⁶⁾ her yıl 24 eyalet ve 311 okulda 75.000 öğretmen adayına bu testlerin uygulandığını belirtmektedir. Testler, genel bilgiyi, akademik başarıyı ve öğretmenlerin meslekî yeterliklerini ölçmektedir.

Ancak, Quirk, Weinberg'in bu testlerin sonuçları ile öğretmenlerin performansları ölçülerek elde edilen sonuçlar üzerinde yaptıkları araştırma her ikisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını ortaya koymaktadır⁽⁷⁾. Oysa beklenen sonuç her iki değişken arasında anlamlı bir sonuç

(4) Gudridge, B.M., **Teacher Competency: Problems and Solutions**, Arlington, Va: American Association of School Administrators, 1980, p.p. 39-40.

(5) Harris, W.U. "Teacher Command of Subject Matter." **Handbook of Teacher Evaluation**, Beverly Hills, Calif. Sage Publications, 1981, p.p. 63-64.

(6) Harris, Öner., p. 19.

(7) Quirk, T.S., Witten, B.J., and Weinberg, S.F., "Review of Studies of The Concurrent and Predictive Validity of the National Teacher Examination, **Review of Educational Research**. 1973, p.p. 89 - 114.

çıkacağı yönündedir. Bu durumda eleştiriler; testlerin öğretmenin sınıf-içi performansını ölçemediği konusunda yoğunlaşmakta ve hatta son çalışmalar daha üst düzeyde bilgi seviyesinin daha etkili bir öğretim için yeterli olmadığını açıkça göstermektedir.

Buna karşılık J. A. King (1981)⁽⁸⁾ öğretmenin yeterliğinin dolaylı olarak ölçülebileceğini savunmaktadır. Öğretmenin kişiliği ve etkili bir öğretmende bulunması gereken niteliklerden yola çıkan King, başarılı ve başarısız öğretmenlerin bilgi, beceri, tutum, ilgi ve yeteneklerinde anlamlı farklılıklar bulmaktadır.

Bu bulgulara rağmen; dolaylı ölçüme, özellikle öğretmenin beklenen sınıf-içi etkinlikler konusunda sarfettiği gayretin de dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır.

King'in bu konuda yaptığı araştırmalara paralel olarak Schalock⁽⁹⁾ da, öğretmenin niteliklerinin geliştirilmesi konusunda yaptığı araştırmalarla ümit verici 2 sonuç üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki; öğretmenin uyumu ile etkililiği arasında anlamlı bir ilişki olduğu, ikincisi ise; bazı öğretmenlerin, bazı öğretim etkinlikleri sırasında diğerlerinden çok daha fazla etkili olduğudur. Bu sonuçlardan gerektiği kadar yararlanılmadığını savunan Schalock'a göre dolaylı denetimde bu ilişkileri dikkate almak ve bu ortamları sağlayarak öğretmenin etkililiğini ve verimliliğini artırmak mümkündür.

Sınıf-içi uygulamalarda farklı öğretim teknikleri, farklı yeterlik ve dikkate değer bir seviye farklılığı gözlenebilir.

Öğretmenlerin meslekî gelişim hızları ve olgunluk seviyeleri oldukça farklıdır. Bu nedenle denetim, öğretilmekte istenen yönde davranış değişikliği oluşturmak açısından büyük önem taşır. Öğretmeni değerlendirirken, önemli olan onu mesleğinde daha başarılı olacak biçimde etkileyebilmektir. Denetmen aynı zamanda, öğretmenlerin problemlerini çözerken başvurabileceği bir danışman olabilmelidir. Bir danışman olarak denetmen görevini yerine getirirken öğretmenlerin pek çok meslekî prob-

(8) King, J.A., *Beyond Classroom Walls: Indirect Measures of Teacher Competence*, *Handbook of Teacher Evaluation*, Beverly Hills, Calif: Sage Publications, 1981, p. 22.

(9) Schalock, D., "Research On Teacher Selection.", *Review of Research in Education*, Washington, D.C.: American Educational Research Assosiation Vol. 7., 1979., p.p. 102-111,

lemleri ile karşılaşılabılır. Bunların bazılarını aşağıdaki konular içinde düşünmek mümkündür.

1. Öğretimin bilişsel çıktılarının kontrolü,
2. Sınıf - içi etkileşimin niteliği,
3. Sınıf - içi eğitim durumlarından kaynaklanan istenmeyen öğrenci davranışlarını ortadan kaldırmak amacıyla öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini ortaya çıkarmak.
4. Öğretmenin moralini yükseltme vb. özellikle öğretmenler zaman zaman kendi kendilerine morallerini bozan nedenleri bulmaya çalışırlar ve bu sırada sık sık bir danışmanın yardımına ihtiyaç duyarlar. İstenilen durum, öğretmenlerin bu yardımı denetmenden alabilmeleridir.

Oysa soruşturma görevini de sürdüren denetmenden, öğretmen çekinmekte, kendisi görmedikçe problemlerini iletememektedir. Eğitim sistemleri içinde denetim, sistemin ayrılmaz bir ögesidir. Önemli olan bu ögenin sisteme ne derece yararlı olup olmadığıdır.

Buralıoğlu⁽¹⁰⁾'na göre moral "örgüt üyelerinin işlevinde gösterdikleri çabayı sağlayan motivasyonun düzeyi ile ilgilidir." ve moral "bireylerin veya grupların işbirliği derecesini belirleyen değişik ruhsal durumlardır." Okuldaki psikolojik ortamın eğitim - öğretime elverişli olabilmesi, görevlilerin kişisel problemlerinden arınmış ve kendisini okulun amaçlarına adanmış kişiler gibi davranmalarıyla mümkündür. Okulda sağlıklı bir eğitim ortamının ve yüksek moralin belirtileri; okulun amaçlarına dönük işbirliği, okula, öğretmenlerine ve yöneticilerine bağlılık, kurallara ve üst yöneticilere isteğiyle itaat, güç durumlarda dayanıklılık gösterme, okula ve görevine karşı bağlılık, yeni girişimlerde bulunma isteği ve okulu ile öğünme olarak sıralanabilir⁽¹¹⁾.

Daha önce de belirtildiği gibi okuldaki eğitim - öğretim faaliyetlerinin değerlendirilebilmesi için öğretmen başarısının ölçülmesi kaçınılmaz olmakla birlikte, bu tür bir değerlendirme ile eğitim - öğretim faaliyetlerinin tümünün değerlendirilmesi düşünülemez.

(10) Bursalıoğlu, Z., **Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış**, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları: 60, Ankara: 1976, s. 156.

(11) Wiles, K., **Supervision For Better Schools**, Prentice-Hall Inc. 1967, p. 17.

Ancak bu makale yalnızca öğretmen değerlendirilmesi ve öğretmen - denetmen arasındaki bağlantıyı ortaya koymak açısından ele alındığından konuya sınırlı bakılmıştır.

Bugünkü eğitim sistemimiz içerisinde, öğretmenlerimizin bu kutsal görevlerini yerine getirmelerinde yalnız bıraktığımız bir gerçektir. Çağdaş eğitim anlayışı içinde öğretmenlere gereken yardım ve rehberliğin denetim uygulamaları yoluyla denetmenler tarafından sağlanmasının temel bir ilke olarak kabul edildiği unutulmamalıdır.

Bu makaleyi, Tiffany'nin bir ifadesi ile bitirmek konuya daha fazla anlam kazandıracaktır kanısındayım.

"Denetmen kendisinin ne kadar alçak gönüllü ve arkadaşça davrandığını ve her öğretmenin kişiliğine ne kadar çok saygı gösterdiğini zannetse ve kendisinin ne kadar kolayca işbirliği yapılan bir insan olduğuna inansa da bu özelliklerin öğretmenin denetmen hakkındaki yargılarını değiştirdiğini söylemek güçtür. Yeterki öğretmen, denetmenin bu davranışlara sahip olduğunu görsün, hissetsin, ancak o zaman denetmenle öğretmen arasında samimi, yakın ve verimli bir ilişki doğmaktadır. Ancak bundan sonra öğretmenin denetmene güveni artmakta ve ondan çekinmeden eğitim - öğretimle ilgili konularda yardım istemektedir"⁽¹²⁾.

(12) Tiffany, B.C. "Working With School Personnel), *Educational Leadership*, XIX, November, 1961, p. 91.

BAZI ERMENİ ÂLİMLERİNİN TÜRK DİLİ VE KÜLTÜRÜ ÜZERİNE SAMİMİ İTİRAFLARI

Yrd. Doç. Dr. Zeynelâbidin MAKAS*

Tarih sahnesine çıktıklarından beri Türkler'in kaç devlet kurdukları hakkında bugün bile müsteşrikler mutabakata varamamışlardır. Yazının icâdından evvelki döneme ait dil, tarih ve edebiyatımız hakkındaki bilgiler de birçok milletlerde olduğu gibi henüz tam mânâsıyla açıklık kazanamamıştır. Bunlara sözlü mahsüllerle kazıların yardımıyla yaklaşılmaya, hatta netice almaya çalışılmaktadır. Kullandığımız alfabelerin sayısı literatürde beş olarak bilinir. Ancak kısa süreli kullanıp, mahdut sayıda eserler verdiğimiz alfabeler bu sayının dışında tutulmuştur. Yine hiç bir destanımız son merhâlesini tamamlamamış, yani yazıya geçirilmemiştir. Kırgızlar'ın Manas Destanı hariç. Onun da teşekkül tarihi yakın olup, manasçılar aracılığıyla günümüze kadar gelebilmiştir.

Bir milletin devlet kurabilmesi için, öncelikle halk olmaktan kurtulup, millet olma şuuruna erişmesinin gerektiği bilinen bir gerçek. Hele bir millet birkaç devlet kurabilmişse, bu, o milletin tarihinin kadimliğiyle millet olma şuurunun fitratında varolduğuna işaret eder. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un gerçekteştirmeye çalıştığı, hatta yarı müphem vasiyet ettiği "cihan ülküsü" bunun en belirgin delillerinden birisidir. Devlet kuran bir milletin tabiatıyla millî dili, buna bağlı olarak millî kültürü de olmalıdır. Dil ve kültür, devletin kaderine paralel olarak iniş - çıkış gösterebilir. Ancak her iki durumda da işlenme söz konusu olduğu için yenilenme ve gelişme vardır. Kendisini yenileyip, gelişme özelliğine sahip olan bir dil ise, tabii olarak kültürün zenginleşmesine zemin hazırlayacağı gibi, doğrudan doğruya yardımcı da olacaktır. Zenginleşip câzip hale gelen dil ve kültürün ise haliyle müşterisi çıkar. Müşteriler ise yakın çağa kadar daha ziyade komşular arasından çıkmıştır.

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

Tarihin takip edilebilen devrinden itibâren Ermeniler'in değişmez komşuları Türkler blmuştur, denilebilir. XI. yüzyıla kadar üç yönden Ermeniler'in komşusu olan Türkler, 1071'den sonra yön sayısını dörde çıkarmış, yani batıdan da Ermeniler'e komşu olmuştur. Türk çemberi içinde kalan Ermeniler, kendilerine dâima iyi niyet besleyen bu tabii komşularıyla çeşitli münâsebette bulunmak, her türlü alış - verişini yapmak durumunda idi. Kültür alış - verişini ise, daha çok yüksek kültürden pirimitif kültüre doğru olmuştur. Pek tabii olarak Ermeniler de gelişmiş ve zengin olan Türk dili ve kültüründen bazı şeyleri alacaklardı ve nitekim bunda tereddüt etme gereğini bile duymadılar. Çünkü bu komşu, defâlarca denenmiş ve her seferinde de kendilerinden olumlu not almıştı.

Ermeniler eski dillerini grabar (kilise dili) olarak adlandırırılar. Bu dili XI, hatta XIII. yüzyıla kadar kullanmışlardır. Gramer özellikleri itibarıyla da Hint - Avrupa dil ailesine mensuptur. XI. yüzyıla kadar Ermenilerin kullandıkları grabarcanın değişip, yerine Türk dilinin yapısının özelliklerini taşıyan aşharabarcanın (Ermeni halk dili) yerleştirilmesinin sebebi ne olabilir? Bu nev'î sorular sadece bizim zihnimizi meşgul etmiyor. H. Acaryan, Ermeni Dilinin Tarihi adlı eserinde grabarcanın bazı Avrupa dilleriyle aynı aileden olduklarını ispat için birkaç cümleyi misâl göstermiştir.

Grabarca : (Eski Ermeni Kilise Dili)

Gördüm kuşu ki ötüyordu üstünde ağacın.

Fransızca :

J'ai vu l'oiseau qui chantait sur l'arbre.

(Kuşu gördüm ki, ağacın üzerinde ötüyordu.)

Rusça :

Ya videl ptitsu kataraya pela na dereve.

(Kuşu gördüm, ötüyordu ağacın üstünde.)

Asharabarca : (Ermeni Halk Dili)

Ağacın üstünde öten kuş gördüm.

Türkçe :

Ağacın üstünde öten kuşu gördüm(!).

Misâlde görüldüğü gibi sentaks yönünden grabarca fransızca ve rusça gibi dillere, asharabarca ise türkçeye daha yakındır. Acaryan, bu yakınlaşmanın sebebini de sormaktadır :

(1) Acarcan, H. Ermeni Dilinin Tarihi, C. II, Yerevan 1951.

"Ermeni dilinin kuruluşundaki değişiklik neden meydana gelmiştir? Neden Ermeni dilinin kuruluşu onunla aynı aileden olan lâtinçe, grekçe, fransızca, arapça, asorruca ve hatta kürtçenin dil kuruluşuna uygun olduğu halde, o, birdenbire bunlardan uzaklaşarak türkçe'nin gramer kuruluşuna yakınlaşmıştır? Bu yakınlaşma ve uyuşma tesâdüfî midir? Ermeni dilindeki yapı değişikliğine sebep nedir?"⁽²⁾.

Bir dilin kendisini bir başka dilin yapısına adapte edebilmesi için asırlara ihtiyaç vardır. Ermeni dilindeki bu değişme, ani olmamıştır. Türkçe'nin ermeniceye tesiri VII. yüzyılda başlar. Demek oluyor ki, M.S. VII. yüzyıldan önce de bu iki millet birbiriyle komşu olmuştur. Zira mevzû dil olunca, tesirde bile anılık olmamalıdır. Bu bakımdan Acaryan'ın suallerini hayretle karşılamamak gerekir. Nitekim bu soruların bir kısmına yine Ermeni âlimleri bi-teraf cevap vermeğe çalışmışlardır. Muasır Ermeni edebiyatının banîlerinden Haçatur Abovyan bu hususta şöyle demektedir :

"... Bizim yeni dilimizin (aşharabarcanın) yarısı türkçe ve farsça kelimelerden ibârettir... Bu diller halkımızın ağızına o kadar tatlı gelmiştir ki, millet kendi dilini bırakıp, türkü, masal, darb-ı mesel gibi türleri türkçe söylemektedir."⁽³⁾

Abovyan'ın da ifâde ettiği gibi ermenice, türkçenin sâdece yapısını benimsememiş, aynı zamanda ondan birçok kelime de almıştır. St. Nazaryan ise Abovyan'la aynı görüşü paylaşmakta, hatta daha gerçekçi davranmaktadır. "... Muasır ermeni sâdece bol miktarda türkçe kelimeler kullanmakla kalmıyor. Fikrini Türk gramer şekilleriyle ifâde ediyor, hatta türkçe düşünüyor⁽⁴⁾." Gazaros Ağayan ise bu görüşlere iştirâk ettiğini şu şekilde beyân etmektedir : "Ermeni dili gramer yönünden türkçeye çok benzer... Ermeni halkı, özellikle de muğenniler (şarkı - türkü okuyanlar) türkçeyi öğrenmekte zorluk çekmemektedirler. Türkçe bunların sanki ana dilidir⁽⁵⁾." Aynı müellif, Arutyun ve Manvel adlı romanında roman kahramanlarının şu gerçekleri dile getirmelerine zemin hazırlar. "Çok okuyan Türkleşir⁽⁶⁾." "O kadar Türkleştin ki, öz atanın haçını bile tanımadın⁽⁷⁾."

Ermenileri Türklere bu derece yaklaştıran, hatta Ağayan'ın diliyle söylersek Türkleştiren sebep acaba nedir? Bîtaraf bir şekilde bu sorunun

(2) Acarcan, H. **Ermeni Dilinin Tarihi**, s. 191, Yerevan 1951.

(3) Abovyan, Haçatur. **Ermenistanın Yaraları**, s. 80 - 81, Yerevan; Haybedhrad, 1959.

(4) Nazaryan, St. **Eserleri**, C. I, s. 28.

(5) Ağayan, Gazaros. **Eserleri**, C. II, s. 232, Yerevan; Haybedhrad 1962.

(6) Ağayan, Gazaros. **Eserleri**, C. IV, s. 120.

(7) a.g.e. s. 121.

cevabını vermeğe çalışırken, yine ermeni âlimlerinin birtakım itiraflarına ve bazı vesikalara müracaat edeceğiz. Seksen mahallesinde Türkler'in yaşadığı **Gence**⁽⁸⁾ **Ahîtnâmesi**'nde şöyle bir kayıt vardır :

"Biz (Türkler) burada veya başka yerlerde yaşayan ermenilere zarar verilmesine göz yumamayız. Yeter iki onlar her yerde huzur içinde yaşasınlar. Biz, bu hususta kendi kendimize söz vermiş, ant içmişiz. Bu andımız ise, taş üzerine oyulmuş gibi dâimdir."⁽⁹⁾

Tabiatıyla ermenileri türklere, Türk dili ve kültürüne yakınlaştıran, hatta tâbir câizse bir döneme kadar hayran bıraktıran başka sebepler de olmalıdır.

Azerbaycan'ın dünyaca tanınmış şairlerinden Bahtiyar Vahabzâde'nin *Derin Kâtlara İşig* adlı eserindeki *Keçmişe Bir Bakış* başlıklı makalesinde şöyle bir ifâde vardır : "Ermenice yazan âşıklar bile Türk şiir vezni olan hece vezninin bu veznin yedili, sekizli, onbirli, ondörtlü, ve onbeşli olanlarını alıp, bunları yazdıkları koşma, geraylı (sekizli koşma), dübeyt, muhammes, vs. gibi türlerde kullanmışlardır. Yine eski ermenicede kâfiyeli kelimeler olmadığından halk gusanları (âşıkları) kâfiye için Türk dilinden istifâde ederlerdi⁽¹⁰⁾."

Günümüzdeki Türk-Ermeni münasebetleri nazâr-ı dikkate alınınca, Bahtiyar Vahabzâde'nin bu görüşü bitaraf olarak düşünülebilir. Oysa sözü Ermeni âlimlerine verince, Vahabzâde'nin görüşü yadırganmıyor. Vahabzâde'nin 1986'da dediğini Ermeni âlimi M.H. Abekyan 1940'ta şöyle söylemiştir : "Klâsik grabarda hayreni (mâni, halk türküsü) şiiri kâfiyesiz yazılırdı. Çünkü bizim dilimiz kâfiye yönünden fâkirdir. Dilimizde hem kâfiyeli kelimeler azdır. Şifahi halk edebiyatında kâfiye XI-XII. asırlardan sonra yukû bulmağa başladı. Halk nağmelerini (türkülerini) yaratanlar kâfiye bulmak için kendilerince çok iyi bilinen Türk diline müracaat ederlerdi⁽¹¹⁾."

"Elimizde muhtelif varyantları ile 1700'e yakın dörtlük vardır. Ancak bedbahtlık şurasındadır ki, dilimiz kâfiyeli kelimeler yönünden fâkirdir. Kâfiyeli kelimeler mahduttur. Bundan dolayı halkımız çoğu zaman sırf kâfiye için tanış olduğu türkçeye müracaat etmiştir⁽¹²⁾."

(8) Kafkasya'nın dördüncü büyük şehri olup, ahâlisi Türk'tür. Yeni adı Kirovabad olarak değiştirilmiştir.

(9) *Ermeni - Fars Münâsebetleri Hakkında*, s. 88, Yerevan 1927.

(10) Vahabzâde, Bahtiyar. *Derin Kâtlara İşig*, "Geçmişe Bir Bakış", s. 280-281, Yazıcı Neşriyatı, Bakû 1986.

(11) Abegyan, M.H. *Halk Gusanlarının Mahnıları*, s. 19, Yerevan 1940.

(12) Abegyan, M.H. *Halk Nağmeleri*, s. 34 - 35, Vağarşabad 1904.

Abeğyan, 1700 dörtlüğe yakın ermeni hayreninin ermeni halkı tarafından türkçe vücûda getirildiğinden müteessir olsa da ortada değişmez bir gerçek vardır. O da Türk dilinin zengin ve kullanılışlı oluşu, ermenilerin de Lu dili benimsemesi. Bu durumu ermeni tarihçisi Leo şöyle ifade ediyor : "Âşıklar için masal ve şiirlerde tasvir edilen hayatı ifade etmek için, Türk dili, ermeni halk lehçelerinden daha akıcı, daha mânâlı ve daha zengindir⁽¹³⁾."

Mevzû âşıklardan açılmışken, sözü yine ermeni âlimlerine vermek istiyoruz. "Ermeni âşik yaratıcılığının az bir hissesi, hatta demek olar ki, ehemmiyetsiz bir hissesi bizim (ermenî) edebiyatına aittir. Onların (âşıkların) büyük eserlerinin ekseriyeti ise türkçedir⁽¹⁴⁾."

Türk dili sâdece âşıklarla nağmekârlara mı tesir etmiştir?

"Azerbaycan Türkçesi bizde o kadar yaygınlaşmıştır ki, bu dili kadınlar ve çocuklar bile kolayca anlamaktadırlar⁽¹⁵⁾."

"Ermeni halkı, özellikle nağmekârları için türkçeye sahip çıkmak ve bu dilde okumak pek zor olmamıştır. Şimdi bile Türkler'den çok uzakta bulunan ermeni köylerinde dahi çok güzel türkçe konuşulmaktadır. Sanırsınız ki, bu dil (türkçe) bir ermeni için yabancı bir dil değildir⁽¹⁶⁾."

"Sık sık misâfir gittiğim evlerde yahut caddeden geçerken bütün dikkatimi halkın daha çok hangi meseleye merak sardığı, daha çok neden haz duyduğu mevzûunda topluyordum. Ve çoğu zaman şunu gördüm ki, halk, toplantı yerlerinde veya cadde ve sokaklarda kör bir âşığı öyle can kulağıyla dinleyip, ona isteyerek para ve hediyeler veriyor ki, bu manzarayı tasvir etmek mümkün değildir. Âşıksız ve sâzendesiz meclislerde yemek yenilmesi câiz sayılmazdı. Konuşulan dil, dâima Türkçe idi⁽¹⁷⁾."

Ermeni âşıkları sadece türkçe eserler vermekle kalmayıp, mahlaslarını, hatta adları bile Garagin Levonyan'ın dediği gibi türkçe kelimelerden seçmişlerdir. "Bizim hatırladığımız âşıkların adları türkçe olduğu gibi, onların yazdıkları şiirler de türkçe olmuştur⁽¹⁸⁾."

(13) Leo, *Ermeni Tarihi*, C. III, s. 1072, Yerevan 1946.

(14) a.g.e. s. 1072.

(15) Abovyan, *Haçatur. Nahaşaviğ (Alfabe)*, s. 48, Yerevan 1940.

(16) Ağayan, *Gazaros. Eserleri*, C. I, s. 147, Yerevan; Haybedhrad 1962.

(17) Abovyan, *Haçatur, Seçilmiş Eserleri*, C. I, s. 9, Yerevan 1947.

(18) Levonyan, *Garagin, Ermeni Âşıkları*, s. 133, Aleksandrapol (Gümrü/Levinakan) 1892.

"Ermeni âşıklarının sazla terennüm ettikleri makamların çoğusu Türkler'den alınmıştır. Ben, ermenilerin sâkin oldukları birçok yeri gezmişim. Dâima hâlis ermenice olan birşey duymağa çalışmışımdır. Maalesef bu arzum şimdiye kadar yerine gelmemiştir⁽¹⁹⁾."

G. Tarverdyan'ın Ermeni Âşıkları eserine Gazaros Levonyan'ın yazdığı mukaddime de bu hususta dikkate değerdir. "Geçmişte (XVII - XVIII.) asırlarda bizim âşıkların ekseriyeti Azerbaycan Türkçesi ile eserler vermişlerdir. Hatta birçok meşhur âşığımız ermenice bir tek şiir dahi yazmamıştır⁽²⁰⁾."

Şunu ayrıca belirtelim ki, müellif 400'e yakın ermeni âşığını tesbit etmiş, bunlardan yalnızca 20 - 25 tanesinin ermenice şiirler yazdıklarına şahit olmuştur⁽²¹⁾. Tarverdyan'ın türkçe eserler veren meşhur âşık olarak nitelendirdiklerinden biri de Keşişoğlu Davut'tur⁽²²⁾. Meselenin ehemmiyeti açısından âşığın hayatından kısa bölümle bir koşmasını vermeği uygun buluyoruz.

Asıl adı Davud Yeresyanyan olup, 1804'te Gürcistan'ın Borçalı kazasının Şemsülde köyünde doğmuştur. İki yaşında iken çiçek hastalığına yakalanır ve gözlerini kaybeder. Bu hadisenin üzerinden çok geçmeden babasını yitirir. Annesi onu Şulaver yakınlarında bulunan Aşkoprü köyündeki yakınlarının yanına götürür. Davut, burada annesini de kaybeder. Dokuz yaşında Âşık Seyran'ın çırağı olur. Ondan saz ve söz dersleriyle birlikte Keşişoğlu mahlasını alır. Davut, an'aneye sadık kalarak, 22 yaşında Surp Karapet (Cenkli Pir) pirini ziyâret etmek için Muş'a gider. Yolculuğu sırasında Kars'ta Âşık Tüccarı ile karşılaşır ve onu mat eder. Erzurum'da Bedr Allahverdi adlı bir âşığı yener. Yerli âşıklar ona Zaruri mahlasını verirler. Davut, Surp Karapet'i ziyâret ettikten sonra, bir müddet Anadolu'yu dolaşır ve İstanbul'a gider. İstanbul'da bir Türk âşığı ile tanışır. Tanıştığı bu âşık, onu padişah Sultan Mahmut II'ye takdim eder. Keşişoğlu, irticâlen padişaha bir methiye söyler. Sultan Mahmut onun bu maharetine hayran kalır ve kendisine birçok kıymetli hediyelerle birlikte Şevki mahlasını verir. Keşişoğlu saz havası onun adıyla anılır. Ayrıca Keşişoğlu adlı halk hikâyesinde de onun mâceraları anlatılmaktadır. Bazı kayıtlara göre 1872, bazılarına göre de 1876'da öldüğü söylenir. 22 yaşından itibaren Anado-

(19) Nalbandyan, M. Eserlerinin Tam Külliyyatı, s. 276, C. I, Yerevan 1945.

(20) Tarverdyan, G. Ermeni Âşıkları, s. V, Yerevan 1937.

(21) a.g.e. S. 19.

(22) Daha ziyâde Azerbaycan Türkçesi ile şiirler yazan ve bunları çeşitli meclislerde sazları eşliğinde terennüm eden ermeni âşıklarının sayısı 400'e yakındır. Sadece Keşişoğlu mahlasını kullananların adedi dokuzdur.

lu'da yaşamış ve ermenice şiir yazmamıştır. Bu son cümleciği A. Aharonyan da tastik etmektedir. "Efsus ki, Keşişoğlu'nun bütün şiirleri hâlis türkçe'dir⁽²³⁾."

Türk sultanının bir ermeni âşığına gösterdiği yakın alâka taktire şâyandır. Bu hüsniniyete aynıyle karşılık vermeğe çalışan Keşişoğlu'nun hâlis türkçe ile yazdığı koşma ise şöyledir :

Vara vara kime edim şikâyet
Ehl-i tabib gerek bile derdimi.
Artıra artıra o çark-ı felek
Dönderdi deryâyaya, sele derdimi.

Ağlarım, sızlarım, eylerim figân,
Akar gözlerimden âb-ı ireğan;
Çünkü bu diyârda bulunmaz derman
Daha ne getirim dile derdimi.

Bir günü bu felek belimi büker,
Bir gamze çekiben sinemi söker,
Ne gergedan, ne ner, ne maya çeker
Götürüp verseler file derdimi.

Keşişoğlu eder fâni dünyada,
Arttı gam - hicrânım hadden ziyâda;
Çünkü bana verdin ay bâr-i hüdü
Daha verme özge kula derdimi.⁽²⁴⁾

Keşişoğlu Davut, türkçe şiirler yazan ermeni âşıklarından sâdece birisi. M. Abeğyan'ın dediği gibi türkçe eser vücuda getirme işi belirli bir döneme ait olmamıştır. "Gusanlar (âşıklar)-sâzendeler düğün ve merâsimlerde âdeten, çoktan beri Türk diliyle okumuşlar, şimdi bile sık sık okumaktadırlar⁽²⁵⁾."

Garagin Levonyan, Azerbaycan (Türk) şiirinin ermeni halkı arasında önemli mikyasta yayılmasında Türk musikisinin önemli rol oynadığını kaydeder⁽²⁶⁾. Levonyan'la aynı görüşü paylaşamıyoruz. Çünkü beste, güf-

(23) Aharonyan, A. Sürmelinin Halk Nağmeleri, Azgaprakan Handes, II. Kitap; s. 324-325, 1897.

(Sürmeli, 2/3'ü misâk-ı milli sınırlarımız dahilinde kalan Sürmeli Çukuru'dur.)

(24) Ramazanov, Yusuf, Azerbaycan Dilinde Yazıb - Yaradan Ermeni Aşığları, s. 73 - 74, Bakû 1977.

(25) Abeğyan, M. Kadim Gusan Halk Nağmeleri, s. 18.

(26) Levonyan, Garagin. Eserleri, s. 35, Yerevan 1963.

teden sonra gelir. Yani önce söz, sonra saz. İlk tesir, dil. Diğer taraftan ermeni halkı ve onun temsilcisi olan âşıklar, sâdece manzum türleri almakla kalmamışlar, nazım - nesir karışımı olan halk hikâyeleriyle tamamen nesre dayalı nev'ileri de almışlardır. Halk hikâyeleriyle masal ve atasözleri bunların başında gelir.

"Bizim âşıkların nazım - nesir karışık olan hikâyeleri yoktur. Bunlar ancak ve ancak türkçedir... Böylece Aslı ve Kerem, Şah İsmayıl, Âşık Garip, Köroğlu, vs. halk hikâyelerini âşıklarımız esas itibâriyle Azerbaycan Türkçesi ile anlatır ve oradaki türküleri de bu dilde söylerler. Bu hikâyelerin ermenicesi daha doğrusu tercümeleri veya tebdilleri vardır... Köroğlu'nun da çok şiirleri bizim âşuglar tarafından Azerbaycan Türkçesi ile okunur⁽²⁷⁾." Antonyan'ın adlarını zikrettiği hikâyeler, her seferinde bir kısım ilâvelerle ermeni âlim ve âşık - şairleri tarafından ermeniceye tercüme edilmiştir. G. Ağayan, Köroğlu ile ilgili gelişmeyi şöyle dile getirmektedir: "... Köroğlu'nun şöhreti bizim ülkemizin her yerinde ve her milletin arasında yayılmıştır. Türkler onu Türk, Kürtler Türkt, Ermeniler ise onu Türkleşmiş Ermeni kabul ederler. Bütün milletler onun şiirlerini kendi dillerinde okurlar. Ermeniler ise, bazan türkçe, bazan da kürtçe okurlar. Çünkü ermeni âşugları mukaddes ermeni dili (grabar) dünyevî şiirler okumağı, sevgi ve kahramanlığı tarif ve tasvir etmeğı günah sayar. Lâkin devrimizin ermeni âşugları bu düşünceden sıyrılıp, Köroğlu'nun şiirlerini sâdece ermeni dilinde (ahşarabar) okumakla kalmayıp, türkçe olan şiirleri bile ermeniceye çevirmişlerdir⁽²⁸⁾."

Garagin Levonyan, Âşuglar ve Onların Sanatkârlığı adlı eserinde ermeni âşuglarının üç ayrı mektepten yetiştiklerini kaydeder. Levonyan İstanbul'u üçüncü mektep kabul edip, bu mektebin 1730 - 1870 tarihleri arasında faaliyet gösterdiğini bildirerek, Nicumî, Şakirî, Rumanî, Artinî, Keşişoğlu, vs. gibi âşıkları bu mektebe dâhil eder. Sonra da şöyle der: "Bu mektepten yetişen âşuglar türkçe yazmışlardır. Bunlar üzerinde Fuzûlî, Nef'î, Bakî ve diğer meşhur Türk şairlerinin tesirleri büyük ölçüde olmuştur⁽²⁹⁾."

Ermeniler sözlü ve yazılı nev'ilerin yanısıra Türk âdetlerinden de istifâde etmişlerdir, "Damad tarafından gelini götürmeğe gelen görücü ka-

(27) Antonyan, G. Ermeni ve Azerbaycan Halkının Edebî Alâkaları, s. 70 - 71, 190 - 191, Azernesr, Bakü 1955.

(28) Ağayan, Gazaros. "Köroğlunun Kılınç", Taraz, No: 4, 1893.

(29) Levonyan, Garagin. Âşıklar ve Onların Sanatkârlığı, s. 37, Yerevan 1944.

dınlar kız evine vardıklarında türkçe 4-5 hayren (mani, türkü) okuduktan sonra methiyeler söylerlerdi. Bunların hepsi türkçe idi ve adına da şiir diyorlardı⁽³⁰⁾."

Türk atasözlerinden azamî derecede istifâde eden ermeni yazarlarının başında hiç şüphesiz Berc Broşyan gelir. Yazar, Sos ve Vartiter (1860) adlı eserinde 150, Güvercinler'de 50, Çörek, Meselesi'nde 150, Dava Çiçeği'nde 100, Bğde'de 50, Huno'da 40, Şahen'de 30, küçük hikâye ve masallarında 40 olmak üzere bütün eserlerinde 600 atasözünden istifâde etmiştir. Meselenin dikkate değer bir yanı ise atasözüne başvurmak mecûriyetinde kalan kimsenin, atasözünü söylemeden evvel "Türk diyor", "Türk'ün dediği gibi", "Türk demiş" gibi ifâdeleri kullanmasıdır.

Mani, mısralarındaki hece sayısının azlığı, cinaslı oluşu ve kıt'aların müstâkilliğinden dolayı ezberlenmeğe müsâit olduğundan, ermeni halkının en çok istifâde ettiği edebî nev'ilerimizden birisi olmuştur. Bu tür, ermeni halkı arasında o kadar yaygınlaşır ki, Haçatur Abovyan gibi âlimler ermenice maniler koşmak zarûretini duyarlar. "Bayatıları (mani) o maksatla yazmışım ki, meclislerde ve sofrâ başlarında bunları Türkseyak (Türkvari) okuyorlar. En iyisi şudur ki, ermeni, bunları ermenice söylesin ve dili gitgide güzelleşsin. Çünkü mani ve türküden başka hiç bir şey dili bu denli güzelleştiremez⁽³¹⁾."

G. Antonyan ise bu durumu Ermeni ve Azerbaycan Halklarının Edebî Alâkaları adlı eserinde şöyle değerlendirir: "... Azerbaycan darb-ı meselleri, türkü ve manileri ermeni halkı arasında uzun müddetten beri yayılmıştır. Haçatur Abovyan, Ermenistanın Yarası romanında ve diğer eserlerinde Azerbaycan halk şiirine, bayatı (mani), atasözü ve darb-ı mesellerine geniş yer vermiş ve Azerbaycan bayatılarına benzer ermenice birçok bayatı yazmıştır. Bunların Azerbaycan poeziyasıyla alâkalı olduklarına şüphe yoktur⁽³²⁾."

Mani kendisiyle birlikte ağıtı da getirmiş, ermeni halkı ölü gömmeye merâsîmlerinde bile tamamen Türk âdetlerine uymak lüzûmunu duymuştur. Berc Broşyan'ın Sos ve Vartiter romanında derder (keşiş) Harutyun'un karısının, kocasının mezarı başında söylediği aşağıdaki ağıt, birçok cihetten dikkate değerdir.

(30) Canikyan, Y. Ağma Köhnelikleri, s. 114, Tiflis 1895.

(31) Abovyan, Haçatur. Boş Vaktin Eğlencesi, s. 9, Yerevan 1955.

(32) Antonyan, G. Ermeni ve Azerbaycan Halklarının Edebî Alâkaları, s. 49, Azernesr, Bakü 1955.

Ermeni telâfuzu ile

Yaşildir başn ordak,
Çalamdır kaşn ordak,
Cut getdın, takya geldın
Hanı yoldaşın, ordak?.(33)

Bir başka kadının cevabı ağıtı ise şöyledir :

Yaşildir başm manm,
Çalamdır çaşm manm,
Avcınn çolu şınsın
Vurdi yoldaşı manm.(34)

Türkçe

Yeşildir başın ördek,
Kalemdir kaşın ördek,
Çift gittin, yalnız geldin
Hani yoldaşın, ördek?!

Yeşildir başım benim,
Kalemdir kaşım benim,
Avcının kolu sınsın (kırılınsın),
Vurdu yoldaşım benim.

Broşyan, ağıtın icrâsıyla ilgili olarak ayrıca şu bilgileri de vermektedir. "... Onlar (kadınlar) hıçkırarak ağlayıp, Türkvari bayatı (mani, ağıt) söylerler. Diğer kadınlar da onlara iştirâk edip, "ah, ah" diyerek, sessese verip hıçkırarak ağlarlar. O kadar çok ağlarlar ki, sesleri tutulur(35)."

Broşyan'ın verdiği bu malûmatı değişik yıllarda derlemeler yaptığımız İğdir'daki yaşlı kadınların söyledikleri teyid etmektedir. I. Dünya Savaşı ile onu müteâkip İstiklâl Savaşı sıralarında açlıkla karşı karşıya kalan bölge halkı kadınlarından halen hayatta olan Hacı Lâle - kendisi annemdir - ölen ermeniler için boğaz tokluğuna ağıt yaktıklarını, genellikle Türklerden daha zengin olan Ermenilerin ağıt söyleyen kadınların çocukları için bile yiyecek verdiklerini söylemektedir.

Tarihin derinliğinden kopup gelen bu dostluk, hatta zaman zaman tek vücut olup, başka milletlere karşı ortak savunma hattı oluşturan bu iki milletin sinesinden çıkan şair ve ediplerin eserlerinde işlenen değişmez mevzû olmuştur. Meselâ Azerbaycan'ın meşhur edibi Celil Mehmetkuluzade Kamaçça (Kemençe) adlı piyesinde böyle bir konuyu işlemiştir. Eserde Haydar, Şirzad ve Şirali adlı yakınlarının ermeniler tarafından katledilmesi üzerine, ermenilere karşı düşmanlık duyguları besleyen Yüzbaşı Kahraman'ın intikâm plânlarını Bahşı adlı bir ermeni kemençe ustasının çaldığı parçalar değiştirir. Yüzbaşı, esir aldığı bu ermeniyi azâd eder.

Celil Mehmetkuluzâde gibi müsbet düşünen ermeni mütefekkirleri de vardır. Azerbaycan Türkçesi ile ermeni alfâbesiyle yayınlanan Davet-

(33) Broşyan, Berc. Sos ve Vartiter, s. 154, 1860.

(34) a.g.e. 155.

(35) Broşyan, Berc. Eserleri Külliyyâtı, C. I, s. 161, Yerevan 1962.

Koç adlı bolşevik gazetesinin 4. sayısında Suren Hakverdiyan'ın Mehebbet adlı Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı şiir, ermeni harfleriyle yayınlanır. Şair, iki kardeş milleti dostluk ve barışa şu mısralarıyla dâvet eder :

İster isek bizler yahşı gün sürek
Lâzımdır ki, ürek üreye vererek.
İster isek hılas olak belâdan
Sizlik, bizlik gerek çıksın aradan.

Gel gardaşım dost olak,
Her hetâdan kurtulak;
Gardaşılığla geçirilen
Günleri yada salak.⁽³⁶⁾

Asırlardan beri birbirleriyle gayet iyi geçinen bu iki millet arasında-ki ilişkilerde XX. yüzyılın başlarından itibâren - aralarına kara kedi gir-mişçesine - bir bozulma görülmektedir. Çeşitli kaynaklardan tâkip ede-bildiğimiz kadarıyla Türkler'in, Ermeniler hakkındaki düşüncelerinde menfî bir değişikliğin olmadığı müşahâde edilmektedir. Nedense ermeniler aynı samimiyeti gösterememektedirler. Netekim çeşitli hadiseeler bunun deli-lidir. Meselâ 1960'lı yıllarda şimdiki Ermenistan arazisindeki Metsamor'da yapılan kazılar sonucu bulunan sikkelerdeki yazıların M.Ö. XIX ilâ XVIII. yüzyıl öncesine ait Hayas/Hayes (Ermeni) higeroglif yazısı olduğunu, buraların çok eskiden beri ermeni yurdu olduğunu, Türkler'in sonradan gelip bu yerleri istilâ ettiklerini ermeni âlimleri iddiâ ederler. Bu bulun-tulara, senelerce hatırı sayılır seviyede kendi matbuatlarında yer verdik-ten sonra, iddiâlarının tastiki için bulunan yazılı sikkeleri Moskova'daki ilmî heyete gönderirler. İlmî heyet raportörlerinden meşhur Rus âlimi Prof. İ. Piotrovskin "Redaksiyaya Mektup" başlıklı mektubunda raporun özetini şöyle verir :

"Matsamor buluntularındaki yazılarla ilgili asıl hakikat şudur ki, bu yazılar ermeni âlimlerinin iddiâ ettikleri gibi M.Ö. XIX. asra değil, M.S. XIX. asra aittir. Bu yazılar Hayas higeroglifiyle değil, kûfi hatıyla ve Azer-baycan Türkçesi'yledir. Ve ne gariptir ki, yeni yazı kâşifleri arap harfle-riyle yazılmış olan bu yazıları sağdan sola doğru okumaları gerekirken, soldan sağa doğru okuyarak, gerçeklerle uzaktan - yakından alâkası bulun-mayan fantastik uydurmalara girişmişlerdir. Sikkeler ise XII ile XIII. asır Azerbaycan Atabekleri devrine aittir⁽³⁷⁾."

(36) Davet-Koç, S. 4, 7 Haziran 1906.

(37) Bu mektup ve rapor Ermenistan Akademisi'nin yayın organlarından Dil ve Edebiyat Dergisi'nin 54 sayısının 302 ve 303 sayfalarında Revan' da 1971'de aynen yayınlanmıştır.

Böylelerine verilecek en doğru ve en etkili cevabı Mihail Nalbandyan gibi sağduyu sahibi Ermeni mütefekkirleri vermişlerdir. Nalbandyan, dostluğu zedelemeğe kalkışanlar hakkında şöyle der: "... O, takriben kırk yaşlarındadır. Muhtelif kitaplar okumak, başlıca zevkleri arasındadır. O, kendisini daima büyük vatanperverlerden birisi olarak görmüş, şimdi de görmektedir. Niye görmesin ki?! Bir insanın kendisini vatanperver gibi göstermesi çok zor bir iş midir? Ben, bunu başka milletler için değil, sâdece bizim ermeniler için söylüyorum. Çünkü kendisini bir vatanperver ilân edip, şöyrete ulaşmak, başka milletler için ne kadar güç ise, bizim halk için de o kadar başittir. Acaba niçin? Çünkü bizim halkımız nerede bir gurültülü ibâre duyarsa, güşe-i uzletine çekilip, vatanperverlik plânları kurmağa çalışır. Şöhret heveskârları milletimizin iyi yanlarını görüp, milletimizi övmeye başlarlar. Milletimizin kusurlarını görmedikleri gibi, ona toz kondurmağa kalkışanlara da yani gerçekleri dile getirenlere sert bir dille karşı koyarlar. Sonra da halkımıza hitâben "bütün ömrünü ermenistan halkı için gurbette geçiren bir zavallının gurbetteki kabrini mukaddes mezar ilân etmeyelim mi?" der. İşte böyle bir adam - ah, acı hakikât - saf halkın nazarında hürmet kazanıyor. Sonra da karnını (göbeğini) sıvazlaya sıvazlaya, bıyıklarını tımarlaya tımarlaya bizlerden bile saygı bekler. Bizden uzak dur utanmaz, yalancı ve şerefsiz herif! Biz, senin hangi gayeye hizmet ettiğini çok iyi bilmekteyiz⁽³⁸⁾."

Nalbandyan gibi müsbet düşünenlerin artması temennisiyle.

(38) Nalbandyan, Mihail. Seçilmiş Felsefi, İctimâi-Siyasi Eserleri, "Ölümlerin Sorgusu", s. 182 - 183, Moskova 1954.

DOĞU - BATI İLİŞKİLERİNİN MAHİYETİ HAKKINDA (XIII. Yüzyılda)

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir YUVALI*

Doğu - Batı dünyasını karşı karşıya getiren haçlı seferleri, görünüşde dinî sebeplere dayanmakta ise de, temelinde ekonomik ve siyasi amaçlar vardı. Gerek doğuda ve gerekse batıda haçlı seferlerinin sebep ve sonuçları ile ilgili araştırmalar incelendiği zaman bu görüş doğrulanmaktadır⁽¹⁾. Aynı yüzyılın diğer bir önemli olayı da, her iki dünyayı karşı karşıya getirmesi bakımından dikkatleri üzerine çeken Moğol harekâtıdır. Batılı araştırmacılar, Papalar'ın doğuya göndermiş oldukları misyoner raporları ve karşılıklı yazılan mektuplara istinâden kıymetli araştırmalar ortaya koydukları halde, doğuda ve bilhassa İslâm ülkelerinde bu konu üzerinde durulmamıştır⁽²⁾. Oysaki bu harekât doğu ve batı kaynaklarının ışığında ele alındığı takdirde, harekâtın doğurduğu siyasi, ekonomik ve etnik neticeler daha iyi aydınlatılmış olacaktır. Böylece adigeçen yüzyılda, Hristiyan dünyasının, Moğollar ve dolayısıyla da Türkler hakkındaki düşünceleri ortaya konabilir. Ayrıca Papalar'ın zamanına göre bu yeni ve güçlü kavimleri hristiyan dinine kazandırabilme çabaları ve bilhassa şark hristiyanlarının bu konudaki faaliyetleri daha sonraki ve bilhassa günümüzdeki hadiseler ile yakından ilgili olması sebebiyle üzerinde durulması gereken bir hususdur.

Cengiz Han ve torunu Batu'nun batı seferlerinden kısaca bahsetmek suretiyle, Altınordu devletinin kuruluşu ve yayılma politikası ile Türk kavimlerinin devlet yönetimindeki etkinlikleri açıklanmış olacaktır. Çünkü,

(*) Fırat Üniversitesi, Fen - Ed. Fakültesi, Tarih Bölümü.

- (1) G. Schlumberger, *Byzance et Croisades*, Paris, 1927, ss. 214 - 220; G. Ostrogorsky, *Histoire de L'État Byzantin*, Paris, 1983, ss. 380 - 400; P. Pelliot, *Mélanges sur l'époque des Croisades*, Extrait des mémoires de l'Académie, t. XLIV, Paris, 1945, ss. 50 - 64.
- (2) J. Richard, *La papauté et les mission d'Orient au Moyen Age*, XIII-XV. siècle, Rome, 1977, P. Pelliot, "Les Mongols et la papauté", II, *Revue de l'Orient chrétien*, XXIII, 1924.

Cengiz Han'ın kurduğu devlete "Türk-Moğol İmparatorluğu" adının verilmesi ancak, XIII. yüzyıldaki siyasî ve etnik gelişmelerle açıklanabilir. Cengiz Han, 1209 yılında devletin idari teşkilatının kurulmasında görev alacak olan Uygur, Karluk ve Kırgız Türklerini kolayca hâkimiyeti altına almıştır⁽³⁾. Diğer taraftan, 1215 tarihinde bizzat Cengiz Han'ın başlattığı batı seferi sonunda yüzyılın en güçlü Türk-İslâm Devleti olarak kabul edilen Harzemşahlar, Moğollar karşısında beklenen direnci gösterememiştir. Onların batısında kalan topraklar ise, siyasî bakımdan parçalanmış olup, Halife'nin Moğollar'a karşı birlik çağırısı neticesiz kalacaktır. Böylece daha yüzyılın ilk çeyreğinde, Bağdat Abbasi Halifeliği, İsmâîlîler ve Eyyûbîler hariç tutulursa hemen bütün Önasya, Moğol hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Adıgeçen yüzyılda Papalık ve Avrupa Devletleri'nin durumuna gelince; haçlı seferlerinden beklenen netice alınamamış, bu yüzden bilhassa Papalık büyük nüfuz kaybına uğramış, dolayısıyla Avrupa Devletleri için milli menfaatlar ön plâna geçmiştir.

Avrupa ve Önasya'daki siyasî teşekkülleri tehdit eden Moğol harekâtı, yukarıda bahsettiğimiz dönemde ortaya çıkacaktır. Önasya'ya yönelik birinci batı seferinin sonlarına doğru, Cengiz Han, damadı Tuğaçar ile ünlü kumandanlarından Cebe ve Sübötay Noyanları Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşamakta olan Kıpçaklar ve Rusya üzerine gönderecektir⁽⁴⁾. Daha sonra bu cephedeki gelişmelere bakıldığı zaman bu görevin bir çeşit keşif harekâtı olduğu anlaşılmaktadır. Moğol kuvvetleri kısa zamanda Aral Gölü'nün kuzeyinden Kırım Yarımadası sahillerine kadar uzanan toprakları kontrolleri altına alacaklardır. 1222 tarihinde Kalka suyu civarında Rus kuvvetlerini yenerek Güneydoğu Avrupada etkili olmuşlardır.

Bu sefer ile, 5. y. yıldan beri bahsi geçen yörede yaşayan Kıpçak, Kuman, Peçenek ve diğer Türk kavimleri de onlara katılmış, böylece Karadeniz'in kuzeyindeki Moğol hâkimiyeti kalıcı olmuştur. Doğu ve bilhassa Güneydoğu Avrupadaki bu gelişmeler karşısında, başta Rus Dük'ü olmak üze-

(3) Moğollar'ın Gizli Tarihi, Türkçe tercümesi, A. Temir, Ankara, 1948, s. 171; B. Ogel, Sino - Turcica, "Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri", Taipei, 1964, ss. 5 - 7.

(4) Cüveynî, Târih-i Cehân - guşâ, (nşr. Mirza Muhammed Kazvini) I, London, 1912, s. 95; B. Grekov et A. İakoubovski, L'Horde D'Or et la Russie Paris, 1961, s. 34.

re Polonya, Hongrie⁽⁵⁾ krallarının Papa ve diğer Avrupa Devletlerinden yardım istekleri gereken ilgiyi görmemiştir. Bize göre bunun en başta gelen sebebi, Avrupa Devletleri haçlı seferlerinden beklediklerini bulamadıkları için artık Papa'nın çağrılarına itibar etmemiş olmalarıdır. Çünkü daha 3. haçlı seferinden itibaren bunun belirtileri görünecek, nitekim 4. haçlı seferinde haçlılar Kudüs yerine kendilerini haçlı seferleri için davet eden, haçlı seferleri sırasında ve bilhassa Anadolu'da kılavuzluk vazifesini yerine getiren Bizans İmparatorunu tahtından indirerek İstanbul'da bir Latin Devleti kurulacaktır.

Moğollar'ın Güneydoğu Avrupa'da fethettikleri topraklar üzerinde, babası Cucu'nin ölümünden sonra tahta çıkan Batu'nun 1236 yılında başlattığı sefer, Avrupa tarihi bakımından önemli neticeler doğurmuştur. Bu seferin bir diğer özelliği de, Batu Han'ın sevk ve idaresi altında diğer Moğol şehzadelerinin de katılmış olmasıdır⁽⁶⁾. Batu'nun yanında 1222 Kalka Suyu savaşı kahramanı Sübötey'in de ilerlemiş yaşına rağmen bulunması Türk Devletleri'nde görülen bir gelenek ile yakından ilgili olmalıdır. Buna göre, genç şehzadelerin gerek savaşlarda ve gerekse savaş olmadığı zamanlarda yanlarında tecrübeli kumandan ve devlet adamlarının bulunması, onların her bakımdan yetişmesi için lüzumlu görülüyordu. Bu harekâtın seyri hakkında kısaca bir özet yaparsak, batı dünyasının bu sefer ve doğurduğu sonuçlar üzerinde ısrar sebebi daha iyi ortaya konulmuş olacaktır. Çünkü Hun harekâtından sonra ilk defa Doğu ve Orta Avrupa işgal edilip, Batı Avrupa tehdit ediliyordu. Batu ve emrindeki ordu, İdil Bulgarları ve Kıpçakları hâkimiyeti altına aldıktan sonra, bu yörede onlara karşı duracak kuvvet kalmamıştı. Çünkü 1238 yılında Rus kuvvetleri Moskova'yı terk ederek, kuzeybatı yönüne çekilmişler ve ilerleyen ordu, İlimen gölü kıyısındaki Novgorod şehirlerini almışlardır. Adigeçen yüzyılda İdil nehri üzerindeki Saray şehri ile Novgorod şehirleri, Baltık, Karadeniz ve Hazar denizleri arasında yapılan ticaret için önemli merkezlerdi. Kuzeyin kıymetli kürkleri ile İslâm dünyasının mâmülleri bu merkezlerde pazarlanıyordu. 6 Aralık 1240 tarihinde Rusya'nın o günkü başkenti Kiev'in Moğollar'ın eline geçmesi üzerine Rus Dük'ü Michel Çernigof şehri terk ederek daha batıya kaçmıştır⁽⁷⁾. 1240 ve 1241 yıllarında

(5) Batılı araştırmacılar "Macar" ismi yerine "Hongrie" adını kullanmaktadırlar. Hun Türklerinin hatırası olan bu ismi kullanmayı tercih ettik.

(6) Moğollar'ın Gizli Tarihi, ss. 191 - 192.

(7) B. Spuler, *Les Mongols dans l'histoire*, Paris, 1961, s. 27; B. Grekov et A. İakoubovski, aynı eser, ss. 174 - 177 ve 200 - 201.

ise, Podolya ve Valahya ile Galiçya işgâl edilmiş, böylece Polonya ve Hongrie toprakları üzerinde ciddi bir engel ile karşılaşmayan Moğol kuvvetleri 18 Mart 1241 de Karakovi, Oder nehri üzerindeki Breslav, daha sonra Liegnitz ve Wahlstat'ı kontrolleri altına almışlardır. Bu sırada Polanya, Hongrie ve Alman krallarının kuvvetlerinden oluşan 30.000 kişilik bir ordu Moğollar'a karşı koymak istemiş ise de mağlubiyetten kurtulamamışlardır⁽⁸⁾. Bu hadiseden sonra üç kol halinde ilerlemesine devam eden Moğol kuvvetleri bir koldan Viyana şehri yakınlarındaki Nevstadt'ı, diğer koldan da Moravya Silezya'yı işgal ediyorlardı⁽⁹⁾.

Özetlemeye çalıştığımız bu sefer esnasında, Orta ve Batı Avrupa Devletleri Moğollar'a karşı hemen hiçbir varlık gösteremediler. Papa ve Kralların aczi yanında Avrupa halkında görülen Moğol korkusu da önemli bir faktör olmalıdır⁽¹⁰⁾. Çünkü karşı koyan hemen herkes cezalandırıldığı halde Moğol hâkimiyetini kabul edenlerin mal ve canları bağışlanıyordu. Büyük Kağan Öğdey'in ölüm haberi batı dünyası için bir çeşit şans olacaktır. Çünkü yeni Büyük Kağanlık seçiminde hazır bulunmak üzere Batu Han'ın yanında bulunan bazı Moğol şehzadeleri kuvvetleri ile birlikte Karakorum'a dönmek üzere Batı'dan ayrılacaklardır⁽¹¹⁾. Batu ve beraberindeki kuvvetler, ilerlemelerine devam ederek, Spalato ve Kattoro'ya ulaştıklarında, Alman kralı II. Frederik panik halinde Papa ve bütün Avrupa devletlerini yardıma çağırıyordu. Hongrie kralı IV. Béla ise, Dalmaçya sahillerine sığınmak suretiyle canını emniyete almıştı⁽¹²⁾.

Bu olaylar cereyan ettiği sırada Papa IX. Grégoir, hemen bütün Avrupa devletlerini Polanya, Hongrie ve Almanya'nın yardımına çağırarak ise de beklediği neticeyi alamamıştır. Daha sonra Papa seçilen IV. Innocent, şark hristiyanlarından almış olduğu bilgilere istinâden Moğollar ile barış yapmanın yollarını aramıştır. Nitekim o sırada toplanan Lyon Konsilinde Papa konuyu enine boyuna açıkladıktan sonra dost ve müttefikleri şark hristiyanlarının Moğollar hakkındaki düşüncelerini de açıklayarak, barış için Moğollar'a elçi gönderilmesine karar verilmiştir. Varılan kararlar ara-

(8) Guillaume de Rubrouck, *Voyage dans l'empire Mongol*, traduction et commentaire de Claude et R. Kappler, Paris, 1985, s. 16.

(9) B. Spuler, Aynı eser, s. 28.

(10) Guillaume de Rubrouck, Aynı eser, s. 17. Rubrouck, Avrupa'daki Moğol korkusundan bahsederken, "kralların yanında askerler de aynı korku içinde olduklarından dolayı kimse onların karşısına çıkamıyordu. Üstelik bazıları Moğol sözünü duyunca zelzele varmış gibi sallanıyorlar ve Moğollar'ın mutlaka kazanacağına inanıyorlardı", demektedir.

(11) B. Spuler, Aynı eser, s. 29.

(12) Guillaume de Rubrouck, Aynı eser, s. 16.

sında bu yeni kavmi hristiyan dinine kazanmanın yolları ve faydaları yanında şark hristiyanlarının durumu da gözönüne alınmıştır⁽¹³⁾. Görünüşe göre bu kolay olacaktı. Çünkü, Moğollar din ve inanç bakımından toleranslı idiler. İdareleri altında değişik din ve inanışta olanlar vardı⁽¹⁴⁾. Öyleki Kağanlar, şehzadeler ve diğer devlet adamları arasında müslüman, hristiyan ve budistlerin birarada olmaları onları rahatsız etmiyordu.

Papa IV. İnnocent, Lyon Konsili'nde alınan karar uyarınca, Moğollara elçi olarak fransisken rahibi Jean de Plan Carpin'i görevlendirmiştir. Büyük Kağan Güyük'den başka Batu ve bazı şehzade ve noyanlara verilmek üzere mektuplar hazırlanmış, bu mektupların yazılması sırasında gerekli olan diplomatik bilgilerin kaynağı da şark hristiyanları olmuştur⁽¹⁵⁾. Jean de Plan Carpin, Lyon'dan hareketle 3 Şubat 1246 tarihinde Saray şehrine varır, Papa'nın mektubunu ve dileğini Batu Han'a sunar. Elçi 4 Nisan 1246 da Karakurum'a gitmek üzere Saray şehriden ayrılır ve 24 Ağustos'da Moğollar'ın merkezi Karakurum'a ulaşır. Ve Papanın mektubunu Büyük Kağan'a sunmuştur. Papa, barış teklifi yanında Kağanı hristiyanlığa davet etmektedir. Elçi, Papalık için hazırlanan mektupları aldıktan sonra geldiği yoldan geri dönecek ve ancak Kasım 1247 tarihinde Lyon'a varacaktır⁽¹⁶⁾. Jean de Plan Carpin, taşıdığı mektuplardan başka seyahat notları ile de o zamanki doğu - batı dünyası için oldukça kıymetli malzemeler bırakmıştır⁽¹⁷⁾. Bir diğer husus, uzun yolculuğu sonunda Lyon'a döndükten sonra başta Papa olmak üzere o devirdeki devlet adamlarının sormuş olduğu sorular ile Jean de Plan Carpin'in vermiş olduğu cevaplar da doğu - batı mukayesesi için bir ölçü olabilir.

Jean de Plan Carpin'den sonra başta Papa olmak üzere, İngiltere, Fransa ve Hongrie kralları da Karakurum ve Saray şehrine ve hatta Önsya'daki Moğol kumandanlarına mektuplar göndermişler ve onlardan da

(13) Jean de Plan Carpin, *Histoire des Mongols*, traduit et annoté par D.J. Becquet et par L. Hambis, Paris 1965, ss. 9 - 10.

(14) J.M. Fley, *Chrétiens Syriques sous les Mongols*, Louvain, 1975, ss. 7 - 10; Guillaume de Rubrouck, *Aynı eser*, ss. 43 - 44.

(15) J.M. Fley, *Aynı eser*, ss. 23 - 27.

(16) Jean de Plan Carpin, *Aynı eser*, ss. 10 - 14; J. Richard, "Les causes des victoires Mongoles d'après les historiens occidentaux du XIII. siècle", *Central Asiatic Journal*, XXIII, Wiesbaden, 1979, ss. 108 - 109.

(17) Bu hususda daha geniş bilgi için bak. Jean de Plan Carpin, *Histoire des Mongols*, traduit et annoté par J. Becquet et par L. Hambis, Paris, 1965; Guillaume de Rubrouck, *Voyage dan l'empire Mongol*, traduction et commentaire de Claude et R. Kappler, Paris, 1985.

cevaplar gelmiştir⁽¹⁸⁾. Doğuya gönderilen bu misyonerler arasında taşıdığı mektuplar, Moğollar ve o günkü batı dünyasının düşünce ve arzuları hakkında bıraktığı bilgiler ile dikkatimizi çeken bir diğer misyoner de Guillaume de Rubrouck'tur. Jean de Plan Carpin'den 8 yıl sonra yani 1253 de aynı yolu takiben Saray şehrinde Batu'yu, daha sonra Karakorum'da Papa ve Fransa Kralı Saint Louis adına Büyük Kağan Mengü'yü ziyaret ederek, Papa ve kralın mektuplarını ve dileklerini sunmuştur. Aynı şekilde onların hazırlanmış oldukları mektupları da Papa ve krala getirmiştir. Guillaume de Rubrouck'un yolculuğu ile ilgili hatıraları arasında XIII. y. yıl için oldukça önemli bilgiler mevcuttur⁽¹⁹⁾.

Jean de Plan Carpin, Guillaume de Rubrouck ve diğer misyonerlerin taşımış oldukları mektupların mahiyetine gelince, karşılıklı diplomatik kurallar bir yana bırakılacak olursa yazılış amaçları hemen hemen aynıdır. Papa ve kralların amaçları : Moğollar ile barış yapmak, haçlı seferleri sırasında kendileri için aşılaman engel olarak kabul etmek zorunda kaldıkları Memlûk Türk devletine karşı ittifak yapmak ve hepsinden önemlisi Çin Denizinden Orta Avrupa ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanan toprakların hâkimi Moğollar'ı hristiyan dinine davet sözkonusudur⁽²⁰⁾. Bu dönemde yani 1260 yılına kadar Moğol Kağan, şehzade ve hatta noyanlarının göndermiş oldukları mektuplarda ise, ortak bir askeri harekât ile ilgili kayıt yoktur. Hemen bütün mektuplarda dikkatimizi çeken husus, Papa ve Avrupa devletlerini Moğol hâkimiyetini kabule davet, buna yanaşmadıkları takdirde cezalandırılacaklarını hatırlatmaktadırlar⁽²¹⁾.

Moğollar'ı hristiyanlığa kazanma konusunda şark hristiyanlarından gelmiş olan mektuplar da etkili olmuştur. Moğollar'da, dinî müsamaha o derece ileri idiki, kağanların başhatun ve oğulları farklı dinlere inanabiliyorlardı⁽²²⁾. Bu duruma yakından şahit olan ve bilhassa Moğollar ile ida-

(18) P. Pelliot, *Les Mongols et la papauté*, *Revue de l'Orient chrétien*, XXIII, 1923, ss. 26 - 30; XXIV, 1924, ss. 292 -293; J. Richard, "Sur les pas de Plancarpin et de Rubrouck: la lettre de Saint Louis à Sartaq," *Journal des Savants*, 1977, ss. 55 - 59; J. Richard, "Une ambassade Mongole à Paris en 1262", *Journal des Savants*, Paris, 1979, ss. 295 - 296.

(19) Bu konuda daha geniş bilgi için bak. Jean de Plan Carpin, *Aynı eser*; Guillaume de Rubrouck, *Aynı eser*.

(20) P. Pelliot, *Aynı eser*, s. 237; J. Richard, "Ultimatums Mongols et lettres apocryphes", *Central Asiatic journal*, vol. XVII, Wiesbaden 1973, ss. 213 - 214.

(21) J. Richard, *Aynı eser*, s. 216 -218.

(22) Guillaume de Rubrouck, *Aynı eser*, s. 41.

releri altındaki müslüman halk arasındaki anlaşmazlıklardan da zaman zaman istifade ederek, Moğol noyan ve devlet adamları ile yakınlık kurmayı başaran şark hristiyanlarına göre, bu kavim hristiyan dininin koruyucusu ve yayıcısı olabilirdi. Onlara bu cesareti veren uygulamalar ile ilgili bir örnek vermek gerekirse, Guillaume de Rubrouck'un Mengü Kağan'ı ziyareti esnasında kendisinin de hazır bulunduğu bir sırada kağanın otağında, müslüman, budist ve hristiyan dinlerini temsilen birer yetkili inanç konusunda tartışmışlar ve tartışmalara yer yer kağan da iştirak etmiştir⁽²³⁾.

1260 tarihine kadar Papa ve diğer Avrupa krallarının göndermiş oldukları mektupların mahiyetleri yukarıda açıkladığımız doğrultudadır. Bu tarihten sonra Önasya, Kafkasya ve Batı Türkistan'da Ceniz Han'ın ölümünden sonra kurulacak olan devletler arasında çözülme başlayacak ve daha sonra da mücadeleler görülecektir. 1262 yılında İlhanlı hükümdarı Hülegü'nün Papa ve Fransa kralına gönderdiği mektuplar daha önce gönderilmiş olanlardan farklıdır. Çünkü o tarihe kadar hemen her mektubunda Moğolları müslümanlara ve bilhassa Memlûklar'a karşı ortak mücadeleye davet eden Papa ve diğerlerinin mektuplarına Hülegü evet demiştir. Bir bakıma İlhanlı hükümdarı Papa ve Avrupa krallarını 1260 tarihinde Ayn-calut savaşında mağlup olduğu Memlûklara ortak harekâta davet etmektedir⁽²⁴⁾. Bu maksatla 1262 tarihinde Paris'e bir elçi göndermiştir⁽²⁵⁾. Hülegü'nün göndermiş olduğu mektuplarda, diplomatik kurallar yanında, Cengiz Han'dan itibaren Moğollar'ın batıdaki başarıları sıralanmakta, Papa ve Fransa kralı Moğol hâkimiyetini kabule davet edilmektedirler. Ayrıca Papa ve Fransa kralının dostları olan şark hristiyanlarının da kendisinin yönetiminde olduğunu bildirmekte, Moğollar'a daha önce yaptıkları teklif hatırlatılmaktadır ki, bu teklif her iki tarafın da ortak düşmanı durumunda bulunan Memlûk Devletine karşı askerî harekât için hazır olduğunu bildirmektedir⁽²⁶⁾. Yukarıda belirttiğimiz gibi 1245 yılından beri Papa ve Avrupa devletleri Moğollar'a sürekli bu teklifi yapıyorlardı. Teklif bu defa İlhanlı devleti tarafından Papa ve Avrupa devletlerine yapılıyordu. Hülegü'nün mektubunda dikkatimizi çeken bir diğer husus ise, haçlı seferleri sırasında müslümanlar tarafından esir alınan Avrupalı hristiyanların hürriyetlerine kavuşmalarından söz etmesidir.

(23) Aynı eser, ss. 43 - 44.

(24) Raşidud-dîn, *Câmiu't-tevârih*, nşr. Quatremère, *Histoire des Mongols de la Perse*, Paris, 1836, s. 348.

(25) J. Richard, "Un ambassade Mongole à Paris en 1262", *Journal des Savants*, Paris, 1979, ss. 295 - 303.

(26) Aynı eser, ss. 296 - 297.

XIII. y. yılın ortalarına doğru Önasya devletleri arasında siyasî bir bloklaşma görülmektedir. İlhanlı ve Bizans devletlerine karşı Altınordu ile Memlûklar arasında dostluk ve işbirliğine dayanan bir yakınlık görülmüyor. Bu devletler arasında jeopolitik bakımdan köprü durumunda bulunan Anadolu Selçuklu Devleti ise, kısmen İlhanlı işgali altında olduğundan dolayı açıktan olmasa bile Altınordu - Memlûk blokuna taraftar görünüyordu. Selçuklu sultan ve devlet adamlarının Memlûk sultanlarına yazmış oldukları mektuplar bu görüşümüzü doğrulamaktadır⁽²⁷⁾. Bizans ise geleneksel politikasını sürdürmüştür. İlhanlı Devleti ile dost olduğu halde Memlûklar ile de ayrı bir anlaşma yapmıştır⁽²⁸⁾. Hülegü'nün bu mektubuna gelen cevaplarda ağırlık noktası; onların, yâni Moğollar'ın hristiyan olmaları ile ilgili idi. Barış ve Memlûklara karşı birlik çağrıları üzerinde fazla durulmamaktadır. Bize göre, bunun sebebi haçlı seferlerinden sonra Papalar'ın prestij kaybı ve Avrupa devletlerinin millî politikaya yönelmiş olmalarıdır. Barış için ise, kendi içersinde parçalanmış ve mücadele halinde bulunan Moğollar artık batı dünyası için tehlike olmaktan çıkmıştır. Buna rağmen, İlhanlı hükümdarları ortak düşman kabul ettikleri Memlûklar'a karşı batı dünyasıyla işbirliği düşüncesini Olcaytu (1304 - 1317) zamanına kadar devam ettirmişlerdir.

Papalar ve diğer Avrupa devletlerinin Moğolları hristiyan dinine kazanabilmek için göstermiş oldukları çabalar da, tıpkı İlhanlı hükümdarlarının Memlûklara karşı ortak askerî harekât çağırısı gibi sonuçsuz kalmıştır. Cengiz Han'ın Önasya'daki mirasçılarında, Altınordu, Çağatay ve İlhanlı devletleri, genellikle Türk-Müslüman devletlerin idaresi altındaki topraklar üzerinde kurulmuştu. Batı Türkistan, İran, Anadolu, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzeyinde Moğollar'dan önce mutlak bir Türk hâkimiyeti vardı⁽²⁹⁾. Çağatay ve Altınordu devletlerinde, İslâmiyet kuruluşlarından kısa bir süre sonra İslâmiyet resmî din olarak kabul edilecektir. Nitekim Batu'dan sonra Altınordu tahtına geçecek olan Berke daha 1252 tarihlerinde

(27) El-mufaddal, W.G. Tiesenhausen, "Altınordu Devleti Tarihine Aîd Mehtinler," Türkçe tercümesi, İ.H. İzmirli, İstanbul, 1941, s. 327.

(28) M. Canard, Mélanges Gaudefroy-Demombynes, Un traité entre Byzance et l'Égypte au XIII. siècle et les relations diplomatiques de Michel VII. Paléologue avec les sultans mamlûks Baibars et Qalâ'un, Caire, 1935, ss. 213 - 220.

(29) Daha geniş bilgi için bak. A.N. Kurat, IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972.

İslâmiyeti kabul etmiştir⁽³⁰⁾. İlhanlı devletinde ise, 1295 yılına kadar şehzade ve hükümdarlar arasında budist ve hristiyan olanlar vardı. Bu tarihte Gazan Han'ın İslâmiyeti resmî din olarak kabul etmesiyle Cengiz Han'ın Çinasya'daki temsilcilerinden İlhanlı devleti de daha önce uzun süre mücadele ettiği müslüman devletler arasında yerini almıştır. Böylece, Papalar, Avrupa devletleri ve bilhassa şark hristiyanlarının çabaları sonuçsuz kalmıştır.

(30) J. Richard, La conversion de Berke et les débuts de l'islamisation de la Horde D'Or, extrait de la Revue des Etudes Islamiques, Paris, 1968, ss. 174 - 177.

ABBASİ KARA ORDUSUNUN MUHAREBE HAREKATI (STRATEJİ ve TAKTİKLER)

Dr. Mustafa Zeki TERZİ*

GİRİŞ

Harekât, bir maksadın gerçekleştirilebilmesi için girişilen faaliyetlerin tümüdür. Harekât, a) muharebe harekâtı, (strateji ve taktik harekât) ve b) idarî harekât (hizmet harekâtı) olmak üzere ikiye ayrılır. Muharebe harekâtı, askerî harekâtın düşman karşısındaki safhasıdır. Bu harekât, harp prensipleri denilen ve harekâtın sevk ve idaresinde kanun özelliği gösteren temel esaslara göre cereyan eder⁽¹⁾.

Strateji, önemli askerî harekâtın ve askerî faaliyetlerin planlanması ve idaresi, bilhassa muharebeye bilfiil katılmayan, yahut direkt olarak düşman ateşine maruz bulunmayan birliklerin maharetli bir şekilde kullanılması ve ikmâl, taarruz, savunma yahut çekilme faaliyetlerine en elverişli nokta veya hatların emniyet altında ve elde bulundurulması fenidir. Strateji askerî mevkiilerin ve vasıtaların, harpte üstünlük sağlayacak şekilde çok geniş ölçüde kombine edilmesi ve kullanılmasını öğreten yüksek bir komutanlık sanatıdır⁽²⁾. Strateji, harbin prensiplerinin; harbin hazırlanması, sevk ve idare edilmesine tatbikidir. Yani barış ve seferde harbin sevk ve idaresine strateji denir. Strateji genel olarak, birliklerin uygun şartlar altında, silahla netice alabilecek duruma sokulmaları gibi tedbirlerle uğraşır, Strateji, siyasî amaçlara ulaşmak için askerî imkânların dağıtımını ve uygulanmasıdır⁽³⁾.

(*) Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı

(1) Aydın Taneri, Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri, Ankara, 1981, 207 vd.

(2) Ekrem Öncü, Harp Tarihi Notları, Ankara, 1953, 3.

(3) Oğuz Turan, Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler, İstanbul, 1986, 13 vd.

Bugün stratejinin anlamı, tamamen genişlemiş ve "bir güç kullanma sanatı" ile eş anlama gelmiştir. Silâhlı kuvvetlerin kullanılmasına askerî strateji denir. Askerî strateji muharip birlikleri muharebe sahasına, elverişli bir şekilde getirme sanatıdır. Strateji birlikleri muharebe sahasına, hasma nazaran üstün şartlar meydana getirecek şekilde getirir. Burada yerini icraya, yani taktiğe bırakır⁽⁴⁾. Taktik veya ta'biye, birliklerin muharebede kullanılması sanatıdır. Muharebe sanatı ta'biyenin hüküm ve nüfuzu altındadır⁽⁵⁾.

Abbasi Kara Ordusu'nun muharebe harekâtını, stratejik harekât ve taktik harekât olmak üzere iki kısım altında incelememiz mümkündür.

A. STRATEJİK HAREKÂT (SEVKÜ'L - CEYŞ)

1) Kıta İntikalleri (Tesyîrül - Ceyş) :

Orduların buldukları yerdən savaşacakları yerlere hareketi, savaşma kadar önemli bir olaydır. Buna askerlikte, kıta intikalleri veya birliklerin nakli adı verilir. Kıta intikalleri, kendilerine verilen vazifeyi yapmak üzere, kıtaların uygun yere, uygun zamanda, zinde olarak, en iyi düzende ulaşmalarıdır.

Abbasi kara ordusunun kıta intikalleri belli bir düzen ve tertip içerisinde yapılmakta idi. Abbasilerden önceki İslâm Orduları'nda gördüğümüz beşli tertip (kamîs) Abbasi ordularında da devam ettirilmiştir. Hareket halindeki ordu beş esas birliğe ayrılırdı. Bunlardan ortada veya merkezde olan birlik başkomutanın idaresinde idi ve bu birliğe "Kalbü'l - Ceyş" adı verilirdi. Merkezin sağında yer alan birliğe "meymene", solunda yer alan birliğe "meysera" adı verilirdi. Merkezin önünde bulunan birlik, genellikle atlılardan (fürsân) oluşur ve "mukaddime" veya "talîa" adını alırdı. Talîa birliğindeki atlılar zırh ve miğfer giyinirler ve mızrak kullanırlardı⁽⁶⁾.

H.195/M.810-11 yılında vuku bulan, Ali b. İsâ komutasındaki el-Emin'in ordusu ile Tahir b. Hüseyin komutasındaki el - Me'mûn'un ordusunun çarpışmasında, Ali b. İsâ, ordusunu merkez, sağ kanat, sol kanat birliklerine ayırmıştır. Bu birlikleri 10 bayrak (râye) altında toplamış ve her râye-

(4) Oğuz Turan, a. esr., 15.

(5) Ekrem Öncü, a. esr., 4.

(6) İbnü'l-Fuvatî, el-Havâdisü'l-Câmia, Bağdâd, 1351, 29; Hasan İbrâhim ve Ali İbrâhim, en-Nuzumü'l-İslâmiyye, Kahire, 1939, 238; Hasan İbrâhim, Târihu'l-İslâm, Kahire, 1984, III, 285.

ye 1000 asker vermiştir. Her iki râye arasında bir ok atımı mesafe bırakmıştır. Komutanlarına, ilk râye savaşa girer ve çarpışması uzarsa, onu takip eden râyenin ilerlemesini ve savaşa girmesini emretmiştir. Böylece birinci râyeye dinlenme imkânı verilmiş olacaktır. Zırhlıları râyelerin ön kısmına almıştır⁽⁷⁾. Aynı savaşta Tahir b. Hüseyin ordusunu bölüklere (kerâdis) ayırmıştır⁽⁸⁾. "Kerâdis nizâmı"nın el - Me'mûn'un ordusunda da uygulandığı görülmektedir⁽⁹⁾.

el - Mu'tasım, Amûriyye (Amorion) savaşında ordusunu kalb, sağ kanat, sol kanat olmak üzere üç kısma (selâsetü asâkir) ayırmış, bunlardan sağ kanat birliklerinin komutasına Afşin'i, sol kanat birliklerinin komutasına Aşnas'ı tayin etmiş ve merkez birliklerine de (kalb) kendisi komuta etmiştir. Her kısmın arasını iki fersah ayırmıştır. Ayrıca her kısmın da kendi arasında, sağ ve sol kanat olmak üzere ikiye ayrılmasını emretmiştir. Harekât esnasında kısım komutanlıklarında değişiklikler yapmıştır⁽¹⁰⁾.

Kaynakların verdiği bu bilgilerden anlaşıldığına göre, ordu yürüyüş halinde iken beş kısma ayrılmaktadır. Savaş düzenine geçilince, ön ve arka kuvvetler (mukaddime ve sâka) esas kuvvetlerle birleşerek, asıl savaş hattı bir merkez ve iki kanattan meydana gelmektedir.

Yürüyüş halindeki ordunun öncü birliklerine önemli görevler düşmekte idi. Bunlar keşif harekâtı da yaparak ordunun emniyet içerisinde seyrüseferini mümkün kılmaktaydılar. Öncü birlikleri atlılardan oluşurdu. Arkadan gelen birliklere "sâka" dendiğini biliyoruz. Bunlar ordunun ağırlıklarını taşımakta ve aynı zamanda orduyu, arkadan gelecek tehlikelere karşı da koruma görevi yapmaktaydılar. Ordunun mancınık, arrâde gibi ağır silahları ve harp aletleri, levazım ve mühimmatı, hasta ve yaralıların taşınması için gerekli araç ve gereçleri deve, katır ve eşeklerin sırtında taşınırdı. Bu hayvanlar o dönemin nakliye vasıtaları olarak kıtaların intikalinde önemli hizmet görmekteydiler⁽¹¹⁾.

Yürüyüş halindeki orduda halife ve halife ailesinden birisi komutan olarak bulunuyorsa, o zaman ordu daha parlak ve daha haşmetli bir görünüm içerisinde olurdu. Bu orduda bulunan halifenin muhafız birlikleri gü-

(7) İbnü'l-Esir, el-Kâmil fî't-Târîh, Beyrut, 1965, VI, 243.

(8) İbnü'l-Esir, a. esr., a.y.

(9) İbn Haldûn, Kitâbü'l-İber, Beyrut, 1971, III, 238.

(10) İbnü'l-Esir, a. esr., VI, 481, 484.

(11) Hasan İbrâhim, Târîhu'l-İslâm, III, 285.

zel elbiseler (üniformalar) gilyinmiş olarak, üzerinde altın işlemeli hilâfet sembolleri bulunan bayrak ve sancaklar taşırlardı. Komutanlar ise kıymetli elbiseler giyerlerdi⁽¹²⁾.

Öncü birlikler karargâh kurulacak yere daha önceden varırlar ve ordunun konacağı yerin etrafına hendekler açmak suretiyle tertibat alırlardı. Bu, ordunun ani bir hücumu uğramasını önlemek için yapıldı. Esas ordu konaklama yerine ulaşınca, ordugâh şehirlerinde veya sabit ordugâhlarda (muaskerât) olduğu gibi, çadırlar kurulur, meydanlar, cadde ve sokaklar belirlenirdi. Bundan sonra erzak dağıtılır, mutfaklarda yemekler pişirilirdi. Yatsı olunca, varsa halife, yoksa ordunun baş kadısı namazda imam olurdu. Namazdan sonra askerler halka halinde tertibat alırlar ve savaş menkıbeleri ve hatıraları anlatılır veya hamâsi şiir ve kasideler okunurdu⁽¹³⁾.

Ordu düşmana yakın yerlerde konakladığı zaman, kurulan ordugâhın etrafına hendekler kazılırdı. Bu tedbir, hem ordunun bir gece baskınına uğramasını, hem de geceleyin ordudan herhangi bir askerın kaçmasını engellemek için alınırdı. Daire biçimindeki bu hendekler ordugâhı çepeçevre kuşatırlardı⁽¹⁴⁾.

Kıtaların intikalinde devletin posta teşkilatı (berid) askerî bir fonksiyon icra etmektedir. Posta teşkilâtının yürüttüğü önemli işlerden ikisi; valilerin yeni tayin edildikleri eyaletlere nakledilmesi ve askerî birliklerin yükleri ile birlikte intikalidir⁽¹⁵⁾.

Askerî birliklerin intikali için kullanılan yolların posta yolları olduğu görülür. Bu bakımdan merkez Bağdat'a bağlı posta yollarından burada bahsetmemiz yerinde olacaktır. Önemli posta yolları şunlardır:

1. Doğuya doğru giden esas ana yol, Bağdat'ın gerisinden Nehrevân köprüsü üzerinden geçerek Hulvân'ın arkasından devam eder ve eski Medler'in memleketini tırmanır; sonra tekrar Esad-Âbâz'ın arkasından yükselerek Hemedân tepesine çıkar. Buradan Rey, Neysâbûr, Tûs, Merv, Buhârâ, Semerkand'dan geçerek kuzeydoğu istikametinde uzanır ve Bağdâdı, Seyhûn (Sîr - Deryâ) nehri boylarında kurulu şehirler ile Çin hududu

(12) Hasan İbrâhim, a. esr., III, 285 vd.

(13) Hasan İbrâhim, a. esr. III, 286.

(14) İbn Haldûn, a. esr., I, 229.

(15) Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, Türkçeye çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, 497.

üzerindeki şehirlere bağlar. Bu Horasân şehirler arası ana yol üzerindeki önemli şehirlerden kuzeye ve güneye doğru çıkan ikinci derece yolları ayrıca bu bölgelerle irtibatı sağlamaktadır⁽¹⁶⁾.

2. İkinci yol Bağdad'dan çıkarak Dicle nehri boyunca ilerler. Vâsıt ve Basra üzerinden Hûzistân'daki Ahvâz şehrine varır ve buradan Fâris bölgesindeki Şirâz'a ulaşır. Aynı şekilde bu hat doğu ve batı kollarına ayrılarak ilerler; diğer yerleşme bölgeleri ile birlikte buraların şehir ve kasabalarını birbirine bağlar ve nihayet Horasân ana yolu ile birleşir. Bu yollar Hac yolculuğuna çıkanlar tarafından da çokca kullanılır ve Kûfe ve Basra üzerinden Mekke hac yoluna ulaşır⁽¹⁷⁾.

3. Üçüncü bir şehirler arası yol Bağdad'ı Musul, Âmid ve Bizans hududuna serpiştirilmiş müstahkem kaleler ile birleştirir. Bağdad'ın kuzey-batı tarafı, Enbâr ve Rakka şehirleri vasıtası ile Menbic, Haleb, Hamâ, Hıms, Baalbek, Dimeşk, Remle, Gîfâr gibi Sûriye şehirleri ile irtibatlandırılmıştır. Bu yol Kâhire ve İskenderiyye'ye, oradan da daha ileriye Kayrîn'e ulaşmaktadır⁽¹⁸⁾.

Birliklerin naklinde ordu komutanının yapacağı işleri kaynağımız el-Mâverdi, "Tesyîru'l-Ceyş" başlığı altında toplamış ve "bu konuda Emir'e yedi görev düşer" diyerek şunları saymıştır⁽¹⁹⁾:

1. Ordunun hareketinin mutedil ve normal olmasını sağlamak. Bu şekilde hareketle, çok zayıf olanların buna gücü yetmiş, kuvvetlilerin de kuvveti korunmuş olur. Aksi halde, hareket (seyir) gerçekleşemez; zayıflar ölür, kuvvetlilerin kuvveti harcanır.

2. Üzerinde savaşacakları ve binek hayvanı olarak kullanacakları atları araştırıp bulmak ve hazırlamak.

(16) Philip K. Hitti, a. esr., 498; Adam Mez, el-Hadâratü'l-İslâmiye, Arapça-ya çev. Muhammed Abdülhâdi Ebî Rîde, Beyrut, 1967, II, 413 vd.

(17) Philip K. Hitti, a. esr., 498.

(18) Philip K. Hitti, a. esr., a.y.; Adam Mez, a. esr., II, 412.

(19) el-Mâverdi, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, Kahire, 1973, 35 vd.

3. Gerek murtazıka⁽²⁰⁾, gerekse mutatavvıa⁽²¹⁾ dan olan savaşçıları gözetmek, onlara iyi bakmak, ihtiyaçlarını gidermek, herkese lâıyk ve müstehak olduğu muameleyi yapmak.

4. Murtazıka ve Mutatavvıa'dan meydana gelen ordunun bu kısımlarına arıfler⁽²²⁾ ve nakıbler⁽²³⁾ tayin etmek. Komutan arıfleri ve nakıbleri vasıtası ile askerlerinin durumlarından haberdar olur.

5. Her bir grup (bölük veya tabur) asker için bir şıâr tesbit etmek. Bununla taburlar birbirinden ayırdedilir ve çabucak toplanmaları sağlanır. Bu şıâr, ya bir taburun diğerlerinden ayrı bir bayrağı olması, ya da ayrı bir elbisesi olması suretiyle gerçekteşir.

6. Askerin durumunu, temayüllerini, fikirlerini öğrenmek için ordunun ahvalini iyice araştırmak. Bu şekilde, askerler arasında kötü cereyanları yayan, ya da ordunun kıymetini azaltanları veya zafer elde etme gücünü zayıflatanları, ordu aleyhine casusluk yapan ve düşmana haber nakledenleri tesbit eder ve bunları ordu mensupları arasından çıkartır. Çünkü bunlar askerin maneviyatına kötü tesir yaparlar.

(20) Murtazıka veya Cündü'l - Murtazıka, irtizak, statüsüne tabi olarak askerlik yapan, başka bir ifade ile mesleği veya sanatı askerlik olan ve geçimini bu yolla sağlayan savaşçılardan (mukâtile) kurulu orduya verilen isimdir. Biz irtizak statüsüne ücretli nizami askerlik ve bu statüye tabi olan askerlere de "ücretli asker" diyoruz. Bkz., el-Mâverdi, a. esr., 36; Ayrıca bkz. Mustafa Zeki Terzi, Abbasiler Döneminde Askeri, Teşkilât, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1986, 34; A. Mf., "Abbasi Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları", Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 1986, sy. 1, s. 115.

(21) Mutatavvıa veya cündü'l - mutatavvıa, ordu divânınca (divânü'l-ceys) irtizak statüsüne göre askere alınmadıkları halde, savaş esnasında cihad çağrısına koşup, "tatavvu" (gönüllülük) statüsüne tabi olarak, kendi istekleri ile orduya katılan ve emir-komuta altına giren askerlerden oluşan birliklere verilen isimdir. Bkz. el-Mâverdi, a. esr., a. y.; Mustafa Zeki Terzi, Aynı Tez, s. 35.

(22) Arıf, Abbasi Kara Ordusu'nda 10 kişilik en küçük birimin komutanına verilen rütbedir. Bkz. el-Mes'üdi, Mürücü'z-Zeheb, Kâhire, 1964, III, 411; İbn Haldûn, a. esr., III, 299.

(23) Nakıb, Abbasi Kara Ordusu'nda, 100 kişilik birliğin komutanına verilen rütbedir. Yüzbaşı da diyebileceğimiz nakıbin komutası altında askerleriyle birlikte 10 arıf bulunmaktadır. Bkz., el-Mes'üdi, a. esr., a. y.; İbn Haldûn, a. esr., a. y.

7. Kendi soyunda (ırkında veya kabilesinde) olanlara, kendi fikir ve mezhebinde bulunanlara meyletmemek. Soy, fikir ve mezhebinde olmayanlara sırt çevirmemek. Çünkü bu tarz bir hareket ordu içinde bölünmeye sebep olur. Belki de orduyu parçalanmaya ve yok olmaya götürür.

2) Taarruz, Savunma ve Geri Harekât:

Taarruzî harekât düşmanı muharebeye zorlamak için girişilen harekâttir. Savunma, düşman taarruzuna mani olmak, mukavemet etmek, onu geri atmak veya yok etmek maksadını güden bir muharebe harekâtıdır. Geri harekât, bir birliğin geriye doğru, ya da düşmandan uzaklaşmak üzere yaptığı harekâttir. Geri harekât isteğe bağlı olarak veya düşman zoru ile yapılır.

Abbasi ordularının gerek iç isyanlara, gerekse dış düşmana karşı düzenlediği savaşlarda "taarruzî harekât" in ve bu harekât esnasında "kuşatma"nın "savunma" ve "geri harekât" in uygulandığını görmekteyiz. Kuşatma, açık arazide seyreden veya konaklayan birliklerin kuşatılması şeklinde olduğu gibi, meskûn bölgelerin, müstahkem kale ve şehirlerin kuşatılması şeklinde de vuku bulmuştur. Abbasiler döneminde bunun çok sayıda örneklerini bulmak mümkündür. Biz burada sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

el-Mansûr'un halifelik yıllarına rastlayan 137/754 tarihinde, harici liderlerinden Mülebbed b. Hermele eş-Şeybânî, Cezîre'de isyan etmişti. el-Mansûr, üzerine gönderdiği orduları yenilgiye uğratan Mülebbed'e karşı son olarak Hâzîm b. Huzeyme'yi sevk etmişti. Mülebbed, bu harekât esnasında Hâzîm'in koruma tedbirleri alarak konaklayan ordusunu, kaçma taktiği göstererek kendine doğru çekmiş ve konakladığı yerden çıkmasını sağlamıştı. Tekrar geriye dönerek hücumu geçen Mülebbed'in birlikleri Hâzîm'in sağ ve sol kanatlarını kuşatmışlar ve merkeze hücum etmişlerdi. Merkezi güzel bir şekilde savunan Hâzîm, askerlerini atlarından indirerek, yerde kılıç savaşına tutuşturmuş, daha sonra da tekrar atlarına bindirerek ok savaşına başlamıştır. Bu arada sağ ve sol kanatların yerlerini değiştiren Hâzîm, bu birliklerin yeniden üstünlüğü elde ederek karşı hücumu geçmelerini sağlamıştır. Sonunda savaşı kaybeden Mülebbed'in ölümden kurtulabilen askerleri geri çekilerek kaçmaya başlamışlar, kaçan bu birlikler takibedilerek imha edilmiştir⁽²⁴⁾. Bu misâlde taarruz ve taarruzî harekâta kuşatmanın yanında savunma ve geri çekilme harekâtının da uygulandığını görmekteyiz.

(24) İbnü'l-Esir, a. esr., V, 405 vd.

Şehir ve kale kuşatmalarına ise birçok örnek verilebilir. Halife el-Emin'e karşı harekete geçen el-Me'mûn'un komutanlarından Tahir b.Hüseyin, Herseme ve Züheyr'in komutalarındaki ordular 197/812-3 yılında halifeliğin merkezi Bağdad'ı kuşatmışlar, mancınık ve arrâdeler ile şehri dövmüşlerdir⁽²⁵⁾.

İkinci örneğimiz Amûriyye (Amorion)'nin kuşatılmasıdır. el-Mutasım'ın ordusu Amûriyye'ye gelmiş ve iki mil mesafeden, içinde su ve ot bulunan bir yerde karargâh kurmuştu. Halife buraya gelişinin ertesi günü atına bindi ve şehrin etrafını dolaşarak keşifte bulundu. Üçüncü gün de komutan Afşin ordusu ile birlikte Amûriyye'ye geldi. el-Mu'tasım kuşatma ordusunu kısımlara ayırarak her birini bir komutanın emrine verdi ve bu birlikleri şehri çevreleyen kalenin burçlarına gönderdi. Kalenin 20 burcu vardı. Böylece 20 burç için 20 birlik ayrılmış oldu. Surların etrafına geniş hendekler açılmıştı. Ordunun iaşesi için ayrılan koyunların derileri yüzölçümleri toprakla doldurularak hendeklere atılmış ve bu şekilde doldurulan hendeklerden karşı tarafa geçiş sağlanmış oldu. el-Mu'tasım her bir mancınık için dört, her bir debbâbe için ise on asker görevlendirmişti⁽²⁶⁾.

B. TAKTİK HAREKÂT

Bu dönemde bilinen savaş taktiklerini ve muharebe şekillerini tesbit ederken, bu taktikleri (siyâsetü'l-hurûb) konu alan kaynakların verdikleri nazari bilgilerden yararlanarak bazı sonuçlara varmak zorunda olduğumuzu belirtmek isteriz. Kesin olarak şu savaşta şu taktik uygulanmıştır, diyemiyoruz. Çünkü, savaşları anlatan kaynaklar bu konuda yeterli bilgi vermemektedirler. Nazari bilgi veren kaynaklar içersinde, el-Hersemî'nin "Muhtasar fi Siyâseti'l-Hurûb" adlı eseri Abbasi ordularında bilinen muharebe taktik ve şekillerinden bahsetmektedir. Ayrıca daha sonraki bir dönemde yaşamış olmakla birlikte, bu konuda verdiği nazari bilgilerin Abbasi dönemini de kapsadığını düşünerek İbn Haldûn'dan da yararlandık.

1. Muharebede Uygulanabilecek Taktikler:

a. Pusu Kurarak Düşmanı Tuzağa Düşürmek (el-Kemâin):

Düşmana karşı gizlilik prensiplerine uyularak uygulanan taktiklerden biri, pusu kurarak düşmanı tuzağa düşürmektir. Abbasi ordularında bu taktik uygulanmıştır⁽²⁷⁾. el-Hersemî, pusu kurabilmek için askerlerde ve bineklerinde bazı şartların bulunması gerektiğini yazmaktadır: Bunlardan

(25) İbnü'l-Esir, a. esr., VI, 271.

(26) et-Taberî, Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut, Tarihsiz, X, 339 vd.

(27) İbnü'l-Esir, a. esr., V, 72, 78, 139, VI, 89.

birincisi, askerin yerden sürünebilecek kuvvet ve dayanıklılığa sahip olmasıdır. İkincisi ise askerin atının herhangi bir hastalık ve sakatlığı veya saklanılan pusu yerini düşmana belli edecek bir huysuzluğu olmamasıdır⁽²⁸⁾.

Gizlilik prensibi savaşta zafere ulaşmak için uyulması gereken en önemli prensiplerden biridir. Komutan kendi ordusunun gücünü ve hareketini karşı taraftan gizlemelidir. Bu gizliliğe seferde olduğu gibi hazarda da uyulur. Modern ordular savaş taktiklerini ve esas kuvvetlerini gizli tutmuşlardır. Devletler arası siyasette de bu gizliliğe riayet edilir.

Abbasi Kara Ordusu'nda gizlilik prensibine uyulmuştur. Bu prensip Hz. Peygamber'in yönettiği ordulardan başlayarak onu takibeden dönemlerin İslâm ordularında da uygulanmıştır. Bu insan tabiatına uyan bir prensip olup doğruluğunu kabul ettirmek için delil aramaya gerek yoktur. Burada biz el-Hersemi'nin konuya bakışını belirtmekle yetineceğiz. O şöyle demiştir : "Eğer gücün yetiyorsa, savaşla ilgili şeyleri (harp sırlarını) güvendiğin kişilerden bile gizleme konusunda titizlik göster. Eğer bunu yaparsan planın başarıya ulaşır. Sonra sana tuzak kuracak olanın tuzağı kesilir. Her türlü söz kaçırmadan dilini tut. Aksi halde gizlediğin işler açığa çıkar ve herkes tarafından duyulur. Küçük olduğuna bakarak küçüklere, yabancı olduğuna bakarak yabancıya bile sırrını açma. Nice saklanmış sırlar vardır ki, çeşitli yollarla yayılmışlar ve herkes onlara muttali olmuştur"⁽²⁹⁾.

b. Yardımcı Kuvvetlerin Geldiği İntibayı Vererek Düşmanı Korku ve Endişeye Düşürmek (el-İhâmü bi'l-Meded):

Bu taktiğe göre komutan ordunun elemanlarını onar veya yüzer kişilik belirli sayıda birliklere ayırarak, arka arkaya ileri sürüp düşmana gösterir ve geri çeker. Böylece düşman nezdinde, taze imdat kuvvetleri geldiği intibayı uyandırılır ve düşmanın maneviyatı zayıflatılır. Korkuya kapılarak morali sarsılan düşmanın mağlubiyetine veya çekilip gitmesine zemin hazırlanmış olur⁽³⁰⁾.

c. Düşmanı Yanıltmak (Tadîlü'l-Adüvv):

Düşmanı yanıltmak maksadı ile kuvvetlerin, vuruşmanın başlatılmayacağı başka bir yöne sevk edilmesidir. Düşman da karşı tarafın savaşı

(28) el-Hersemi, Muhtasar fi Siyâseti'l-Hurûb, el-Câmiatü'l-Arabbiye, 844 no'lu Mikrofilm, vr. 35'ten naklen, Abdurraûf Avn, el-Fennül-Harbi-fi Sadri'l-İslâm, Mısır, 1961, 250.

(29) el-Hersemi, a. yzın., vr. 11'den naklen, Abdurraûf Avn, a. esr., 212 vd.

(30) Abdurraûf Avn, a. esr., 251 vd.

bu cepheden başlatacağını sanarak kuvvetlerinin önemli kısmını o tarafa yığacak ve diğer tarafları zayıf bırakacaktır. Bunun üzerine, ani ve yıldırım hareketi ile düşmanın zayıf bıraktığı noktalara saldırılacaktır. Abbasi ihtilâli komutanlarından Ebû Müslim el - Horasânî, Emevîler ile yaptığı savaşlarda bu taktiği uygulamıştır⁽³¹⁾. Bu taktik daha çok kale ve müstahkem şehirlerin kuşatılması esnasında kullanılmıştır. Harûn er-Reşîd'in bu taktiği uyguladığını görmekteyiz. O kuşattığı kale ve müstahkem bölgenin dış kısmında binalar yapılmasını emrederdi. Bunu gören bölge sakinleri, kuşatma ordusunun orada artık sürekli olarak kalacağını sanarlar, teslim olmadıkça kurtulmanın mümkün olamayacağını düşünürler ve hemen teslim olurlardı⁽³²⁾.

d. Düşmandan Korkmuş Gibi Geri Çekildikten Sonra Ani Bir Hücumla Yeniden Saldırmak (el-İstitrâd):

Bu taktiğe göre, komutan ordusunu, mağlûp olmuş gibi göstererek bulunduğu yerden alıp, düşmanın kendisini takip etmesini sağlamak için geri çekme hareketi yapar. Çekilen orduyu takibe koyulan düşman böylece, tertibat aldığı yerden uzaklaşmış ve muvasala hatlarından kopmuş olur. Bunun üzerine, düşmanı yerinden ayırarak kendine doğru iyice çeken karşı ordunun komutanı, ani bir hücumla düşman üzerine yüklenerek onu imha etme imkânını elde etmiş olacaktır. el - Hersemî müslüman orduların komutanlarına verdiği nasihatlerde, düşmanın böyle bir taktiği kendi lehine sahneye koyması halinde, aldanıp da onu takip etmemelerini söylemektedir⁽³³⁾.

e. Düşmanın Gözünde Kendi Ordusunun Çokluğunu ve Büyüklüğünü Göstererek Onu Korkuya Düşürmek :

Bu taktiği Hz. Peygamber Hamrâu'l-Esed'de ve Mekke'nin fethi hareketinde çok sayıda ateş yakmak suretiyle göstermiştir⁽³⁴⁾. Abbasiler döneminde, el-Me'mûn'un komutanı Tahir b. Hüseyin, el-Emîn'in ordusuna karşı düzenlenen muharebede bu taktiği uygulamıştır. O çiftçileri ve köylüleri toplayarak yüksek yerlere çıkarmış, ellerine verdiği bayrakları açtırmak ve çok sayıda ateş yaktırmak suretiyle büyük bir orduya sahip olduğunu düşmana göstermek istemiştir⁽³⁵⁾.

(31) İbnü'l-Esir, a. esr., V, 189.

(32) el-Hersemî, a. yzm., vr. 43'ten naklen, Abdurraûf Avn, a. esr., 252.

(33) el-Hersemî, vr. 30'dan naklen, Abdurraûf Avn, a. esr., 253.

(34) el-Vâkıdî, Kitâbü'l-Meğâzi, Kahire, 1965, II, 814; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, Tarihsiz, II, 135.

(35) Abdurraûf Avn, a. esr., 253 vd.

2. Muharebe Şekilleri:

a. Vur-Kaç (Kerre - Ferre) Savaşı :

Gayri nizami savaş veya çete harbi de diyebileceğimiz bu usûl Araplar'ın cahiliye döneminden beri uyguladıkları ve Abbasiîler döneminde de bilinen ve uygulanan bir savaş metodudur. İbn Haldûn bu usulü şöyle tarif etmektedir : "Vur-kaç şeklindeki mukateleye gelince; nizami kıtalde mevcut olan şiddet ve hezimetten emin olma hususu bunda yoktur. Bunlar savaş alanının ötesinde bir hat ve yer vücuda getirir; vur-kaçtan sonra sabit bir yere sığınır, burada üstlenir ve burası onlar için savaş sahası yerine geçer"⁽³⁶⁾. İbn Haldûn, bu teknikle savaşan askerlerin, ordunun arka tarafında cansız maddelerden ve hayvanlardan bir hat (barri-cade) oluşturduklarını, düşmana hücum ettikten sonra geri çekilen süvari birlikleri için bu barikatları bir sığınak olarak kullandıklarını ve bununla muharebede sebat göstermek istediklerini belirtmektedir. Çünkü savaşın devamında ve galibiyete yaklaşmada bunun tesiri olacaktır⁽³⁷⁾.

b. Nizami Kital :

Nizami kital, ordunun belirli bir düzen içersinde saflara, bölük ve taburlara ayrılarak hareketi ve savaşmasıdır. Nizami kitalin en basit şekli saf düzenidir. Askerlerin saf düzenine girerek savaşmaları ilk olarak Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkmıştır⁽³⁸⁾. İbn Haldûn bu konuda şunları söylemektedir : "İlk zamanlar İslâmdaki harplerin hepsi nizami (saf şeklinde) idi. Gerçi daha önce Araplar vur-kaçtan başka birşey bilmezlerdi. Ama iki sebep onları nizami savaşa sevketti : Birincisi, düşmanlarının nizami harp etmesi, onları da düşmanları gibi nizami bir şekilde savaşmaya zorlamıştı. İkincisi, savaş alanında sabır ve metanet göstermeye rağbet etmeleri, kalplerinin imanla dolu olması sebebiyle yaptıkları cihadda seve seve can vermek istiyorlardı. Nizami savaş can feda etmeye daha uygun bir durumdu. Onun için vur-kaç tenezzül etmemişler ve her gibi vuruşmuşlardır"⁽³⁹⁾.

Saf nizami askerlerin savaş anında kaçmalarını önlediği ve onları daha sebatkâr bir hale getirdiği için Kur'ân'da da övülmüştür : "Şüphesiz ki, biri birine kenetlenmiş duvar taşları gibi saf teşkil ederek sava-

(36) İbn Haldûn, a. esr., I, 226 vd.

(37) İbn Haldûn, a. esr., I, 227.

(38) İbn Sa'd, a. esr., II, 15, 39; İbn Hişâm, es-Siretü'n-Nebeviyye, Mısır, 1936, II, 278.

(39) İbn Haldûn, a. esr., I, 226.

şanları Allah sever"⁽⁴⁰⁾. İbn Haldûn nizami savaşın üstünlüklerini belirtirken, bunun vur-kaç şeklindeki savaştan daha güvenilir ve daha şiddetli bir muharebe şekli olduğunu, çünkü nizami harpte tıpkı okların tertip edildiği ve namaz için saf teşkil edildiği gibi, saflar tertip ve tanzim edilmiş olacağını ve askerlerin düşmana doğru saflar halinde ilerleyeceğini, bundan dolayı da bu savaş şeklinin çatışma esnasında daha çok sebatkâr olmaya, kıtal halinde daha fazla sadakat göstermeye ve düşmanı daha ziyade korkutmaya sebep olacağını ifade etmektedir. Çünkü teşkil edilen hatlar, yarılması ümit edilmeyen saray surlarına ve uzayıp giden kale duvarlarına benzemektedir⁽⁴¹⁾.

Nizami kıtalin ilk ve basit şeklinin "saf düzeni" olduğunu söylemiştik. Safların tabur nizamında da korunduğu görünür. Çünkü tabur nizamı, belirli mesafelerde sıralanmış saflardan oluşan bölükler veya taburlardır. Kürdûs adı verilen bu nizamın, Philip Hitti'nin ve Hasan İbrahim'in sandığının aksine, daha Hulefâ-i Raşidîn devrinde vuku bulan Yermuk savaşında, komutan Hâlid b. Velîd tarafından uygulandığını görmekteyiz⁽⁴²⁾. Emevilerin sonuncu halifesi Mervân b. Muhammed zamanına kadar saf nizamı ile kürdûs nizamı birlikte kullanılmıştır. Mervan b. Muhammed saf nizamını kaldırarak sadece kürdûs nizamını kullanmıştır⁽⁴³⁾.

Abbasi ordularında, artık basit saf nizamının terk edildiğini ve tabur nizamına geçildiğini görmekteyiz. el - Me'mûn'un komutanı Tahir b. Hüseyin ordusunu biner kişilik taburlara ayırmıştır. Kaynaklar bu taburlardan "râyât" adıyla bahsetmektedirler. Burada tabur nizamına giren birliklere "râye (ç. râyât)" adının verildiğini söylemek mümkündür. Komutan Tahir her tabur (râye) arasında bir ok atımlık mesafe bırakmıştır⁽⁴⁴⁾. el-Mu'tasım'ın Amûriyye fetih harekâtında da aynı düzenin uygulandığını görürüz⁽⁴⁵⁾.

el-Hersemî'nin kaydettiği öbür nizami kıtal şekilleri şunlardır⁽⁴⁶⁾ :

(40) Kur'ân, LXI, 4.

(41) İbn Haldûn, a. esr., I, 226.

(42) et-Taberî, a. esr., IV, 33 vd.

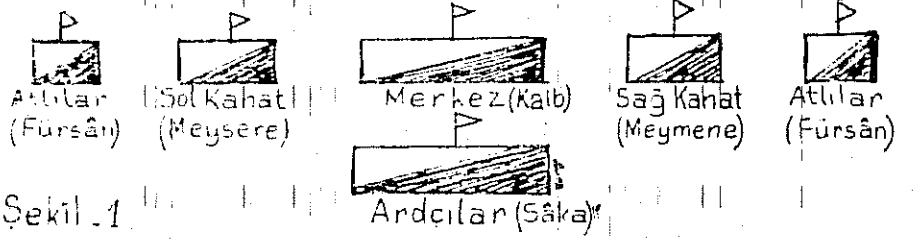
(43) İbn Haldûn, a. esr., I, 228; Abdurraûf Avn. a. esr., 241.

(44) et-Taberî, a. esr., X, 152; İbnü'l-Esir, a. esr., VI, 243.

(45) et-Taberî, a. esr., X, 323.

(46) el-Hersemî, vr. 20 - 25'ten naklen, Abdurraûf Avn., a. esr., 242 vd.

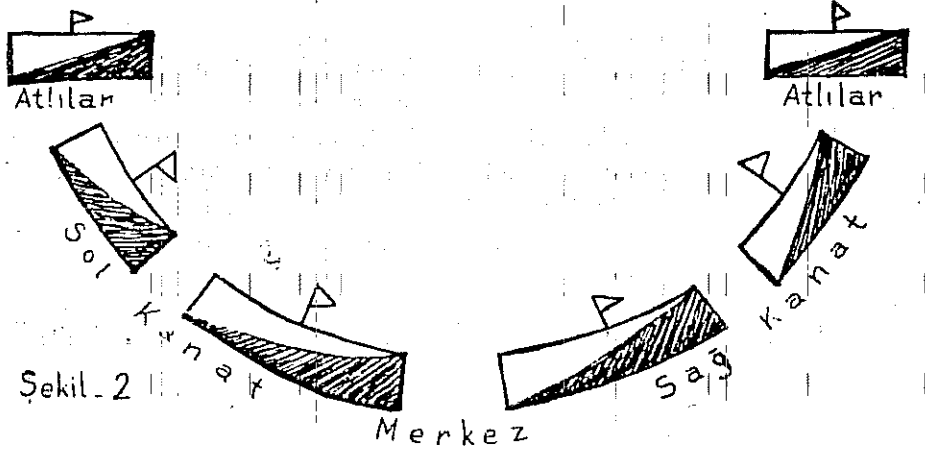
ba. Düz Hat Şekli (e-Saffü'l-Müstevâ) :

Şekil 1

Bu şekle göre, merkez birlikleriyle sağ ve sol kanat birlikleri düz bir hat üzerinde yer alırlar. Ardçı birlikler bu hattın arkasında bulunmaktadır. Şekil-1 de görüldüğü gibi, bu hatta birlikler yan yana durmaktadır.

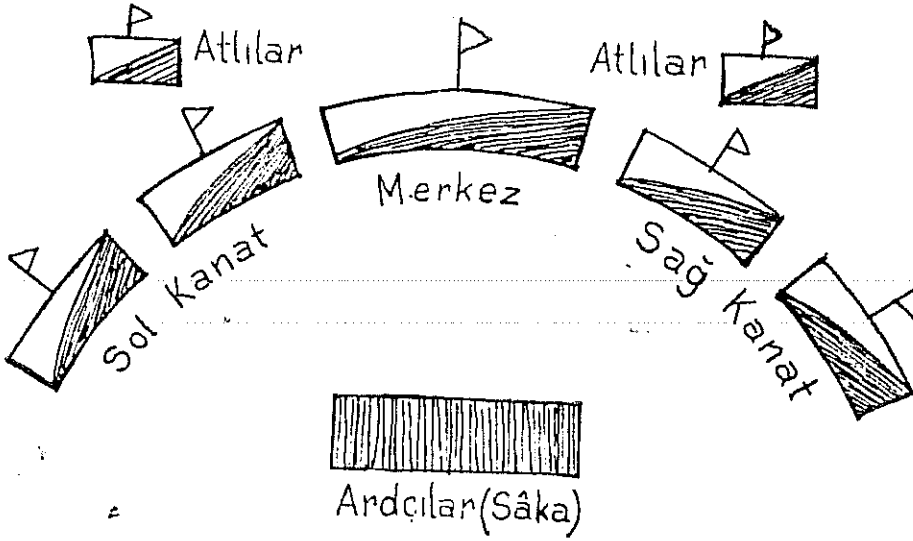
bb. Hilâl Şekli (e's-Saffü'l-Hilâlî) :

Şekil 2

Bu şekle göre, sağ ve sol kanat birlikleri dışta, "kalb" yani merkez birlik içte kalmaktadır. Birlikler ay şeklinde tertip edilmişlerdir. Bu şekilde merkez sağlam, kanatlar zayıftır. Bu bakımdan dışta kalan iki kanada yardım ve takviye olmak üzere, Şekil-2 de görüldüğü gibi, atlı birlikler refakat ederler.

bc. Eğik Hat Şekli (es-Saffü'l-Ma'tûf) :

Şekil_3

Bu düzende sağ ve sol kanatlar içerde, merkez birlikler dışarda yer almaktadır. Merkezin zayıf, iki kanadın ise kuvvetli olduğu bir şekildir. Bu şekil Araplar'ın zaruret hallerinde, çok az olarak kullandıkları bir muharebe şeklidir. Zayıf olan merkezi takviye için kanatlar kuvvetlendirilir veya merkezin biraz önüne herhangi bir hücumu püskürtmek için, Şekil -3 te görüldüğü gibi iki bölük atlı birliği yerleştirilir.

Bu savaş tertibatlarından her birinin arkasında savaş malzeme ve erzakının saklandığı depo görevi yapan bir yer ile namaz kılınan bir yer bulunmaktadır. Bu yerler nöbetçiler tarafından devamlı olarak korunmaktadır.

SONUÇ

Abbasi Kara Ordusu'nun, stratejik ve taktik harekât olarak ikiye ayırdığımız muharebe harekâtını araştırırken yaptığımız tesbitler ve vardığımız sonuçlar şunlardır :

Abbasi Kara Ordusu düzenli ve disiplinli bir ordudur.

Abbasilerden önceki İslâm ordularında gördüğümüz beşli tertip (hamîs) Abbasi ordularında da devam ettirilmiştir. Ordu yürüyüş ha-

linde iken beş kısma ayrılmaktadır. Savaş düzenine geçilince, ön ve arka kuvvetler (mukaddime ve sâka) eşas kuvvetlerle birleşerek, asıl savaş hattı, bir merkez (kalb) ve iki kanattan (meymene ve meysere) meydana gelmektedir.

Saf nizamı terkedilerek kürdüs (bölük, tabur) nizamına geçilmiştir. Bölük veya tabur adı verdiğimiz bu nizam, bazen "râye" adı ile de anılmaktadır. Bölükler, taburlar (kerâdis) veya râyeler (râyât) kendi içlerinde, daha mukavim ve sebatkâr olabilmek için, saflar tertip ederek savaşa girmişlerdir. Bazı muharebelerde, kanatlar da kendi içlerinde ikinci derecede kanatlara ayrılabilmişlerdir.

Birliklerin bir yerden bir yere nakli belirli bir tertip ve düzen içerisinde yapılmıştır. Nakilde devletin posta teşkilâtından ve posta yollarından yararlanılmıştır. İntikal esnasında ordu komutanının takip edeceği hattı hareket, "ordu nizamnamesi" diyebileceğimiz kitaplarda belirtilmiştir. el-Hersemi'nin "Muhtasar fî Siyâseti'l-Hurûb" adlı eseri, el-Mâverdi'nin "el-Ahkâmü's-Sultâniyye" si ve İbn Haldûn'un "Kitâbü'l-İber" i bunlardan sadece üç tanesidir.

Taarruzî harekât ve bu harekât esnasında kuşatma, savunma ve geri harekâtın uygulandığını görmekteyiz. Pusu kurarak düşmanı tuzağa düşürmek, gizliliğe uymak, keşif harekâtı yapmak, yardımcı kuvvetlerin geldiği intibaini vererek düşmanı korku ve endişeye düşürmek, düşmanı yanıltmak, düşmandan korkmuş gibi geri çekildikten sonra ani bir hücumla yeniden saldırmak, düşmanın gözünde kendi ordusunun çokluğunu ve büyüklüğünü göstererek onu korkuya düşürmek gibi muharebe taktikleri öğretilmiş ve uygulanmıştır.

Düz hat, hilâl ve eğik hat gibi muharebe şekilleri talim edilmiş ve uygulanmıştır.

TAHRİR DEFTERLERİNİN BİLGİSAYARLA DEĞERLENDİRİLMESİ KONUSUNDA BAZI PROGRAM DENEMELERİ

Dr. Mehmet Ali ÜNAL*

Günümüzde bilgisayar teknolojisinden faydalanma konusunda bilim dalları arasında âdeta bir yarış hüküm sürmektedir. Özellikle bankacılık ve iş çevreleri, şirketler bütün işlemlerini bilgisayar sistemine bağlamış durumdadırlar. Resmî kuruluşlar da bu hususta özel kuruluşlardan geri kalmamaktadır.

İlmî araştırmalarda daha çok fen ve teknik branşlarda yaygın olan bilgisayar kullanımı, son zamanlarda sosyal bilimler alanında da geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Ancak bu alan, daha çok iktisad, istatistik, muhasebe ve iş idaresi gibi bilim dallarına münhasır kalmıştır.

Ülkemizde ise bilgisayar kullanımı oldukça yeni olduğu halde, son derece süratli bir gelişme göstermiştir. Bugün artık resmî veya özel kuruluşlar, işletmeler, şirketler ve bankalar için bilgisayar sistemleri kurmak kaçınılmaz olmuştur.

Bu arada ev bilgisayarlarının kullanımı da gün geçtikçe artmaktadır. Buna dayalı olarak eğitimde de bilgisayar kullanımını başlatmak ve yaygınlaştırmak için teklif ve görüşler ileri sürülmekte ve çalışmalar yapılmaktadır.

Bilgisayarların yayılmasına paralel olarak bilgisayar programcılığı da hızla gelişmektedir. Bu işle uğraşan birçok ticarî kuruluş, özellikle muhasebe, iş idaresi ve benzeri hususlarda çeşitli programlar hazırlamakta, kitaplar ve dergiler yayınlamaktadırlar. Son olarak yurt dışından hazır bilgisayar programları ithali konusunda da bir takım kolaylıklar getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

(*) Fırat Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.

Tarihçi - bilgisayar ilişkisi konusunda ise Batı ülkelerinde bazı çalışmalardan bahsedilmekle beraber⁽¹⁾, ülkemizde bu husus nedense pek gündeme gelmemiştir. Bunun sebebini tarihçilerin bilgisayardan, bilgisayarla uğraşanların da tarihçilikten anlamamalarına bağlıyoruz. Belki de bilgisayarla çalışan tarihçiler bunu herhangi bir suretle açıklamamış olduklarından haberdar olamıyoruz.

Halbuki bilhassa Osmanlı dönemi Türk tarihi üzerinde çalışan araştırmacılarca bilgisayardan faydalanmak son derece zaruri görünmektedir. Çünkü bu döneme ait arşiv vesikalarında nüfus, fiyatlar, vergiler, üretim gibi sosyal ve iktisadî hayatla ilgili konularda oldukça zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu konularda yapılan çalışmaların kısa sürede tamamlanması ve daha isabetli sonuçlar elde etmek bakımından bilgisayardan faydalanılması halinde büyük kolaylıklar sağlanacağına inanıyoruz.

İşte biz, bu yazımızda özellikle **Tahrir Defterleri**'nde yer alan bilgilerin bilgisayarla değerlendirilmesi konusunda deneme mahiyetinde bazı örnek programlar vererek açıklamalarda bulunacağız. Bunun için öncelikle **Tahrir Defterleri**'nin muhtevası hakkında kısaca bilgi vermek herhalde yerinde olacaktır.

Osmanlı idaresi, kuruluştan beri, bir bölgede fetihten hemen sonra, tahrir işlemine başlamaktadır. Bunun sebebi devletin dayandığı temel unsurlardan biri olan tımar sisteminin kurulması; ordunun teşkili ve vergi düzeninin sağlanmasıdır. Tahrir işi için **ilyazıcı** veya **Tahrir Emini** denilen ve geniş yetkileri olan bir kişi görevlendirilmektedir. **İlyazıcı**'nın maiyetine ayrıca **kâtipler** tayin edilmekte, kadı, sançakbeyi gibi mahalli idarecilerle de ona yardımcı olmaları hususunda emir verilmektedir⁽²⁾.

Çok defa kadı, defterdar, sancakbeyi ve beylerbeyi gibi önemli **ümerâ** arasından seçilen **İlyazıcı**'nın başkanlık ettiği tahrir komisyonu, tahrir mahalline giderek, her köydeki vergi mükellefi şahısları, araziyi, mezreaları, otlakları, yaylak ve kışlakları tesbit etmekte ve tasarruf şekillerini belirlemektedir. Ayrıca yetişen ürünleri ve bunlardan devlete veya sipahiye ödenmesi gereken **öşür** miktarını tesbit etmektedir. Bu iş için

- (1) Emmanuel Leroy Ladurie, (Çev. Ayşe Özberki), "Tarihçi ve Bilgisayar", **Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde**, İstanbul 1985, s. 132 - 135.; Marshall Smelser-William I. Davisson (Çev. Ramazan Acun), "Tarihçi ve Bilgisayar, Karmaşık Hesaplamaya Basit Bir Giriş", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı 1, (1986), Samsun, s. 231-246.
- (2) Halil İnalçık, **H. 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, Ankara 1954, Giriş s. XVII vd.

umumiyetle o bölgenin üç yıllık ürün ortalaması esas alınmaktadır. Bundan maksad, kıtlık ve bolluk dönemlerinin üretiminin dengelenmesidir⁽³⁾.

İlyazıcı veya **Tahrir Emini**, tahrir işlemi sonucunda iki çeşit defter tertip etmektedir: **Defter-i Mufassal** ve **Defter-i İcmâl**. Bunlar padişah tuğrasıyla tuğralandıktan sonra **Defterhâne-i Âmire**'de saklanmaktadır. Ayrıca bu asıl defterlerden suretler çıkarılarak Beylerbeyilik merkezine gönderilmektedir⁽⁴⁾.

Mufassal Defter'de, her bir köyün vergi mükellefi erkeklerinin isimleri ile yetişen ürünler, bu ürünlerden ne kadarının vergi olarak alınacağı ve birim bedelleri ile akça olarak toplam tutarları kaydedilmektedir. Ayrıca **maktû**' olarak alınan **Bâd-ı hevâ**, **Resm-i tapu** ve **Resm-i arûs** gibi zuhurata bağlı vergiler ile **Değirmen** ve **Bezihâne resmi** gibi vergiler kaydedilmekte, en sonda da köyün toplam vergi geliri **yekûn** olarak verilmektedir. Aşağıdaki örnek bu konuda bir fikir verebilir:

"Karye-i Saselli nâm 'an nâhiye-i Belde (Çemişkezek)

Mevlânâ Ahmed Yûsuf Çakır	Hâcî nâm	Mehmed b. Pir Evres	
Nim Çift	Bennâk	Nim Çift	Bennâk
'Ali b. Ahmed	Tursun nâm		
Nim Çift	Nim Çift	Yekûn hâne	
		7	
Resm-i Çift	Resm-i Bennâk	Resm-i Bâd-ı hevâ	Hımsü'l-hınta
2,5 'aded	2 nefer	Nakdiye	50 kile
fi (50) (akça)	24 (akça)	150 (akça)	400 (akça)
225 (akça)			
	Heftyek 'an şire		
	100 müdd	yekûn	
	500 (akça)	1500 (akça) ⁽⁵⁾	

Gerek **Mufassal** ve gerekse **İcmâl** defterler muhteva itibariyle XV.

(3) Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", **İ.Ü., İktisat Fak. Mec. c. II**, (1940 - 41), s. 28.

(4) İnalcık, aynı eser, Giriş, aynı yer.

(5) Başbakanlık Arşivi (BA), **Tapu Defteri (TD)**, 64, s. 760.

yüzyıldan XVII. yüzyıla, tahrir tekniği ve anlayışındaki değişmelere paralel olarak farklılık gösterebilmektedir. Hatta aynı döneme ait iki defter arasında, düzenleyen kişilerin bilgi, görgü ve tahrir anlayışını yansıtan farklılıklar bulunabilmektedir. Meselâ, bazı **Mufassal Defterler**'de köyün vergi gelirini tasarruf eden sipahinin adı yazıldığı halde⁽⁶⁾, bazılarında bu husus belirtilmeyerek sadece, has, timar veya zeamet olduğu kaydıyla yetinilmektedir⁽⁷⁾.

İcmâl Defter'de, bir köyün adı, tâbi olduğu nâhiye ve sancak ile köyün toplam vergi geliri yer almaktadır. **Mufassal Defterler**'de olduğu gibi **İcmâl Defterler** arasında da aynı sebeplerden kaynaklanan bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örnek olarak bazı İcmâl Defterler'de köyün vergi mükellefi **hâne** ve **mücerredler**'i ile vergiden muaf olanların sayıları da verilmiştir. Yine bazı **İcmâller**'de vergi gelirini tasarruf eden sipahinin adının yazıldığı da olmaktadır.

Yeni bir padişahın tahta oturması veya genelde meydana gelen bir takım değişiklikler gözönüne alınarak, ilk tahrirden sonra bir veya birkaç tahrir daha yapıldığı olmaktadır. Bu takdirde ilk tahrire ait deftere **Defter-i Köhne**, ikincisine **Defter-i 'Atik**, sonuncusuna da **Defter-i Cedid** denmektedir⁽⁸⁾.

Özellikle sancaklar üzerinde çalışanlar için, bir sancağa ait birden fazla **Tahrir Defteri**'ndeki bilgileri değerlendirmek, tahrirler arasında meydana gelen değişimleri tesbit etmek, mukayeseler yapmak ve gerekirse değişimlerle ilgili grafikler çizmek son derece önemli ve zaruri hususlardandır. Bu gibi konularda bilgisayardan faydalanılması halinde aylar sürebilecek araştırma ve değerlendirme süresinin kısaltılması ve isabetli sonuçlara varılması mümkün olabilecektir. Öyle zannediyoruz ki, bu husus, konu ile ilgilenen tarihçi ve araştırmacılarca hararetle tasvip edilecektir.

Şimdi burada örnek olarak seçtiğimiz bir sancakla ilgili **Sinclair Basic** programlama dili ile hazırladığımız bazı programlar vererek açıklamalar da bulunacağız. Programlar Standard veya diğer Basic dilleriyle çalışan bilgisayarlarda da ufak tefek değişikliklerle kullanılabilir.

(6) Meselâ "Timâr-ı Mehmed b. Ahmed Bey'an sipâhiyân-ı nâhiye-i Ebûfâhir tâbi'-i livâ-i Harput, karye-i Keferdiz-i büzürg, timar-ı mezkûr ..." gibi, BA, TD 64, s. 669.

(7) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKA), TD 106, s. 45/a., "karye-i Pulur, tâbi'-i nâhiye-i Ovacık, hass-ı cedid...".

(8) İnalçık, aynı eser, Giriş, s. XXI.

Proğram denemelerine örnek olarak seçtiğimiz köyler Çemişkezek Sancağı'na tâbidir. Burada Çemişkezek Sancağı hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır kanaatindeyiz(*).

Çaldıran zaferini müteakip Osmanlı hâkimiyetine giren Çemişkezek, Diyarbekir vilâyetine tâbi bir sancak olarak bağlanmış ve eski Çemişkezek hâkimi **Hacı Rüstem Bey**'in oğlu **Pir Hüseyin Bey**'e tevcih edilmiştir⁽⁹⁾. Çemişkezek Sancağı'nda ilk tahrir bütün Diyarbekir Vilâyeti çerçevesinde 1518 yılında, ikinci tahrir 1523'te, üçüncü tahrir 1541'de ve son tahrir de 1566 yılında yapılmıştır.

Bu tahrirlerden 1523 tahririne ait sadece **İcmâl Defter** mevcuttur⁽¹⁰⁾. Diğer üç tahrire ait **Mufassal Defterler** ise arşivlerimizdedir⁽¹¹⁾. 1541 yılına ait defterin mükerreri de bulunmaktadır⁽¹²⁾. 1566 yılında tamamlanmış son tahrire ait ayrıca **İcmâl Defter** de Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir⁽¹³⁾.

Sancaklarla ilgili çalışmalara başlarken öncelikle **Tahrir Defterleri**'ne göre sancağın kapladığı sahayı ve bu saha içersinde yer alan köy ve mezrealar ile yaylak ve kışlakların yerlerini tesbit etmek gerekmektedir. Bundan sonra **Tahrir Defterleri**'ndeki köyler ve mezrealarla ilgili verilerin fişlenmesine geçilebilir. **Ekler** kısmında yer alan **Proğram 1**, fişleme konusunda bir örnektir.

Bu bölümde Ekler kısmında yer alan programların açıklamalarını vereceğiz :

Proğram 1 :

Bu proğram, **Tahrir Defterleri**'ndeki köylere ait verileri ekran ölçülerinde tek bir bilgi fişi halinde elde etmemizi sağlar.

(*) Çemişkezek Sancağı üzerinde yaptığımız çalışmayı yakında bitirmeyi ümit ediyoruz.

(9) Hacı Rüstem Bey, Çaldıran Savaşında, Şah İsmail ordusu saflarında Osmanlılar'a karşı savaştığı için, savaştan sonra Yavuz Sultan Selim'e itaatini arzemişse de, iki yüzlülüğünden dolayı yanında bulunan 150 adamı ile birlikte katledilmiştir. Bkz. Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevârih**, II, İstanbul, 1279, s. 288.

(10) B, **TD** 998 (1523).

(11) BA, **TD** 64 (1518), **TD** 213 (1541); TKA, **TD** 164 (1541), **TD** 106 (1566)

(12) TKA, **TD** 164 (1541).

(13) TKA, **TD** 332 (1566).

Proğramın 30 - 35. satırlarında İngiliz alfabesinde bulunmayan Ş, Ç, İ, ö, ü, ū, î ile (') ayınl işareti tanımlanmaktadır. 60. satırla tanımlanan harfler ekrana yazılmaktadır. 70. satırdaki PAUSE Ø komutu gereğince bir tuşa basıldığında ekran aynı satırdaki CLS komutuyla silinmekte ve GO SUB 1ØØØ komutuyla 1000. satıra gidilerek köylerle ilgili bilgiler ekranda görülmektedir. Proğram 1050. satırdaki GO TO 100 komutuyla 100. satıra dönerek FOR NEXT döngüsü içersinde yer alan READ komutuyla ilk DATA satırındaki bilgiyi ekrana yazdıktan sonra 140. satırdaki PAUSE Ø komutu sebebiyle ekran bir tuşa basılana kadar sabit kalmaktadır. Bir tuşa bastığımızda ekran aynı satırdaki CLS komutuyla silinmekte ve GO SUB 1ØØØ komutuyla 1000. satırdaki bilgiler yazıldıktan sonra tekrar 100. satıra dönerek ikinci DATA satırındaki bilgiler ekrana yazılmaktadır.

Proğramdaki 120. ve 122. satırlarla vergi kalemlerine ait rakamlar toplanarak YEKÜN'un altında yazılarak flaş yapmaktadır. Böylelikle **Tahrir Defterlerinde** kayıtlı rakamların doğruluğu kontrol edilerek muhtemel toplama hataları ortaya çıkarılmaktadır. **Tahrir Defterleri**'nde üretim ve timar gelirleriyle ilgili rakamlarda zaman zaman toplama hatalarına rastlanıldığı bu konuyla uğraşanlarca bilinmektedir.

İlk DATA satırı okunduğunda ekran aşağıdaki şekilde olacaktır :

Nefs—i MAZG İRD		1518/924
HANE=13/58 MÜC.=5/20		
R.ÇF=O TO N		0
R.MC=		0
R.BN=0	ADET	0
R.IP=		1950
H.HT=300	KL	2400
H.ŞR=0	KL	0
H.DN=0	KL	0
H.S+D=500	KL	3000
H.PB=10	MD	600
H.SRE=300	MD	1500
R.BST=		0
R.ASYB=0	BAB	0
B.HVA=		550
T.SİYAH=		2000
BY.HANE=		3500
<hr/>		
YEKUN (TD 64,S.831)		15500
		15500 (*)

Bir tuşa basıldığında ikinci DATA satırındaki bilgiler yukarıdaki gibi ekrana yazılacaktır. İstenirse ekrandaki bilgiler bir yazıcı (PRINTER) vasıtasıyla kağıda geçirilebilir.

Program 2 :

Program çalıştırıldığında 50-54. satırlarla başlık, köyler yazısı ve tahrir tarihleri yazılmakta, 220. satırdaki FOR NEXT döngüye içersindeki DEAD komutuyla DATA satırlarındaki bilgiler okunduktan sonra 400. satır-

(*) Görüntüye ait kısaltmalar : HANE=Müslim/Gayrimüslim, Müc. (Mücerred) = Müslim/Gayrimüslim, R.ÇF (Resm-i Çift), T (Tam Çift), N (Nim Çift), R.MC (Resm-i Mücerred), R.BN (Resm-i Bennâk), R.IP (Resm-i İspenç), H.HT (Hums-ı Hınta), KL (Kile), H.ŞR (Hums-ı Şa'ir), H.DN (Hums-ı Dihn), H.Ş+D (Hums-ı Şa'ir ve Dihn), H.PB (Hums-ı Penbe), MD (Müdd), H.ŞRE (Hums-ı Şire), R.BST (Resm-i Bostan), R.ASYB (Resm-i Asiyab), R.BHA (Resm-i Bâd-ı hevâ), T.SİYAH (Tamga-yı Siyah), BY.HANE (Boyahane), TD (Tapu Defteri).

daki PRINT komutuyla ekrana yazılmaktadır. Ayrıca 450-465. satırlarla her tahrir ait rakamlar toplanarak 480. satırla YEKUN çizgisi altına yazılmaktadır.

Program çalıştırıldığında ekrandaki görüntü aşağıdaki şekilde olacaktır :

**TAHRİRLERE GÖRE
ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI KÖYLERİNİN
HASILLARI**

KÖYLER	1518	1523	1451	1566
ESKUNU	5000	2883	4178	6940
IGIKI	3500	2278	3984	4680
MAMSA-YI SUFLA	1000	1393	1783	5048
YEKUN	9500	6554	9939	16668

Programdaki DATA satırları istenildiği kadar arttırılabilir. Bunun için sadece 220. satırdaki "I" değişkenine verilen değeri değiştirmek icab eder.

Program 3 :

Bu program **Tahrir Defterleri**'nde her köy için verilen vergi hasıllarını ekrandan görmemiz mümkündür. Halbuki Program 2'de vergi hasıllarını DATA satırları halinde program hazırlanırken yazmak gerekmektedir.

Program çalıştırıldığında ilk önce 90. satırdaki INPUT deyimiyle bizden köy sayısı sorulacaktır. Köy sayısını ekran satır sayısı kadar vermek zorunluluğu vardır. Diyelim ki, 2. programdaki DATA satırları halinde verilen 3 köye ait bilgileri değerlendirmek isteyelim. Köy sayısını 3 olarak girdikten sonra bizden köylerin isimlerinin yazılması istenecektir. Bu işlem bittikten sonra köylerin isimleri 150-195. satırlarla alfabetik sıraya konularak KÖYLER başlığı altında yazılacaktır. Daha sonra 200-450. satırlarla bizden köylere ait vergi hasıllarının tahrir sırasına göre girmemiz istenecektir. 500-570. satırlarla ise girdiğimiz değerlerin toplamı yapıla-

rak 460. satırla çizdirilen çizginin altına yazılacaktır. Program 600. satırla tekrar başa dönerek bizden köy sayısı sorulacaktır. Devam etmek istemediğimiz takdirde STOP komutuyla programı durdurabiliriz.

Program tamamlandığında üç köye ait değerler aşağıdaki şekilde olacaktır :

Köyler	1518	1523	1541	1566
ESKUNU	5000	2883	4172	6940
IGIKI	3500	2278	3984	4680
MAMSA	1000	1393	1783	5048
	9500	6554	9939	16668

Program 4 :

Bu programla Tahrir Defterleri'nde yer alan **hâne** ve **mücerredler** ile ilgili verilen bir tablo halinde elde etmek ve her tahrir için genel bir toplamı bulmak amaçlanmıştır.

Program çalıştırıldığında 120 - 130. satırlarla başlık, KÖYLER yazısı, tahrir tarihleri ve H(hane), M(Mücerred) kısaltmaları yazıldıktan sonra 205. satırda bizden köy sayısı istenecektir. Yine Çemişkezek Sancağı'na bağlı 3 köye ait verileri değerlendirmek isteyelim. Köy sayısını 3 olarak girdikten sonra sırasıyla önce köyün adını ve tahrir sırasına göre **hâne** ve **mücerred** sayılarını girmemiz istenecektir. İlk girdiğimiz köyün adı ve **hâne** ve **mücerred** sayıları 300. satırla ekrana yazıldıktan sonra işlem iki defa daha tekrar edilecektir. 400. satırla girilen değerler toplanacak ve 470. satırla çizgi altına yazılacaktır. Programın çalışması tamamlandığında görüntü aşağıdaki şekilde olacaktır :

TAHRİRLERE GÖRE ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI NÜFUSU

KÖYLER	1518	1523	1541	1566
	H M	H M	H M	H M
ESKUNU	18 1	14 3	25 9	41 27
IGIKI	4 0	4 0	10 5	28 12
MAMSA-YI SUFLA	14 4	17 3	32 22	28 35
	36 5	35 6	67 36	97 74

Proğram 5 :

Bu proğramla Mufassal Tahrir Defterleri'nde yer alan buğday, arpa, penbe (pamuk), mercimek vs. gibi tarım ürünlerinin alınan öşür'den hareketle her köye ait üretim miktarı ile sancağın toplam üretim miktarı bir tablo halinde elde edilebilir.

Proğram 5. örnek olarak seçtiğimiz Çemişkezek Sancağı'na tâbi 3 köyün buğday üretimine ait tablosunu yapmaktadır. Bunu diğer ürünler için de yapmak mümkündür.

Proğram çalıştırıldığında başlık, köyler yazısı ve tahrir tarihleri yazıldıktan sonra köy sayısı sorulacaktır. Köy sayısını 3 olarak girdikten sonra bu defa köyün adı ve her tahrire ait vergi bedeli olan buğday miktarı (kile olarak) istenecektir. Çemişkezek'te 1/5 (hums üzere) öşür alındığından defterde kayıtlı öşür miktarını girdiğimiz zaman 175 - 180. satırlarla 5'le çarpıldıktan sonra ekrana yazılacaktır. 175. satırla her tahrire ait değerler toplandıktan sonra 200. satırla çizginin altına yazılması sağlanacaktır. Proğram tamamlandığında ekran aşağıdaki şekilde olacaktır :

ÇEŞİŞKEZEK SANCAĞINDA TAHRİRLERE GÖRE KÖYLERİN BUĞDAY ÜRETİMİ (1518 - 1566)

KÖYLER	1518	1541	1566	(*)
ESKUNU	1500	1250	1270	
IGIKI	1000	1000	1500	
MAMASA-YI SUFLA	0	500	1020	
	2500	2750	3790	

Proğram 6 :

Bu proğram tahrirler arasındaki değışmelerin sütun grafiklerini elde etmek maksadıyla hazırlanmıştır.

(*) 1523 yılına ait Mufassal Defter mevcut olmadığından bu tahrire ait üretim hakkında bilgi edinemiyoruz.

Proğram 10. satırdaki PLOT ve DRAW komutlarıyla x, y eksenini çizmekte 50. ve 60. satırlardaki INPUT deyimleri bizden x(yatay) ve y(dıkey) değerlerini girmemizi istemektedir. **Cinclair Spectrum** bilgisayarlarında x için en fazla 255, y için de en fazla 175 değerini girebiliriz. Bunun için bu değerlerden büyük rakamları kesirli girmek gerekir. Meselâ Proğram 5'teki üç köyün buğday üretimine ait toplamlarının grafiğini çizdirmek istersek tahrir tarihlerini 18, 41 ve 66 olarak girdikten sonra üretim toplamlarını da 25.00, 27.50, 37.90 olarak girebiliriz. Proğramda değerler girildikten sonra 70. satırda sütun grafik müzik çalarak çizilecektir. 40. satırdaki 30 rakamı dolayısıyla 30 defa veri girebiliriz.

Netice olarak bilgisayarın sosyal ve iktisadî tarih üzerinde çalışanların zihninde yeni ufuklar açacağına inanıyoruz. Gerçi burada bilgisayarın tarihçiye düşen görevi tamamiyle üstlendiğini ve birgün onu devreden çıkarabileceği hiçbir zaman söylenemez. Tarihçi burada olduğu gibi, sadece günlerce sürebilecek bir hammaliyeden kurtulabilecek, zaman bakımından tasarrufta bulunarak, rakamlar ve hesaplarla uğraşarak harcayacağı enerjiyi araştırmanın değerlendirilmesinde ve eserin yorumunda kullanabilecektir. Çünkü bilgisayarlar ne kadar gelişmiş olurlarsa olsunlar çalışmaları yorumlama şerefi daima tarihçiye ait olacaktır⁽¹⁴⁾. İncancımız odur ki, tarihçi - bilgisayar ilişkilerinin gelişmesi arşivlerimizde mevcut 1500 civarındaki Tahrir Defterlerinin kısa sürede değerlendirilip tarihçi ve sosyologlarının istifadesine sunulmasında mühim rol oynayacaktır.

(14) Marshall Smelser-William I. Davisson, "aynı makale", s. 245.

EKLER

PROGRAM 1

```
1Ø REM ★ ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI KÖYLERİ 1518(924) ★
2Ø INK Ø : PAPER 6 : BRIGHT 1
3Ø REM ★ HARF TANIMI ★
4Ø FOR i=1 TO 11 : READ a$ : FOR n=Ø TO 7 : READ |a|
    POKE USR a$+n, a : NEXT n : NEXT i
45 DATA "c",Ø,6Ø,66,64,64,66,6Ø,16
46 DATA "a",Ø,28,34,32,34,28,8,Ø
47 DATA "s",Ø,6Ø,64,6Ø,2,66,6Ø,16
48 DATA "o",4Ø,Ø,56,68,68,68,56,Ø
49 DATA "ı",8,Ø,62,8,8,8,8,64

5Ø DATA "g",6Ø,Ø,6Ø,36,36,6Ø,4,6Ø
51 DATA "u",Ø,34,Ø,34,34,34,28,Ø
52 DATA "d",Ø,Ø,12Ø,128,12Ø,4,248,32
53 DATA "m",24,36,Ø,36,36,36,36,24
54 DATA "n",64,128,128,64,Ø,Ø,Ø,Ø
55 DATA "b",16,4Ø,Ø,16,16,16,16,16

6Ø PRINT "Tanımlanan Harfler" ' ' "a=ç S=Ş
    o=ö ' "ı=İ u=ü g=ğ " ' "d=ş
    C=Ç n=c " ' " m=û b=ı"

7Ø PAUSE Ø : CLS : GO SUB 1ØØØ
1ØØ FOR l=1 TO 2

1Ø5 READ C$,a,al,b,bl,c,d,e,f,g,gl,h,i,j,k,l,m,n,o,p,q,r,
    u,v,z,x,x1,x2,z1,y1,d1,B$

11Ø PRINT FLASH 1;AT 1,Ø;C$;FLASH Ø;BRIGHT 1;AT 2,6;a;
    AT 2,9;al;AT 2,17;b;AT 2,21; bl;AT 3,6;c;AT 3,11;d;
    AT 3,23;e;AT 4,23;f;AT 5,6;g;AT 5,23; gl;AT 6,23;h;
    AT 7,6;i;AT 7,23;j;AT 8,6;k;AT 8,23;l;AT 9,6;m;AT
    9,23;n;AT 1Ø,6;o;AT 1Ø,23;p;AT 11,6;q;AT 11,23;r
```

```

112 PRINT BRIGHT 1 ;AT 12,6;u;AT 12,23;v;AT 13,23;z;
    AT 14,8;x;AT 14,23;x1;AT 15,23;x2;AT 16,23;z1;AT
    17,23;y1;PLASH 1;AT 19,23;d1
116 PRINT AT 19,10;B$
120 LET t=0
122 LET t=t+e+f+g+l+h+j+l+n+p+r+v+z+x1+x2+z1+y1:
    PRINT TAB 23;t
130 NEXT I
140 PAUSE 0 : CLS : GO SUB 1000
200 DATA "nefs-i MAZGIRD", 13,58,5,20,0,0,0,0,0,0,1950,
    300,2400,0,0,0,0,500, 3000,10,600,300,1500,
    0,0,0,550,2000,3500 15500,"(TD 64,S.831)"
202 DATA "İSMAİLLÜ tabi-i nahiye-i MAZGIRD",29,0,10,0 ,
    15,10,1000,0,0, 0,0,500, 4000,0,0,0, 0,500,
    3000,0,0, 300,1500,0,0,0,500,0,0, 10000,
    "(TD 64, S.832)"
1000 PRINT AT 0,24;"1518/924";AT2,0;"HANE=      /  MÜC.=
    /";;"R.ÇF=      T      N"
1005 PRINT "R.MC=" ' "R.BN=      ADET"
1010 PRINT "R.IP=" ' "H.HT=      KL"
1015 PRINT "H.ŞR=      KL" ' "H.DN=      KL"
1020 PRINT "H.ŞD=      KL" ' "H.PB=      MD"
1025 PRINT "H.ŞRE=      MD" ' "R.BST=" ' "R.ASYB= BAB"
1030 PRINT "R.BHVA=" ' "T.SİYAH=" ' "BY.HANE="
1035 PRINT "

```

" ' "YEKUN"

1050 GO TO 100

PROGRAM 2

```
10 REM ★ TAHRİRLERE GÖRE ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI KÖYLERİNİN
   HASILLARI ★
50 PRINT TAB 8; "TAHRİRLERE GÖRE" ' "ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI
   KÖYLERİNİN"; TAB 10; "HASILLARI"
52 PRINT "
-----"
54 PRINT "KÖYLER"; TAB 8; "1518 1523 1541 1566"
58 PRINT
205 LET T=0 : LET Y=0 : LET U=0 : LET L=0
220 FOR I=1 TO 3
225 READ A$|B,C,D,E
400 PRINT TAB 0;A$;TAB 8;B;TAB 14;C;TAB 20;D;TAB 26;E
450 LET T=T+B
455 LET Y=Y+C
460 LET U=U+D
465 LET L=L+E
470 NEXT I
475 PRINT "
-----"
480 PRINT "YEKUN";TAB 8;T;TAB 14;Y;TAB 20;U;TAB 26;L
500 DATA "ESKUNU", 5000,2883,4172,6940
505 DATA "İGİKİ",3500,2278,3984,4680
510 DATA "MAMSA-YI SUFLA", 1000,1393,1783,5043
```

PROGRAM 3

```
1Ø REM ★ TAHRİRLERE GÖRE ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI KÖYLERİNİN
HASILLARI ★
9Ø INPUT "KÖY SAYISI=?";n
1ØØ DIM s$(n+1,8)
12Ø FOR t=1 TO n
13Ø INPUT ("s$(";"t;"")=?");s$(t)
14Ø PRINT TAB Ø;s$(t)
145 NEXT t
15Ø FOR i=1 TO n : FOR t=1 TO n
16Ø LET b$=s$(t)
165 IF s$(t+1)>=s$(t) THEN GO TO 175
17Ø GO TO 185
175 LET s$(t)=s$(t+1)
18Ø LET s$(t+1)=b$
185 NEXT t : NEXT i
19Ø BEEP .5,15 : CLS : PRINT "KÖYLER 1518 1523 1541
1566" ' "
"
191 FOR t=n TO 1 STEP -1
192 PRINT TAB Ø;s$(t);
195 NEXT t
2ØØ DIM B(n,4)
21Ø FOR I=1 TO n : FOR J=1 TO 4
3ØØ INPUT ("B(;I;"",";J;"")=?");B(I,J)
4ØØ PRINT AT I+Ø, 6*J+2;B(I,J)
45Ø NEXT J : NEXT I
46Ø PRINT OVER 1; AT n+1,Ø;"
"
5ØØ REM TOPLAMA
```



```

51Ø DIM D(4)
52Ø FOR K=1 TO 4 : FOR E=1 TO n
53Ø LET D(K)=D(K)+B(E,K)
55Ø NEXT E
56Ø PRINT AT p+2,6*K+2;D(K)
57Ø NEXT K
60Ø GO TO 1Ø

```

PROGRAM 4

```
1Ø REM TAHRİRLERE GÖRE ÇEMİŞKEZEK SANCAĞI NÜFUSU
12Ø PRINT TAB 3;"TAHRİRLERE GÖRE ÇEMİŞKEZEK";TAB 9;"SAN-
CAĞI NÜFUSU"
13Ø BEEP .5, 15 : PINT ; "KÖYLER 1518 1523 1541 1566";
TAB 8;"H M H M H M H M "
2ØØ LET q=Ø : LET w=Ø : LET e=Ø : LET r=Ø : LET
t=Ø : LET y=Ø : LET u=Ø : LET i=Ø
2Ø5 INPUT "KÖY SAYISI"; n
21Ø FOR C=1 TO n
215 INPUT "köyün adı=?";m$
22Ø INPUT "1518 hane=?";a;"mücerred=?";s
225 INPUT "1523 hane=?";d;"mücerred=?";f
23Ø INPUT "1541 hane=?";g;"mücerred=?";h
235 INPUT "1566 hane=?";j;"mücerred=?";k
3ØØ PRINT m$;TAB 8;a;TAB 11;s;TAB 14;d;TAB 17;f;TAB 2Ø;g;
TAB 23;h;TAB 26;j;TAB 29;k
4ØØ LET q=q+a : LET w=w+s : LET e=e+d : LET r=r+f :
LET t=t+g : LET y=y+h : LET u=u+j : LET i=i+k
45Ø NEXT C
46Ø PRINT OVER 1;AT n+4,Ø; "_____
"
47Ø PRINT TAB 8;q;TAB 11;w;TAB 14;e; TAB 17;r; TAB 2Ø;t;TAB
23;y;TAB 26;u;TAB 29;i
```

PROĞRAM 5

```
1Ø REM ÇEMİŞKEZEK SANCAĞINDA TAHRİRLERE GÖRE ÜRETİM
2Ø PRINT "ÇEMİŞKEZEK SANCAĞINDA TAHRİRLERE GÖRE KÖY-
LERİN BUĞDAY ÜRETİMİ"; TAB 13; "(1518 -1566)"
5Ø PRINT "_____
"
54 PRINT "KÖYLER"; TAB 1Ø; "1518 1541 1566"
56 PRINT OVER 1; AT 4,Ø; "_____
"
6Ø PRINT
13Ø LET m=Ø : LET j=Ø : LET h+Ø
14Ø INPUT "KAÇ KÖY=?"; K
15Ø FOR N=1 TO K
152 BEEP .Ø5 * N, K * RND
155 INPUT "Köyün adı=?"; Q$
16Ø INPUT "1518'e Göre (Kile)"; I
165 INPUT "1541'e Göre (Kile)"; P
17Ø INPUT "1566'ya Göre (Kile)"; R
175 LET m=m+I * 5 : LET j=j+P * 5 : LET h=h+R * 5
18Ø PRINT Q$; TAB 1Ø; I * 5; TAB 17; P * 5; TAB 24; R * 5
185 NEXT N
2ØØ PRINT "_____
"; TAB 1Ø; m; TAB 17; j; TAB 24; h
3ØØ STOP
```

PROGRAM 6

```
5 REM Grafik
10 PLOT 0,0 : DRAW 0,175 :
PLOT 0,0 : DRAW 255,0
20 BORDER 6 : PAPER 5 : INK 1
40 FOR i=1 TO 30
50 INPUT "x degerini gir";f
60 INPUT "y degerini gir";a
70 FOR k=1 TO 5
80 PLOT f+k,0 : DRAW 0,a
90 BEEP .0 * RND,k+1
100 NEXT k : NEXT i
```

ÇAĞDAŞ SANAT EĞİTİMİNDE YETİŞKİMLERİN GÖREVLERİ

Öğr. Gör. Ali BOĞA*

Sanat

İnsanın var olduğu günden beri ruhunda bulunan yaratıcı özellik onu sanat yapmaya sevk etmiştir. İnsan, uzun zamanda sanatta hayli değişiklikler göstererek günümüzdeki durumuna gelmiştir. Bugünkü durumuna nasıl kavuştuğu konusunun bütün ayrıntılarıyla anlatılmasına burada gerek yok. Sanat Tarihinin konusudur.

Sanatın kaynağına gelince: Tabiat insanın emrine işlenmemiş olarak verilmiştir. Aynı zamanda tabiatın temel ögesi olan insan onunla yaşar, onunla yaratır. Tabiatla olan ilişkileri sonucu duyu organları yoluyla almış olduğu izlenimler, yaratmanın temel elemanlarından olan algıyı meydana getirir. Dışyaşantıdan dimağa ulaşan bu etmenler, yani bilgi, görgü ve deneyimler, iç yaşantılarla birleşerek orijinal bir senteze ulaşır. Bu sentez zekânın hüneridir. Zekânın gelişmesinde duyu organlarının vazgeçilmez bir unsur olduğunu bilmekteyiz. Ünlü ressamlardan Paul Gauguin, "içinde zekâ olmak şartıyla ne istersen yap." demiştir⁽¹⁾.

Yaratma gücüne sahip olma özelliği insanlara Yüce yaratıcı Allah tarafından verilmiş en büyük lütuftur, nimettir. İnsana "şerefli yaratıklar" olma niteliğini kazandıran faktörlerden biri de onun yaratıcılığıdır. İnsan yaratılırken kendine verilmiş olan yaratma gücü ölçüsünde bir şeyler yapabilir. Şunu özellikle belirtmek isterim ki: Burada insana mahsus yaratma kavramını "yoktan var etme" anlamında kullanmıyorum. Var olana yeni bir biçim vermek biz insanlar için yaratma eylemi olmaktadır.

Sanatta yaratmanın tabiatla olan ilgisi : Öğrenmek için sadece kitaplardan okumak yeterli olmaz. Tabiatı da çok şeyler öğrenmekteyiz. Ta-

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim-İş Bölümü.

(1) Kılıçkan, H.-H. Okullarda Resim, İstanbul, Taç Yayınevi, tarihsiz, s. 123.

biatı bir kitap gibi okumak gerek. Bir kitabı noktası virgölüne kadar ezberlemek, nasıl ki onu öğrenmek demek değilse, sanat yaparken de tabiatı aynen kopye etmekle onu okumuş, öğrenmiş olmayız. Ondan bize lâzım olanları alıp yeni bir karaktere büründürebiliyorsak, o zaman ondan bir şeyler öğrenmiş, onu, okumuşuz demektir. Süud Kemal Yetkin "Estetik ve Ana Sorunları" kitabında Denner adlı bir ressamdan bahsetmektedir. Denner çok ince ayrıntılara inerek portreler yapan, zamanının ünlü ressamı kabul edilirken, daha sonra eserlerinin sanat değeri olmadığı anlaşıldığından Louvre Müzesi'nden kaldırıldığını yazmaktadır.

Sanatçı kalıcı unsurları seçer. Esas karakter tabiatla olup, sanatçının kafasında tasarladıkları, şekillendirdikleridir. Ögeleri seçip çıkarır veya ekler. Onları bir düzene koyar. Tabiatla sanat eseri arasındaki bu başkalaşma sanatçının kişiliğinden gelmektedir. Francis Bacon "sanat tabiatla eklenmiş insandır." diyerek bu konuyu özlü bir şekilde anlatmıştır(?). Sanat eseri bir yansıtma işi değil, bir yaratma işidir. Bir savaş romanını yazmak için savaşa katılmış olmak gerekmez. Bir gazetecinin savaş olaylarını günü gününe not ederek meydana getirdiği yazı dizisi Tolstoy'un "Savaş ve Barış"ı ile karşılaştırılırsa, hangisine sanat eseri diyebileceğimiz kendiliğinden belli olur.

Sanat, sanatçının duygu, düşünce, heyecan ve deneyimlerine biçim vererek başkalarına anlatma çabasıdır. Sanat eseri, sanatçının topluma gitmek için iç ve dış dünyası arasında kurduğu bir köprüdür. Ham madde olarak dış dünyadan alınan izlenim, sanatçının dünyasında işlenir; belli bir düzen halinde yeni ve ölümsüz bir eser olarak ortaya çıkar. Ünlü sanat eğitimcisi Herbert Read, "sanat insanın kendi insanlığını tanımasıdır."⁽²⁾ diyor. Sanatın kesin sınırları olmadığından bir tarif üzerinde bağlanıp kalmak mümkün olmuyor. Çünkü yoruma açıktır. Kısacası sanat çok boyutlu bir olaydır.

Sanat Eğitimi ve Önemi

Sanat eğitimi, bireye duygu, düşünce ve fikirlerini anlatmada estetik bir yapı kazandırmak, yaratıcılığının, yeteneğinin gelişmesini en yüksek seviyeye ulaştırmak için yapılan tüm eğitim çalışmalarına "sanat eğitimi" diyebiliriz.

Sanat eğitimi amaçlarını gerçekleştirebilmek için öteki bilimlerden yararlanır. Bazılarıyla da organik bağları vardır. Bunlar, psikoloji, sosyoloji, felsefe, sanat tarihi ve estetik gibi bilimlerdir.

(2) Yetkin, S.K., Estetik ve Ana Sorunları, İnkilâp ve Aka, İst. 1979, s. 11.

(3) a.g.e. s. 8.

Sanat ve iş eğitiminde amaç, çocukların yaratıcılıklarını geliştirmek, karşılaştıkları güçlükleri kendi iradeleriyle yenmelerine yardımcı olmak, madde - form - görev ilişkisini kavratmak, sanat ve iş eğitimi bilgilerini öteki derslerinde de bir ifade vasıtası olarak kullanmalarını sağlamaktır.

Sanat eğitimi genel eğitim içerisinde çocuğun yetişmesi bakımından önemli bir yer tutar. Bunu şu maddeler halinde ifade edebiliriz :

- 1 — Sanat eğitimi çocuğun yaratıcılık gücünü ortaya çıkarır, geliştirir.
- 2 — Çocuğa estetik görüş kazandırır.
- 3 — Bir işi yapıp bitirme hazzı verir.
- 4 — Kendine olan güvenini arttırır.
- 5 — Sorumluluk duygusu kazandırır.
- 6 — Temizlik, tertip ve düzen fikri oluşturur.
- 7 — El - göz koordinasyonunu geliştirir.
- 8 — İlgi yönünü ortaya çıkarır.
- 9 — Tabiattaki güzellikleri algılamayı ve tabiata daha şuurlu bakmayı öğretir. Görsel algıyı geliştirir. Nesneyi tanıma yeteneğini kazandırır.
- 10 — Yapıcı, yaratıcı kişilik kazandırır.
- 11 — Çevre ile ilişki kurmaya, çevreyi tanımaya, içe kapanıklıktan kurtulmaya ve iç dünyayı ortaya çıkarmaya yardım eder. Serbest düşünme ve serbest olarak anlatma ortamı sağlar.
- 12 — Bireyler arası yakınlaşmayı sağlayarak birlikte iş yapma sevgisini kazandırır.
- 13 — Bireye benliğindeki duyguyu başkası ile paylaşma düşüncesi aşılayarak, sosyal dengenin sağlıklı kurulmasına katkıda bulunur.
- 14 — Kıyaslamayı öğreterek, muhakeme ve karar verme yeteneğini geliştirir; görüş ufku genişletir.
- 15 — Beğenme ölçüsü kazandırır.
- 16 — Sanat zevki aşılar. Sanatı sevmeyi ve sanata önem vermeyi sanat eserlerinin kıymetini bilmeyi öğretir; onu korumanın şuuruna vardırır.
- 17 — Toplumun sanat yönünden yükselmesine yardımcı olur.
- 18 — Ruhi doygunluğa destekçi olur.

Sonuç olarak, çocuğu hayata hazırlamada sanat eğitiminin yardımcı olduğunu görürüz.

Bu maddelerin her birinin açıklaması ayrı ayrı bir inceleme konusu olabilecek niteliktedir. Onun için bunların açıklanmasına girerek konuyu uzatmayacağım. Bunlardan sadece 13. madde, yani "bireye benliğindeki duyguyu başkasıyla paylaşma düşüncesi aşılayarak sosyal dengenin sağlıklı kurulmasına katkıda bulunur." maddesi üzerinde bir kaç söz edelim :

Sanatçı eserini yaptıktan sonra o iş kendinin olmaktan çıkar. Onu değerlendirecek, yargılayacak, anlam verecek olan toplumdur. Sanat eseri artık toplumun malıdır. Sanat duyguları olgunlaştırır. Vahşi duyguları frenler; sevgiyi aşılır. Bireyler arasında duygu ve düşünce alışverişi sağladığından ortak zevkler oluşturur. Bu da birlik, beraberlik ve dayanışmanın tesisinde oldukça önemli bir rol oynar.

İnsan yetiştiricilerine, toplum kalkındırıcılarına düşen işlerden biri de sanatı yaymak, sevdirmek olacaktır. Böylelikle ayrı ayrı yaratılmış birer ruh ve birer benlikten başka bir şey olmayan insanlar birbirini sevecek, birbirleriyle kaynaşacak, toplumun vicdanını taşıyan varlıklar olacaktır⁽⁴⁾.

"Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir." diyen Atatürk, "sanat ve sanatçıdan mahrum kalan milletlerin öteki milletlerin ayakları altında ezilmeye mahkûm olduklarını belirterek sanatın toplum hayatındaki yeri ve önemini ifade etmiştir.

Devletimizin, milletimizin geçmişine, haline, geleceğine, kültürel, tarihi ve siyasal alanda en önemli mühür görevi yapan ve yapacak olan Türk Sanat Eserleri medeniyetimizin simgesidir. Anadolu'yu baştanbaşa doldurmuş olan sanat eserlerimiz, yurdumuzda gözü olan Türklük düşmanlarını tedirgin eden en önemli unsurlardır.

Uygulamadaki Görevlerimiz

Biz yetişkinlerin, çevremizdeki çocuklara sanat eğitimi yönünden nasıl faydalı olabileceğimizi anlatırken daha ziyade 2-12 yaş grubu üzerinde duracağız. Çünkü, bu devrede çocuklar, sanat eğitimi bakımından nasıl yönlendirilirse öyle giderler. Meselâ; aslında çok yetenekli çocukların zaman zaman "ben resim yapamıyorum, ben şiir yazamam, ben hikaye yazamıyorum, ben müzik aleti çalamam" diye itirazda bulunarak cesaretsizlik örneği gösterdiklerine çok rastlamışızdır. Bu durum çocuğun çevresindeki yetişkinlerin tavırlarından kaynaklanmaktadır. Bu noktada bir hususu açıklamak istiyorum :

(4) Baltacıoğlu, İ.H., *Türk Plâstik Sanatları*, M.E.B. Yay., Ankara 1971, s. 43.

Çocuklar resim yaparken onların elinden kalem, fırçayı alıp resimleri üzerinde düzeltme yapılmamalıdır. Çünkü onlar ya yetişkinler kadar mükemmellikte yapamayacaklar ya da yetişkinlerden daha iyi yapabileceklerdir. Yetişkinler kadar iyi yapamazlarsa morali bozulacak, cesaretini yitirecek. Onlardan iyi yaparsa, anlatılanlara itibar etmeyerek bundan sonra ne yapacağını bilemez duruma düşeceklerdir. Bir üçüncü durum, o yaşlardaki çocuklar henüz neyin doğru olduğunu bilemezler. Büyüklerin yaptıklarından daya iyisini yapamayacakları inancında oldukları için, hep onların yaptıkları gibi yapmaya çalışacaklardır. Bu kez de tekrarlara düşecek, yeni bir şey yapma gayretine girmeyeceklerdir. Sonuç olarak, her üç durumda da yaratıcılıklarının engellenmesi kaçınılmaz olacaktır.

Esasen işe temelden yanlış bakılmaktadır. Çocuğun duyguları, heyecanları, onun samimiyeti, safiyaneliği yetişkinlerin mantığıyla ifade edilemez. Çocuk resmi, ne bir sanat eseridir, ne de büyüklerin kötü bir kopyasıdır. O, çocuğun her türlü endişe, baskı ve art niyetten uzak, tamamen serbest olarak ortaya koyduğu orijinal bir bütündür.

Hilmi Ziya Ülken şöyle demektedir: "Çocuk eksik bir varlık değil, küçük bir kişiliktir. Onun yaratma gücü toplumun yanlış uygulamaları ve taklit ile öldürülmezse, yetişkin insanın sanatçı kişiliği doğar."⁽⁵⁾

Sanat eğitiminin sağlıklı uygulanabilmesi ve istenilen hedefe ulaşabilmesi için çocuğun çizgisel (grafiksel) gelişiminin bilinmesi gerekir.

Jean Piaget, çocuktaki davranışların zihin gelişimine göre nitelik kazandığını açıklamış ve bunu da dört büyük döneme ayırmıştır⁽⁶⁾. Burdan yararlanarak çocuğun çizgisel gelişimini yaşlara göre çeşitli basamaklara ayırmak mümkündür. Çizgisel gelişim, zihinsel gelişmeye bağlı ve ona paralel olarak yaşlara göre bir takım özellikler gösterir. Çizgisel gelişim basamaklarını kesin yaş sınırı ile ayırmak güç olmakla beraber normal zekâya sahip çocuklar belli yaşlarda belli özellikleri gösterirler. Gelişimlerini bazı çocuklar erken, bazıları da geç tamamlayabilirler. Zihin gelişimine göre çizgisel (grafiksel) gelişim basamakları ve bu basamaklarda çocukların gösterdiği özellikleri şöyle açıklayabiliriz :

1 — **Karalama Basamağı** : Çocuk iki yaşında çeşitli çizici aletlerle bir takım karalamalar yaparak çizgisel (grafiksel) alanda ilk adımını atar.

(5) Bingöl, C., *Resim Nedir Nasıl Yapılır Nasıl Öğrenilir* (Hilmi Ziya Ülken'in önsözü), M.E.B. Yay., İstanbul 1975, s. 4.

(6) Günçe, G., *Çocukta Zihin Gelişimi, Piaget Kuramına Toplu Bakış*, Baykan Matbaası, Ankara 1985, s. 38.

Çocuğun ilk yılları ipnoza, yani yapay uykuya benzer: Üç yaşına kadar yaptığının şuurunda değildir⁽⁷⁾. İlk karalamalarında resim ve yazı faaliyetleri birbirinden ayırlamaz⁽⁸⁾. Bu yaşlarda çocuklara, kâğıt, kalem ve pastel boya verilebilir. Çok sayıda sayfa değiştirir. Onları oyalamak bir yana, yaptıkları karalamalar büyük bir haz verir. Çoşku ve doyum sağlar. Hiç bir zaman ondan her hangi bir şey yapması istenmemelidir.

2 — Benzetme ve İsteme Basamağı : 3-4 yaşlarında çocukların çizgilerinde kopma ve gruplaşma başlar. Yaptıklarını bir şeye benzetmeyi isterler⁽⁹⁾. Çevrenin etkisinde oldukları için, "şunu yap - bunu yap" demek doğru değildir. Onlar her hangi bir şeyi yapmak yerine yaptıklarını bir şeye benzetirler. Meselâ; "bir taksi yap" dendiğinde "taksi yapamıyorum" diye cevap verdiği halde, kendi isteği ile yan yana bitişik yuvarlaklardan oluşan resimin ne olduğu sorulduğunda rahatlıkla "tren" diye cevap verebilirler. Üç yaşındaki çocuğun adam resminde henüz gövde yoktur. Sadece baş, bacaklar ve ayaklar çizilir⁽¹⁰⁾.

Bu devrede, çocuklardan yaptıklarının bir şeye benzemesini istemek hatalıdır. Çocukların dikkat süreleri kısa olduğundan işlerini bu süre içerisinde bitirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle büyük boy kâğıt ve kalın fırça verilmelidir. Ayrıca, kil, plâstilin veya cam macunu verilebilir. Madenin üç boyutlu özelliği onlara zevk ve heyecan verir. Elbise, üst-başlarını kirletmelerine katlanılmalıdır. Aslında üst-başlarını kirletmeyen çocukların zekâsından şüphelenmek gerek. Ayrıca bu devrede çocuklara, belli ölçüde ve kalıplaşmış, oyuncak haline getirilmiş resimleri yapıp bozması veya boyaması için verilmemelidir. Yaratıcılıklarının gelişmesine faydası olmaz. Şeklini istediği gibi değiştirmeye elverişli malzeme vermek daha iyidir.

3 — İlk Sembol Basamağı : 4-5 yaşlarında, çocukların çevresini oluşturan varlıklar, ilk semboller halinde resimlerine girerler. Anne, baba, kardeş, arkadaş, ağaç, eşya ve hayvan resimleri bunların konularıdır. İnsan resimlerinde baş, bir yuvarlak; kollar ve bacaklar da bundan çıkan çizgiler halinde sembolleşirler. Nesnelere düzlem halinde ifade ederler.

Bu yaşlarda renk konusunda hâlâ şuurlanmış değillerdir. Duygu ve sezgilerine göre yaptıkları renkli çalışmalardan büyük zevk duyarlar. Her türlü renkli malzeme verilmesi iyi sonuç verir.

(7) Yetkin, S.K., a.g.e., s. 16.

(8) Samurçay, N. *Okul Öncesi Çocuklarda Grafik Faaliyetin Gelişimi*, A.Ü. D.T.C. Fak. Yay., Ankara 1975, s. 8.

(9) Türkdoğan, G., *Sanat Eğitimi Yöntemleri*, Kadioğlu Mat., Ank. 1984, s. 50.

(10) Samurçay, N., a.g.e., s. 17.

Belediyelerin çocuk bahçelerine panolar yerleştirerek çocukların resim yapmalarına imkân sağlaması güzel bir hizmet olur. Ayrıca kum havuzu ve çamurl tekneleri hazırlarsa çok isabetli bir iş yapmış olur kanaatindeyim.

4 — **Şematik Anlatım Basamağı** : Çocuk resminde 5-6 yaş grubunu içine alan devredir. Bu devrede resimlerin sembolik görünüşten şemalaşmaya dönüştüğünü görüyoruz. Konuları yine çevresindeki nesnelere. Daha önce bir köşede ya da ortada bulunan resimler kâğıdın her tarafına yayılmaya başlar. Renkler konusunda tam bir kavrayış olmadığı için nesnelerin renklerini değil, kendi sevdikleri renkleri kullanmaya devam ederler. Mekân fikrinin oluşmadığı, eşyaların görünmeyen yüzlerinin yapıldığı, perspektif kavramının gelişmediği bir çağıdır. Biçimleri bir taban çizgisine dayalı ve düzlem halinde ifade ederler. Mekân fikri gelişmediği için resimlerinde her şey açık seçik görünür. Hiç bir nesne ötekini kapatmaz. Bu konuda bilgi vermeye kalkışmak doğru değildir. Sanat eğitimcisi Herbert Read, "Çocuklar yaratarak öğrenirler." diyor⁽¹¹⁾.

5 — **Somut İşlem Basamağı** : 6-7 yaş çocuğu nesnelere biraz daha doğru algılayıp çizmeye başlar. Mekân ve renk kavramının belirtilerini görüyoruz. Bütün içerisinde parçaları sezerler. Perspektif bazı hallerde görülürse de tam olarak teşekkül etmemiştir. Bunları kavramanın başlangıcına geldikleri için, renk, mekân ve yüzeyi tamamlama konusunda çok sınırlı bilgiler verilebilir.

Şematik anlatım ve somut işlem basamaklarında çocuk resimlerinin biçimlemedeki en önemli özellikleri, görünmeyip fakat bilineni tamamlama, önemlilik derecesine göre boy hiyerarşisi, saydamlık (yani dışarıdan görünen bir evin içindeki eşyaların da yapılması) özellikleridir.

İlkokula başlama yaşına gelmiş bulunan somut işlem basamağındaki çocukların sanatla ilgili çalışmalarına fazla müdahale edilmemelidir. Ancak, bazı çocuklar başka yerde görmüş oldukları kendilerince ilginç buldukları biçimleri taklit ederek her resminde kullanırlar. Bunlar çocukların yaratıcılıklarını engeller. Bu durumlarda çocukların alıntı biçimlerini beğenmeyerek, onların kötü olduğunu; kendisinin yaptıklarının daha iyi olduğunu belirtmek gerekir.

6 — **Nesnel Gerçekçi Anlatım Basamağı** : Temel eğitimin 1., 2. ve 3. sınıflarındaki çocuklar bu devrede bulunurlar. 7-8-9. yaşadılar. Resim-

(11) Bingöl, C., a.g.e., s. 67.

lerinde nesnelere parça ve bütün arasındaki ilişkileri daha gerçekçi anlatmaya çalışırlar. Bu devrede düzlem halinde ifade etme özelliği hâlâ mevcut olmasına rağmen bir parçanın bütün üzerindeki yerini doğru göstermeyi başarırlar. Resimlerinde hareket unsuru görülür. Ot yiyen at, yatan kedi, top oynayan çocuklar, çalışan adamlar gibi⁽¹²⁾.

Nesneleri daha iyi algılamaya başladıkları için resmin neresinden başlayıp neresini yapacağını uzun uzun düşünürler. Bu yüzden de bazan bu yaş çocuklarının boş kağıtla resmi bitirdiklerini görürüz. Meselâ; kağıdın bir yerine bir yuvarlak çizip bırakırlar⁽¹³⁾. "Bu nedir?" diye sorulduğunda "top" diye karşılık verebilir. "Diğer yerlerin neden boş olduğu" sorulunca da, "zil çalınca çocuklar topu bırakıp gittiler." cevabını verebilir. Bu durum karşısında, resmi tamamlaması için çocuk zorlanmamalıdır. Daha sonra onun anlayacağı şekilde açıklamalar yapıp, "olup geçmiş değil", "Olmakta" olan olayların resmini yapması tavsiye edilerek çocuğun bu dönemi başarıyla aşmasına yardımcı olunmalıdır.

7 — Katı Gerçekçi Anlatım Basamağı : Temel eğitimin dört, beş ve altıncı sınıflarında yani 10 - 11 - 12. yaşlarda daha realist (gerçekçi) bir anlayış belirir. İnsan figürlerinde oran ve ölçüler gerçeğe daha yakındır. Plân ve derinlik kavramı gelişmeye başlar⁽¹⁴⁾. Gördüğü nesnelere doğru tespit etmeye çalışır. Bu nedenle doğru, düzgün yapamama endişesinden doğan tereddüt ve çekingenlik olur. Renklerde nesnelere kendi renklerini araştırıp boyarlar. Fotoğrafa benzer anlayıştaki gerçeklikte çalıştırmak sakıncalıdır⁽¹⁵⁾.

Temel eğitimin 1-2-3-4-5 ve 6. sınıflarındayken sanat eğitimi yönünden değişik malzeme ve çeşitli teknikleri uygulama imkânları sağlanmalıdır.

Yetişkinlerin yardımda bulunacağı en önemli ve maddî yönden masraf gerektirmeyen görevlerinden biri de sahte çocuk resimleri ile asıl çocuk resimlerini birbirinden ayırmaktır. İlkokul çağı çocuklarının resimlerinde bazan, yanlış uygulama ve şartlanmanın ya da taklit sonunda ortaya çıkan, çocuk karakterine ve yaşına uygun düşmeyen bir takım unsurlar çocuk resminde görülür. Bunlara sanat eğitiminde "sahte çocuk resim-

(12) Türkdöğen, G., a.g.e., s. 53.

(13) Yalçın, O., **Çocuk Resminin Dili**, Ozan Yayınevi, İstanbul 1973, s. 120-121.

(14) San, İ., **Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1977, s. 104.

(15) Kehnemuyi, Z., **Çocuğun Resim Eğitimi**, Redhouse Yay., İst. 1977, s. 19.

leri" diyoruz. Çocuğun resim yaşıyla ve tabiatı görüş, algılayış tarzıyla bağdaşmayan bir özellik gösterirler. Meselâ; (62)'den oturan kedi, üst üste paralel veya zikzaklı çizgilerden çam ağacı, (m) harfinden uçan kuş yapımları ya da kitap ve dergilerden kopya etmeleri bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca, cetvel, pergel gibi araçlar kullanarak resim yapımları da sakıncalıdır. Çocuklara bunların iyi olmadığını anlayacakları bir dille açıklamak ve kendi yaptıklarını övmek yerinde bir hareket olur.

Çocukların her yaptığına güzel demek de bazı hallerde yanlış sonuç verebilir. Şımarıklığa ve yaptıklarını tekrar etmeye götürebilir. Onun dozunu iyi ayarlamalıdır. Çocuğun hatasını söylemek ve bilgi vermek mümkündür. Özellikle nesnel gerçekçi anlatım basamağında bulunan çocuklar büyüklere resim yaptırmak isterler; kesinlikle yapmamalıdır. Ancak çocuğun hatası düzeltilebilir. Bunu da yaparak değil anlatarak halletmelidir. Aksi halde cesaretleri daha fazla azalır. Aslında kendilerinden yetişkin gözüyle resim yapımları istendiğinden çevresindeki büyüklere yaptırmak isterler. "Yetişkin görüşü ile resim yapmaya zorlanan çocuk, önce bu işi yakınlarına yaptıрма yollarını arıyor. Böylece, (benden istediğiniz resim türü yetişkin işidir, öyleyse onu ben değil, bir yetişkin yapmalıdır.) demeye getiriyor."⁽¹⁶⁾

Yanlışlıkları düzeltirken yanlışlığa düşmemek için, çocukların biçimlemedeki bazı özelliklerini gözden kaçırmamak gerekir. Bir kısmı nesnel bütünüyle ele alıp dış hatlarıyla çizerler. Bütünü görücü bir özellikleri vardır. Ayrıntılara önem vermezler. Bunlar lekelerde, renklerde daha serbestlik gösterirler. Renkli resimlerde daha başarılı olurlar. Bunlara görücü tipler diyoruz.

Bir kısmı da nesnel parçalar halinde düşünürler. Parçaları birleştirerek bütünü meydana getirirler. Bunlar yapıcı (inşaatçı) tiplerdir. Üç Boyutlu biçimlemelerde, kil, kağıt, mukavva ve tel gibi malzemelerle çalışmalarda daha başarılı olurlar.

Çocukların büyük bir kısmı ise görücü ve yapıcı (Karışık) özelliktedirler. Bunlar endüstriyel tiplerdir. Pergel ve cetvel gibi araçlarla plânlı çizimde başarılı olurlar. Bunlar gerek çizgi, renk ve gerekse üç boyutlu çalışmalarda yaratıcı karakter gösterirler⁽¹⁷⁾.

Nesnel gerçekçi ve katı gerçekçi basamaklarda yani ilkökul devresinde bulunan çocuklara, çocuk hikayelerinden, keşif ve icatlar üzerine kurulan romanlardan okutarak hayal ve ilgi alanlarının genişlemesine katkıda bulunmalıdır. Bunlardan ilham alarak resim yapımları sağlanabilir.

(16) Bingöl, C., a.g.e., s. 51.

(17) Türkdoğan, G., a.g.e., s. 37 - 38.

8 — **Soyut Mantık Basamağı** (Gerçekçi Anlatım Basamağı) : Temel eğitimin 6, 7 ve 8. sınıflarında bulunan 12-15 yaş grubu çocuklarında yavaş yavaş soyut mantık gelişmeye başlar. Önceleri sezgisel hareket eden çocuk bu devirde somut tecrübelerden yararlanarak soyut mantık yürütmeye başlar. Büluğ çağında bulunan bu çocuklarda hür olma duyguları belirir. Kişiliklerini bulma gayreti içindedirler. Resimlerinde nesnelere bütün ayrıntıları görülür. Kompozisyon çabası, perspektif, plân ve hacim anlayışları gelişmiştir. Kız ve erkek çocuklar kendi cinsiyetlerine uygun konu seçerler. Bu çağda sanatla ilgili bilgiler verilebilir. Çeşitli tekniklerde ve konularda çalışmalar yapabilirler. İnsan - tabiat ilişkileri ve bunların ayrıntılarıyla, sebep ve sonuçlarıyla ilgilenirler. Bölgesel özellik taşıyan sanat kollarına ilgi duyarlar. Dolayısıyla bu çalışmalara da yer verilmelidir.

Bu devrede bellek eğitimi, sınav - yanılma, egzersiz, kroki ve taslak çalışmalarıyla sağlanabilir.

9 — **Artistik İfade Basamağı** : 15-18 yaş gençleri (artık çocuk demiyoruz) lise sınıflarındadırlar. Resimlerinde iç güdü unsurunun yok olduğu, bilgilerini mantıklı kullandıkları ve kişiliklerinin oluştuğu dikkati çeker. Değişik yorumlara, bir şeyler yapma, araştırma içine girerler.

Bu devrede çocuklara değişik araştırmalar yapmaları için çeşitli malzemeler verilmelidir. İki ve üç boyutlu çalışmaları rahatlıkla uygulayabilirler. Kalem ve fırçayla çalışmalardan baskı tekniklerine; vitray, mozaik, mukavva, kil, tel ve alçıdan form ve inşaa çalışmalarına kadar her türlü örnekleri deneyebilirler; yapabilirler. İlgi alanlarının genişlemesine yardımcı olunmalıdır.

Sonuç :

Çocuk bir toplumun geleceğidir. Onu ileriye hazırlamalıdır. Çocuklarımızı taklitçilikten uzak tutarak, onlara yapıcı ve yaratıcı bir kişilik kazandırmalı; yaratıcı eylem içerisine girebilmeleri sağlanmalıdır. Bu hedefe ulaşma yolunda sanat eğitimine çok iş düşmektedir. Sanat eğitimcilerimiz ve yetişkinlerimiz çağdaş bir anlayış ve uygulama içerisinde olmalıdırlar. Yanlış eğitim ve şartlanma ile yapılan uygulamalar, çocuğun ileri yaşlarda yaratıcı gücünün giderek azalmasına sebep olur. Çocuğun yapısı, gerçek ölçüleri ve özellikleri ile değerlendirilerek yapılacak bir eğitim, onun doğuştan getirdiği cevheri körletmekten ya da büsbütün yok etmekten kurtaracaktır.

AHMET MUHİP DIRANAS'TA "ORMAN DÂVÂSİ"

Öğr. Gör. Mustafa KIRCI*

Gönlü gibi kafası da memleket, insan ve tabiat sevgisiyle dolu olan Ahmet Muhip'in en çok sevdiği tabiat unsuru ormandır. Ahmet Muhip yurdumuzun ormanlarının 1940 yılından itibaren çeşitli sebeplerle yok oluşu karşısında, gelecekte vatanımızı ve milletimizi bekleyen büyük felâketleri sezmiştir. Köşe yazarlığı yaptığı Zafer Gazetesi'nde, 01.06.1949 — 10.10.1951 tarihleri arasında devamlı olarak ormanlarımızın kaybı, orman davamız konularında yazılar yazmıştır. İki yılı aşkın gazetecilik hayatında, ormanlarımızın kaybı karşısında, duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiş, bütün yurda bıkmadan usanmadan, orman tahribinin önlenmesi için alınması gereken tedbirleri "haykırması" tır. Denilebilir ki Ahmet Muhip, vatanımız için, millî servetimiz ormanlarımız için, çırpınan dolu bir yürek, ormanlarımızın tahribini önlemek için mücadele eden, düşünen, aydın bir kafadır.

Ahmet Muhip, ormanlarımızın hızla yokedilişi ve ormansızlık yüzünden yurdumuzda meydana gelen felâketler karşısında ilk uyanan aydınlarımızdandır. "Ben bu orman yoketme fâciasını çok iyi, çok yakından bilirim. İki üç sene var ki, hep bu büyük vatan kaybıyla meşgulüm. Vatan, bu orman derdiyle düşman istilâsından daha feci, daha şiddetli bir felâkete doğru gidiyor. Bunu, o kadar yakından gördüm, tetkik ettim ve biliyorum."⁽¹⁾ "Beş altı yıl öncesine kadar ben de farkında değildim. Sadece Orta Anadolu'nun bozkırında yaşayıp durmuş olmaktan doğan bir orman ve yeşillik hasretim vardı. Susamış bir insanın pınar arayışı gibi, ben de oturduğum yerde ve içimde aynı susuzluk ve yanıklık hissiyle, ormanlar tahayyül eder dururdum. Fakat bir türlü de, iki gün için bile olsa bir orman içinden geçmek, bir ormana kavuşmak imkânını bulamadım. Hayat, geçim, ma'lûm şeyler."⁽²⁾

(*) Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

(1) Ahmet Muhip Diranas. "Cinâyet" Zafer Gazetesi, Ankara: 30.7.1949, s. 2.

(2) A. Muhip Diranas. "Orman Dâvâsı" Zafer Gazetesi, Ankara: 4.8.1950, s. 2.

Ahmet Muhip'e ormanı özleten onun bir orman köyünde geçen güzel çocukluk günleridir. "Ben ormanlar içinde bir köyde doğmuşum; büyük ormanlar ortasında! Sekiz dokuz yaşıma kadar her köylü çocuğu gibi sı-ğirtmaçlık etmiş, yalın ayak gezmiş tozmuş, sonra kaderin sevkiyle köyden ayrılıp şehre ve yaşı biraz geç de olsa, ilkokula gitmiş bir köylüyüm. On yaşından sonraki çocukluk, ilk gençlik ve ilah... Beni ihtiyarlığa doğru götüren bütün yıllar ve yollar boyunca hülyalarımda küçüklüğümün ormanlarını kurdum.

Vakta ki, yıllardan sonra tekrar köyüme, ormanlarıma dönmek imkan ve nasibi geldi, gittim ve ... ormanlarımı yerinde bulamadım. Kökleri dahi kalmamacasına koca, uçsuz bucaksız ormanlarım tarla olmuşlar, cılık, kel koçanlar titreyen mısır saplarını güneş altında emzirmekle meşguldüler. Başımı kaldırdığım zaman bana gökyüzlerini göstermeyen büyük ağaçlarının anası toprağa ne olmuştu da bir mısır sapını bile doğru dürüst yeşertemiyordu. Bu hazin bir hikâyedir. Hayatımda duyduğum en büyük ızdıraplarımdan biri, yok olan ormanlarımın bana verdiği acı oldu. Bir daha yerine gelmeyecek olan bir şeyimi kaybetmiştim. Hayata ebediyen imkân bırakmayan ölümün ta kendisiydi bu. Ev yanması değil, yenisini yaparsınız. Servet kaybetmesi değil, tekrar kazanabilirsiniz, ne bileyim... Ananızın babanızın, en sevdiğinizin ölümü!

Hülâsâ : O zaman kafama vurdu orman! Ve o günden sonra orman dâvâsının memleket için ne büyük, ne hayati bir mesele olduğunu ve hele okudukça inceledikçe daha derinden ve daha dehşetle öğrendim."⁽³⁾

Ahmet Muhip'in köyde doğmuş olması, çocukluğunun bir orman köyünde geçmiş olması sebebiyle, orman dâvâsının yurdumuz ve milletimiz için önemini kavramış olması, normal bir davranış olarak kabul edilebilir. Ancak, Ahmet Muhip'in önemi ve büyüklüğü bu dâvânın önemini kavramakla kalmayıp onu herkese duyurmaya çalışmasında ve bu dâvânın savunuculuğunu yapmasındadır. Oysa, aynı yıllarda meslektaşları olan diğer gazeteciler, yurdumuzun çeşitli yörelerinde ormansızlık yüzünden meydana gelen felâketlere, bir haber olarak bile gereken ilgiyi göstermemişlerdir. "Ben, bakanlara değil, gelmiş geçmiş başbakanlara değil, partilere; partilere değil, milletvekillerine, milletvekillerine değil, vatan-daşlara ve vatandaşların en şerefli kimselerine köylülere haber veriyorum: Türkiye'nin en büyük tehlikesi, dış düşmanlardan değil, orman tahrip edenlerden geliyor."⁽⁴⁾. "Dikkat ediyorum, meslekten olmuyarak, hemen hemen

(3) A. Muhip Dıranas. "Orman Dâvâsı" Zafer Gazetesi, Ankara: 4.8.1950, s. 2.

(4) A. Muhip Dıranas. "Cinâyet" Zafer Gazetesi, Ankara: 30.7.1949, s. 2.

bu mevzua benden başka değer veren yazıcı veya münevver yok gibidir. Bir çoklarımız, memleketi hâlâ bir ormanlar diyârı sanmak rüyası içindeyiz. Oysa ki memleket elden gidiyor -evet ormansızlaşmağa doğru giderek elden gidiyor- hâlâ zerre kadar farkında değiliz."(⁵)

Bu memlekette, süratle, sonu çok fecî neticelere varacak olan orman yok oluşunun ve orman dâvâsının önemini, aydın zümre de, ne yazık ki, anlamamış durumdadır. Ormanların korunmasının, memleketimiz için bir yurt savunması olduğuna inanán Ahmet Muhip, ormana yapılan saldırının vatana yapılan en tehlikeli saldırı olduğuna inanır. "Bu memlekette en küçüğümüzden en büyüğümüze kadar hepimizin kafamıza koymamız gereken şey şudur: ORMAN DAVÂSİ BİR YURT MÜDAFAASI DAVÂSIDIR. Ha memleketi düşman istilâ etmiş, ha memleket ormansızlaşmıştır. Belki bu ikinci birinciden de beterdir. Çünkü istilâ edilen bir vatanın kurtuluşu her zaman için mümkün ve mukadder iken, ormansızlaşmış bir Anadolu'yu çöllükten kurtarmanın yolu yoktur."(⁶)

Ahmet Muhip'e göre ormanı yoketmek, ağacı kesmek insanı öldürmekle birdir. Anadolu'da yaptığı yolculuklarda, giderek yok olan ormanlarımızı gördükçe çok üzülür. "Vakit vakit ormanlar içinden balta sesleri geliyordu. İnsan öldürüyorlarmış gibi ürperiyordum. Son ağacımıza indirilecek son baltanın vatanın boynuna vurmuş olacağını, ızdırap içinde, biliyorum."(⁷)

Ahmet Muhip'e göre ormanlarımızın en büyük düşmanları ateş, yangın, kundakçılar, baltalardır. Ama bunlardan daha dehşetlisi ise ormanlarımızın politikaya kurban edilmeleridir. Politikacıların ve onlara bağlı idarecilerin ormanı tahrip edenlere göz yumması, ormanlarımız için alınacak tedbirleri geciktirir. Ormanlarımız ateş, yangın, balta ve diğer felâketlerden koruma konusunda çok geç kaldığımızdan yakınan Ahmet Muhip "Kısacası Türkiye ormanları sahipsiz ve Allahsız kalmıştır" diyecek kadar öfke ve korkuya kapılmıştır.

Gerçekten bir memleket için ormansızlık ne demektir, ağacın önemi nedir? Bunları herkesin bilmesi gerekir. Ahmet Muhip yazılarında bu sorulara tekrar tekrar cevaplar verir ve bu konunun önemini herkese kav-

(5) A. Muhip Dıranas. "Orman Dâvâsı" Zafer Gazetesi, Ankara: 4.8.1950, s. 2

(6) A. Muhip Dıranas. "Orman Dâvâsı = Yurt Müdafaası" Zafer Gazetesi, Ankara: 9.8.1950 s. 2.

(7) A. Muhip Dıranas. "Son Balta" Zafer Gazetesi, Ankara: 16.7.1949, s. 2.

(8) A. Muhip Dıranas. "Cinâyet" Zafer Gazetesi, Ankara: 30.7.1949, s. 2.

(9) A. Muhip Dıranas. "Şeâmet" Zafer Gazetesi, Ankara: 28.8.1950, s. 2.

ratmaya çalışır. "Keşke bu memlekette, bir ağaç keseceklerine bir adam öldürseler. İnanın daha affedilir bir cürümdür; çünkü bir adam yirmibeş yılda adam olur, bilemediniz kırk yılda; fakat bir ağacı yüz seneden evvel ağaç etmenize imkân yoktur."⁽⁸⁾ "Ağaçsızlık ne demektir bilir misiniz; kuraklık demektir bir. Aşırı yağmur demektir iki. Sel baskını demektir üç. Tezek yakmak demektir dört. Sıhatsızlık, hastalık, yokluk, fakr u sefâlet demektir beş. Ve nihayet açlık ve dolayısıyla çöl haline getirdikten sonra; "Adâm sende, göç edelim." diye pılsını pırtısını toplayıp gideceği yeri bir vatanı yoktur."⁽⁹⁾ "Göç edecek başka vatanımız yoktur, eu bu memleketin yedisinden yetmişine kadar ahalisi, size hitabediyorum, göç edecek başka vatanımız yoktur. Bu uğursuzluğun önünü derhal almazsak onbeş, yirmi sene sonra vatansız kalacağız."⁽¹⁰⁾

Ahmet Muhip Dıranas'ın bütün kaykırmalarına rağmen, aydınlar, ilgililer, "Bize ağaç değil insan lâzımdır." diye düşünürler, bu yüzden de vatanımızın sekiz on sene içinde kaybı çok büyük olur. Bu durumda da yine Ahmet Muhip yılmadan, istatistiklere dayanan bilgiler vererek, herkesi uyandırmaya devam eder. "1942 yılından 1948 yılı sonuna kadar yurdumuzun çeşitli yerlerinde, bilhassa batı ve cenup bölgelerinde 5115 orman yangını olmuştur. Bir rakam yanlışlığı yaptığımı sanmayın: Tekrar ediyorum 5115. Bu yangınların saat hesabıyla devamı 90362 saattir. Senede 8860 saat vardır. Yedi senenin saat toplamı ise 62020 eder. Şu hale göre, Türkiye ormanları 1942 yılından beri hiç fâsılasız ve aşağı yukarı ve çift koldan olmak üzere yanıp durmaktadır: Gece ve gündüz.

Bu yangınlarda yanan ormanların büyüklüğü 5.626.130 dönümdür. 5773596 metre mikap kerestelik ağaç ve 22.214.204 kental odun tamamen yanıp kül olmuştur."⁽¹¹⁾

Ormanların elden gidişinin sebeplerini, bu sebeplerle giderek yok olan orman varlığımızın kaybı sonunda başımıza gelecek felâketleri, yazılarıyla sürekli olarak herkese anlatmaya çalışan Ahmet Muhip, ormanlarımızı korumanın kesin gerekliliğini savunur ve ormanı korumanın yollarını da gösterir. Ahmet Muhip'e göre her şeyden önce orman dâvâsının önemine inanmak gerekir. "Hudutlarımızı nasıl bekliyorsak, arta kalmış bir avuç ormanımızı da aynı kat'iyetle beklemezsek, kurtuluşumuz yoktur. İşte size uğursuzluk haber veren şom bir ağız gibi haykırıyorum: Allahın belası üzerimize doğru iniyor vatandaşlarım. Ormanı tahrip ettiğimiz için

(10) A. Muhip Dıranas. "Şeâmet" Zafer Gazetesi, Ankara: 28.8.1950, s. 2

(11) A. Muhip Dıranas. "Türkiye'nin Yanardağı" Zafer Gazetesi, Ankara: 4.12.1949, s. 2.

Allahın gazabı yurdumuzu tûfanlara boğacak ve bir daha yaşanmamak üzere Anadolu'yu çöl haline getirecektir.”⁽¹²⁾

Ormanlarımızı koruma konusunda Ahmet Muhip önce atalarımızın bu konuda yaptıklarından söz eder. “Atalarımız o ormanları nasıl ve titizlikle korurlarmış bir bilerseniz. Benim köyümde anlatırlar : Babalarımız vaktiyle ormana keskiyle gittikleri zaman bey, derler, baltaların yüzünü bir bezle örterlermiş. Ağaçlar baltayı görüp de ürkmeyenler, sızlanmasınlar, diye. Tıpkı kurbanlıkların gözünü bağlar gibi. Nitekim kesilme vakti ermiş ağaca da ilk baltayı besmeleyle sallarlarmış.

Çakaloğlu derler, yine bizim köyde bir ihtiyar vardı. Şimdi rahmetlik. Köyün geri yanındaki büyük korudan, vakitsiz, habersiz bir balta sesi duydu mu, hemen fırlar tepeye tırmanır, elini ağzına boru edip şöyle bir gürlemiş : “Hey o kim, ulan o o o ! ” “Hangi baltanın haddi!”⁽¹³⁾

Ormanların korunması konusunda Ahmet Muhip, daha sonra, orman suçlarına çok ağır cezaların verilmesini teklif eder. Ona göre orman tahribi adam öldürme fiili kadar ağır bir suçtur. Ormanı tahribedenler bir numaralı vatan hainidirler.

Ahmet Muhip'e göre asıl önemli olan dâvâ, ormanlarımızı tahripten ve yok olmaktan korumak ve ebedî bir gelir kaynağı hâlinde muhafaza etmenin yollarını ve imkânlarını arayıp bulmaktır. Bunun için de Ahmet Muhip ormanlarımızı yok olmaktan kurtarmanın, daha düzenli bir şekilde, yollarını teklif eder. Ahmet Muhip'in 1950'lerde yaptığı bu teklifleri, günümüzde ormanlarımızın korunması konusunda hangi noktaya geldiğimizi, eksikliklerimizi tesbit etmek bakımından faydalı olacağı için aşağıya aynen alıyorum :

“1. Ormanlık bölgelerde bulunan köylüleri, geçimi orman mahsullerine bağlı olsun veya olmasın, ormandan gerek kereste, gerekse yakacak ihtiyacı bakımından, faydalandırmamaya imkan yoktur ve bu akla gelmemelidir. Onlar bu işte mümkün olduğu kadar serbest bırakılmalı, ormandan faydalanmalarını, ormanın aynı zamanda tahribine mal olmayacak surette medenî, fennî ve insanî şekilde mümkün kılacak yolu bulmalıdır. Buna mukabil tarla açmağa teşebbüsü ve orman yangınlarını şiddetle önlemelidir. Gerek yakmak, gerek kesmek suretiyle olsun, tarla yapmak için orman imha edenlerin karşılaşılabilecekleri ceza müeyyideleri gerekirse kan

(12) A. Muhip Diranas. “Şeâmet” Zafer Gazetesi, Ankara: 28.8.1950, s. 2.

(13) A. Muhip Diranas. “Küçük Küçük Notlar” Zafer Gazetesi, Ankara: 14.4.1950, s. 2.

davasında ve taammüden katillerde olduğu gibi, ölüme, sürgüne, müebbet hapse kadar ağırlaştırılmalıdır. Nitekim Kıbrıs'ta ölüm, Fransa'ya müebbet hapis cezaları tatbik edilmektedir.

2. Bugünkü Türkiye ormanlarını, hiç olmazsa bir elli sene için bir ekonomi ve millî istihsal mevzuu olmaktan çıkarmalı, orman işletmesini, orman muhafaza ve yetiştirme prensibi üzerine kurup mütedavil sermaye esasını da değiştirmelidir. Ormanlarımızdan, ancak bakım, onarım, amenjman dolayısıyla kesilecek tomrukları istihsalle iktifa edip, buna karşılık keresteyi veya tomruğu yerli istihsalle ayarlı tutacak şekilde ithal etme esasına gitmelidir.

3. Demiryolu üzerinde ve civarındaki kasaba ve köylerde sahil bölgelerde odun ve odun kömürü yerine maden kömürü veya linyit yakılması sağlanmalı, ahşap yapılar tahdit edilmelidir. Bugün hâlâ cenup bölgelerimizde odunla çalıştırılan sınıî müesseseler vardır.

4. Ağaç ve orman sevgisi, hiç bir fedakârlıktan kaçınmadan ve süratli ve canlı bir tempoyla bütün millete aşılmalıdır. Gerekirse bunun için dernekler kurulmalı, konferanslar tertiplenmeli, vaazlar verdirilmeli ve milyonlarca afişler, broşürler yayınlanmalıdır. Ayrıca orman yetiştirenleri mevcut ormanların muhafaza ve gelişmesine hizmet ve gayret edenleri azımsanmayacak maddî mükafatlarla teşvik ve taltif etmelidir. Orman Umum Müdürlüğü personelleri kuru birer muhafazâcı değil, orman sevdirici, kesimi ve yetiştirmeyi ve muhafazayı öğretici birer orman piyonesi halinde memleketin dört bucağına, hatta gezginci olarak dağılmalıdır.

5. Hükümet orman davasına, mütedavil sermaye esasını şöyle dursun bilakis büyük miktarda bir tahsis ayırmalı, tıpkı millî eğitime, tıpkı bayındırlığa yaptığı gibi, orman dâvasını da hükümet bütçesi esasına bağlamalıdır.

6. Ve nihayet, belki en mühimi olarak bir an evvel iç iskan meselesini halletmeğe bakmalıdır. Zannedildiği kadar korkulacak, altından kalkılamayacak bir mesele değildir bu. İşe bölge bölge, hatta köy köy başlanabilir. Yıllara ve mıntikalara taksim edilmiş bir plan, iç iskân davasını kısa bir zamanda halleder. Faraza Ayancık mıntikasında, iskân edilmeğe hazır ve bunu büyük bir sevinçle karşılayacak yüzlerce köy bilirim. Bunlar bir duvar dikliğinden farksız meyillerde ekim yaparak yaşamağa uğraşan zavallılardır. Bulgaristan'dan, şuradan buradan, yani memleket dışından muhâcir çekip iskân ediyoruz, sonra beri tarafta bir iç iskân mesele-

sini gözümüzde büyütüp, binlerce vatandaşı sefil perişan ettikten başka son kalmış ormanlarımızı da tahrip ejderinin eline bırakıyoruz. İç iskân davasını halletmekle, hem birtakım insanları sefâletten, hem ormanları tahripten kurtarmış, hem de memleketin, bâkir topraklarını kıymetlendirmekle, millî istihsali artırmış olacağız. Genç ormanların katliâmı demek olan keçi belâsı ise, iskân işiyle birlikte, kolayca ve kendiliğinden bertaraf edilecektir. Bir keçinin 24 saatte, yüzbine yakın fidan katlettiğini bilen var mıdır, bilmiyorum. Ayrıca keçinin hüdâ-i nâbit beslenen bir mahluk olduğu için, köylüyü tembel etmekte olduğunu da unutmayalım.

Hülâsa vakit geçirmeden hükümetçe ve milletçe, bir "ormanlarımızı kurtarma seferberliği" açmağa mecbur olduğumuzu söylemekle bu yazılara son veriyorum. Allah ormanlarımıza acısın!"⁽¹⁴⁾

Orman dâvâsının önemini duyuran, ormana zarar verenleri tesbit eden, kaçakçıları, ormanı tahrip edenleri vatan haini sayan Ahmet Muhip'in orman dâvâsı konusundaki mücadelelere katkısı çok büyük olmuştur. Bugün ormanlarımızı korumada gerekli tedbirleri alabilmiş, gerekli yasal düzenlemeleri yapabilmiş, ormanlarımızı koruyabilmiş, orman sevgisini insanlarımızın gönüllerine yerleştirebilmişsek; bütün bu çalışmalarda Ahmet Muhip Dıranas'ın çok büyük katkıları vardır. Bu hizmetlerinden dolayı her zaman, vatanını milletini çok seven, Ahmet Muhip Dıranas saygı ve şükranla anılacaktır.

(14) A. Muhip Dıranas. "Türkiye'nin Yanardağı" Zafer Gazetesi, Ankara: 4.12.1949, s. 2.

**R. VADALA'YA GÖRE;
SELÇUKLULAR, OSMANLILAR VE
CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAMSUN***

Öğr. Gör. Şahin KOÇ**

(VADALA HAKKINDA BİLGİ) :

Vadala, aslen Fransız olup, Samsun'da uzun yıllar Fransız Konsolosu olarak çalışmıştır. 1925 - 1934 yılları arasında, Samsun'da bulunduğu sıralarda, Türk tarihi, Şark bilimleri konularına ilgi duymuştur. Hatta bu ilgisi sebebiyle, Türk kaynakları dışında, Paris Doğu Dilleri Milli Okulu'nun araştırma ve kaynaklarından da faydalanma imkânını bulmuştur. Özellikle araştırma alanını, görevi sebebiyle bulunduğu Samsun ve çevresine vermiştir. Bu konuda Samsun Belediye arşivi, diğer Türk kaynakları, kamu kuruluşları ve yaşayan kişilerden aldığı bilgileri değerlendirerek, Samsoun - Passé, Présent, Avenir adlı eserini meydana getirmiştir. 1934 Paris basımlı olan bu eserde İlkçağ, Selçuklular, Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemi Samsun'u anlatılmıştır. Biz burada, Selçuklular, Osmanlılar ve Cumhuriyet dönemi Samsun'unu Vadala'ya göre anlatmaya çalışacağız.

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE SAMSUN

Selçuklu Türkleri çeşitli sebeplerle Anadolu'ya doğru ilerlemeye ve akınlara başladılar. Türkler'in ilerlemesini durdurma kaygısı içine giren Bizans, büyük bir ordu hazırladı. Romain Diogène emrindeki Bizans ordusu ile Alparslan emrindeki Selçuklu ordusu, 1071 tarihinde Malazgirt'te karşılaştı. Bu önemli meydan muharebesinde Bizans ordusu bir nevi imha olundu. Bizans'la yapılan anlaşmanın, yine Bizans tarafından bozulması sonucu, Anadolu Türkler'e açıldı. Kısa süre içerisinde Boğazlar'a kadar alınan Anadolu'da, Büyük Selçuklular'a bağlı Anadolu Selçuklu Devleti kurul-

(*) 1925 - 1934 yılları arasında, Fransa'nın Samsun Konsolosu olarak görev yapan R. VADALA'nın SAMSOUN-Passé, Présent, Avenir, Paris, 1934 basımlı eserinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

(**) Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

du. Devletin başkenti İznik idi. Başlayan Büyük Haçlı Seferleri sonucu, 1097 yıllarında Ege, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları tekrar Bizans'ın eline geçmiştir. Dolayısıyla Samsun ve çevresi yeniden Bizans'ın olmuştur.

1204 yılında yapılan IV. Haçlı Seferi sonucu İstanbul'da bir Lâtin Kralığı kurulmuştur. Buna karşılık Anadolu'da, Bizans'ın elinde bulunan yerlerde iki Bizans devleti kurulmuştur. Biri Marmara ve Ege kıyılarında İznik Rum İmparatorluğu, diğeri de Doğu Karadeniz kıyılarında Trabzon Rum İmparatorluğu'dur. Ancak bu ortamda Samsun'un durumu farklı bir görünüş arz etmektedir. Bu farklı duruum ise, Samsun (Amisos)'u yöneten valinin, her iki imparatorluğun egemenliğine girmemesidir.

Samsun'da bulunan bu valinin adı Sabbas'dır. Bu sırada II. Kılıç Arslan devrinde Türkler de Samsun'a doğru ilerlemektedir. Türkler Amisos'u kusatmış, fakat alamamışlardır. Hem Karadeniz'de önemli bir liman kapısına sahip olmak, hem de Amisos'u devamlı kontrol altında tutmak isteyen Selçuklular, Amisos'un yakınında yeni bir şehir tesis ederler. Hatta bundan sonra bu şehre "Müslüman Samsun", Amisos'a da "Gâvur Samsun" veya "Kara Samsun" denilmeye başlanmıştır.

Birbirine yalnızca bir millik mesafede olan bu iki şehrin, aslında birbirine sıkı sıkıya bağlı ortak menfaatleri vardı. Çünkü bu şehirler, gerek Anadolu'nun ticaret yollarının sonunda bulunması, gerek ticaret anbarları durumunda bulunması, gerekse iç bölgelerden gelen pek çok ürünlerin ihraç edildiği yerler olması, bu şehirlerin önemini artırıyordu. Ancak Selçuklu Türkleri bu ekonomik durumdan kâfi derecede faydalanamıyorlardı. Çünkü, yazara göre Türkler tüccar değil, savaşçı idi. Buna karşılık Amisoslular da, burada gözü olanlara karşı kendilerini koruyacak savaşçılara muhtaçtılar. İşte bu ortak menfaat duygusu, Türkler'le Amisoslular'ı birbirine yaklaştırmıştır. Nitekim, Trabzon Rum İmparatorluğu David, Amisos'u kuşattığı zaman, hemen Samsun'lu Türkler Amisos'a yardıma koşarlar. Diğer taraftan da Selçuklu Sultanı Keyhüsrev kuvvetli bir ordu gönderir. Bu ordu, David Commène emrindeki orduyu bozguna uğratır.

İngiliz yazarı Finlay, Sabbas'ın durumu hakkında şöyle yazmaktadır: "O, halka ait yarı prens, yarı şef idi ve birazda halkı, eski zorba Yunan hükümdarları gibi yönetiyordu."⁽¹⁾ Sabbas, Amisos'un egemenliğini, olandığı kadar kendi çıkarı doğrultusunda kullanmayı bilir. Ancak bir süre sonra İznik Rum Devleti'nin egemenliğini kabul etmek zorunda kalır. Daha sonra ise Amisos, Trabzon Rum İmparatorluğuna bağlanır.

(1) Finlay, A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time, 1877.

Türkler Amisos'u ancak Alaattin Keykubat devrinde alarak Türk topraklarına katarlar. Köseadağ bozgunundan bir süre sonra Samsun Moğollar'ın, onların parçalanması sonucunda da İhanlılar'ın doğrudan egemenliğine girer. Bu devirde Samsun, ticaret bakımından Sinop'un yerini alacak kadar büyük bir gelişme gösterir. Hatta bu devirlerde Samsun'da Cenovalılar'ın ve Franciscaınler'in birer ticaret acentesi vardı. XIII. yüzyıldan itibaren, Batı'ya ait haritalarda bu şehir "Simiso" adı ile anılmaktadır. Ayrıca bu şehirde yaşayan hristiyanların benliklerini korudukları da yazar tarafından ifade edilmektedir.

OSMANLILAR DÖNEMİNDE SAMSUN

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması sonucu, Anadolu'da pek çok Türk beyliği kuruldu. Bu beyliklerden biri olan Candaroğulları Beyliği sınırlarına Samsun da dahil idi. Vadala, Candaroğulları Beyliği'nin parçalanması sonucu kurulan Kastamonu Belyiği'nin Trabzon Rum İmparatorluğu'na katıldığını belirtirse de bu yanlıştır. Çünkü gerek Samsun, gerekse Kastamonu Beyliği Trabzon Rum İmparatorluğu'na katılmamıştır⁽²⁾.

Samsun şehri 1393 tarihinde Yıldırım Bayezid tarafından Kastamonu Beyliği'nden alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ankara muharebesinden sonra bu şehir elden çıkmışsa da, 1419'da Çelebi Mehmet tarafından yeniden alınarak Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.

Yazara göre, Osmanlılar döneminde Samsun şehri gerileme göstermiştir. Fransız seyyahı Tournefort'un, 1701 yılında gördüğü Samsun'u şöyle tarif ettiğini belirtir : "Eski bir Atina kolonisi olan Amisos'un yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan sahil şeridi üzerindeki bir köyü arkamızda bıraktık."⁽³⁾

Ancak XVIII. yüzyılda, Samsun şehri yeniden önem kazanmaya başlar. Zira bu asırda Karadeniz limanları ile Kırım arasında aktif bir ticaret başlamıştı.

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında birçok Avrupalı seyyah bu bölgeleri dolaşmıştır. Bunlardan en önemlileri Fransız Beauchamp ve Jaubert ile İngiliz Binbaşı Kinneir'dir. Bu seyyahların eserlerinde Samsun'la alakalı bazı bilgiler bulmak mümkündür. Bunlardan Kinneir, 1813-1814 yıllarında Anadolu'yu baştan başa dolaşmış ve bu gezilerini bir eser

(2) İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1984.

(3) Tournefort, **Relation d'un Voyage au Levant**, Paris.

halinde yayınlamıştır. Eserinde Samsun'dan şöyle bahsetmektedir: "Hükümet Konağı'na gelindiğinde, Samsun koyunda demirden gemiler görülmektedir. Zeytin ağaçları koruluğu ortasında, dört mil genişliğinde batıdaki koyun en sonunda kurulmuş olan şehir, kendini güzel bir şekilde göstermektedir. Ahşaptan eyleri beyaz sıvalı alçılarla kaplıdır. Bu şehir, deniz ile fidanlık arasında farkedildiği zaman, onun görünümü daha da hoştur. Şehir küçüktür, ancak 2.000 nüfusludur. Yıkıntı halindeki bir sur şehri kuşatmaktadır. Denizin yakınında, ayağı kısmen dalgalarla örtülü, parçalanmış, daha da eski bir sur bulunmaktadır. Şehirde minareli beş camii, bir hamam, İstanbul'la ticaret yapan tüccarlar için genişçe bir han da bulunmaktadır. Şehir halkı Türk'tür. Çevredeki bazı köylerde ise hristiyanlar bulunmaktadır..."⁽⁴⁾

1806 yılında da bölgeden geçen Jaubert ise, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarındaki Samsun'un siyasi tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Jeubert, Samsun'un diğer küçük şehirleri de içine alacak şekilde Canik Paşalığı'ni yani Canik Sancağlığı'nı meydana getirdiğini ve XVIII. yüzyılın sonlarına doğru hemen hemen bağımsız olduğunu yazar. Ancak burada bahsedilen bağımsızlık, müstakil Canik Livası'nın kurulması şeklinde değil, âyanların burada yönetimi ellerine alması şeklindedir. Nitekim III. Selim zamanında, Samsun Paşalığı Hazine-darzâdeler Ailesi'nin eline geçer. Bu aile âyan olarak bu şehri 47 yıl yönetir.

I. Dünya Savaşı sırasında Samsun şehri Rus donanması tarafından bombalanır. Ancak şehirde fazla bir zarar açılmaz. Samsun Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında da, bu sefer bir Yunan kruvazörü tarafından topa tutulur. Bu sırada yerli Rumlar'ın da Samsun ve çevresinde yıkıcı çalışmalara girdikleri görülür. Hatta kuracakları Rum Pontus Devleti'nin başkenti olarak da Samsun'u plânlarlar. Tarihte **Pontus Olayları** adı ile bilinen karışıklıkları önlemek amacı ile İstanbul'dan olağanüstü yetkilerle bir paşa gönderilir. Bu kişi daha sonra Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olacak olan Mustafa Kemal Paşa'dır. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ilk defa 19 Mayıs 1919'da çıkar. Bu suretle, Mustafa Kemal Atatürk, milli bağımsızlık hareketine Samsun'da başlamış olur. Atatürk savaş sonrasında da Samsun'a 1924, 1928 ve 1931 yıllarında yeniden gelir. Samsun Türkiye Cumhuriyeti döneminde hızlı bir kalkınma dönemine girer.

(4) John Macdonald Kinneir, *Voyage en Asie Mineure*.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAMSUN

A) 1930 - 31 - 32 YILLARINDA SAMSUN

Bu yıllarda Samsun, Karadeniz'in bütün diğer limanlarını geride bırakacak ölçüde büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmede yayılım alanının geniş olması, çevrenin verimli olması, iki demiryolunun birleştiği noktada bulunması, karayolunun günden güne gelişmesi, Avrupa ve Amerika'da çok aranan meşhur tütününün olması etkili olmuştur.

Türkiye'nin nüfusunun artması ve Samsun limanının bitmesi ile Samsun daha büyük bir akitiveye kavuşacaktır. Geleceği, Türkiye'nin şartları ile bağlantılı olarak daha parlak olacaktır. Bu yıllarda Türkiye'deki ekonomik kriz tabiidir ki Samsun'u da etkilemiştir. Ancak ileride Samsun, Türkiye'nin en gelişmiş şehirleri arasına girecektir. Şehirde bulunan dört banka gayet titiz bir şekilde çalışmaktadır. Tüccarları tedbirli, çalışkan, birbirine yardım etmeyi seven bir yapıya sahiptirler.

Samsun'da ticaretin temelini tütün teşkil etmektedir. Ancak tütüncülüğün daha da gelişmesi için devletin üreticiye destek olması gerekmektedir. Devletin verdiği avanslar azdır. Bu konuda daha büyük destek sağlanırsa, tütün ziraati ve ticareti daha büyük bir gelişme gösterecektir.

Bu yıllarda Samsun, aşağı yukarı dünyanın pek çok ülkesiyle ticarî bağlantı içerisinde. Dışardan az mal ithal edilmekte, dışarıya ise daha çok tarım ürünleri ihraç edilmektedir. Ticaret daha çok Türkiye'ye yakın ülkelerle yapılmakta ise de Amerika, Japonya ve Hindistan'la da ticarî ilişkiler vardır. Devlet gümrükte bazı kısıtlamalar yaparak lüks eşyanın girmesini yasaklamıştır.

Bu yıllarda Türkiye'nin nüfusu 13 - 14 milyon kadardır. Bu durumda Samsun'un ekonomik, ticarî, malî gelişmelerden payını alacağı söylenebilir. Yazar bu gelişmeyi sağlamak için, yabancı sermaye ve teknisyenlerinin Türkiye'ye gelmesini şart olarak görüyor. Halbuki bu sistem XIX. yüzyılda denenmiş ve Türkiye için fayda yerine büyük zararlar getirmiştir.

Yine yazar, yabancıların güven duyduğu ve buraya yerleştiği gün, birçok şirketin de Samsun'a yerleşeceğini söylemektedir. Samsun'da hayvan yetiştiriciliği, endüstri, ticaret, tarım, madencilik, deniz ve kara avının gelişmeye müsait olduğunu belirten yazar, bunun için ülkeye yabancı elemanları çekmeye çalışmalarının şart olduğunu belirtmiştir. Yine yazar, Samsun'da Fransız fabrikalarının doğrudan temsilcilerinin olmadığı-

nı, Fransız şirket sahiplerinin Samsun'la ilgilenmeleri gerektiğini de yazmıştır. Yazar bu tür konularda hissi davranmış ve kaldırılmış olan **Kapitülasyonlar**'ı yeniden koydurma istek ve arzusunu dile getirmeye çalışmıştır.

Samsun'da bu yıllarda ciddi bir gelişme olduğu gözlenmektedir. Eğitim ve zenginlik yayılmaktadır. Malî imkânlar yeterli olduğu zaman, Belediye'nin bütün tasarıları uygulamaya konulacaktır. Modern Türkler, Avrupalı gibi yaşamak istemektedirler. Ticaret şirketlerinin sayısı günden güne artmaktadır. Samsun, dünya ekonomisinde rol almak isteyen yeni Türkiye'nin en aktif şehirlerinden biri olmaktadır.

B) 1933'LERDE SAMSUN

Bu tarihlerde Samsun'un il nüfusu 272.287 idi. Bu yılda 511 evlenme, 27 boşanma, 3.037 doğum ve 1.914 ölüm olayı vuku bulmuştur.

Cumhuriyet Bayramı'nda görkemli bir tören düzenlenmiştir. 500 fakir çocuk giydirilmiş, 51 yeni ilkokul açılmıştır. Fakir öğrencilere 485.000 TL tutarında kitap dağıtılmıştır. Ayrıca çiftçilere de 19.000 TL değerinde tarım makineleri dağıtılmıştır.

1928 yılında başlanılan elektrik santrali bitirilmiş ve bu santral 380.000 TL'na malolmuştur. Su şebekesi 1931 yılında tamamlanmıştır. Köprüler ve şoseler yapılmıştır. Halk Eğitim binası 1.849.000 TL'na çıkmıştır. Fransa'dan üç damızlık aygır getirilmiştir. İl içerisinde 286 km'lik yol yapılmıştır. İlin toplam harcamaları bu yıl için 6.208.000 TL'na ulaşmıştır.

Bu yıl tamamlanarak hizmete giren en önemli eserler ise Gazi Kütüphanesi, Vali Konağı, Öğretmenevi, hastane, dispenser, sinema, basımevi ve at yarışları tribünleridir. Ayrıca Atatürk'ün bronzdan şahane bir heykeli yapılmıştır. 5 Türk öğrenci tahsil için Avrupa'ya gönderilmiştir.

Bu yıllarda, dünyadaki ekonomik kriz sebebiyle, Samsun'da da ticaretin azaldığı görülür. Dışardan daha çok petrol, benzin, şeker çimento, çivi, demiryolu malzemeleri, demir, sac, at nalı, cam eşya, tarım makineleri v.s. gibi ticaret malları satın alınmaktadır. Dışarıya ise tütün, buğday, haşhaş, fasulye, mısır, arpa, yumurta gibi tarım ürünleri satılmaktadır.

Yazar Vadala, bu ekonomik krize rağmen, Samsun'un bu son yıllarda büyük ilerlemeler kaydettiğini belirtmektedir. Ekonomik kriz kalkınca, hemen hemen biten alt yapısı ve tamamen belirlenen ekonomik gücüyle, Samsun'un gelecekte büyük bir gelişmeye aday olduğunu vurgulamaktadır.

Yazar, Samsun'a bağlı 7 ilçeyi saymakta ve bunlar hakkında bazı bilgiler vermektedir : Bafra'da bir kereste fabrikası ile elektrik santrali; Havza'da 7 eski, 4 yeni un fabrikası, 3 tabii su kaynağı, yapılmakta olan elektrik şebekesi; Vezirköprü'de alçı fabrikası olduğunu kaydetmektedir.

Samsun'da ilçelerle birlikte 143 ilkokul, 245 öğretmen, 11.000 öğrenci olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca, Lise'de 17 Öğretmen ve 450 öğrenci, Ticaret Lisesi'nde 9 öğretmen ve 64 öğrenci, Karma Ortaokul'da ise 8 öğretmen ile 250 öğrenci bulunmaktadır.

SAMSUN'UN GELECEğİ

Yazar eserini "Samsun'un Geleceği" başlığı altında tamamlamaktadır.

Burada, 1931 - 32 krizinin yakında sona ereceğini umduğunu belirtmektedir. Samsun'un geleceğinin, Türkiye'nin geleceği ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğu görüşündedir. Eğer Türkiye'nin nüfusu artar, barış devam eder, huzurlu ve aktif bir ortam kurulur, eğitim yaygınlaştırılır, ziraat gelişirse, Samsun'un da iyi bir ticarî ve endüstriyel rahatlığa erişeceğini belirtmektedir.

Limanın kurulmasının Samsun için şart olduğunu, bu sayede Kuzey Anadolu'nun limanı durumuna yükseleceğini söylemektedir. Bunun sosyal hayata da etki edeceğini, hatta buraya göç eden ailelerin olacağını iddia etmektedir.

Tren yolu ile Samsun'un pek çok yere bağlandığını belirten Vadala, ileride bu şehrin konforlu ve hoş bir şehir olacağını her tarafın verimli bitki örtüsü ile kaplanacağını, suyunun bollaşacağını, yazmaktadır. Hatta yeni şehrin eski Rum mezarlığı yakınında kurulabileceğini, tabiat ve coğrafi durumun burada modern ve güzel bir şehir kurmaya uygun olduğunu da belirtmektedir.

Vadala, şehrin gelişmesi ve modernleşmesi açısından alınan ve yapılması gerekli tedbirleri de yazmaktadır. Bunlar kanalizasyon ve tramvay şebekesi, halk kütüphanesi, uluslararası bir klüp, günlük gazete, telgraf servisi, müze gibi sosyal ihtiyaçlardır. Bu işlerin burada henüz kuruluş safhasında olduğunu da kaydetmektedir. Posta servisinin uçaklarla yapılmasını, otomatik telefonun bugünkü telefonun yerini almasını, düzenli yollar yapılmasını, modern oteller kurulmasını, yine temenni olarak söylemektedir.

Sonuç olarak, Samsun'un önünde çok bolluk ve berekli yıllar olduğunu, nüfusunun birkaç yıl içinde 33.000'den 50.000'e ulaşabileceğini, şehrin gelişmeye uygun bir yerde bulunduğunu, geleceğinin çok parlak olduğunu söylemekte; görüşünü, "bugünkü rejimi ile Samsun, büyük ekonomik ilerlemeler kaydedecek ve Cumhuriyet Türkiye'sinin en neşeli ve mutlu köşesi olacaktır", tezi ile bitirmektedir.

Batılılaşma Gayretlerimiz
ve
MEHMET ÂKİF ERSOY

Mustafa ÖZBALCI*

Giriş :

1908'den sonra gelişen edebiyatımızın en büyük şâirlerinden birisi, hiç şüphesiz **Mehmet Âkif ERSOY** (1873 - 1936)'dur. Millî, vatanî ve hamâsî duyguları şiirlerinin başlıca konusu yapmış ve bu duyguları, aynı zamanda çok kuvvetli bir dinî lirizmle de besleyerek takdim etme başarısını göstermiş olan Âkif, bizim millî ve dinî heyecan kaynaklarımızın zirvesini teşkil etmektedir. Bugün yiğitlik, kahramanlık ve din duyguları, vatan ve millet sevgileri sözkonusu olunca aklımıza ilk gelen şâirlerin başında o gelir. Bu itibarla Âkif, yalnız ölüm ve doğum yıldönülerinde hatırlanıp sonra tekrar unutulup gidecek insanlardan değildir. O, hayatımızın her anında kendisine yeniden dönerek şifalı sularından kana kana içmemiz gereken zengin bir kaynak gibidir ve milletimiz için faydalı ve önemli işler görmek isteyenlerin bu kaynakta bulabileceği çok şey vardır. Şiirleriyle olduğu kadar, makaleleri, sohbet ve vaazları, Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da gösterdiği fedakârane gayretleri ve nihâyet mükemmel şahsiyeti ile de Âkif, cemiyetimizin flaş isimlerindedir, vatanımızın manevî komutanlarından. O'nun şiirinin ve fikrinin bir âbidesi olan **Safahat**'ı dikkatlice okuyanlar, Âkif'in sanatını millî hayatımız üzerinde tıpkı bir projektör gibi gezdirdiğini, milletimizin gündeminde önemini ve aktüalitesini bugün de koruyan pek çok mesele üzerinde titizlikle durarak hastalıklarımıza isabetli teşhisler koyduğunu ve bunların tedavi yollarını da gösterdiğini hayretle görmekteydiler.

(*) Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi.

Biz bu makalemizde, esas itibariyle Mehmet Âkif'in hayat ve dünya görüşünü, medeniyet anlayışını ve şahsiyetinin bazı önemli özelliklerini ana hatlarıyla sözkonusu edeceğiz. Ama bundan önce, milletimizin içinde yer aldığı kültür ve medeniyet hareketleri ve bilhassa **batılılaşma gayretlerimiz** üzerinde kısaca **durmak istiyoruz**. Bize göre böyle bir değerlendirilmenin yapılması, Batı medeniyetini anlama, yorumlama ve benimseme hususlarında adı etrafında birtakım spekülasyonlar meydana getirilmiş bulunan "**İstiklâl Marşı**" şairimizin, medeniyet karşısındaki gerçek tavrını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bilindiği gibi Türk milleti uzun tarihi boyunca birkaç medeniyet kadrosu içinde yer almış ve dolayısıyla birkaç medeniyet değiştirme hâdise-si yaşamıştır. Önceleri Türkler, Orta-Asya'daki ilk yurtlarında yerleşik köy ve şehir medeniyeti safhasına geçmeden evvel uzun yıllar **akıncı göçebe bir hayat tarzı** içinde yaşamışlar ve kendilerine göre bir **bozkır medeniyeti** veya "**Atlı Göçebe Medeniyeti**" meydana getirmişlerdi.⁽¹⁾ **Uygurlar çağında** (745-940) **yerleşik medeniyetin zirvesine çıkmayı başaran Türkler**,⁽²⁾ daha sonra bilinen sebepler yüzünden güneye ve batıya doğru göç ettikten ve bu arada İslâmiyeti de kabul ettikten sonra, Doğu-İslâm medeniyetini benimseyerek, bu medeniyetin en kuvvetli ve en büyük milletlerinden birisi olmuşlardır. Türklerin bu medeniyet kadrosu içersindeki hayatları, edebiyattan öteki güzel sanatlara, siyâset ve ekonomiden askerî zaferlere kadar bütün sahalarda çok üstün başarılarla dolu olarak geçmiştir. Hattâ Türklerin, bu medeniyetin tek hâkim milleti oldukları asırlar bile görülmüştür. Bu itibarla, dokuz asrı aşkın bir süre muhteşem sahneler hâlinde devam etmiş olan Doğu-İslâm medeniyetine, sadece Türk-İslâm medeniyeti de denilmesini haklı gösterecek pek çok sebep vardır.⁽³⁾

Ancak, dayandığı temel değerlerin dejenerasyona uğraması ve aynı zamanda rakibi olan bir başka medeniyetin gidişine ayak uyduramaması neticesinde sarsılan her medeniyet gibi, Türk-İslâm medeniyeti de zamanla kuvvet ve üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ve Türkler, 19. asrın ortalarından itibaren yeni bir medeniyet değiştirme hâdisesi ile daha kar-

(1) Mehmet KAPLAN, **Oğuz Kağan Destanı**, Dergâh Yayınları, Ekim 1979, s. 26 vd.; "Türk Destanında Alp Tipi", Zeki Velidî Togan Armağanı, İst. 1955, s. 204.; Nihat Sami BANARLI, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İst. 1971, C. 1, s. 81 vd.

(2) Yılmaz ÖZTUNA, **Türkiye Tarihi**, Hayat Kitapları, İst. 1963, C. 1, s. 187.

(3) Sâmîha AYVERDİ, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, Damla Yayınevi, İst. (3 cilt, 1975 ve 1976); Mehmet KAPLAN, **Büyük Türkiye Rüyası**, İst. 1969, s. 15 ve 26; Nihat Sami BANARLI, a.g.y.

şı karşıya gelmişlerdir. 1839 Tanzimat hareketi, geniş mânâsıyla, bu yeni medeniyet değiştirme hâdisesinin ve Batı Avrupa Medeniyetine yönelişimizin başlangıcı olarak kabul edilir.

Batı ile İlk Temaslar :

Aslında Türklerin Batı ile temaslarının tarihi çok daha eskidir. Bu tarih, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleri sırasında Bizans İmparatorluğu ve Akdeniz çevresindeki diğer ticâret merkezleriyle kurdukları çeşitli münâsebetlere, hattâ Volga boylarında kurulan ilk Hun-Türk devletinin kuruluş yıllarına kadar uzatılabilir.⁽⁴⁾ Bilhassa Osmanlı Devleti'nin kurulmasından ve bu devletin hız'a gelişip büyüyerek kısa bir zaman içinde büyük bir imparatorluk hâline gelmesinden sonra, Türklerin batılı milletlerle olan münâsebetleri savaşlar başta olmak üzere çok değişik alanlarda hızlı bir gelişme gösterir ve Türkler, "**Osmanlı Asırları**"⁽⁵⁾ adı verilen uzun ve muhteşem asırlar içersinde yarattıkları kuvvetli medeniyet ve sahip oldukları üstün siyasî, iktisadî ve askerî güç sayesinde bütün Ortadoğuya ve Batılı milletlere hükmederler. Bu kuvvetli zamanlarında Türkler, bayraktarlığını yaptıkları İslâm dininin de bir gereği olarak, gerilik ve karışıklık içinde çalkalanıp duran Batıya, adalet ve nizam götürmekle meşguldürler ve Batı, Türk-İslâm medeniyetinin ileri ve kuvvetli olduğu zamanlarda ne kadar geri ve huzursuz ise, Türklerin temsil ettiği Doğu da o ölçüde ileri ve huzurludur.

Orta-Asya'dan tevârüs edilen ve İslâm imânı ile de güçlendirilen bir medeniyet geleneğinin sahibi olan Türklerin temsil ettiği Türk-İslâm medeniyeti 15. asra kadar güçlü bir varlık göstererek gelişti. Bu asırdan sonra gücü nisbeten azalır gibi olduysa da, **Fâtih Sultan Mehmed (1432-1481)** gibi ileri görüşlü bir padişahın gayretleri ona yeni bir güç ve dinamizm kazandırdı. Bu hür düşünceli büyük insan, bir yandan Osmanlı coğrafyasını Türklüğün ve müslümanlığın bir ilim ve irfan merkezi hâline koymaya çalışırken, bir yandan da bir Şark-Garb mübâdelesinin verimleri ile İslâm âlemine yeni bir hız ve taze bir hayat getirmek için çalışmıştır. Vâkıa Türk-İslâm medeniyeti gücünü isbat etmiş olgun bir medeniyetti. Fakat bir medeniyet ne kadar üstün vasıflı olursa olsun, komşu ve farklı mede-

(4) Yılmaz ÖZTUNA, a.g.y., s. 250 vd.

(5) Sâmîha AYVERDİ, a.g.y.

niyetlerle ölçülü ve hesaplı bir alışverişe baş çeviremezdi. Bu gerçeği iyi bilen Fâtih, hep karşılıklı bir alışveriş ve yardımlaşma şuur ve idrâki içinde olmuştur.⁽⁶⁾

Bir medeniyet bir cephesiyle olgun ve üstün olabilirken, bir cephesiyle de zayıf ve yardıma muhtaç durumda bulunabilirdi. Bunu tabii göreberek her medeniyetin gurura kapılmadan kendi eksikliğini tamamlaması gerekirdi. Zaten medenî unsur ve gerçekler şu veya bu milletin mahsulü değil, müşterek beşerî dehanın, müşterek bir his ve çalışmanın mahsulüdür. O itibarla, bir medeniyet zararlı çıkmamak için karşısındaki farklı medeniyeti hakîr görmemeli, ondan faydalanma yolunu seçmelidir. İnce bir ruh ve duygu karakteri taşıyan Şark medeniyetinin de, maddeci ve akliyecî Garb medeniyeti ile bir ölçü dâhilinde alışverişte bulunması şarttı. Aksi halde, maddeci Garb günden güne geliyordu. Şark da uyanmalı, gerekeni yapmalıydı. Yoksa fırsat gözleyen rakîb medeniyet, bu ince, bu içten gelişmiş his ve imân medeniyetinin üstünden geçip çiğneyerek onu büsbütün un-ufak edecekti. Avusturyalı ünlü yazar **Stefan Zweig (1881 - 1942)**'in dediği gibi, Ayasofya'nın kubbesinden düşen haçın gürültüsüyle iyiden iyiyeye uyanan Garb, buna zaten kararlıydı. Sekiz ayrı seferle tekrarlanan Haçlı Orduları mârifetiyle dünya haritasından kaldıramadığı müslüman imânını, artık akıl ve maddede verimlerinin bereketiyle sulandırmak, sonra ulaşılan teknik imkânlarla da yıkmak istiyordu. Şu halde ona bu fırsatı vermemek, dev adımlarıyla ilerleyen Garb'a aynı silahlarla karşı koymak, hatta ondan ileri gitmek lâzımdı. Fakat maalesef, liberal düşüncenin ve teknik ilerlemenin öncüsü olan Fâtih'ten sonra Garb'a aradığı bu fırsat, dozu gittikçe artan bir oranda verilmeye başlandı.⁽⁷⁾

Fâtih'ten sonra Osmanlı Devleti'nin başına geçen dirâyetli ve kuvvetli devlet adamlarının sayısı maalesef azalırken, Osmanlının kuvvetli ve muhteşem gidışı de buna paralel olarak ahcâk 17. asır başlarına kadar sürebilmiştir. Çünkü Garb, bir iç dinamizmle ileri hamleler yapar, pek çok yenilikler, keşifler ve icatlarla, gelecek asırlardaki teknik üstünlüğünün gerçek temellerini atarken,⁽⁸⁾ Şark ve bu arada Türkler, aynı basireti gösterememişler, medeniyetlerini yenileyememişler ve Batının Rönesansla ulaştığı fikrî olgunluğu, coğrafi keşiflerle elde ettiği iktisadî gelişmeyi gereği gibi takip edememişlerdir.⁽⁹⁾ Bunun sonucunda İmparatorluk, sahip olduğu maddî ve manevî değerleri de hakkıyla kullanamamış, aslında bir-

(6) Sâmiha AYVERDİ, *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Yayını, Milli Eğitim Basımevi, 1. bs., İst., 1976, s. 151 vd.; Yılmaz ÖZTUNA, C. 3 ve 4

(7) Sâmiha AYVERDİ, a.g.y., s. 152 vd.

(8) ÖZTUNA, C. 10, s. 11.

(9) Doç. Dr. Celâl TARAKÇI, *Konferanslar*, Samsun 1987, s. 126.

çok sahada var olan potansiyelini harekete geçirememiştir. Çünkü ilerleyen ve değişen Batı karşısında Fâtih gibi gerçekçi bir tavır alınamamıştır. Hemen yanbaşılarındaki bir dünyada, Batı'da olup bitenlere kapalı kalan ordu ve medrese başta olmak üzere, devletin temel kurumlarında da bir gevşeme, bir yozlaşma başgöstermiştir. Buna rağmen, 17. asrın sonlarına gelinirken Batı medeniyetinin, mihverini Türklerin teşkil ettiği Doğu medeniyetine karşı henüz tam bir üstünlük sağladığı söylenemez. Ancak Batı, üstünlüğünün bütün sebeplerini hazırlamış, bütün imkânları ele geçirmiş veya ele geçirmek üzeredir. Doğu'nun henüz farkına varamadığı birçok değerlere sahip olmuştur. Doğu, pek azametli olan mirasını yemektir. Bu miras, az zamanda tüketilecektir. 1683 tarihinde Viyana'da birleşik bir Avrupa karşısında ilk defa yenilen ve 1699 Karlofça anlaşması ile de Batının üstünlüğünü görerek geri çekilişin acısını ilk defa tadan **İmparatorluğun çöküşü, temellerinin sağlam oluşu sebebiyle yavaş yavaş olacaktır.**⁽¹⁰⁾ Fakat şu bir gerçektir ki, Karlofça'daki gerileyişten sonra Türkler, eğer tâbir yerinde ise, Batı karşısında artık pek dikış tutturamazlar. Tedrici bir şekilde de olsa, mağlûbiyetler ve geri çekilişler bu tarihten sonra birbirini izler durur.

Tanzimattan Önce :

18. asrın başlarından itibaren Batı'nın Doğu ve Doğu'nun en ileri temsilcisi olan Türkleri geçmesi, bu duruma pek alışık olmayan, Batı karşısında kendisini daima kuvvetli hissetmiş olan aydınlarımızı ve idarecilerimizi düşündürmeye başlamıştır. Üstünlüğü maalesef ele geçirmiş olan Batı karşısında ayakta kalabilmek için onun imkânlarına sahip olmaktan başka çâre kalmadığını kısa zamanda ferkeden aydınlarımız, bunun üzerine gözlerini Batı'ya çevirirler. Bir yandan devlet ve cemiyet hayatımıza yönelik birtakım ıslahatları gerçekleştirmenin yolları aranırken, bir yandan da Batı'nın imkân ve kurumları memleketimize taşınmaya başlanır. Türk insanı, lokomotifliğini elit tabakanın üstlendiği yeni bir arayışın peşine takılır, maddî ve manevî dünyasını değiştirmesi, kendisine yeni bir hedef olarak gösterilir. Esasen daha **III. Ahmet devrinden (1703 - 1730)** beri yürütülmekte olan ıslahat hareketleri vardı, fakat bunlar yarım ve dağınıktı. **III. Selim (1789 - 1807), II. Mahmut (1807 - 1839) ve Abdülmecid (1839 - 1861)** gibi yenilik taraftarı pâdişahlar zamanında hem bu yarım ve dağınık ıslahat hareketleri düzenli bir şekilde yeniden ele alındı, hem de askerî, mülkî ve sosyal alanlarda önemli teşebbüslere girişildi. Önce

(10) ÖZTUNA, a.g.y., s. 55, 178, 186.

"Nizâm-ı Cedid" adıyla Batı modelinde yeni bir ordu teşkil edilerek bu ordunun ihtiyacı olan personeli yetiştirmek üzere, yine Batıdaki örneklerine uygun Mühendîshane, Harbiye, Tıbbiye gibi okullar açıldı. Nevarin'de yakılan donanmanın yerine hızla daha modern bir donanma kuran **Sultan Mahmud**, modern savaş sanayiine ait bütün branşları Türkiye'de de kurmaya çalıştı. **13 Ocak 1830'da Petersburg büyükelçiliğinden Kapdân-ı der-yâ olarak İstanbul'a gelen damadı müşir Halil Rif'at Paşa'nın: "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmeye mecburuz!"** demesi üzerine, yenilik hareketlerine daha çok önem vermeye başladı.⁽¹¹⁾ Önce devletin idarî teşkilâtında ve sarayın iç nizamında önemli değişiklikler gerçekleştirildi. İstanbul imar edilmeye başlandı. Yeni matbaalar açıldı; yayın faaliyetleri artırıldı ve **resmî Takvîm-i Vekayi (1831)**, **yarı resmî Ceride-i Havadis (1840)** gazeteleri çıkarıldı. Memurların Fransızca öğrenmeleri teşvik edildi, tiyatro faaliyetlerine imkân hazırlandı. Batı musıkîsi, piyano, bando ve orkestra Türkiye'ye getirildi.

Böylece Batı'ya açılan kapılardan, oradan alınması gerekli olan araç-gereçle beraber Batı'nın kültürü ile onun günlük yaşayışına ve ahlâkına hâkim olan eszslar da maalesef Türk toplumuna sızmakta gecikmedi. Tanzimât'ın ilân tarihi olan 1839 yılına geldiği zaman artık Batı ile aramızda çok yoğun bir kültür alışverişi başlamış bulunuyordu. Türk aydını yeni bir imtihan dönemine girmişti. Kültüründe kopmadan, örf ve âdetlerini zedelemeyen, kısaca kendisine yabancılaşmadan Batı'nın teknik imkânlarını memleketimize taşıyıp hazmetmesi görev ve sorumluluğu ile karşı karşıya idi.

Tanzimâttan Sonra :

Bir bakıma Tanzimât, daha önce askerî ve teknik alanlarda başlayan Batılılaşmanın sosyal, siyâsî ve hukukî bir şekil almasından başka bir şey değildir. Siyâsî ve idarî bir reform niteliği taşıyan Tanzimât fermanının faydalı ve gerekli olup olmadığı, bunun o zamanki idarecilerimizin derinden duydukları bir ihtiyaçtan veya doğrudan doğruya millettten gelen bir istekten doğup doğmadığı gibi konular, dün de tartışılmıştır, bugün de tartışılmaktadır. Ancak, Tanzimât fermanının ilânında, dıştan yani Batı'dan gelen askerî ve siyâsî baskıların önemli bir rol oynadığını düşünmek her zaman mümkündür.⁽¹²⁾ Fakat her ne sebeple ilân edilmiş olursa olsun, şurası bir gerçektir ki, Türk toplumunun kapıları Tanzimât'la bir-

(11) ÖZTUNA, a.g.e., C. 11, s. 168 - 169.

(12) Doç. Dr. Orhan OKAY, "Edebiyatımızda Batılılaşma", İlim ve Sanat Dergisi, Kasım - Aralık 1986, Sayı : 10, s. 18 - 23.

likte Batı medeniyetine ardına kadar açılmıştır. Öyle ki, önceleri sadece askerî ve teknik alanlara münhasır olan Batı hayranlığı ve Batı tesiri, zamanla Türk insanının bütün hayatına nüfûz etmeye başlamıştır. Artık günlük hayata en basit ihtiyacından kılık - kıyâfete kadar her şeyde Batı örnek alınır olmuş ve toplumumuzda, **"Batılı görünmek, Batılılar gibi yaşamak"** endişesi ile gülünç durumlara düşen birtakım **"züppe"** tipler ortaya çıkmıştır. Devrin tanınmış şâir ve romancısı **Recaizâde M. Ekrem'in** **"Araba Sevdası"** romanının ünlü kahramanı **Bihruz Bey'in** şahsında işte bu tipler alay konusu edilir.

Tanzimât'tan önceki yıllarda Batı'nın yalnız ilmini ve teknik üstünlüğünü kabul edip onunla yarışmanın yollarını arayan pek çok Türk aydını bile, Tanzimât'tan sonra Batı'nın her şeyine karşı büyük bir hayranlık duymaya başlar. Evinin mobilyasını Batı'dan getirenler bile görülür. Batılılar gibi olma veya onlara hoş görünme endişesi, yer yer devletin temel kurumlarına kadar girer ve herşey büyük bir hızla değiştirilir. İlk hareketler genellikle bürokratlardan, devlet adamlarından gelir, sonra da sanat, fikir ve edebiyat adamları tarafından yaygınlaştırılır. Ne var ki, Batı'dan asıl alınması gereken ve Batı medeniyetinin özünü yapan değerlerden, ilim ve teknoloji alanlarındaki buluş ve ilerleyişlerden çok, Batılı insanın günlük yaşayışı ile ilgili moda akımlar ve bazı çok basit yenilikler peşinde koşular, ülkeye onlar aktarılır. Batı hep hayranlıkla dışından seyredilir, onun iç dünyasına, ruhuna nüfûz edilemez; çalışkan, araştırmacı, örf ve âdetlerine bağlı ve geçmişi ile övünen ve en önemlisi, Türk - İslâm medeniyetini ne pahasına olursa olsun yıkmaya azmetmiş olan Batı'nın ve Batılıların gerçek yüzü bir türlü görülüp tanınmaz. Müslüman Türk'e karşı daima haçlı ruhu ile hareket etmiş olan fırsatçı ve menfaatçi Batı, bu durum karşısında kendi kozlarını istediği gibi oynamaya başlar. Sosyal ve iktisadî bakımdan zaten hızlı bir çöküşün içine girmiş olan İmparatorluğun meselelerini, içimizdeki azınlıklar vasıtasıyla karıştırmaktan, çıkmaza sokmaktan geri durmaz. Batı'nın bizde bulunmayan teknik üstünlüğüne hayran ve ona samimi olarak talip olan Türk aydını, bu kaos, bu karışıklık içinde ve biraz da, **askerî yenilgilerin ardını bir an önce almak kaygısı ile, kaynaklarına inmeden Batı medeniyetinin sonuçlarına bağlanmak zorunda kalır. Batı'daki teknik üstünlüğün, yüzyıllardan beri gelişen kültürel üstünlüğün bir sonucu⁽¹³⁾ olduğunu belki düşünme fırsatı bile bulamaz.**

(13) Doç. Dr. Olcay ÖNERTOY, **Tanzimât Döneminde Edebiyat Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Konya 1981, (Giriş).

Elbet her şeyden önce bir zihniyet değişikliğini gerektiren medeniyet değiştirme işini, bu şekilde gerçekleştirmek mümkün olamazdı. Çünkü **medeniyet değiştirme bir kültür meselesiydi ve elbise değiştirir gibi medeniyet değiştirilemezdi.**⁽¹⁴⁾ Zaten Türk insanının da ilme, tekniğe ve bunların üretilmesi yollarını öğrenmeye ihtiyacı vardı. Yoksa onun millî kültürü, şerefli mazisi, orf ve âdetleri kendisine yetmekteydi. Kendisine yabancılaşmadan, kuru bir taklitçi durumuna düşmeden, Batı'dan ihtiyacı olan ve mutlaka alması gerekenleri alması ve onları kendi tarihî ve kültürel gerçeklerine hâle getirmeden kullanması onun için kâfi idi. Çünkü her milletin bir başka milletten almasına imkân bulunmayan kendi öz değerleri, onun millî şahsiyetini ve kimliğini yapan bir kültürü vardır. Eğer medeniyetlerarası bir alışveriş gerçekleştirilirken bu değerleri titizlikle korumak hususunda asırlar önce Fâtih'in gösterdiği basîret gösterilemez, onun sahip olduğu şuur ve idrâk içinde davranılamazsa, medeniyet peşinde koşulurken millet kaybedilebilir, toplumdaki dengeler alt-üst olabilir. Nitekim bugünkü buhranlarımızın temelinde de, Batılılaşma konusunda yapılan hataların, yanlış konulan teşhislerin ve elbet bu teşhislere göre sürdürülen neticesiz tedavilerin önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Bir kere, daha işin başında, Batı karşısındaki gerileşimizin sebeplerini, sadece ordunun yetersizliğinde, askerlerin pek iyi yetiştirilememiş olmalarında gören aydınlarımızın tutumunda tam bir isâbet yoktu. Uzun süre, yalnız orduyu islah etmek ve Batı tekniğine uygun yeni tarz bir ordu teşkil edilmekle meselenin halledileceği zannedildi; gerçekleştirilmeye çalışılan yenilik hareketlerinin gâyesini daima ordunun islahı fikri teşkil etti. Oysa, Batılılaşma, sadece batı tarzında bir ordu kurmaktan ibaret değildi. Çünkü, Batı medeniyeti yalnız kuvvetli ordu demek değildi. Batının görülen teknik üstünlüğünün arkasındaki kültür birikimi, ilim zihniyeti, yapmak, yaratmak, yaşatmak ideali farkedilemedi. Kısaca biz, **medeniyeti satın alırız zannettik, elbiseyi aldık fakat insanı göremedik bile ve hazır aldığımız bu teknik, zamanla benliğimizde derin yaralar açtı. Biz ağacı yetiştirmeden, meyvesini toplamaktan zevk aldık. Hakikat aşkını duymuş nesiller yetiştirmeden, insan hayatının değerine dair bir cümle öğretmeden, ilmin meyveleri olan, hakikatin yemişleri olan teknik vasıtaları memlekete doldurmaya devam ettik.**⁽¹⁵⁾ Elbet gerekli alt yapısı hazır olmayan bir topluma, bu kadar teknolojinin hızla taşınması, onun bünyesinde ister istemez bir sarsıntı meydana getirecekti. Öte yandan, daha 17. yüzyıldan beri teşebbüs edilen bütün iyi niyetli yenilik gayretleri karşısında

(14) Doç. Dr. Celâl TARAKÇI, a.g.e., s. 127.

(15) Nurettin TOPÇU, **Kültür ve Medeniyet**, Hareket Yayınları, İst., 1970, 1. bs. s. 15 vd.

"gavur icadı, firenk işi" diye dikilen, güya bunu İslâm adına yaptığını İleri sürenlerin tavrı, Türk aydınının, Hıristiyan Batı'nın da tahrikleriyle İslâmiyetten uzaklaşmasını sağladı. Pek çok Türk aydını, kendi taklitçi tutumunu, beceriksizliğini ve tembelliğini dikkate almadan, Batılılaşma konusundaki başarısızlıkların faturasını kolayca İslâm dinine kesiverdi. Oysa İslâmiyetle ilim her devirde at-başı birlikte yürümüştür. İslâm cahâletin karşısında, ilmin, tekniğin ve yeniliğin yanında olan bir dindir. Bu din, bütün tarihi boyunca gerçek gücüne, gerçek âlimler sayesinde ulaşmıştır. Onun her devirde görülebilen istismarcı, gerçekleri saptıran, böylece ortalığı karıştıran kimselerin elinde, olduğundan farklı görülüp gösterilmesi, onun hatası olamaz. Maalesef gerçek dinden nasibini almamış kimi insanların sergilediği olumsuz davranışların hep İslâm'a, gerçek müslümanlara mal edilmesi de toplumumuz için hayırlı olmamıştır. Gerçek din adamlarına saygı azalmış, din ilerlemeye engel oluyormuş gibi görülüp gösterilmiş, dinden ne kadar uzaklaşırsa o kadar Batı'ya yaklaşılabileceği zannedilmiştir.

Şekli ve sathî Batılılaşma eğilimleriyle kültürel değerlerin hırpalanması, millî bünyede birtakım buhranlara yol açmakta gecikmedi. Batı medeniyetini getirmeye çalışan birçok Türk aydını da, nihâyet doğu kültürüne bağlıydı, mayası onunla yoğrulmuştu ve bu kültürün asırlar içinde yarattığı Türk-İslâm medeniyetinin bir mensubuydu. Onların bu kültürün tesirinden bir çırpıda kurtulup, Batı'dan gümrüksüzce gelen her şeyi olduğu gibi hazmetmesi elbette beklenemezdi. **Yüzyıllarca süren bir düşünüş biçiminden ve ona bağlı alışkanlıklardan kurtularak yeni bir düşünüş ve yeni alışkanlıklara sahip olmanın taşıdığı büyük güçlükten**⁽¹⁶⁾ başka, devrin bu sanat, fikir ve siyâset adamlarının din ve tarih duyguları da genellikle çok kuvvetliydi. Onlar yeni medeniyeti de İslâmiyetin emrinde görmek istiyorlardı. Bu sebeple, Batılı yaşayıya özenmenin cahil ve yarı aydın çevrelerde yarattığı olumsuz tesirler, bu şuurlu ve inançlı aydınları endişeye sevketti. Onlar eserleri ve davranışlarıyla Batı ve Türk-İslâm medeniyetlerini uzlaştırmaya, makul ve mantıklı bir sentezi gerçekleştirmeye gayret ettiler. Büyük halk çoğunluğunun uzun asırlar içinde sindirip benimsediği kültürel değerleri zedelemeyen yapılması gereken de zaten bu idi. Ayrıca, Türk insanı, öteden beri hükmettiği ve hattâ hakir gördüğü Avrupa âleminin üstünlüğünü kabule henüz tam manasıyla hazır olmadığı gibi, inançlarının, örf ve âdetlerinin yozlaştırılmasından da pek hoş-

(16) Doç. Dr. Olcay ÖNERTOY, a.g.e., s. 2; Prof. Dr. Mümtaz TURHAN, Garplılışmanın Neresindeyiz? Yağmur Yayınevi, İst. 1972, 5. bs., s. 59 vd.; Nurettin TOPÇU, Yarınki Türkiye, Yağmur Yayınevi, İst. 1961, s. 195 vd.; Kültür ve Medeniyet, s. 21 vd.

lanmıyordu. Bu durum, Batılılaşma konusunda yapılan tercihlerin ve seçilen yolların farklılığı, sebebiyle aydınlarımız arasında ve yine, hızlı bir kültür değişimine hazır olmayan geniş halk kitlesi ile de aydınlar arasında bir sürtüşmenin, bir ikileşmenin ortaya çıkmasına yol açtı ki, neticede, taklitçi Batı hayranlarıyla bizi millî kimliğimizden uzaklaştırmadan Batılılaşmayı, Batı'dan yalnız bizde bulunmayan ilim ve tekniği almayı gaye edinenler arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Öyle ki, Tanzimât'ın bâriz bir vasfı olarak ortaya çıkan ve ta o zamanlar hayatın her kesiminde kendisini şiddetle hissettiren bu ikiliğin, bu dualizmin bazı izlerini, yer yer bugünkü hayatımızda da aynen görmek mümkündür.

Batı medeniyetine karşı gösterilen büyük rağbet ve hayranlık bazen çok aşırı ve lüzumsuz bir seviyeye yükselmiş, bu da zamanla, Türk toplumunun bütün millî gelenek ve değerlerinin ortadan kalkması, onun hızla göküp soysuzlaşması tehlikesine yol açmıştır. Bunun üzerine, zihniyetçe tamamıyla batılı olan ve Avrupaî Türk edebiyatının kurucuları arasında bulunan **Ziya Paşa (1825 - 1880)**'ya bile :

**Milliyeti nisyân ederek, her işimizde
Efkâr-ı firenge tabaiyyet yeni çıktı**

mısralarını yazdırtmıştır.⁽¹⁷⁾ Bu mısralar, **Terci-i Bend**'iyle kaden karşısındaki aczini ve mütevekkilâne tavrını ortaya koymuş olan Paşa'nın nasıl bir Batılılaşmadan yana olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun gibi, devrin bir başka büyük şâiri ve mücâdele adamı olan **Namık Kemâl (1840 - 1888)** de, her milletin kendi milliyetini koruyarak ilerlemesi gerektiğine inanır ve bunun kavgasını verir. Tanzimât'tan sonra gelişen Batılı Türk edebiyatının temelini atan ve bu temelde en büyük payı akıl, mantık ve kanuna ayırmış olan **İbrahim Şinâsî (1826 - 1871)** de, uzlaştırmacı bir tavır içindeydi; ve bir yazısında, "**Avrupa'nın bir-i fikri ile Asya'nın aklı pîrânesini tezyic etmek**"ten söz eder.⁽¹⁸⁾ Ne var ki, Batılılaşma konusunda böyle müsbet tavır sahibi aydınların hemen yanıbaşında, dünyada herşeyi Batı'nın maddî üstünlüğünden ibaret zanneden, Batıca bir hayat uğruna bütün millî ve kutsal değerleri fedâdan çekinmeyen aydınlar da görülmüştür. Bu

(17) Prof. Kenan AKYÜZ, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, Türkoloji Dergisi, C. 2, Sayı: 1, DTCF yayını, Ankara 1965, s. 13; Doç. Dr. Olcay ÖNERTOY, a.g.e., s. 11 - 12.

(18) Doç. Dr. Orhan OKAY, a.g.y.; Mehmet KAPLAN, **Mehmet Âkif'e Göre İlim ve Din**, Hacettepe Üniversitesi Mehmet Âkif Simpozyumu (27 - 28 Aralık 1976) tebliğleri, Hacettepe Üniversitesi yayınlarından, s. 149 vd.

ikinci kafileye dahil olan aydınların dramı, aslında kendi millî ve manevî değerlerinden koparak Batı'dan gelen tesirlere kayıtsız - şartsız teslimiyetten ileri gelir. Tanzimât'tan sonra yetişen pek çok Türk aydını, maalesef kendi milliyetini yapan değerlerle Batı arasında bir tercih yapamamanın bunalımını yaşamış, ne tam manasıyla Batılı olabilmiş, ne de kendi kendisi kalabilmiştir. Bu, Türk aydınının çıkmazlarından birini teşkil ederken, onun yüzelli seneyi aşkın bir zamandan beri Batılılaşma uğrunda şaşkına çevirdiği büyük milletimizin de bir talihsizliği olmuştur. Tanzimât'tan sonra yetişen bütün aydınlarımız, eğer asgarî müştereklerde birleşerek Batı'nın yalnız ilim ve tekniğine talip olabilseler ve bunları kendi öz benliğimizin potasında yoğurabilselerdi, Batı karşısında bugün hiç şüphesiz daha güçlü olurduk ve Batılılaşma süreci de çoktan tamamlanmış olurdu.

Rahmetli Prof. Mehmet Kaplan'ın söylediği gibi, Tanzimât'tan bugüne gelen Türk kültürü incelenirse, hemen hemen her sahada birbirine zıt iki davranış, görüş ve duyuş tarzı ile bunların arasını bulmaya ve birleştirmeye çalışan kuvvetli bir cereyan görülür: Eskiye sınıksız bağlı kalanlarla Avrupayı körükörüne taklit edenler iki zıt grubu temsil ederler. Ahmet Mithat Efendi'den başlayarak, Halide Edip ve Reşat Nuri'ye, hattâ daha genç nesle kadar Türk romanında, bu iki davranış tarzını temsil eden tipler alay ve hiciv mevzuudur. Bilhassa Hüseyin Rahmi, iki medeniyetin karşılaşmasından doğan bu iki zıt tipi eserlerinde bütün hususiyetleriyle tasvir etmiştir. İdealize edilen müsbet tiplere gelince, onlar iki medeniyetin en halis taraflarını kendilerine göre takip etmiş insanlardır. Türk edebiyatında şöhret kazanmış bütün büyük şahsiyetlerde her iki medeniyete ait çeşitli unsurların birleştiği görülür.⁽¹⁹⁾ Türk toplumunda yirminci yüzyılın başlarından itibaren şöhret kazanmış böyle müsbet tiplerin en başında, ileride de göreceğimiz gibi hiç şüphesiz Mehmet Âkif vardır.

II. Meşrûtiyet Dönemi :

Tanzimât'tan sonra, batılılaşmayı farklı anlayan gruplar arasındaki mücadele, çeşitli merhalelerden geçerek, nihâyet II. Meşrûtiyet'e gelir. II. Meşrûtiyet'in ilânından (1908) hemen sonraki yıllar, bizim tarihimizde millî değerlere dönüş bakımından çok yoğun çalışmaların yapıldığı bir dönemin başlangıcını da ifade eder. Milletçe çekilen çok büyük felâketlerden sonra Atatürk'ün önderliğinde kazanılan "Millî Mücadele", bu dönem-

(19) Mehmet KAPLAN, Nesillerin Ruhu, Hareket Yayınları, İst. 1970, 2. bs., s. 108.

de uyanan millî ruh sayesinde kazanılmıştır. II. Meşrûtiyet'in Tanzimât'tan beri kavgası yapılan rejim değişikliğini getirmesi, meclîs'in açılıp seçimlerin yapılması ve bir hürriyet ortamının doğması, Batı karşısında artık maalesef bütün kozlarını kaybetmiş olan ve hızla çöküşe doğru giden İmparatorluğu kurtarmaya yetmemiştir. Birbirini izleyen hükümet değişiklikleri, halkı bıktıran iç huzursuzluklar, azınlıkların bizi içimizden vurma teşebbüsleri, Ordularımızın Balkanlarda yenilmesi gibi çeşitli sebepler, aydınlarımızı yeni kurtuluş çâreleri aramaya yöneltti. Bütün 19. asır Avrupasını dolduran fikir akımlarının da tesiriyle, öteden beri devletin iç ve dış siyâsetine hâkim olan Osmanlılık ideolojisi yerine Türkçülük ve İslâmîlik ideolojileri gündeme getirildi. Aşırı batılılaşma taraftarı olan Garpcılar da ayrı bir grup teşkil ediyordu. Bunlar batmakta olan Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluş çâresini, kayıtsız - şartsız Batı'ya yönelişte görüyor, bu İmparatorluğun geçmişte yarattığı kültür ve medeniyeti pek hesaba katmıyorlardı; millî ve dinî endişeleri de pek yoktu. Tam bir fikir birliği içinde bulunmayan II. Meşrûtiyet nesli içinde, dönemin toplum ve fikir hayatına iki önemli grup halinde hâkim olan Türkçü ve İslâmî görüş mensupları, batılılaşma konusunda pek çok bakımdan birleşiyorlardı. II. Meşrûtiyet'ten sonra bu iki fikir akımının ardarda devlet siyâseti olarak benimsenmesi ve bu görüş sahiplerinin çok yoğun yayın faaliyetleri, ruhunu ve dimağını millî kültür değerleri ile beslemiş, Batı karşısında eziklik duymayan, kendisine güvenen şahsiyetli bir neslin yetişmesini sağlamıştır. **Birinci Cihan Harbi'nden sonra 2200 yıllık tarihinin en zavallı yıllarını yaşayan Türk milleti, "Millî Mücadele"yi işte bu nesil sayesinde kazanmıştır.**⁽²⁰⁾

Doğu ve Batı medeniyetleri arasında daha derin ve daha geniş bir terkip yapmaya çalışan II. Meşrûtiyet nesli, millî kültürün temeli olarak halk kültürünü alır ve onunla Garb'ı birleştirmek isterler.⁽²¹⁾ Türkçülük fikrinin önderi Ziya Gökalp (1876 - 1924)'in yazıları ve çalışmaları bizi kendimize döndürmüş, milliyet fikrinin uyanıp kuvvetlenmesini sağlamıştır.⁽²²⁾ Onun batılılaşmaktan anladığı da şudur : **Bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi, zırlıklar, otomobiller, uçaklar yapıp kullanabilmek demektir; muasırlaşmak, şekilce ve yaşayışça Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman bilgiler ve sanayi malzemelerini aktarmak ve satın almak için Avrupalılara muhtaç olmaz hâle geldiğimizi görürsek, o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız. Türkleşmek, İslâmlaşmak mefkûreleri arasında bir zıtlık olmadığı gibi bunlarla muasırlaşmak ihtiyacı arasında bir çatış-**

(20) ÖZTUNA, a.g.e., C. 12, s. 170 vd., 253.

(21) Nesillerin Ruhu, s. 108 - 109.

(22) Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları, Millî Eğitim Basımevi, İst. 1970.

ma da yoktur. Çağa uyma ihtiyacı bize Avrupadan yalnız ilmi ve teknik âletlerle fenlerin alınmasını emrediyor. Avrupada dinden ve milletten doğan, bundan dolayı bizde de bu kaynaklardan alınması gereken bir takım mânevî ihtiyaçlarımız vardır ki, âletler ve fenler gibi, bunların da batıdan alınması gerekmez.⁽²³⁾

Tanzimât döneminde Şinasi'nin başlattığı Doğu-Batı sentezi fikri, Ziya Gökalp tarafından böylece bir sisteme bağlanmış olur.

Batılılaşma konusunda İslâmcı düşünce mensupları da Türkçüler gibi düşünürler. Said Halim Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Babanzâde Ahmet Naim ve öteki İslâmcılara göre de, biz Avrupa'nın yalnız ilim ve tekniğini kabule mecburuz. Çünkü ilim bizim kaybettiğimiz malımızdır, onu bulduğumuz yerde elbette alırız. Fakat Avrupalıların örf ve âdetlerini, ahlâklarını, hayat ve yaşama tarzlarını kabul edemeyiz. Bu bize zarar verir. Bir milletin ilim ve tekniğini kabul etmek, onun bütün örf ve âdetlerini, ahlâkını vb. şeylerini de almamızı gerektirmez.⁽²⁴⁾ İslâm birliği (İttihad-ı İslâm) düşüncesinin en şöhretli şahsiyetlerinden birisi olan Said Halim Paşa (1863 - 1921), tarihimizin en buhranlı ve en acı bir devresinde vatan hizmeti görmenin verdiği tecrübe ile yazdığı eserlerinde (1913-1916 yıllarında, Balkan Harbinin sonu ile Birinci Dünya Harbinin ilk senesinde sadrazam olarak hükûmetin başında bulunuyordu.); aydınlara yol göstermek, dertlerimizin ve gerileyişimizin gerçek sebeplerini ortaya koymak isterken,⁽²⁵⁾ yanlış batılılaşmayı da tenkit eder. Ona göre, siyasî müesseselerde olduğu gibi, toplumsal faaliyetlerimizde de hayranlık hastalığına tutulmamız ahlâk anlayışımızı sarsmış, bizi kültür buhranına itmiştir. Osmanlı cemiyetini garplılaştırmak heves ve arzusu ile cemiyetçilerimizden bir kısmı nihilist oldu. Yapmaktan çok yıkmaya namzet hâle geldiler. Çünkü "islâh" hissi, "muhafaza" hissi ile ikizdir. Onlar Batı'yı da iyi bilmiyorlardı. Bilgileri eksik ve gelişigüzel. Bizi de iyi tanımıyorlardı. Bir milletin örf, âdet ve geleneklerini bir günde değiştirmeye kalkışmak, bu örf ve âdetlerin gelişmesine ve geleneklerin teşkkül edip yerleşmesine hükmeden içtimai temel kanunları bilmemek demektir. Batı milletlerinin gerçekten hayret veren ve örnek alınmaya değer tarafları, onların çalışma tarzı, eğitim usulü ve fedakârca vatanperverlikleri-

(23) Ziya GÖKALP, *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak*, Türk Kültür Yayınları, 1. bs., İst. 1974, s. 12.

(24) Prof. Mümtaz TURHAN, a.g.e., s. 63 vd.; Peyami SAFA, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 2. bs., İst. (tarihsiz), s. 59.; Hilmi Ziya ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İst. 1966, s. 443 vd.

(25) Said Halim Paşa, *Buhranlarımız* (Baskıya Hz. M. Ertuğrul DÜZDAĞ), İstanbul (tarihsiz), (önsöz).

dir. Eski devirlerde, aydın sınıfımızın en büyük kusuru, batı medeniyetini tanımamak, bu yüzden de ona karşı daimî bir düşmanlık beslemektir. Şimdi de, Batı hayranlarının, tam aksine kendi memleketlerini tanımadıkları görülüyor. Bunlar tanımadıkları için kendi memleketlerine yabancı kalıyorlar, fakat şî'r ü hayâl ile devamlı arzu ettikleri yabancı medeniyete karşı aşırı bir bağlılık içinde kendilerini unutup duruyorlar. İlerleyip gelişmemize engel, maarifteki geriliğimiz olmuştur. Bugünkü cehaletimizin en belirli özelliği bir sürü yanlış bilgilerden meydana gelmiş aldatıcı bir kabukla örtülü bulunması ve bu sebeple hakikî ilme benzemesidir. Bu ise cehâletlerin en zararlı şeklidir. Çünkü bu hal bizleri ciddi ve faydalı teşebbüslerden daima alıkoymakta, medeniyet dünyasının nazarında kıymetimizi düşürmekte ve bizim zamanın ilerlemesini takip etmeye istidatlı olmadığımız zannını vermektedir. Bugünkü geriliğimiz, varmak istediğimiz hedefin ne olduğunu bilmeyişimizin neticesidir. Milletçe yükselmek için Batı medeniyetinden istifade etmek lüzumunu duyduk. Bu düşünce, nasıl olduysa **"bunun için mutlaka batılılaşmamız gereklidir"** gibi yanlış bir kanaat doğurdu. İşte bütün gayretlerimizi faydasız ve güdük bırakan en esaslı yanlışımız bu olmuştur. Bu yanlış kanaatten bir de **"kurtulmak için her bakımdan Batı milletlerini taklide mahkûmuz"** fikri doğmuştur ki, bu da öteki kadar kötü ve yersizdir. En aydın içtimaî sınıfımızın Lâtin esasına dayanan bu tarzı benimseyip taklit etmesi, çok geçmeden bu sınıfa haysiyet ve vakarını kaybettirdi, ayrıca onun aleyhine bir nefret ve düşmanlık duygusunun doğmasına da yol açtı. Bu suretle memleket, ananelerinin ve medenî hayatının koruyucusu, millî ahlâk ve yaşayışının düzenleyicisi olan yüksek sınıftan mahrum kaldı.⁽²⁶⁾

Batılılaşma gayretlerimizdeki hataları ve Batılılaşmaktan maksadımızın ne olması lâzım geldiğini böylece ifade eden Said Halim Paşa'ya göre şark, gerçek hayat nizamı olan İslâm'dan uzaklaştığı için gerilemiştir. Halbuki garp ilmi müslümanlardan alarak durup dinlenmeksizin çalışmış ve ilerlemiştir. İslâmın terakkiye engel olduğunu söyleyenler büyük bir yanlış içindedirler. Zira, İslâm terakkiye asla engel değildir; aksine ilmi teşvik ve çalışmayı emreder. Fakat yanlış anlaşılması, bir yığın hurafeye boğulması yüzünden tanınmaz bir hale gelmiştir. Müslümanların gerilemesinin yegâne sebebi budur.⁽²⁷⁾

(26) Said Halim Paşa, a.g.e., s. 88, 89, 92, 99, 105, 106, 117, 204.

(27) Beşir AYVAZOĞLU, Yahya Kemâl : Eve Dönen Adam, Ankara 1985, s. 47.

Mehmet Âkif'e Gelince :

İslâmcı düşüncenin Türk edebiyatındaki en büyük temsilcisi hiç şüphesiz **Mehmet Âkif ERSOY (1873 - 1936)**'dur. Dindar bir aile muhitinde doğup dinî bir terbiye ile büyümüş olan Âkif, aynı zamanda bir yıkılış ve çöküş devrinin de şâiridir. O, cemiyetimizin II. Meşrûtiyetten sonra muhatap olduğu iç ve dış olayların içinde yaşamış, Balkanlardaki yenilgimizin ve Rumelideki topraklarımızı kaybedişimizin büyük acısını ta yüreğinde hissetmiş, İmparatorluğumuzun çöküşünü hüzünle ve çâresizlik içinde seyretmek zorunda kalmıştır. Eğitimini Baytar Mektebi (Bugünkü Veteriner Fakültesi)'nde tamamlaması müsbet ilimlere ilgi ve bağlılığını artırmış, bütün bunlar din ile birlikte onun şahsiyetini tamamlayan başlıca unsurlar olmuştur.

İmparatorluğun hızla çöküşü karşısında yeni kurtuluş çâreleri arayan II. Meşrûtiyet devri aydınlarından birisi olarak Âkif, **İttihâd-ı İslâm** (İslâm birliği düşüncesini benimsemiş, başımıza gelen bütün felâketlerin sebe-ni yanlış batılılaşma anlayışında ve gerçek İslâmdan uzaklaşmamızda gö-rerek, Batı taklitçiliğine ve din düşmanlığına karşı inançlı ve samimi bir mücâdele sürdürmüştür. Said Halim Paşa'nın yukarıda özetlediğimiz düşüncelerinden farklı bir düşüncesi bulunmayan Âkif'in, Tanzimât'tan sonra yaşadığımız Batılılaşma mâceramız içindeki yeri, kendi millî ve mane-vî değerlerimizi koruyarak Batı'nın ilim ve tekniğini memleketimize aktarmak için çalışmak şeklinde tesbit edilebilir.

Düşünce sistemlerinin temelinde millî ve mane-vî değerlere pek yer ayırmamış bulunan Garpcılarla Âkif'in tam bir fikrî mutabakatı elbet beklenemezdi. Fakat onun, Türkçü - Milliyetçi düşünce mensupları ile, gerek batılılaşma ve gerekse Türklük meseleleri konularında ve pek çok noktalarda birleştiği kesindir. Batılılaşma konusunda Türkçülerle hemen hemen aynı görüşte olan Âkif, düşüncesinin yalnız bu kanadıyla garpcılarla da birleşir ve fikirlerine asıl İslâmiyeti mihver yaptığı için de, karşımıza, üç-lü bir terkibi savunan, çok daha farklı bir sentezi gerçekleştirmek isteyen müstesna bir şahsiyet olarak çıkar. **Böylece Âkif, hem millî, hem İslâmî, hem de medenî (çağdaş) gayeleri olan bir insan, şuurlu bir aydın olarak temayüz eder.** Başlangıçta değilse bile, daha sonraki yıllarda, onun savunduğu fikirleri şu üç ana esasa dayandırdığı görülür :

- 1) İslâm inancı, İslâmiyetin temel ve orijinal esasları.
- 2) Türkün millî kültürü, Türkün yiğitliği, kahramanlığı, vatanseverliği.
- 3) Batının ilim ve tekniği, çalışkanlığı, ilim zihniyeti.

Müslüman Âkif :

Mehmet Âkif elbet müslüman bir şâirdir. Ancak onun müslümanlığı hurafelerden, yanlış değerlendirmelerden arınmış bir müslümanlıktır. O, müslümanlığı, Peygamberimiz zamanındaki öz ve saf şekliyle anlar ve ona göre hareket edilmesini ister. İslâmiyet bu şekliyle ve ilimle atbaşı birlikte yürüdüğü devirlerde müslümanlar dünya nizamının ve medeniyetinin en güzelini ve en idealini gerçekleştirmişlerdir. Ancak ne var ki, tefrika, birlik ve beraberlikten uzaklaşma İslâm'ı mahvettiği gibi, İslâm âleminin Batı karşısında çâresiz duruma düşmesine de yol açmıştır.⁽²⁸⁾ Fakat imân adamı Âkif ümitsiz değildir. Eğer müslümanlar, İslâmın emrettiği doğrultuda çalışırlarsa bu rezil durumdan kurtulur, eski üstünlüklerini tekrar elde edebilirler. Bu itibarla;

Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâmı. (s. 418)

mısraları, Âkif'in dünya görüşünü ve İslâmiyet anlayışını özetler. Bu mısraların mânâsı, çağdaş bir ilim zihniyeti ile İslâmiyetin en saf, en orjinal kıymetlerinin yeniden yoğrulması ve hayata uygulanması demektir. Modern görüşlerin ve daima ileriye bakan bir din anlayışının sahibi olan Âkif'e göre, İslâmiyet insanlık dinidir, hayat dinidir. Bu din insanı her iki dünyada da bahtiyar edecek esaslar getirmiştir. Ancak bunun için çalışmak, didinmek gerekir. Çünkü, "Dünyayı isteyen ilme sarılsın, âhireti isteyen ilme sarılsın, her ikisini birlikte isteyen ilme sarılsın", "İlim ve hikmet İslâm'ın kaybolmuş malıdır, nerde bulursa almalıdır", "Helâl kazanmak, her müslümana farzdır", "Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz." diyen bir Peygamberin dininde tembelliğin, ümitsizliğin ve uyuşukluğun yeri olamaz. Bu din ve bu Peygamber çalışmayı emreder. Âkif'in en çok kullandığı kelimelerden birisi de çalışmaktır. Bu yüzden o, kendi beceriksizliklerini, tembelliklerini din adına uydurdukları birtakım saçmalıklarla ört-bas etmek isteyenlerin düşmanıdır. Âkif'e göre Kur'an mezarlıkta okunmak için gönderilmediği gibi, İslâmiyet de bir ölümler dini değildir. Şöyle diyor Âkif :

Ölümler dini değil, sen de bilirsün ki, bu din.
Diri doğmuş, duracak dipdiri, durdukça zemin. (s. 418)

Evet ama, dinin dipdiri durması da ilme ve çalışmaya bağlıdır. Âkif, cahilin dininin de olmayacağı kanaatindedir. Dini yükseltecek olan da ilimdir, çalışmadır. Kur'anlı asrın idrâkine söyletmek ancak ilim erbabının işidir :

(28) Mehmet Âkif ERSOY, Safahat, İnkılâp Kitabevi, İst. 1963. s. 472. (Bu yazıda yer verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına aittir.)

Kuru dava ile olmaz bu, fakat ilim ister. (s. 418)

diyen Âkif, **Sefahat**'ın bir başka yerinde :

Lâkin, ne demek bizleri Allah ile iskât?

Allahtan utanmak da olur ilm ile Heyhat! (s.218)

diye haykırır. Ona göre, hastalığımızın, geriliğimizin asıl sebebi "**cehâlet**"-tir. Cehâlet "**hasm-ı hakikî**"dir; önce onun öldürülmesi gerekir. Çünkü, düşmanlarımızı bize üstün çıkaran el odur. O, "**sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbus**"tur ve ona düşmekle millet, dinini de, namusunu da kaybetmiştir :

Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,

Bir hâle getirdin ki, ne din kaldı, ne nâmus!

Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbus,

Ey hasm-ı hakikî, seni öldürmeli evvel :

Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el! (s.218)

Âkif'e göre, "Dünya uyanıkken uyumak maskaralıktır!" (s.218) ve **çalışmayanlar için cihanda yaşama hakkı yoktur** (s.349). Bizim kurtulup adam olmamız, birlik ve beraberlik içinde çalışmamıza bağlıdır. Çalışmanın hayret edilecek kadar çok faziletleri vardır :

Demek ki kurtuluruz biz bugün olursak adam.

Onun da çaresi elbirliğiyle gayrettir.

Çalışmanın o kadar feyzi var ki : hayrettir! (s. 280)

Ama bunun için önce halkı cehâletin pençesinden kurtarmak lâzımdır. Bu da ancak mekteple, eğitim - öğretimle olur. "**Hiç bilenerle bilmeyenler bir olur mu?**" sözündeki hikmete samimiyetle iman etmiş olan Âkif, eğitilip yetiştirilmiş insanlarla herşeyin kolayca yapılabileceğine, her engelin aşılabileceğine inanır :

Taammüm etmesi lâzım maarifin ancak ;

Okur yazarsa ahali, ne var yapılmayacak?

Donanma, ordu, birer ihtiyâc-ı mübrimdir,

O ihtiyâcı, fakat, öğreten "muallim"dir. (s. 280).

Bu sözler, Âkif'in, bir milletin hayatında eğitim - öğretimi, dolayısıyla mektepleri ve öğretmenleri her şeyin üstünde tuttuğunu göstermektedir. Çünkü, Âkif için bilgi en büyük kuvvettir. Memleket de, İslâm da onunla kurtulacak, yaşama hakkı onunla korunacaktır. Bu yüzden Âkif önceliği do-

nanmaya, talimli ordulara değil, maarif ordusuna verir. Hem Doğu, hem de Batıdaki gelişmeleri çok yakından takip edecek kadar uyanık ve kültürlü bir aydın olan Âkif, Almanya seyahati sırasında Alman maarifinin neler yapabildiğini hayretle görmüştür. Ona göre bugünkü Almanya'nın bânileri, Alman öğretmenleri ve Almanlar'ın maarife verdikleri büyük önemdir. Safahat'ta, Alman üstünlüğünden söz ederken, ordularını Sedâh'da Almanlar'a teslim etmek zorunda kalmış olan Fransızlar'ın ağzından şu sözleri de nakleder :

“Muallem ordusudur harbeden Prusya'nının;
Muallim ordusu, lâkin, asıl müzaffer olan!” (s. 280 - 281)

Demek ki, savaşan Alman ordularının başarısındaki asıl sırrı, onları yetiştiren öğretmenlerde aramak lâzımdır. Gerçekte zaferi kazananlar öğretmenlerdir. Bir ülkede insanlar iyi yetiştirilirse, o ülkede işler hiç aksamadan yürür, o ülkede halkla aydınlar arasında uçurumlar olmaz. Kalkınmanın da, medeniyette ileri gitmenin de en kısa yolu budur. Bu itibarla, önce maarifte güçlü olmak, şuurlu, inançlı ve kendisine güvenen aydınlar yetiştirmek lâzımdır. Almanya seyahatinde Âkif, harb yıkıntıları üzerine yeniden inşa edilen Almanya'nın doğuşunda aydınların rolüne yakından şahit olmuştur. Onun “Berlin Hâtıraları” (s. 330 vd.) adlı şiirinde ifade edildiğine göre, **Almanya'da aydınlar toplumun beynidir, lokomotifidir. Onlarla halk arasında derin uçurumlar ve engeller yoktur. Değişik görüşler, fikir ayrılıkları olsa da, umumun menfaati, milletin saadeti söz konusu olunca hepsi aynı noktada birleşmektedirler. Orada din, müşterek vicdanın en parlak kaynağıdır. Yanyana olan mekteple mâbet, Almanya'da milletin kafa ve kalbini aynı prensipler doğrultusunda besleyip aydınlatıyor.**

Nasılsa mektebiniz tıpkı öyle mâbediniz.
Ne çan sadası boğar sanatın terânesini,
Ne susturur medeniyet bu âhîret sesini. (s. 345)

Böylece heyecanlı, kültürü canlı, din hisleri yüksek, irâdesi sağlam bir millet doğuyor ve bu millet, elbet medeniyette de en ön safta yer alıyor. Âkif'e göre cahil kör, ama halkından kopmuş, öz kültürünü sindirememiş, dinden nasibini almamış aydın da sağırdır; her ikisinin de memlekete faydası olmaz. Biri kafanın, diğeri kalbin karanlığında mahbustur.⁽²⁹⁾ Bu itibarla, halk cehâletten kurtarılrken, aydınlar da halkla her konuda bütünleşe-

(29) Rıza AKDEMİR, “Mehmet Âkif ve Berlin Hatıraları”, Mehmet Âkif Araştırmaları Dergisi, Aralık 1986, Sayı : 1, s. 35 vd.

cek tarzda onun örf ve âdetlerine, inançlarına saygı hisleriyle donatılmıştır. Bu düşüncelerinin en güzel tatbikatını **Japonya'da** gören **Âkif**, "**O küçük boylu, büyük milletin**" geleneğe saygı ile modernleşme tutkusunu nasıf at-başı beraber yürüttüğünü "**tasvire zaferyâb olamam**" dedikten sonra, Japon milleti için şunları söyler :

Siz gidin, saffet-i İslâmı Japon'larda görün!
O küçük boylu, büyük milletin efradı bugün,
Müslümanlıktaki erkânı sıyânette ferid;
Müslüman denmek için eksiği ancak Tevhid.
Doğruluk, ahde vefâ, va'de sadâkat, şefkat;
Âcizin hakkını i'lâya samimî gayret;
En ufak şeyle kanaat, çoğu kudret varken;
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmıyarak,
Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak;
"Öleceksin!" denilen noktada merdâne sebât;
Yeri gelsin, gülerek, oynıyarak terk-i hayât;

.....
Daha bunlar gibi çok nâdire gördüm orada.
Âdemin en temiz ahfadına malik bir ada.

.....
Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız;
Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız. (s. 170 - 171)

Âkif'e göre, bu mısralarda Japonlar için söylenenler, gerçekte tam bir müslüman toplumun da vasıfları olmak lâzım gelir. İslâm gerçekte böyle bir hayat nizâmını öngörür; onun cevher-i aslîsinde, özünde bu vardır. Bugün böyle anlaşılıp, böyle yaşanılmaması onun değil, onu bilmeyenlerin, yanlış anlayanların kabahatidir. Özellikle "**mütefekkirlerimiz**"in din anlayışları pek yanlış. Onların, din'in ilerlemeye engel olduğunu ileri sürenleri vardır. Tam aksine, bizim geri kalışımızın ve Batı karşısındaki aczimizin sebebi, İslâm'ın temel esaslarından uzaklaşmamızdır. Âkif'i dinleyelim :

Şehamet dini, gayret dini, ancak müslümanlıktır;
Hakikî Müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır.
Cebanet, meskenet, dünyada, sığmaz rûh-ı İslâm'a
Kitabu'llah'ı işhadeyledim -gördün ya- dâvâma.

.....
O iman kuvvet izhariyle emretmişti... Lâkin, biz
"Tevekkelnâ" deyip yattık da kaldık böyle âciz.

O iman, farz-ı kat'îdir, diyor tahsili irfânın..
Nê cahil kavmiyiz biz Müslüman'lar, şimdi dünyanın!

Demek: İslâm'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;
Bu yüzdenmiş demek hüsrân-ı millî son zamanlarda.
Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâmâ,
Rücu' etsinler artık Müslüman'lar Sadr-ı İslâm'a. (s. 323)
Mütefekkirlerimiz dini de hiç anlamamış;
Rûh-i İslâm'ı telâkkileri gayet yanlış.
Sanıyorlar ki : Terakkiye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.
Bilmiyorlar ki : Ulûmun ezeli dâyesidir,
Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.
Mündemiç sîne-i sâfında bütün insanlık...
Bunu teslim eder insâfı olanlar azıcık.
Müslüman unsuru gayet mütedenni, doğru,
Şu kadar var ki, değildir bu onun mahzuru.

.....
Hâil olsaydı terâkkiye eğer dîn-i mübîn,
Devr-i mes'ûdu kudumiyle giren asr-ı güzîn,
En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhur? (s. 184 - 185)

Bu mısralardan anlıyoruz ki, Âkif'e göre İslâmiyet, cesâret, zekâ, bıkip, usanmadan çalışma dinidir; gerçek müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır. Onda korkaklık, miskinlik yoktur. Kur'ân tevekkülü, her şeyi olurluna bırakıp acz içinde yaşamayı emretmemiştir. İslâm inancı eğitim ve öğretimi, kültürü kesin bir farz olarak açıklar. Ama ne yazık ki, müslümanlar cehâlet karanlığını hâlâ yırtamamışlardır. Bizde bugün İslâm'ın ancak adı kalmış olduğu içindir ki, millî felâketlerimiz sürüp gidiyor. Kurtuluş için, Müslümanlar İslâmın ilk dönemlerine dönmeye bakmalıdırlar.

Mütefekkirlerimiz din'i iyi kavrayamamışlardır, İslâm ruhunu telâkkileri gayet yanlıştır. Onlar İslâm'ın ilerlemeye tahammül edemeyeceğini, asrın gelişimlerine uyamayacağını sanıyorlar. Mütefekkirlerimizin İslâm'ın ruhudaki cevheri bilmedikleri anlaşılıyor. Yoksa İslâm dinî bir kere bilimlerin kaynağı, yetiştiricisidir. Kendilerini mütefekkir sanan kimselerin anlayış kıtlığından İslâm'ı sorumlu tutamayız. Şayet müslümanlık terakkiye engel olsaydı, İslâm'ın ilk asırlarındaki o muhteşem kudret, o ileri zihniyet, o ülkelere hükmeden ve onları hidayet güneşinin nuru ile ışıklandırarak başarıları nasıl elde edebilirdi? İslâm medeniyetinin dillere destan tarihini bilenler, bu yüce dinin sadece beşeriyetin mutluluğunu, her iki dünyada, tekeffül ettiğini elbette bilirler. Bilimde, teknikte, kültürde, sanatta eğer

sonradan gerilemeler olmuşsa -ki olmuştur- bu İslâmiyetin değil, Müslüman ümmetine mensup insanların tembelliğinden, İslâm'ı yanlış yorumlamalarından, bir hırka bir lokmaya râzî olmalarından, ilme, tefekküre gereken önemi vermekteki ihmalllerinden kaynaklanmıştır.⁽³⁰⁾

Ancak, Mehmet Âkif ümitsiz de değildir. Eğer müslümanlar, İslâm'ın doğru ve yapıcı esaslarını hayatlarına yeniden hâkim kılar ve samimiyetle çalışırlar ise, kalkınıp yükselmemeleri için hiç bir sebep yoktur. **Şekilci, mutaassıp bir müslüman olmayan Âkif, Safahat'ta taassuba, yanlış anlaşılabilir bir İslâmiyet telâkkisine karşı en şiddetli tenkitlerde bulunmuştur. Yanlış bir tevekkül ve kader anlayışının da karşısında olan Âkif'in en önemli özelliklerinden biri, İslâmiyet ile çağdaş ilmi birleştirmek istemesidir.⁽³¹⁾ Hayatının ve sanatının en büyük ilham kaynağı din olan Âkif, Garb'ın tabii ve edebi ilimlerini öğrenmekte hiçbir vakit taassup göstermediği gibi, onları okumuş, öğrenmiş, sonra da okutmuş ve öğretmiştir.⁽³²⁾**

Vatansaver ve Milliyetçi Âkif :

Mehmet Âkif, İstiklâl Savaşı'mızdan önceki yıllarda elbet tam bir İtihâd-ı İslâmcıdır, yani İslâm birliği taraftarıdır. Bu onun aldığı dini terbiyenin, yetiştirme tarzının ve gönülden bağlı olduğu İslâm'ın birtakım yanlış anlamalara kurban edildiğini görmesinin tabii bir neticesidir. **İslâm birliği görüşünü savunurken Âkif'in gayesi, şüphe yok ki müslüman dünyasını el ele verdirmek ve tek cephe halinde görmektir. Ne ki, müslüman birliği etrafında örgüleşmiş olan bu idealin, daha doğrusu müslüman birliğinin ta kendisi olan gayesinin ana hatları arasında çok kuvvetli milli çizgiler görmek, hattâ bu çizgilerin Türklüğün ikbâl ve istiklâli adına girilmiş bir manevî cihâd olduğunu sezmek de mümkün değildir.⁽³³⁾ Çünkü Âkif, İslâm dinini eskiden olduğu gibi kurtaracak milletin, yine Türk milleti olduğunu hiçbir zaman unutmamış ve Millî Mücadele'ye bu yüzden bizzat katılmıştır. Sâde, samimî ve dini bütün bir adam olan Âkif'in, bütün İslâm âlemi üstüne bir ilâhî kanat gibi gerilmiş olan îmânı, kendi milletinin târihi kaderi söz konusu olduğu zamanlar, önüne geçilmez bir fevranla şahlanmış**

(30) Prof. Dr. Abdulkadir KARAHAN, "Mehmet Âkif ERSOY'un İslâmî Görüşü", Milli Kültür Dergisi, Sayı : 55, Aralık 1986.

(31) Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Atatürk Milliyetçiliği Açısından Mehmet Âkif Ersoy, Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif ERSOY, Marmara Üniv. Fen-Ede. Fak. Yayınları, No. 5. İstanbul, 1986, s. 1 - 10.

(32) Süleyman NAZİF, Mehmet Âkif, İstanbul 1971, s. 9, 14.

(33) Sâmîha AYVERDİ, Âbide Şahsiyetler, s. 148.

ve kükremiştir. Böylece de, memleketin en karanlık ve en meş'um devirlerinde, kütleyi, içine düştüğü yeis ve ümitsizlikten kurtarmak için doludizgin yol alan şan'atı, gerçekten de, Türk milletinin milli ve hamâsî gücünü tazelemiş ve alevlendirmiştir.⁽³⁴⁾ İslâm âleminin gözbebeği olan Türk milleti "İstiklâl Mücadelesi" verirken, Âkif, bir yandan şiirleriyle feryâd ediyor, bir taraftan gazetelere yazdığı makalelerle milleti felâketlerden ders almaya çağırıyor ve bir yandan da memleket memleket dolaşarak halkı "İstiklâl Savaşı"na hazırlıyor, moral ve cesâret veriyor, işin ehemmiyetini anlatıyordu.⁽³⁵⁾ Çünkü Âkif'in kabul ettiği İslâm birliği, Türk milletinin siyâsî ve idarî iktidarı altında gerçekleşecek bir birlik idi. O şiir, telif ve tercüme makalelerinde hep bu fikrini müdafaa etti. Balkan felâketi ve özellikle Birinci Cihan Harbi, İslâm birliği idealinin zor bir dava ve hattâ bir hayâl olduğunu ortaya koyarken, İslâm dünyasını batıya karşı savunan, bu uğurda kanını döken, Çanakkale zaferi gibi destanlar yaratan yegâne milletin Türk millîti olduğunu da göstermiştir. Bundan sonra Âkif'te İslâm birliği fikri ile Türkçülük hareketinin birleştiğini görmekteyiz. Şeyhülislâmın isyan diye ilan ettiği Millî Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan Ankara'ya yürüyerek gitmiş ve yolda uğradığı her yerde halkı millî kuvvetlerle birleşmeye çağırmıştır. Savaş yıllarında o, Türk milliyetçilerinin şairidir. 1921 yılında yazdığı İstiklâl Marşı'nda şair artık Türklükle, Türk ırkı ile iftihar etmektedir. Türk bayrağındaki hilâle :

Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?

diye seslenmektedir. İstiklâl Marşı için "O benim değil, milletimindir." diyerek Safahat'a almamasında da aynı düşünce yatmaktadır.⁽³⁶⁾

Mehmet Âkif dindar olmakla beraber hilâfetçi ve pâdişahçı değildir. Öyle olsaydı zaten İstiklâl Savaşı'na katılmazdı. Bildiğimiz gibi o bu savaş bütünü kalbiyle desteklemiştir. Türk askerinin Çanakkale'de yarattığı destanın şiirleşmiş bir âbidesi olan "Çanakkale Şehitleri" şiiri, eğer dikkatlice okunursa, Âkif'in "Âsım'ın nesli" ile Atatürk'ü kasedettiği anlaşılır. "İstiklâl Marşı"nda Âkif, İslâmiyetle ilgili kelime ve sembollerin yanında, Türklüğe de geniş yer verir. Hattâ denilebilir ki, İstiklâl Marşı'nda Türklük İslâmiyetten önce gelir.⁽³⁷⁾ Burada Âkif, Türk milletini "milletim" ve "ırkım" diyerek defalarca yüceltmıştır :

(34) Sâmiha AYVERDİ, a.g.y., s. 148 - 149.

(35) Mehmet Cemal ÇİFTÇİGÜZELİ, "Mehmet Âkif : Sırât-ı Müstakim ve Sebülür-reşâd", Mehmet Âkif Araştırmaları Dergisi, Aralık 1986, Sayı : 1, s. 28 vd.

(36) Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ, Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif ER-SOY, Marmara Üniv., Fen -Ede. Fak. Yayınları, No. 5, İst. 1986, 252 s. (önsöz)

(37) Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, a.g.y., s. 1 - 10.

Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

mısralarındaki bayrak, elbet Türkün bayrağı, millet de elbet Türk millettir. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'yu karış karış dolaşarak zaferin kazanılması ve millî devletin kurulması için çırpınan Âkif'in kurtulmasını istediği millet, elbet Müslüman Türk milletidir ve vatan da, yine onun İstiklâl Marşı'nda Cennet'e benzettiği ve herşeyini, canını, cânânını verip ve kendisinden bu dünyada ayrı kalmak istemediğini söylediği, sıkılıverse her karış toprağından şehitler fıskıracak olan Türk vatanıdır :

Kim bu cennet vatan uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fıskıracak toprağı sıksan şühedâ!
Canı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin, tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Safahat dikkatlice incelenirse görülür ki, vatan sevgisi, yiğitlik ve kahramanlık duyguları ile İslâm dinine samimiyetle bağlılık, Âkif'in şiirinin ve sanatının ana çizgilerini teşkil ederler. Sanatı, imân heyecanıyla millî duyguların birleşik mahsulü olan Âkif'in, imânıyla millî duyguları atbaşı birlikte gider. O, topladığının ve imânının dertlerini görerek onları realist ve heyecanlı sanatıyla göstermeye muvaffak olmuş bir imân adamı ve bir millî şâirdir.⁽³⁸⁾ O başka hiçbir şey yazmamış bile olsa, yalnız İstiklâl Marşı ile Çanakkale Şehitleri şiiri, bu söylediklerimizin en büyük örneği olmaya yeter de artar bile... Türk milletine ve onun azîz vatanına duyduğu sevgi ile İslâm imânını bağrında ikiz kardeş gibi barındıran şâir, yine İstiklâl Marşı'mızda :

Bu ezanlar ki şehadetleri dînin temelî
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

diye haykırır. Hiç kimse şüphe edemez ki, şâirin, "ezanların üzerinde ebediyyen inlemesini istediği yurt", Türk milletinin azîz yurdu, şehitler diyârı Anadolu'dur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmamız ve yurdumuzun düşmanlar tarafından bölge bölge paylaşılmaya başlanması üzerine, ortaya bir mandacılık meselesi atılır. Aydınlarımız, hangi milletin himâyesine girilirse bizim için daha iyi olacağını tartışmaya başlarlar. Mandacılık fikrine

(38) Sâmiha AYVERDİ, a.g.y., S. 147, 150.

şiddetle karşı çıkan Âkif, Türk milletine hürriyetsiz yaşamayı yakıştıramaz; şiirler yazarak, camilerde vaazlar vererek onu kurtuluşun şuuruna erdirmeye gayret eder.⁽³⁹⁾ Milletimizin bütün tarihinin en karanlık ve en zavallı günlerini yaşadığı 1919'lu yıllarda **Sebilü'r-reşâd**'a yazdığı bir yazısında sunları söyler : **"Türkler'in yirmi beş asırdan beri istiklâllerini muhafaza etmiş bir millet oldukları tarihen müsbet bir hakîkattir. Halbuki Avrupa'da bile mebde-i istiklâli bu kadar eski zamandan başlayan bir millet yoktur. Türk için istiklâlsiz hayat müstehildir. Tarih de gösteriyor ki Türk, istiklâlsiz yaşayamamıştır!"**⁽⁴⁰⁾.

Türk milletine bu derece inanan ve güvenen Âkif, onun İstiklâl Savaşı'nı da mutlaka kazanacağına daima inanmış, bu hususta hiç ümitsizliğe düşmeyerek kurtuluşa kadar Anadolu'da bir heyecan fırtınası hâlinde oradan oraya koşmuş, kurtuluşumuzun destanını da ölümsüz mısraları ile yine o ebedileştirmiştir. En az bin yıllık tarihî mâceramız şâhittir ki, İslâmiyet, Türk milletinin özsuyu gibidir. Bu suyun kaynaklarını kurutmak, bu milleti yok olmaya mahkûm etmek demektir. İşte Âkif, bu şuurun ve bu idrâkin adamıdır; Türkün ve İslâm'ın şâiridir. **Toprak diye adlandırdığımız vatan duygusu, Namık Kemal'den sonra Âkif'in şiirinde sanat heyecanları halinde yaşamıştır. "Asım", milliyetçiliğimizin şiirle dile gelen muhteşem romanıdır. Türkün müslümanlıktan, milliyetçiliğimizin İslâm'dan ayrılmayacağını bize öğreten Âkif olmuştur :**⁽⁴¹⁾

Batılılaşma ve Mehmet Âkif :

Bir vesile ile yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir medeniyet ne kadar üstün vasıflı olursa olsun, komşu ve farklı medeniyetlerle ölçülü ve hesaplı bir alışverişe yüz çeviremez. Çünkü bir medeniyet bir cephesiyle olgun ve üstün olabilirken, bir cephesiyle de zayıf ve yardıma muhtaç durumda bulunabilir. Her medeniyetin bu eksikliğini görmesi ve onu kısa yoldan gidermeye çalışması gerekir. Zaten medenî unsur ve gerçekler şu veya bu milletin mahsulü değil, müşterek beşerî dehanın, müşterek bir his ve çalışmanın mahsulüdür. O itibarla, bir medeniyet öbür medeniyetlerle ölçülü bir alışverişten yersiz bir gururla ne uzak durmalı, ne de onları hakîr görmelidir. Her medeniyet zararlı çıkmamak için bunu yapmak mecburiyetindedir. Aksi halde, tam ilgiyi kesmek, tam teslim olmak gibidir. An-

(39) Dr. Abdullah UÇMAN, "Mehmet Âkif'in Millî Mücadele Yıllarındaki Mev'izeleri", **Millî Kültür Dergisi**, Sayı : 56, Aralık 1986, s. 51 vd.

(40) "Manda Meselesi", **Sebilü'r-reşâd**, No: 437-438, 21 Ağustos 1335/1919, s. 175.

(41) Nurettin TOPÇU, **Mehmet Âkif**, Hareket Yayınları, İst. 1970, s. 53, 54, 55.

cak bu alışverişte ölçüyü iyi tutturmak şarttır. Meselâ Batı medeniyetini reddedip onun dışında kalmak, bizim için bir ezilmeye ve yalnızlığa sebep olabileceği gibi, milletimizin kendine has tarihî gerçeklerini, millî kültürümüzü, kısaca millî kimliğimizi inkâr ederek tamamen Batı medeniyetine teslim olmamız da bir başka yok oluşa ve yıkılışa yol açabilirdi. O yüzden, Batı medeniyetine daima açık bulunmak, oradan almamız gerekenleri mutlaka ve vakit geçirmeden almak elbet şarttı, ama bunu yaparken, kendisini bilen ve tanıyan, gücünü kendi tarihî gerçeklerinden, kendi sosyal dokusundan alan bir millet ve devlet olduğumuz gerçeğini de asla unutmamamız gerekmektedir. Batı ile münâsebetlerimize 15. yüzyılda bu şuurla yaklaşan **Fâtih'in** ve 20. yüzyılda, **"Evvelâ, millete, tarihini, asil bir millete mensup bulunduğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları olduklarını onlara öğretmeliyiz."** diyen Atatürk'ün Batı medeniyeti karşısındaki tavırları hep böyle olmuştur.⁽⁴²⁾

Mehmet Âkif de Batı ile şuurlu, hesaplı ve ölçülü bir alışverişten yanadır. Bir aşağılık ve teslimiyet duygusuna kapılmadan, taklitçi bir Batı hayranlığının kurbanı olmadan, Batı medeniyetinin bizde bulunmayan teknik üstünlüğünü ve ilmini büyük bir iştiaqla memleketimize getirmek için çırpınan Âkif'e göre, **"Ne varsa Batı'da var, hayatımız bir bütün olarak Batı'ya benzemelidir."** diyenler de, **"Şart herşeyin beşiğidir, bizim Batı'dan alacak birşeyimiz yoktur."** diyenler de yanlış yoldadır. O, **Safahat'ın** ikinci kitabı **"Süleymaniye Kürsüsü'nde"**, Batı ile Doğu'yu pek çok bakımdan mukayese ederken, sözü halkımıza ve aydınlarımıza getirerek şunları söyler :

Mütefekkir geçinenler ne diyor siz de bakın :

"Medeniyyette taâlisi umumen Şark'ın,

Yalnız bir yolu tâkibederek kaabildir;

Başka yollarda selâmet gözeten gafildir.

Bakarak hangi zeminden yürümüş Avrupa'lı,

Aynı izden sağa, yahut sola hiç sapmamalı.

Garb'ın efkârını mal etmeli Şark'ın beyni;

Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; yâni,

İçtimaî, edebî, hâsılı her mes'elede,

Garb'ı taklidedemezsek, ne desek beyhûde,

Bir de dîn kaydını kaldırmalı, zirâ, o belâ,

Bütün esbâb-ı terakkîmize engel hâlâ!"

(42) Sâmiha AYVERDİ, **Âbide Şahsiyetler**, s. 151; Mustafa ÖZBALCI, "Atatürk ve Millî Kültür", **Türk Kültürü Dergisi**, Kasım 1986, Sayı: 283; Sezai KARAKOÇ, Mehmet Âkif, **Diriliş Yay.**, İst. 1978, s. 7 - 8; Ahmet Hamdi BAŞAR, **Atatürk'le Üç Ay**, İst. 1945, s. 122.

Gelelim şimdi, ne merkezde avâmın hissi...
Şüphe yoktur ki tamâmıyla bu fikrin aksi :
Görenek neyse, onun hükmüne münkad olarak,
Garb'ın efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahy inse kabul eylememek.
Söyle dursun o teceddüt ki, dışardan gelecek
Kendi milliyetinin kendi muhitinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddütlere hattâ udvân! (s. 181 - 182)

Bu ifâdeler bize gösteriyor ki, Âkif, hemen her konuda Batı'yı körükö-rüne taklid etme taraftarı olan ve dini ilerlemeye engel gören aydınlara ne kadar karşı ise, yerli yabancı her türlü yeniliğe karşı çıkan zümrelere de o kadar karşıdır. Onun Batılılaşma karşısındaki müsbet tavrı kendisini işte bu noktada gösterir **Hayata, kâinata ve cemiyete dinin penceresinden bakan Mehmet Âkif, İslâm dininin beşerî ve ebedî kıymetleri ile çağdaş medeniyet arasında köprü kurmaya çalışan aydınlarımızın en başarılı olan-larındandır.**⁽⁴³⁾ "Ordunun Duası" adlı şiirinde yer alan :

Türk eriyiz, silsilemiz kahraman...
Müslüman'ız, Hakk'a tapan Müslüman. (s. 533)

mısrarlarından da anlaşılacağı üzere, Türklükle İslâmiyeti aynı potada yoğur-an Âkif, bu güzel ve mânâlı terkibin gücünü artırmak için onu Batının ilim ve tekniğinden de mahrum bırakmamıştır. Asrın bir ilim asrı olduğuna samimiyetle inanmış olan şâir, Batının yüksekliğinden, ileri oluşundan, onun örf ve âdetlerini, günlük yaşayışına hâkim olan esasları değil, ilmî seviyesini anlar. Ona göre, eğer biz kendi millî ve manevî dünyamızdan kopmadan bu ilmî seviyeyi yakalayabilirsek, yine dünyanın en üstün mil-leti oluruz ve hattâ Batı'yı tekrar geçebiliriz. **Din hükümleri ile müsbet ilimler arasında bir çatışma olduğu söylenemez. Bu sebeple müslümanlar hiç tereddüt etmeden (Garb'ın ilmiyi ve fennini) "tekniğini" alacaklardır. Batılılarla yarışabilmek, onların mahkûmu ve sömürgesi olmamak için bu şarttır.**⁽⁴⁴⁾ Ancak Batının ilim ve tekniğini almakla, onun kültürünü ve ah-lâkî değerlerini benimsemek aynı şey değildir. Batının bu değerlerinin tak-lidi bizi ileriye götürmeyeceği gibi, biz olmaktan da çıkarır, tam bir çökü-şe götürür. Âkif bu konuda müsbet bir tavır sergilemiş olan Japonlar'a büyük hayranlık duyar. Ona göre Japonlar hiçbir taklide düşmeden Batının ilim ve tekniğine itibar ederek yükselmişlerdir. Japonya'da olup bitenleri anlattığı bir şiirinde :

(43) Mehmet KAPLAN, Nesillerin Ruhı, s. 122.

(44) Yeni Türk Ansiklopedisi, C. 3, s. 831 vd.

Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.
Dikilip sahile binlerce basiret, im'ân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garbın eşyası, eğer kıymeti hâizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür! (s. 170 - 171)

mısralarına da yer verir. Bu mısraların mânâsı şudur : Japonlar ülkelerine Batı'nın sâdece ilim ve tekniğinin girmesine, o da bir ölçü dahilinde izin vermişler, öteki bütün maskaralıkların karşısına inançlı ve uyanık bir kararlılıkla dikilmişlerdir. Moda şeklinde gelen kötülük ve fenâlıkları gümrükte çürümeye terkederken, Garb'ın ancak bir kıymet ifâde eden eşyalarının geçmesine yol vermişlerdir. Bu tutumları sebebiyle Japonlar, Âkif'e göre, her şeyin en mükemmeline, hem millî şahsiyetlerini kaybetmeden, hem de Batı karşısında herhangi bir aşağılık duygusuna ve ezikliğe kapılmadan ulaşmayı başarmışlardır. Bir milletin kendi millî ve manevî değerleriyle asrın ilim ve tekniğini birleştirerek hârikalar yaratabileceğine işâret eden Âkif, bize de aynı yolu gösterir ve bunun için şunu yapmamızı tavsiye eder :

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını,
Veriniz hem de mesâinize son sür'atini. (s. 186)

Âkif'e göre, **Âsım** bu büyük ve önemli işi başararak memleketin geleceğini kurtaracak olan aydınların sembolüdür. Onun ideal tipi olan **Âsım**, "**marifet**" ve "**fazilet**" sahibi olarak, memleketin geleceğine sahip çıkacak, onu gerilikten, Batı karşısında ezilmekten kurtaracaktır. Âkif'e göre, **Âsım**'ın nesline düşen en önemli görev, tez elden Garb'a giderek ilmi ve fenni almaktır. O, Batı'nın müsbet ilimleriyle mücehhez, fakat îmânlı gençliğin temsilcisi olarak gördüğü **Âsım**'a şöyle seslenir :

Sade Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin!
Giden üç yüz senelik ilmi tez elden edinin!
Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi suları.
Aynı menbaları ihya için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada.
.....

Yarının ilmi nedir, halbuki? Gayet müdhîş :
"Maddenin kudret-i zerriyyesi" uğraştığı iş.

O yaman kudrete hâkim olabilsem diyerek,
Sarf edip durmada birçok kafa binlerce emek.
Ona yükseldi mi, artık değişir rûy-i zemîn;
Çünkü bir damla kömürden edecekler te'mîn,
Öyle milyonla değil, nâ-mütenâhî kudret! (s. 442 - 443)

Görülüyor ki, Âkif Batı'da gelişen ilmin ve tekniğin farkındadır ve onun hayranıdır. Âkif, aynı zamanda çok ileri görüşlü bir aydındır. Âsım'ın sonunda yer alan yukarıdaki mısralar, 1919'lu yıllarda yazılmıştır. Âkif, daha o zamanlar, Batı'nın atomla, onun deyişle söyleyelim, "maddenin kudret-i zerriyesi" ile uğraştığını sezmiş, bunu müdhiş bir ilim olarak nitelemiştir. Batı'nın bunu gerçekleştirmesiyle yeryüzünün de değişeceğini söyleyen Âkif'in bu sözlerinin bir kehânet olmadığı, bugün artık anlaşılmış bulunmaktadır.

Âkif, Batı'ya gitmesini istediği Âsım'dan, gece gündüz didinmesini, Batı ile aramızdaki üç yüz senelik mesâfeyi kapatabilmemiz için çalışmasını ve sonsuz bir pınara benzettiği Batının ilim ve tekniğinin faydalı sularını memleketimize akıtmak için arada kanal olmasını istemektedir. Böyle müsbet ve ileriye bakan bir kafanın adamı olan Âkif, yalnız ve ancak taklitçiliğe, yabancı bir kültüre teslimiyete karşıdır. Batının teknolojik üstünlüğüne karşılık, sosyal, siyâsî ve ekonomik bakımdan büyük bir çöküntü içine düşmüş bulunan İslâm dünyası, Âkif'i elbet son derece üzmekte ve tedirgin etmektedir. Ancak, İslâm dünyasının bu durumdan taklitle kurtulması mümkün değildir. Bu sebeple, Batıdan teknoloji, ilim ve sanat alınmalı, ama millî ve kültürel değerlerde kapılar onlara sıkıca kapatılmalıdır. Bu hem millet olabilmenin, millet olarak ayakta kalabilmenin bir şartıdır, hem de bizim dinimiz ilim tahsilini ve ilerlemeyi emreden bir dindir. Suçu dine yüklemeyi çalışıp didinmek lâzımdır. Memleket de, İslâmiyet de ancak böyle kurtulur. Yoksa, hiçbir yaratıcı hamle göstermeden, bir maymun gibi Batı'nın yaptığını aynen tekrarlamak ilme de hizmet değildir, yenilik de değildir; gözü bağlı bir taklitçiliktir, insana yakışmayan bir davranıştır.

Hindistan'daki müsbet gelişmeler karşısında hayranlık duyan Âkif şöyle söylenir :

Öyle, maymun gibi, taklide özenmek bilmez;
Hiss-i milliyeti sağlamdır onun, eksilmez!
Garb'ın almışsa herif, ilmini almış yalnız. (s. 171)

Almanya, Hindistan, Japonya gibi ülkelerle Şarkın durumunu mukayese eden Âkif, bu ülkelerin çok çalıştıkları, kendi millî ve dinî değerlerini titizlikle korudukları ve taklide asla yer vermedikleri için yükselebildiklerini hayretle görür ve kendisinde hâsıl olan kanaati şöyle dile getirir :

Bu uzun boylu mesai, bu uzun boylu sefer,
Bir kanaat verecekmiş bana dünyada meğer.
O kanaat de şudur : Sırr-ı terakkinizi siz,
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket.
Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını.
Veriniz hem de mesâinize son sür'atini.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi-hâtırda tutun ettiğim ihtarı demin :
Bütün edvâr-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi "mahiyet-i ruhiyye" niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhûdedir ümmid-i selâmet onsuz. (s. 186)

Bu mısraların mânâsı şudur: Bir millet ilerlemesinin sırrını başka yerlerde aramamalıdır. Eğer yükselmek istiyorsa bu sırrı kendisinde bulabilir. Sonra her noktada taklid ile hareket mümkün değildir. Garb'ın ilim ve sanatını hızlı bir mesai sarfederek almak şarttır. Çünkü, artık bunlarsız yaşanılmıyacağı gibi, ilim ve sanatın vatani, milleti de olmaz. Onlar bütün insanlığın malıdır. Ancak, ilerlemenin bütün devirleri yarılıp geçilirken, insana ve milletlere, kendi "mahiyet-i ruhiyye"leri, yani kendi kültürleri, kendi millî ve manevî değerleri kılavuzluk etmelidir. Aksi halde, ilerlemek ve kurtulmayı ummak boş bir hayâl olarak kalır.⁽⁴⁵⁾

Zaman, Âkif'in bu teşhis ve tesbitlerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. Bugün 1,5 - 2. asırdır süren gayretlerimize rağmen, Batılılaşmadığımızı hüznle görmekteyiz. Çünkü, bu zaman dilimi içinde Batının ilim ve sanatını hızlı bir mesai ile memleketimize nakletmek yerine, onun modasını, günlük yaşayışına hâkim olan esasları, ahlâkını taklit etmekle vakit geçirdik. Âkif'in ilim ve teknik yönünden Batı ile aramızda gördüğü 300 yıllık mesafeyi maalesef kapatabilmiş değiliz. Batı bugün, yine Âkif'in dediği gibi, yerleri bıraktı, göklere hükmediyor :

(45) Doç. Dr. Celâl TARAĞCI, a.g.y., s. 68.

Bakin mûcâhid olan Garb'a şimdi bir kerre :
Havaya hükmediyor, kaani olmuyor da yere. (s. 217)

Bugün Âkif'in medeniyete karşı olduğuna inanan ve buna başkalarını da inandırmaya çalışan bir zümre vardır. Bunun doğru olamayacağını, Âkif'in eserine dayanılarak yapılan yukarıdaki açıklamaların bize göstermiş olması gerekir. Evet, Âkif medeniyete, Batılılaşmaya karşı değildir. Aksine o, tam bir medeniyet timsalidir; ilim, teknik, sanat ve çalışma hayranıdır. İleri görüşlüdür, yenilik taraftarıdır, müsbet bir ilim zihniyetine sahiptir. Safahat'ı dikkatle okuyanlarla, Türk toplumunun bir - iki asırdan beri Batılılaşma adına yaşadığı olayların sebep ve neticeleri üzerinde düşünenler, onun medeniyet karşısındaki gerçek tavrını elbette görmektedirler. Eğer medeniyet, insanların huzur ve mutluluğuna imkân verecek bir gelişme ve ilerlemenin göstergesi ise, Âkif ömrü boyunca üstün bir medeniyeti savunmuştur. Onun karşı olduğu şey, medeniyet adına işlenen cinayetlerdir, medenî olduklarını söyleyenlerin canavarca, vahşice olan tutum ve davranışlarıdır. Âkif, Çanakkale'de Mehmetçiğin karşısına, yedi iklimi cihanı çıkarıp, günlerce kan kusan Avrupalı'ya düşmandır; Âkif, Türkün Anayurdunu babalarının malıymış gibi paylaşan ve kahpe Yunan'ı Ege'ye çıkararak yüzüstü ve maskara zihniyetin mensuplarına karşıdır. Bu tutumu sebebiyle Âkif'i suçlamak haksızlık olur. Eğer bugün de yaşasaydı, 21. yüzyılın başlarında hâlâ işlenmeye devam eden cinayetlere, milletleri birbirine kırdıran, dünyayı ateş ve barut fıçısı haline getiren tutum ve davranışlara, dünyanın şu veya bu köşesinde masum insanların canına kıyan saldırganlara da elbet karşı olacak, bunların müsebbiblerini lânetleyecekti. Şimdi artık medenî olduklarını söyleyenlerin sergilediği hâdisele-ri hep beraber görüyoruz ve yaşıyoruz. Bunların karşısında olmak mıdır medeniyet düşmanlığı? Bunlar, bir millete mensubiyet şuuruna sahip, merhametli, vicdanlı, adalet duygusu gelişmiş, yüreği insan sevgisi ile dolu olan herkesin karşısında tavır alacağı şeylerdir. Eğer medeniyet düşmanlığı bu ise, saldırgan Batının dün de, bugün de medeniyet adına sergilediği davranışları tasvip etmeyen herkes, hepimiz medeniyet düşmanıyız demektir.

Âkif'in medeniyet düşmanı olduğunu ileriye sürenler, **İstiklâl Marşı'**mızdaki "**Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!**" mısrasına sığınır- lar. Eğer bunlar çok cahil değillerse, bilerek kötü iş yapanlardır. Bunlar, o yıllarda İngiliz, Fransız, İtalyan hele Yunan işgâli altındaki Türk illerinin ıztırâbını bir an bile duymamış olanlardır. Hele, Yunanlıların: "**Biz Anado- lu'ya medeniyet götürüyoruz.**" diye dünya ölçüsünde yaptıkları yaygarayı ne dışarıdan, ne de içlerinden duymamışlardır. Çanakkale'de dize getire-

medikleri Türk kudretini, müttefiklerimizin mağlûp olmalarıyla yendiklerini sanan işgal kuvvetlerinin medeniyetleri kadar, Anadolu'da yapmadık zulüm bırakmayan "Yunan medeniyeti"(!) için de Mehmet Âkif, hakikatte çok nâzik bir lisan kullanmıştır.⁽⁴⁶⁾ Aslında o zamanki medenî dünya çok daha fazlasını hak etmişti. O itibarla, Âkif'in, **İstiklâl Marşı**'nda zirkettiği "**Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!**" mısraını, bu düşünceler çerçevesinde ele alıp değerlendirmek lâzımdır ve kesinlikle bilinmelidir ki, Âkif'in hücumları medeniyetin kendisine değil, sömürgeci devletlerin mazlup milletleri ezmek için kullandığı saldırganlığa yöneliktir. Onun "**maskara mahlûk**", "**tek dişi kalmış canavar**", "**kahpe, hakikat yüzsüz**" olarak nitelediği işte bu medeniyettir. O, silahlı, zulümlü emperyalizmi, vahşî davranışları yakıştıramadığı Avrupalıyı lânetler.⁽⁴⁷⁾

Sonuç :

Bütün millî meselelerimiz üzerinde sanatını bir projektör gibi gezdirmiş olan Âkif, insana daima heyecan verecek olan ebedî değerler üzerinde durmuştur. O, olgun şahsiyeti, bizim için bugün de bir değer ifade eden fikirleriyle, toplumumuzda doğu - batı çatışmasının yepyeni ve orijinal bir sentezini gerçekleştirmeye çalışmış olan, teşhis ve tesbitlerindeki isabet oranının yüksekliği her geçen gün biraz daha iyi anlaşılan "**nevî şahsına münhasır**" bir aydınımızdır. Ziya Gökalp, millet için hars ve medeniyeti şart görüyordu. Âkif de "**fazilet**" ve "**marifet**"le aynı şeyi söyler ve savunur. Batı'nın körükörüne taklit edilmesine karşıdır. Çünkü taklit milletin "**ruhî mahiyeti**"ni bozduğu için ondan hayır beklenemez. Marifet Âkif'te çağdaş ilim ve medeniyet, fazilet ise Türklüğün özbenliği, dinî, ahlâkî cevheri demektir. Her milletin özbenliği farklı olduğu için gelişmesi de ayrı biçimde, yani kendi şartlarına göre almalıdır.⁽⁴⁸⁾ İslâm dünyâ'sının maddî ve manevî kalkınması İslâm dini ve çağdaş Batı medeniyeti ile mümkündür. İslâm dini geçmişte kısa zamanda büyük bir medeniyet kurmuştur ve ilerlemeye engel değildir. Batı medeniyetinin mânevî destekleri İslâm dininde de vardır; gerçek müslüman, medenî insanın bütün mânevî ve ahlâkî muhtevasına sahiptir. Ancak İslâm dini, zamanla, ilk devirlerdeki yapıcı ve yaratıcı özelliklerini kaybetmiş, aykırı yönlere saptırıl-

(46) Nihat Sami BANARLI, "İstiklâl Marşı'nın Mânâsı II", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Yıl : 3, Sayı : 4, İstanbul 1974.

(47) Ahmet KABAKLI, Mehmet Âkif, Toker Yayını, 2. bs., İst. 1972, s. 75 vd.

(48) A.g.y., s. 70 - 71.

mıştır. Kurtuluş, İslâmın ilk devirlerdeki saf ve temiz şekline dönüşle mümkündür. Maddî kalkınma için ise, Batı medeniyetine yönelmek, ilim, fen, sanat ve ekonomi alanlarında Batı'yı örnek almak şarttır.⁽⁴⁹⁾

Batı medeniyetinin yalnız ilim ve teknikten ibaret olmadığını, bu medeniyeti yapan değerler arasında tarih, dil, kültür ile geleneklerin ve bunları titizlikle yaşatma duygusunun da yer aldığını çok iyi bildiği için bizim de aynı değerlerimize dört elle sarılmamızı ısrarla isteyen Âkif'in, iyi bir şâir olup olmadığı meselesi her zaman tartışılabilir. Fakat gerçek ve samimi bir müslüman olan, vatansever ve halkçı olan, medeniyetçi olan Âkif, Türk insanının her zaman örnek alabileceği değerli bir şahsiyettir.

(49) Prof. Kenan AKYÜZ, *Batı Te'sirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 3. bs., Ankara 1970, s. 542.

REKLÂM NEDİR? İŞLEVİ VE ETKİLERİ NELERDİR?

Öğr. Gör Hasip PEKTAŞ*

Reklâmla ilgili olması nedeniyle konuya bir fıkra anlatarak girmek istiyorum.

Adamın biri ölmüş... Öbür dünyanın kapısına gelince bakmışlar, günahlarıyla sevapları birbirine eşit. Cennete mi atsinlar Cehenneme mi? şaşır-mışlar. Sonunda kendisinin karar vermesini istemişler. Adam, olur demiş fakat önce Cenneti ve Cehennemi görmek istemiş. Götürmüşler. Cennette gördükleri tıpkı anlatılanlar gibiymiş, herşey gayet güzel, istediğin yiyecek, içecek var, istediğin gibi gezip, eğlenabiliyormuşsun. Cehennemde gördükleri anlatılanların tam tersi cennete benziyormuş. Herkes neşe içinde, eğleniyor , oynuyorlarmış. Sazlar, dümbelekler, şarkılarla göbek atıyorlarmış. Fakat biraz sıcakcaymış. Buranın eğlencesinden hoşlanan adam, Cehenneme gitmeye karar vermiş. Biraz sıcaklığına da katlanırım diye düşünmüş. Görevliler almışlar bunu bir kapıdan içeriye salmışlar. İçeriye girmesiyle feryadı basması bir olmuş. Heryer alev alev yanıyor. Ortada fokur fokur kaynayan katran kazanının içinde gırtlığına kadar katrana batmış bağıran insanlar... Adam şaşkınlıkla "Ne yaptınız, beni yanlış yere mi attınız?" diye bağırmış, önceden gördüğü yere benzemeyen bu yeri merakla sormuş. Görevlilerin cevabı; "O gördüğün yer Cehennemin reklâm bürosuydu... Öyle yapmasak kim gelir cehenneme."

Eğer genel bir tanım yaparsak : Reklâm, gazete, dergi, radyo, televizyon, afiş, tabela gibi medialar aracılığıyla çeşitli mal ve hizmetlerin geniş halk kitlelerine tanıtımıdır. Bu mal ve hizmetlerin nereden, nasıl, ne fiyatta alınacağı ve nasıl kullanılacağı hakkında tüketicieye bilgi veren, ona parasını en iyi şekilde değerlendirme yolunu gösteren bir araçtır. Aynı zamanda üreticinin, iş adamının iyi bir pazar bulmasına, sermaye ve çabasını değerlendirmesine, yeni üretim ve yatırımlara yönelmesine büyük bir destek unsurudur.

((*) Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fak. Resim - İş Eğt. Böl.

Reklâma kısaca media aracılığıyla satıştır da diyebiliriz. Bütün reklâm-larda amaç satışı artırmaktır. Fakat tek başına hiç bir reklâm satışı artır-maya yeterli değildir. Eğer diğer bütün pazarlama faaliyetleri; Mamülün planlanması, üretimi, dağıtımı, ambalajlanması, fiyatının belirlenmesi ve satışı bu amaca uygun olarak yürütülürse başarıya ulaşılır.

Tanıtım, yığınlara, tüketiciye inandırıcı, güven verici bir sesleniş ola-yıdır. Tanıtımı yapan kişinin, reklâm grafiklerinin görevi; pazara çıkarılan en yeni ürünün ya da hizmetin benzerleri arasında ilgi çekmesini, satın alma hevesi yaratmasını sağlamaktır.

Reklâm, sürekli yeniliği, sürekli arayışı gerektiren bir bilimdir, bir sanattır. Reklâmcı alışılmışın dışında düşünen, yaratan, gelişmelere öncü-lük eden kişidir. Sürekli izlemek, okumak ve öğrenmek zorundadır. Rek-lâm sanatçısı, bilmenin bir duraklama, öğrenmenin ise bir ilerleme oldu-ğunu unutmamalıdır.

Reklâmcılığın tarihine baktığımızda; ilk ve orta çağlarda çok ilkel şekilde, genellikle çığırkanlar, tellallar aracılığıyla yapıldığını görürüz. Esprî ve hitap gücü iyi olan satıcı, diğerlerinden daha fazla başarı elde ederdi. Sonraları Avrupada; esnaflar mallarının kalite kontrolunu yaptır-mak zorunda kalınca markalamaya yöneldiler. Örneğin Romalı bir sütte-nün işareti keçi, fırıncının ki ise değirmendi.

1450 yıllarında Gutenberg'in Matbaa makinesini buluşu ile reklâmcı-lıkta çığır açıldı. Bu sayede el ilanları ile daha geniş halk kitlesine ulaş-a bilme olanağı doğdu.

Türkiyede reklâm, basın reklâmı olarak 19. yüzyıl ortalarında görülü-yor. 1840 - 1864 yılları arasında yılda ortalama 50 sayı çıkarabilen Ceride-i Havadis satırı 10 kuruştan reklam almaktaydı. 3,5 kuruşa satılan ve gün-lük 150 traji olan bu gazetenin reklâm tarifesi bugünkü fiyatla kıyaslar-sak bir santim ilandan 90.000 lira aldığı ortaya çıkıyor.

İlk ciddi reklâm 1944'lerde Eli Acıman tarafından kurulan Faal Reklâm Acentasının Koç Şirketinin reklâm işleriyle geniş iş olanağı bulmasıyla oluşmuştur. Daha sonra Manajans'a dönüşen bu reklâm acentası yanında Yeni Ajans, İstanbul Reklâm Ajansı, Reklâm Moran, Ada, Cenajans, Repro, Yaratım, Fulmar, Admar, Ajantür, Radar, Rektaş, Poyraz, Anten, Melodi gibi reklâm ajansları kurulmuştur.

Reklâm filmleri olarak ilk defa Güzel Sanatlar Akademisi Profesörle-rinden Vedat Ar'ın Filmar adındaki firmasında hazırladığı esprilli çalışma-

larını görmekteyiz. 1949'da And Film, canlandırma resim çalışmalarıyla reklâm filmi hazırlamış, 1961'de renkli filmler imal edilmiş fakat banyosu yurt dışında yapıldığından çok güçlük çekilmiştir.

1964-65 yıllarında Ali Ulvi, Bedri Koraman, Ferruh Doğan, Yalçın Çetin gibi karikatür sanatçılarımızın da film reklâmcılığında emek verdikleri görülmektedir.

1950 yıllarında Radyonun, 1972'de Televizyonun reklâm almaya başlamasıyla birlikte Türkiye'de reklâmcılık hızla gelişmiştir. Önceleri tam anlamıyla bilimsel bir meslek halinde görülmeyen reklâmcılık alanında bugün Avrupa ülkelerine dahi iş yapabilir düzeye gelinmiştir. Çoğu Üniversitelerimizde ders olarak okutulur olmuştur.

Gittikçe önemi artan reklâm, ekonominin itici gücü, motoru olmuştur. Geçmiş yıllara baktığımızda reklâmcılık alanında büyük miktarlarda yatırımlar yapıldığını görürüz.

1968 yılında Amerika'da reklâma harcanan para 3,5 milyar dolardır. Aynı yıl ülkemizdeki reklâm giderleri 245 milyon TL.'dir. Bu harcamalar 1985'te 76,5 milyar TL. olmuştur. Manajans/Thompson'un yaptığı araştırmaya göre 1984'de yüzde 90, 1985'de yüzde 125 oranında artış gösteren reklâm giderleri en fazla 40 milyarlık harcamayla Televizyon reklâmlarında görülmektedir. Reklâm şirketi yöneticileri bu durumu; "İthal mallarının serbest bırakılması, yabancı tekniğin girişi ve tüketici toplumu olma-ya hızla gidiş" diye değerlendirmekteler. Cenajans genel müdürü Cem Şaşmaz; "Geçmişte şan olsun diye reklâm yapılırdı. Şimdi müşterinin ayağına gitmek zorundasınız. Ürünün tanıtımının en iyi yolu da reklâm, bu nedenle reklâm sektörü hızla gelişmekte" demektedir.

Reklâm adına yapılanlara bakılınca reklâmcılığın bu kadar gelişmesine şaşmamak gerekir. Bir hikaye vardır, reklâmcılar iyi bilirlen. Dünyaca ünlü petrol şirketi Shell'in Amerikalı yöneticileri Vatıkanda Papayla yalnız görüşmek istemişler. Dışardakiler merakla odadan gelen sesleri dinliyorlarmış. "Kabul ederseniz, bir milyar dolar veririz." Papa, "hayır, kabul edemem" diyormuş. Yöneticiler ısrarla teklif bedellerini artırıyorlarmış. 2 milyar dolar... 5 milyar dolar... 10 milyar dolar... Papa yine de, "İmkânsız, olamaz" diye diretiyormuş. Kapıda tartışmayı dinleyen kardinaller dayanamayarak odaya girip, Papa'ya "bu paraya ihtiyacımız var, niçin kabul etmiyorsunuz" dediklerinde Papa'nın cevabı; "Amerikalı dostlarımız, bütün kiliselerde okunan dualardan sonra papazlarımızın (Amin) yerine (Shell) demelerini öneriyorlar. Nasıl kabul ederim" olmuş.

Reklâm için ne çığlıklar yapılmaktadır. Ünlü Fransız Pop şarkıcısı Michel Polmareff, Olympia'da vereceği bir konser için kışının fotoğrafını çektirmiş; Paris'in bütün caddelerine, duvarlarına astırdığı afişine; "Kıçımı burada seyrediniz. Sesimi Olympia'da dinleyiniz." sözlerini yazdırmıştır. Tek amaç reklâmdır.

Amerikan eski başkanlarından Franklin Roosevelt; "Eğer hayata yeniden başlamaya imkan olsaydı, Reklamcılığı bütün diğer işlere tereddütsüz tercih ederdim." derken. Sir Winston Churchill; "İnsanların tüketim gücü reklâmıcılığın gıdasıdır. En iyi yaşama standartları için istek yaratır. İnsanlara kendileri ve aileleri için en iyi beslenme, en iyi giyinme, en iyi evlerde oturma amaçlarını aşılır." diyerek reklâmın önemini vurgulamışlardır.

Ekonomik hızı düşen, hatta sifıra inen bir toplumda dahi, reklâm işlevini değiştirip yararlı hizmetlerde bulunabilmektedir. Birçok tüketim ürünleri piyasadan kalksa, ya da tüketicinin satın alma gücü azalsa bile reklâmla daha değişik, örneğin; otomobil kullanılmasını özendirmek yerine, kitle araçlarını tercih ettirmeye yönelik, toplum açısından o an için daha geçerli, yararlı önlemler alınabilir. Trafik kurallarına ne şekilde uyulacağı, enerji tasarrufu için neler yapılabileceği, yabancı turistlere nasıl yardımcı olunacağı, bir yabancı dil öğrenmenin, bir sporla uğraşmanın yararları reklâm ajanslarının, reklâm hizmetleriyle duyurulabilir. Onlar hitap edecekleri kitlenin özelliklerini, neyi, nasıl, ne kadar sürede ileteceklerini bilirler.

İsveç'te, hükümet, trafiği soldan sağa çevirdiği yıllarda, bu değişikliğin tanıtımını, bir yarışma sonucu büyük bir reklâm ajansına vermişler. Ve belli bir gün, belli bir saatten sonra bu yeni düzene geçişte, başarılı reklâmlar sayesinde, bir tek trafik kazası olmamış, bir tek trafik suçu işlenmemiştir.

Meksika'da, vergi kaçakçılığının önlenmesi amacıyla, vatandaşın hükümete nasıl yardımcı olacağını, televizyonda, basında yoğun reklâm kampanyalarıyla önerilmiştir.

Televizyonda izlediğimiz, temizlik, sigara alışkanlığı, trafik, perakende satış fişlerinin alınması gerektiği gibi uyarıları, iyi bir reklâm ajansı üstlense sanıyorum çok daha etkili olur.

İyi bir reklâm ajansı çok sayıda birimleriyle sistemli bir planlama, araştırma ve çok yoğun bir çabayla iş yaparlar. Belirli bölümlerden oluşan bir reklâm ajansında yaratıcı grup müşterinin isteğini irdeler, bir metin hazırlar, secilen mediaya uygun bir taslak çizilir. Film yapılacaksa

story board (resimli film senaryosu) oluşturulur. Grafik bölümü basın reklâmlarını yaparken, rejisör de film için gerekli prodüksiyonu hazırlar. Bunları yaparken tüm ajans üyelerinin amacı reklâmı yapılan ürün ya da hizmeti ilgi çeker, satın alma hevesi yaratır hale getirmektir. Bu nedenle bir reklâm metninde, her kelimeyi, resimde her çizgiyi, fotoğrafta her gölgeyi reklâmın mesajını taşıması için kullanmaya çalışırlar.

Reklâmda media ile haberleşmede hangi mediaların kullanılacağına karar vermek çok önemlidir. Gazete, dergi gibi alan mediaları anlatılacak konular çoksa, Radyo, Televizyon gibi zaman mediaları bir şeyin sık sık tekrarı ve ezberletilmesi gerekiyorsa kullanılmalıdır. Hitap edilecek kitle genişse mutlaka büyük mediaların kullanılması gerekir. Bir reklâmda radyo ve televizyon süreklilik açısından en kısa ömürlü olmasına karşın, sürat yönünden en önemli mediadır. Gazete ve dergilerle yapılan reklâmlar etkisini uzun süre sonra gösterir fakat kalıcılığı fazladır.

Bu tür kitlesel haberleşme tek yönlüdür. Bir tarzda istediğiniz kumaşın özelliklerini dokunarak veya sorarak öğrenebilirsiniz ve aldığınız yanıtta göre karar verebilirsiniz. Fakat aynı konuda bir gazete ilanına baktığımızda kalitesini yoklayamadığımız gibi soru da soramayız. Media reklamında mümkün olan herşey muhatabının önüne serilmelidir. Halk kendi mizaç ve kabiliyetine, anlayışına uygun haberlerden hoşlanır. Mesajın etkenliğini artırmak için muhatabının seviyesine uygun yapılmalıdır.

Reklâmda karşılıklı etkileşimin, haberleşmenin basitleştirilmiş analizi beş soruyla yapılabilir. Kim, Ne, Kime, Ne yolla söylüyor ve etkisi nedir. Bir mesajın halka ulaştırılmasında bu sorular sorularak yola çıkılmalıdır. Bu nedenle bir reklâm planı hazırlanırken; onun fikir verir, çarpıcı, dikkat çekici, enteresan, haber verir, alma arzusu uyandırır olmasına dikkat etmek gerekir. Çarpıcı bir başlık, etkili bir resim, çok yönlü bilgi veren bir metin reklamın gücüne güç katar.

Halk iyi düzenlenmiş bir mesajı seçer, diğerlerine pek aldırmaz. Reklâmda gerçekçi olmak gerekir. İnandırıcılıktan uzak bir reklâm hiçbir zaman tutmaz. Yine meşhur bir fıkradır. "Bir sokakda üç dişçi varmış, birincisi "Türkiye'nin en iyi dişçisi" diye bir levha asmış, bunu gören ikinci dişçi durur mu, hemen "Dünyanın en iyi dişçisi" yazan bir tabela hazırlayıp kapısına asmış. Üçüncü dişçi bunlara karşı ne yapsa iyi dersiniz? Gayet mütevazî bir ifadeyle "Bu sokağın en iyi dişçisi" yazılı levhayla işi halletmiş," Tabii en çok müşteriyi üçüncü dişçi toplamış, inandırıcılığı sayesinde.

Basılı reklâmlarda resim ve kelimeler, bunların rengi, mediadaki yeri, çevresiyle ilişkisi önemlidir. Radyo ve televizyonda ise söz ve sesler, ha-

reket süresi, seslerin tonu, metin önemlidir. Eğer bir malın satın alınmasında görünüşü önemliyse, moda ve otomobil reklâmlarında olduğu gibi göze etki eden reklâm türü tercih edilmeli. Özellikler, yer, durum, sonuç gibi insanların mantıklarına hitap etmek gerektiğinde sözlü elemanlara başvurulmalıdır. Heyecan verici bir etki yaratılmak istendiğinde görüntü reklâmı tercih edilmelidir. Bu konuda resmin önemini savunan Pierre Martineau; "Resimler mükemmellik ve açıklıklarıyla hiçbir kelimenin ifade edemeyeceği anlatım gücüne sahiptir. Çok güzel bir kıızı tarif etmeyi deneyin kelimelerin resmin yanında ne kadar aciz kaldığını göreceksiniz" der.

İnsanlar resimlerde kendilerini görürler, beğendikleri ve benzemek istedikleri insanları dinler, onlara inanırlar. Bu nedenle birçok reklâm çalışmalarında film yıldızı, sporcu veya beğenilen kişilerden yararlanılır. Fransa'da "Totem" adlı bir gökdelenin daireleri bomboşken, satılmazken ve inşaatçıların iflası söz konusu iken, ressam Salvador Dali'nin "Ben de Totem'de oturuyorum" dediği bir reklâmı kısa sürede satışı gerçekleşmiştir.

Televizyonda şu sıralar sık sık Ajda Pekkan, Zeki Müren, Cüneyt Arkın, Türkan Şoray, Adile Naşit ve Halit Kıvanç gibi sanatçıları görmemiz tek nedeni reklâma hizmetlerindedir.

Reklâmcılığın amaçları halkın eğitilmesi, aradığını kolay bulmaya, kolay almaya ve fiyatını öğrenmesine yardım olmalıdır. Reklâmcılıkta muhatabınız bütün toplumdur. Yaptığınız bir hata geniş çapta yayınlanacağından herkes tarafından duyulur ve görülür.

Yaniltıcı, haksız reklâmlar karşısında tüketicinin korunması gereklidir. Batı ülkeleri bunu çeşitli yollarla sağlamışlardır. Tüketicinin korunması; devletin kanun, kararname, yönetmelik ve mahkeme kararlarıyla ele alınmış, yaniltıcı reklâm yaptıran üretici, komisyon kararıyla düzeltme reklâmı yayınlamaya zorunlu tutulmuştur. Örneğin; kilo aldırmayan bir rejim ekmeği ürettiğini yoğun bir biçimde reklâm eden kuruluş, iddiasının gerçek dışı olduğunun saptanması üzerine, günlerce, aylarca televizyonda; "Benim çıkardığım ekmeğin, düzeltiyorum, kilo aldırmayan cinsten falan değildir. Sadece dilimleri çok ince olduğu için, çok ekmeğinizi sandığınız halde, aslında az ekmeğinizi yemiş olursunuz." diye reklam yapmaya mahkum edilmiş. Tabii reklâm bu ya, doğrusu, bu kez, satışları hiç de azalmamış, aksine artmış. Ayrıca profesyonel reklâm ajansları, otokontrol yoluyla denetlenmişler, bir takım prensipler saptamışlar. Örneğin bir reklâmın yayınlanması, ajansların bünyesinde oluşmuş denetim kurullarından geçtikten sonra gerçekleşmiş.

Reklâmlara karşı korunmayı ve kontrolü, örgütlenen tüketicilerin kendileri de üstlenmişler. Üreticinin kendi çıkarlarına ters düşen bir davranışını saptadıkları anda, onun ürünlerini boykot etmeye, üreticiye karşı bir nevi grev uygulamaya geçmişler. Bu nedendir ki giderek üreticiler, ürünlerinin nitelik, ambalaj ve fiyatlarında sürekli değişikliklere, beğenilmeyeni değiştirmeye, satış sonrası bakım garantisi vermeye yönelmiş, bu gibi olumlu davranışlar içine girmek zorunda kalmışlardır.

Sosyal ve ahlâkî yönden reklâmda en önemli öge "Doğru"yu söylemesidir. Yalan ve yanlış bir şey söylememelidir. Kendi malını övmekten se, rakibininkini kötüleyen reklâmlar olumlu karşılanmamaktadır. Keza beğenilmiş ve başarı sağlamış reklâmların benzeri, kopyesi ve taklidi olarak düzenlenmiş reklamlar da kötü puan almakta, hatta aydın kişilerce alay konusu olmaktadır. Reklâmcılıkta yeni olanların sık sık başvurdukları bir yöntem de yabancı yayınlardan bazı biçim, hatıra resim aktarmalarıdır. Acemilik kişiyi taklitçiliğe itmemelidir. Kendi çabası ve yetenekleriyle eserler veren aceminin geleceği mutlaka ustalık olacaktır.

Reklâmcılık meslek olarak çok zordur. Reklâmcılık mesleğinde yeteri kadar uzman ve otorite yetişmediğinden herkes kendini biraz bu meslekten görür. Hatta bazı reklâm sahibi, ihtisasa pek inanmadığından her işte fikri olsun ister. Basın reklâmlarında sık sık başvuru beyaz boşluk bırakma ile yapılmış bir eskizi gören iş adamı, reklâm sanatçısına "Buralara da para veriyoruz, şuraya fabrikaların resmini, şuralara ödüllerimizi, şuraya da müşterilerimizin listesini koyalım." diyerek gereksiz müdahalede bulunabilmektedir.

İstanbul Reklâm Ajansının Kurucusu Dr. Süheyl Gürbaşkan; "Reklâmın, en belirgin ve önde gelen yanı yaratıcılığı gerektiren bir meslek oluşudur. Yaratıcı nitelik taşımayan bir sanat dalı olmayacağına göre, reklâm da bir meslek değil, bir sanattır. Ve reklâmın sevilecek, savunulacak yanı, yani yaratıcılığı olmasa kömürcülüğten farklı bir yanı kalmaz." demektedir.

Reklâm, bir mutluluk amacı değilse bile yine de bir mutluluk aracıdır. Çünkü reklâm, bir bakıma, insanın hayal gücüdür. İnsanlar çoğu kez hayallerini kendileri yaratırlar. Ve böylece mutlu da olabilirler.

Reklâm psikolojisi üstüne eserleri olan Robert Guérin; "Teneffüs ettiğimiz hava, oksijen, azottan ve reklâmdan meydana gelmiştir." der.

Reklâmın konusu olan ürünlerin, hizmetlerin tanıtımı, tüketicinin daha çok dikkatini çekebilmek için birbirinden değişik, bir sonraki öncekinden farklı, yeni, üstün olarak yapılmalıdır. Reklâmın seslenişi, bazen

realist ya da romantik; bazen heyecanlı ya da fantazi olabilir. Ama mut-laka, hele topluma ilk kez seslenişinde, bir yaratıcı güç" içermelidir.

Albert Camus; "Yaratıcılığın başladığı yerde, mantık durur." der. Yaratıcılık, belki insan beyninin, zekâsının, olağan dışında bir başka türlü düşünmesi, çözüm aramasıdır. Mantık, düz ve kestirme yoldan çözüme götürür, tek yönlüdür. Yaratıcılık ise, bir başka yol, bir başka çözüm olup olmadığını araştırmaktır. Yaratıcı çalışmalarda başarının tek yolu şuur altındaki mantıksız ve ucuz kavramlara nüfuz etmeye çalışmaktır.

Şarkıcı Poul Mc Carthey'in ölüm haberi, müziğinin hayranları olan gençleri yasa boğmuş. Bazıları onun arkasından ölmeyi bile düşünmüş-ler, intihara kalkışmışlar. Oysa Paul Mc Cartney ölmemiş, sadece mehe-jeri reklâm olsun diye bir şaka yapmıştır. Sonuçta reklâm hedefine ulaş-mış, adlarını dahi duymamış insanlara Beatles topluluğu tanıtılmıştır.

Reklâm, çok satıp, az kârların toplamıyla yine çok kazandırmayı amaçlayabilirse, ekonomiye yararlıdır, görevini yerine getirmiş demektir. Reklâmcı Dr. Süheyl Gürbaşkan; "Reklâmcılık, öyle, al eline kalem bir-şeyler yaz koy kağıdı önüne birşeyler çiz, geç kameranın arkasına birşey-ler çek gibi, hafife alınacak, rastgele uygulanacak bir meslek değil. Her-şeyden önce yaşadığın ülkenin insanları karşısında büyük sorumluluk iş-teyen, gerektiren bir iş, hatta bir görevdir." demektedir.

Reklâmın yanıltıcı, aldatıcı yönlerinden sakınmak gerekir. Reklâmdan asıl beklenen hizmet, marka ve mamülün tüketici zihninde yerleşmesi ve olumlu izlenimler bırakarak hatırlanmasını temin olmalıdır.

Yakın zamanda gazetelerden okumuşsunuzdur. Japonya'da, kablosuz gaz sobaları imal eden şirketin genel müdürü görevinden istifa etmiştir. Sebebi bu sobaların 16 kişinin ölümüne neden olmasıdır. Tehlikesizdir, koku yapmaz. Sloganlarıyla reklâmı yapılan bu sobaların bazılarında söm-dürüldükten sonra odanın havalandırılması gerektiği uyarısını taşıyan lev-haların bile bulunmadığı saptanmıştır. Ülkemizde de ilk önceleri arandı-ğında bulunamayan, bulanların peşin parayla sıraya girilip alındığı bu so-balardan bugün taksitle dahi müşteri bulamadığı sözedilmektedir.

Bunun yanında ambalajlı tüketim ürünlerinin ambalajları ambalaj standartlarına uymadığından tüketici zarar görmektedir. Üzerinde son kul-lanma tarihini, brüt ve net ağırlığını, fiyatını taşımayan ambalajlı ürünle-re güvenmek yanlıştır. Ayrıca TSE damgası olmayan ürünlerin bazıları Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının iznini de almamış oluyor. Tüketici-nin korunması açısından reklâmı yapılan ürünlerin bu özellikleri taşıyıp taşımadığı sürekli kontrol edilmelidir.

Ambalajın, çok kuvvetli bir satış aleti olduğu da bir gerçektir. Özellikle self-servis mağazalarında tüketicinin dikkatini çekmesi ve satışa teşvik etmesi yönünden büyük önem taşır. Ürünü koruması yanında, o ürün hakkında geniş bilgi de verir. Görsel nesne olduğu için güzel, çekici ve etkileyici olması gerekir. Bu nedenle kozmetik gibi mamüllerde ambalaj bazen kendisinden daha pahalıya bile malolmaktadır.

Ambalajın, satışa % 15-20 etkisinin olduğunu bilen üreticiler bu durumu iyi değerlendirmekteler, aksini yapanlar ise ulusal ekonomiye zarar vermektedirler. Bugün hiçbir markette ısrarla Sera Deterjanının arandığına rastlamadım. Fakat çoğu ev kadınının Pril, Vim gibi sürekli reklâmı yapılan, ambalajı güzel temizlik malzemesi kullandığını tahmin ediyorum. Oysa; sabun, deterjan, margarin, meşrubat, bisküvi, makarna, konserve gibi mamüller iyi bir ambalajlama ile birlikte reklâmın sürekli itici gücünden yararlanmak zorundadırlar.

İnsanların satın alma hareketinin sebepleri kısmen renk, şekil, ambalaj, v.b. özelliklere bağlı olduğu bir gerçektir. Ve alma olayı, içimizdeki birtakım isteklerin, ihtiyaçların, alışkanlıkların çarpışması sonucu olur. Öncelikle açlık, susuzluk gibi hisler alma hareketimizi etkiler. Ağrı, hastalık, endişe, korku gibi kaçınma hisleri, giyim, konfor, çocuk gibi sürekli istekler alma hareketimizi etkileyen diğer etkenlerdir.

İnsanların bir reklam mesajından etkilenmeleri, sosyo-psikolojik yapılarına da bağlıdır. Her ayın sonunu zor getiren bir aileye, bir yazlık evin, lüks otomobilin, deniz motorunun rekâmının ne etkisi olabilir ki?

İhtiyaç ve istek arasında bir kıyaslama yapıldığında görülür ki; ihtiyaç maddeleri daha kolay satılır, istek karşılayan mallar ise mutlaka reklâmın desteğine muhtaçtır. Tüketiciyi ihtiyacı olmayan bir mamule istekli, arzulu hale getirebilmek, onu ikna edebilmek için reklâmın önemine inanmak gerekiyor.

Reklâm, ekonomik dünyada olup bitenden toplumu haberdar da eder. Ona bilgi verir, yol gösterir. Biran reklâmın yokluğunu düşünelim, tüketici seçme kararsızlığına düşecektir. Reklâm, tüketiciyi yaşamın gereklerinden de haberdar eder, bilgi verir, önerileriyle onu aydınlatır. Kararsızlığının çözümünde yardımcı olur.

Anketler alışveriş öncesi en büyük kararsızlığı, evlenmeye hazırlanan çiftlerin geçirdiğini gösteriyor. Mutfak eşyasından mobilyaya kadar çok çeşitli ihtiyaçları olan yeni evlilere etki edecek reklâmlar sık sık yapılmaktadır.

İlk bakışta reklâmın, malları pahalılandırıldığı, reklâm harcamalarının tüketicinin sırtına yüklendiği gibi görülmesine karşın, reklâmın seri üretimi artırdığı, imalat fazla olunca da harcamanın birim başına düştüğü yadsınamaz.

Televizyon, gazete, kitap gibi kitle iletişim araçları ya da sinemalarda yabancı kökenli bir hayli çizgi karakterle karşılaşılıyor. Süpermen, E.T., Snoppy, Candy, Değerli, Ret Kit, Temel Reis, Micky Mouse gibi kahramanlar havlumuzdan, giysilerimize, çocuk oyuncaklarımıza, süs eşyalarımıza kadar çok çeşitli eşyalarla yaşamımıza girmiştir. Oysa; Micky Mouse, toplumumuzda hiç de sevilmeyen bir hayvan olan fare, değerli mızır bir köpek, Süpermen, uzaydan gelen, doğa üstü yeteneklere sahip bir iyilik sembolü başka bir şey değildir. Büyük, küçük herkesin tutkuyla izlediği bu yabancı kahramanları tanıyor muyuz, ne amaçla yaratıldıklarını biliyor muyuz?

İşin içine ticaret, kâr, reklâm unsurları girince fazla düşünmeye gerek yok... Özellikle güçlü ülkelerin tüccarları, yaratılan kahraman bir kez tuttu mu peşinden peş peşe filmlerini, çizgi filmlerini piyasaya sürüyorlar.

Dünya üzerinde milyonlarca insan tarafından izlenip, sevilen, giysilerimizden, konuşma dilimize kadar giren bu kahramanlara neden bizim kahramanlarımız da katılmıyorlar? Neden Nasrettin Hoca'mız, Keloğlan'ımız, Karagöz'ümüz, Hacivat'ımız da diğer ülke insanların dillerinde doluşmıyor?

KAYNAKÇA :

-
- Gürbaşkan, Süheyl., **Bir Reklamcı arıyor.** İstanbul Reklam Yayınları İst. 1980
Grafik Sanatı Dergisi. Sayı: 1, 2, 3, 4, 5 İstanbul 1985
Gösteri Sanat Dergisi Haziran 1983 sayısı
Sanat Olayı Dergisi Mart 1981 sayısı
Somut Sanat ve Kültür Dergisi 3. Haziran 1983 sayısı
Ünsal, Yüksel., **Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki Yeri.** Tivi Reklam Yayınları.
İstanbul 1984 (İkinci Baskı)

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN BALKAN ÜLKELERİ İLE MÜNASEBETLERİ (1919 - 1939)

Öğr. Gör. Yusuf SARINAY*

GİRİŞ

Balkanlar'ın siyasî tarih açısından en önemli özelliği Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki menfaat çatışmasına sürekli sahne olmasıdır. Nitekim Fransız İhtilâlinde sonra hızla yayılan milliyetçilik hareketleri Avrupa dengesine yepyeni biçim vermekle kalmayıp, Balkanlar'daki millî duyguları da kamçulamış ve 1870'lerden sonra Balkanlar Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri olmuştur. Bu sebeple Balkan devletleri arasındaki münasebetler, 1870'li yıllardan itibaren Avrupa'nın büyük devletlerinin birbirleriyle rekâbet içinde ve kendi menfaatleri doğrultusunda takip ettikleri politikaların etkisiyle şekillenmiştir. Bu sebeple gerek Balkan devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerde, gerekse Türkiye ile olan ilişkilerinde büyük devlet faktörü hesaba katılması gereken önemli bir unsurdur.

Balkanlar'ın çok milliyetli bir yapıya sahip olması kendi aralarında birliğin kurulmasını önlediği gibi, bölgenin stratejik önemi de Avrupa'lı büyük devletlerin bölge üzerindeki mücadelesini hızlandırmıştır. Rusya sıcağın denizlere inme idealini gerçekleştirmek için bölge üzerinde faaliyetini yoğunlaştırmıştır. Bu faaliyetleri özellikle Boğazlar'a hakim olmak ve Balkan toplumları üzerinde nüfuz kurmak şeklinde gelişmiştir. Bu durum Balkanları yayılma alanı olarak seçen Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'yı çatışma durumuna sokmuştur. Diğer taraftan özellikle sömürge yollarının güvenliği açısından Balkanlar ve Boğazlar'la ilgilenen İngiltere bölgeye güçlü bir devletin yerleşmesini önlemek amacıyla önce Rusya sonra da Avusturya - Macaristan ve Almanya ile çatışmıştır. Bu ça-

(*) Hecettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

lışmalar sonucu 1908 - 1909 Bosna Hersek buhranı ve 1912 - 1913 Balkan Savaşları ve sonunda I. Dünya Savaşını başlatan kıvılcım bu bölgede çıkmıştır. Dolayısı ile Balkanlar, XIX. yüzyılın başlarından zamanımıza gelinceye kadar klsik deyimile Avrupa'nın "barut fıçısı" olmuştur. Bu özellikten dolayı Balkanlar, gerek büyük devletlerin müdahaleleri gerekse coğrafi, etnik ve dinî sebeblerle Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemleri hariç, daima parçalanmış bir Şekilde kalmıştır. Büyük devletlerin menfaat çatışmalarının bölgede yoğunlaşması Balkanlarda kurulan devletler arasındaki ilişkileri de karmakarışık bir duruma sokmuştur. Bu durum Balkan devletleri arasındaki çatışmayı devamlı Őiddetlendirmiřtir. Sonuçta kendi aralarında bir birliğe varamayan Balkan devletleri Avrupa'lı gçlerin peşinde her iki Dünya Savaşına da girmişler ve daima zararlı çıkmışlardır.

Balkanlar'ın bu özelliklerini gözönüne aldığımızda, Türkiye'nin Balkan devletleri ile ilişkilerini inceleyeceğimiz bu kısa çalışmamızda ağırlıklı olarak üzerinde duracağımız Balkan Paktı'nın bölge devletleri için önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü bu Pakt eksiklerine rağmen, tarihte ilk defa Balkanlar'da bir dayanışma ve işbirliğinin yolunu aması bakımından önemlidir. Bölge'de ısrarla barış isteyen Türkiye'nin önderliğinde kurulan bu Paktın iki savaş arası dönemde bölgedeki revizyonist hareketleri önlemede ve barışı korumadaki rolü büyüktür. Bu Pakt'ın, bölgeye büyük devletlerin müdahalesini önlemek amacı güden Türkiye'nin dış politikasında da önemli bir yeri vardır.

I. BÖLÜM : A — I. Dünya Savaşı'nın Sonunda Balkanlar ve Türkiye'nin Durumu :

I. Dünya Savaşı sonunda toplanan Paris Barış Konferansında hazırlanan Versay ve diğerk barış antlaşmaları mağlup devletlere zorla imzalatılmıştır(1). Avrupa'da barış antlaşmalarının getirdiği "statu qua"yu korumak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti'nin yanısıra, 1925 Locarno Antlaşmaları ve Silahsızlanma konferansları ile bu "statu qua" 1930'lara korunmaya çalışılmıştır.

(1) Savaş sonunda galip devletler Almanya ile Versay, Avusturya ile Saint Germain, Bulgaristan ile Neuilly, Macaristan ile Trianon Antlaşmalarını imzalamışlardı: Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara, 1984, s. 288-290; Fahir Armağlı, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 - 1980*, 2. B, Ankara, 1984, s. 146 - 148; Rifkı Salim Burçak, *Siyasi Tarih Ders Notları*, Ankara, 1978, s. 156 - 159.

I. Dünya Savaşından sonra Balkanlar'da parçalanmış Avusturya - Macaristan'ın bir kısım toprakları ile bağımsız Sırbistan ve Karadağ toprakları üzerinde Yugoslavya kuruldu. Çok milliyetli ve çok dinli bir yapıya sahip olan bu devlet Batı'da İtalyan Makedonya'da ise Bulgar tehdidi altındadır⁽²⁾.

Romanya ise savaştan en kârlı çıkan Balkan devleti olmuştur. Avusturya - Macaristan'dan Transivanya'yı, Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı ve Rusya'dan Baserabya'yı alarak Balkanlar'ın en büyük devleti haline gelmiştir⁽³⁾.

Bulgaristan ise 1919 Neuilly Antlaşması ile Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Gümilcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a ve Makedonya'da da bir kısım toprakları Yugoslavya'ya terketmiştir. Böylece Bulgaristan Ege Denizine çıkışı kalmayan küçük bir devlet haline gelmiştir⁽⁴⁾. Bu sebeble Almanya ve Macaristan gibi "statu qua"ya karşı çıkmış ve Balkanlar'da revizyonist politikanın temsilcisi olmuştur.

Arnavutluk 1913'te bağımsızlığını kazanmasına rağmen, sınırları ancak 1925 yılında çizilebilmiştir. Zayıf ve küçük bir ülke olan bu devlet zamanla İtalyan nüfuzu altına düşmüştür⁽⁵⁾.

Yunanistan ise Bulgaristan'dan aldığı topraklarla yetinmeyip, büyük devletler arası kombinezonlardan yararlanarak "Megali İdea"yı gerçekleştirmek amacıyla 1919'da Anadolu macerasına atılmıştır.

Savaş sonunda Balkanlar'da barış ve güven ortamı sağlanamamıştır. Çünkü bir taraftan bu ülkelerin iç huzursuzlukları ve ekonomik durumlarının bozukluğu, diğer taraftan revizyonist bir politika takip eden Bulgaristan ile anti - revizyonist diğer Balkan devletleri arasındaki çatışmalar bu huzursuzluğu artırmıştır. Bu huzursuzluk büyük devletlerin bölgeye müdahale etmeye devam etmesi sebebiyle daha da artmıştır.

Savaş sonunda Türkiye'nin durumu bu ülkelere göre çok farklıdır. Çünkü Türkiye, savaş sonunda İtilâf devletlerinin imzalattıkları Sevr Antlaşmasını kabul etmeyerek başlattığı Millî Mücadele hareketini başarıyla sonuçlandırmıştır. Sonunda galip devletlerle eşit şartlarda Lozan Barış Antlaşmasını imzalamıştır. Bu özelliği ile Türkiye Avrupa ve Balkanlar'da tek istisnai devlet durumundadır.

(2) Armaoğlu, a.g.e., s. 182 - 183.

(3) Armaoğlu, a.g.e., s. 184 - 185.

(4) Bulgaristan'ın imzaladığı antlaşma için bkz. Sander, a.g.e., s. 290; Armaoğlu, a.g.e., s. 148.

(5) Armaoğlu, a.g.e., s. 174

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi⁽⁶⁾, bir ateşkes antlaşmasından ziyade işgal ve paylaşma belgesi niteliğindedir. Nitekim İtilâf Devletleri mütarekeyi takip eden günlerde Türkiye'yi işgale ve parçalamaya başlamışlardır. İtilâf Devletlerinin bu hareketi Türk Milleti'nde tepki uyandırmakla beraber, en büyük tepki eski tabii bir milletin yani Yunanlılar'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmasıyla başlamıştır.

Paris Barış Konferansına galip devletler safında katılan Yunanistan'ın Başbakanı Venizelos, Konferansta Anadolu üzerindeki isteklerini İngiltere'ye kabul ettirmiştir⁽⁷⁾. Türkiye'ye barışı kabul ettirmek için askerî kuvvet kullanamayacağını anlayan İngiltere'nin desteği ile Yunanistan 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmıştır.

Paris Barış Konferansında Boğazlar'ın durumu ve Anadolu'da kurulacak manda rejimleri⁽⁸⁾ üzerinde fikir birliği sağlanamaması sonucu Sevres Antlaşmasının (10 Ağustos 1920) geç imzalanmasına sebep olmuştur. Bu durum Anadolu'da Millî Mücadele hareketinin teşkilâtlanarak güçlenmesi açısından son derece gerekli olan zamanı sağladığı için Türkiye açısından önemli bir avantaj olmuştur.

Anadolu'da Millî Mücadele hareketi III. Ordu Müfettişi sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla başlar. Bölgede asayiş sağlamak amacıyla görevlendirilen Mustafa Kemal, bu görevinin yerine millî bir direniş teşkilâtının temellerini atmaya koyulmuştur. Önce gerekli sivil ve askerî teşkilâtı kurmakla işe başlamıştır. Amasya Tamimi,

(6) Mondros Mütarekesi için bkz. Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948, s. 69 - 73; Selahattin Tansel **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, Ankara, 1977, s. 20 - 31; G. Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev : Cemal Köprülü, Ankara, 1971, s. 27 - 35.

(7) Bu sırada Yunanistan büyük bir iç bunalımdaydı. Ülkenin içinde bulunduğu bu bunalımın "millî meseleler" halledilince kendiliğinden ortadan kalkacağına inanan Venizelos'a göre bu kötü durumu çözmek için mutlaka millî bir zafer kazanmak gerekirdi. İşte bu amaca ulaşmak için milletlerarası konferanslara katılarak propaganda faaliyetlerine girişmişti. Sonuçta Pariste bu amacına ulaşmıştı. Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Çev. : Hakkı Devrim İstanbul, 1974, s. 25 - 28.

(8) Konferansta Türkiye'de kurulacak manda rejimleri ve Boğazlar'ın durumu hakkındaki tartışmalar için bkz. Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919 - 1920**, Giresun, 1972, s. 1 - 24.

Erzurum ve Sivas Kongreleriyle⁽⁹⁾ mahallî teşkilâtlar birleştirilirken, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketinin amaçları ve ilkeleri de tesbit edilmiştir. Daha sonra Misak-ı Millî olarak berraklaşan bu amaç ve ilkeler Millî Mücadelenin iç ve dış gayelerini ortaya koymakta idi. Misak-ı Millî'de tesbit edilen amaçlar sadece Millî Mücadele yıllarında değil daha sonraki devrede de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir.

Misak-ı Millî'nin kabulünden sonra 16 Mart 1920'de İstanbul İtilâf devletlerince resmen işgal edilmiştir. Bu durum Anadolu'da 23 Nisan 1920'de yeni bir hükümetin kurulmasına yol açmıştır. Böylece B. M. Meclisi'nin açılmasıyla meşru bir temele oturan Anadolu hareketi daha da güçlenmiştir.

Mustafa Kemal mücadelesini yürütürken bir taraftan İtilâf devletleri arasındaki görüş ayrılıklarından faydalandığı gibi, diğer taraftan Batı dünyasına karşı Sovyet faktörünü de iyi değerlendirerek Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Anadolu'da bu şekilde güçlenen millî hareket önce Doğu Cephesinde sonra Batı Cephesinde kazandığı savaşlardan sonra 9 Eylül 1922'de Yunanlılar'ın İzmir'de denize dökülmesiyle mücadelenin askerî safhasını başarıyla sonuçlandırmıştır.

Anadolu'da kazanılan askerî başarılar üzerine İtilâf Devletleri Ateşkes yapmaya razı olmuşlar ve sonunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır⁽¹⁰⁾. Anadolu'da Megola İdea'yı gerçekleştirmek amacıyla İtilâf devletlerinin "piyonluğu"nu kabul eden Yunanistan, bu hayallerini gerçekleştiremeyince büyük bir iç bunalıma düşmüştür.

B — Lozan Barış Antlaşmasından Sonra Türkiye'nin Balkan Ülkeleri İle Münasebetleri :

Anadolu'da askerî zaferin kazanılmasından sonra yapılan Lozan Konferansı sadece Türk-Yunan meselelerini değil, belki bundan çok daha önemli ve zor olmak üzere İtilâf Devletleri ile Türkiye arasındaki mesele-

(9) Amasya Tamimi için bkz. M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, 13. B, İstanbul, 1973, s. 30 - 31; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, C. I, İstanbul, 1953, s. 73 - 74. Erzurum ve Sivas Kongreleri için bkz. *Nutuk*, C. I, s. 64 - 67; 86 - 120; Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Mahmud Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968, Aynı yazarın, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.

(10) Mudanya Mütarekesi için bkz. Türkgeldi, a.g.e. s. 185 - 188.

leri çözmek için toplanmıştır. I. Dünya Savaşının en son barış antlaşması olan Lozan, yenen -yenilen devletler arasındaki ilişkileri değil, I. Dünya Savaşını kazanan İtilâf Devletleri ile 1919-1922 Anadolu Savaşını kazanan Türkiye arasındaki ilişkileri eşit şartlar altında düzenlemiştir. Bu özelliği ile diğer barış antlaşmalarından çok farklıdır. Konferansın genel oturumuna 21 Kasım 1922'de başlanmıştır. Görüşmeler özellikle İtilâf Devletlerinin kapitülasyonlar konusunda ısrarı üzerine kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'de tekrar başlamıştır. Lozan Barış Antlaşması ancak 24 Temmuz 1923'de imzalanabilmiştir⁽¹²⁾.

Lozan Barış Antlaşması ile milletlerarası alanda resmen tanınan Türkiye, bazı sınır meseleleri dışında Misak-ı Milli'yi önemli ölçüde gerçekleştirmiştir. Ülkenin kalkınmasında büyük engel teşkil eden kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

Türkiye Lozan'da büyük bir başarı elde etmekle beraber bütün meselelerini çözümleyememiştir⁽¹³⁾. Bu sebeple Türkiye, 1923-30 döneminde milletlerarası gelişmelerle ilgilenmekle beraber, esas olarak bu meselelerin çözümü ile uğraşmıştır. Tabii ki Türk dış politikası da bu meselelerin çözümünde Batılıların Türkiye'ye davranışlarının etkisi altında gelişmiştir⁽¹⁴⁾. Fakat Lozan'dan sonra radikal inkılaplara ve kalkınma hareketlerine girişen Türkiye'nin ülke içinde olduğu kadar milletlerarası alanda da barış ihtiyacı vardı. Bu meselelerin hallinde son derece gerçekçi davranan Türkiye, hiçbir zaman revizyonist hareketlere girişmemiş, milletlerarası hukuk çerçevesi içinde bu meselelerini halletmiştir.

(12) Lozan'da imzalanan Barış Antlaşması ve senetlerin metni için bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev.: Seha L. Meray, C. II, T. II, Ankara, 1973, s. 1 - 138; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan 1922 - 1923**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s. 173 - 341.

(13) Bu meselelerin önemlileri Musul, Établis ve Osmanlı Borçları meseleleridir. Musul meselesi için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri 1919 - 1926**, Ankara, 1978, s. 290 - 299; Ayrıca Musul'u İngiliz mandasına bırakan Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 - 1945)**, C. I, Ankara, 1983, s. 309 - 317. Fransa ile Osmanlı Borçları için bkz. Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası C. I, (1919 - 1973)**, 5. B, Ankara, 1982, s. 90 - 91; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923 - 1934)**, Dışişleri Bakanlığı Yay. Ankara, 1973, s. 134 - 151.

(14) Musul meselesi sebebiyle Türk - İngiliz ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine Sovyetler ile bir saldırmazlık paketi yapmıştır. Metin için bkz. **Düstur**, III. Tertip, C. 7, s. 224 - 226; Soysal, a.g.e., s. 268 - 270; **Cumhuriyetin İlk On Yılı...** s. 13 - 15.

Batılılarla problemlerini halleden Türkiye aktif bir şekilde milletlerarası işbirliğine katılmaya başlamıştır⁽¹⁵⁾. Ancak 1930'lu yıllardan sonra Avrupa'da buhranların başgöstermesi üzerine Millî Mücadele yıllarından itibaren Türk dış politikasının temel dayanağı olan Sovyetler Birliği ile dostluğunu bozmadan Batılılarla ve Balkan ülkeleri ile işbirliğini geliştirme yolunu tutmuştur. Türkiye'nin ek ittifaklara yönelişinde Atatürk'ün önce kendi gücüne dayanma ama gerektiğinde milletlerarası ve bölge ittifaklarına önem vermesinin⁽¹⁶⁾ yanısıra, İtalya'nın Akdeniz'de bir tehdit olarak ortaya çıkması son derece etkili olmuştur. Bu sebeple 1930'lu yıllardan itibaren İtalyan tehlikesi Türkiye'nin dış politikasına ana istikametini veren esaslı faktörlerden biri olmuştur⁽¹⁷⁾.

a — Türk - Yunan İlişkileri :

Lozan'dan sonra Türkiye'nin dış politikasını en uzun süre ile meşgul eden meselelerden birisi de Yunanistan'la ilişkilerimiz ve özellikle "établis" meselesidir. Millî Mücadelenin askerî cephesinin kazanılmasından sonra toplanan Lozan Konferansında görüşülen önemli konulardan birisi de Türkiye ile Yunanistan arasındaki "établis" meselesi olmuştur. Lozan'dan sonra da Türk - Yunan ilişkilerinin gergin kalmasına sebep olan bu mesele üzerinde anahatları ile durmakta fayda vardır. Bunun dışında sınırlar, genel af ve savaş tazminatı gibi konular büyük problem yaratmadan Lozan'da halledilmiştir.

Yunanistan ile Türkiye arasında Türklerle - Rumların mübadelesi fikri ilk olarak A.B.D.'nin Lozan'a katılan İtilâf Devletleri hükümetlerine gönderdiği 30 Ekim 1922 tarihli muhtırasında ortaya atılmaktadır⁽¹⁸⁾. Lozan görüş-

(15) Türkiye 1932 yılında Sovyetler ile anlaşarak Milletler Cemiyetine girdi. Tefrik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İstanbul, 1946, s. 130.

(16) Atatürk'ün ittifaklara verdiği önem için bkz. M. Gönlübol - Ö. Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", A.A.M.D., C. I, S. 2, s. 465 - 466; Fahir Armaoğlu, "Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri" Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı Semineri, Ankara, 1981, s. 5; Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diploması*, II. Kısım, İstanbul, 1966, s. 3 - 5.

(17) Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", S.B.F.D., C. XIII, S. 2, (Haziran 1958), s. 140.

(18) Kâmuran Gürün, "Türk - Yunan İlişkileri ve Lozan Antlaşması", *Bağaziçi Üni. Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu*, İst., 1984, s. 26-27.

melerinde ise 1 Aralık 1922 tarihli oturumda Lord Curzon tarafından ileri sürülmüştür⁽¹⁹⁾. Aynı oturumda Dr. Nansen'in konuyla ilgili raporunun okunmasından sonra, Venizelos böyle bir mübadelenin Yunanistan'da açacağı sosyal ve ekonomik yıkıntıları ileri sürerek itiraz eder. En azından İstanbul Rumlarının mübadele dışı bırakılmasını ve mübadelenin isteğe bağlı olmasını ister⁽²⁰⁾. İsmet Paşa ise, eğer mübadele yapılacaksa bunun İstanbul ve İzmir'i de içine almak üzere bütün Rum nüfusunu kapsamasını ister⁽²¹⁾. Bunun üzerine Lord Curzon, İstanbul Rumlarına karşılık Batı Trakya Türklerinin de mübadele dışı tutulmasını, gerek bu iş için kurulan komisyona gerekse konferansta kilerе telkin eder⁽²²⁾. İsmet Paşa Batı Trakya için plebisit yapılmasında ısrarlı davranmasına rağmen, komisyon çalışmalarını sonunda Batı Trakya siyasi bir nedenle mübadele dışı bırakılmıştır⁽²³⁾.

Konferansın sonunda 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında Türk ve Rumların mübadelesine ilişkin sözleşme imzalanır. Bu sözleşmeye göre İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri mübadele dışı kalacaklardır⁽²⁴⁾.

Lozan'da imzalanan bu sözleşmeye göre mübadele işini yürütmek için Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu bir karma komisyon kurulacaktı. Antiaşmadan sonra bu komisyon kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Ancak sözleşmenin uygulanması sırasında "yerleşmiş" (établis) deyiminin kapsamı konusunda Türk ve Yunan temsilcileri arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Türkiye (établis) yani yerleşmiş olmanın kanunen ispat edilmesi gerektiğini, bunun ise 14 Ağustos 1914 tarihli nüfus kanununa göre, İstanbul'un nüfus siciline yazılmış olmakla ispat edileceğini ileri sürüyordu⁽²⁵⁾. Yunanistan İstanbul'da fazla sayıda Rum bırakabilmek için 30 Ekim 1918 tarihinden önce ne şekilde olursa olsun İstanbul'da bu-

(19) Lozan Barış Konferansı... C. I, K. I, s. 115

(20) Y.a.g.e., s. 122 - 123.

(21) Y.a.g.e., s. 121.

(22) Y.a.g.e., s. 124.

(23) Gürün, a.g.m. s. 35.

(24) Sözleşmenin metni için bkz. Lozan Barış Konferansı... Takım II, C. II, s. 89 - 95; Lozan., s. 272 - 278.

(25) Üzerinde anlaşmaya varılamayan madde şudur: (Madde 2) "1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş "établis" bulunan bütün Rumlar, İstanbul'un Rum ahalisi sayılacaktır".

lunan her Rum'un "yerleşmiş" sayılması gerektiğini ileri sürdü⁽²⁶⁾. Bu görüş ayrılığından doğan anlaşmazlık Milletlerarası Adalet Divanına götürülmüştür. Adalet Divanı Yunan görüşünü benimsemiş ve bu doğrultuda istisari bir görüş bildirmiştir⁽²⁷⁾.

Milletlerarası Adalet Divanının bu istisari nitelikteki kararı anlaşmazlığı çözümlenememiştir. Bu sırada ortaya çıkan Patriklik meselesi ve Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyması, Türkiye'nin de buna karşılık vermesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler son derece gerginleşmiştir. "Établis" anlaşmazlığı iki ülke arasında siyasal bir gerginliğe sebep olunca her iki tarafda siyasal bir antlaşma ile çözüm bulma yoluna gitti. 1 Aralık 1926'da Türkiye ile Yunanistan arasında bir antlaşma imzalandı⁽²⁸⁾. Fakat mesele bu antlaşma ile de halledilemedi. Millî sınırlar içinde homojen bir toplum yaratma arzusunda olan Türkiye, "établis" meselesinde Yunanistan'a gerekli kolaylığı göstermesine rağmen⁽²⁹⁾, bu sırada Yunanistan'ın iç bunalımı sebebiyle iki ülke arasındaki bu mesele bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır.

Ancak 1928'de Başbakanlığa tekrar gelen Venizelos Balkan ülkeleri ve Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek için ciddi bir çaba içine girdi. Yunan "Megola İdeası'nın 1922 Anadolu macerası ile son bulduğuna inanan Venizelos, Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da barış ve güvenliğin bir Türk - Yunan Federasyonu ile sağlanacağına inanıyordu⁽³⁰⁾. Ayrıca yıllardan beri süren gerginliğin Yunanistan'a siyasî ve iktisadî bakımlardan herhangi bir fayda getirmediğini gören Venizelos Yunan dış politikasını yeniden düzenledi.

Türkiye ile yapılacak ilk iş "établis" meselesinin pürüzlerini tamamen ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla iki ülke arasında 10 Haziran 1930'da Ankara'da bir antlaşma imzalandı⁽³¹⁾. Yedi yıldan beri devam eden Türk - Yunan anlaşmazlıklarına son veren ve karşılıklı ilişkilerde yeni bir çığır açan bu

(26) Gürün, a.g.m., s.37.

(27) Geniş Bilgi için Bkz. Nihat Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye", Ankara Üni. Hukuk Fak. Der. C. II, S. I (1944), s. 62 - 72.

(28) Antlaşmanın metni için bkz. Cumhuriyetin İlk On... s. 196 - 210.

(29) Atatürk bu konuda 1 Kasım 1926'da Meclisi açış konuşmasında; "Yunanistan ile aramızdaki meselelerin halli için iktidarımız dahilinde olan her türlü kolaylığı gösterdik". Demektedir. Atatürk'ün Soylev ve Demeçleri, (Haz. Nimet Arsan), C. I, 3. B. Ankara, 1981, s. 349.

(30) İsmail Soysal "Balkan Paktı (1934 - 1941)", Y. Hikmet Bayur'a Armağan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985, s. 137.

(31) Antlaşmanın metni için bkz. Düstur, III. Tertip, C. 12, s. 1939 - 1966; Cumhuriyetin İlk On Yılı... s. 213 - 227.

antlaşma ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri'nin hepsi "établis" deyimini kapsamı içine alınmıştır. Ayrıca iki ülke lazınlıklarına ait mallar konusunda da bazı düzenlemeler getirilmiştir. Böylece Lozan'da arta kalan önemli bir mesele halledilmiş oldu.

Antlaşmanın imzalandığı gün Başbakan İsmet Paşa Venizelos'u Türkiye'ye davet etti. "Ben itilâfı yeni bir devrin başlangıcı addediyorum"⁽³²⁾ diyen Venizelos 27 - 31 Ekim 1930 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Tahtidi hakkında Protokol; İnkâmet Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi imzalanmıştır⁽³³⁾. Türk - Yunan ilişkilerinin gelişmesinde ve dostluk antlaşmasının imzalanmasında İtalya'nın önemli rolü olmuştur⁽³⁴⁾. Türk - Yunan Dostluk Antlaşması ile tarihte ilk defa iki ülke dostça ilişkiler içinde yaşamak ve birbirlerine destek olmak niyetlerini açıkça ortaya koymuşlardır⁽³⁵⁾. Türk - Yunan Antlaşması Balkan Paktına giden yolda önemli bir gelişme olmuştur. İsmet Paşa ile Dışişleri Bakanı Aras'ın 1931 Ekim'inde Yunanistan'ı ziyareti bu dostluğu daha da geliştirmiştir.

b — Türkiye'nin Diğer Balkan Devletleri İle İlişkileri :

Türkiye Misak-ı Milli esaslarına sadık kalarak sınırları dışında kalan Balkan ülkeleri üzerinde herhangi bir iddiada bulunmadığı için, diğer Balkan devletlerine karşı takip ettiği politika Lozan Antlaşması ile tesbit edilmiş bulunan "statu qua"nın muhafazasından ibarettir. Bu sebeble Türkiye'nin Yunanistan dışındaki Balkan ülkeleri ile önemli bir problemi olmamıştır. Yunanistan haricindeki Balkan ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

(32) Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih 1919 - 1939*, Ankara, 1953, s. 210.

(33) Üç Antlaşmanın metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. 12, s. 74 - 86, 114 - 147; *Cumhuriyetin İlk On Yılı...* s. 244 - 267.

(34) Bu antlaşmanın imzalanacağı sırada Dışişleri Bakanı Aras bu konudaki çabalarından dolayı Mussolini'ye teşekkür telgrafi göndermiştir. Telgraf metni için bkz. *Cumhuriyetin İlk On Yılı*, s. 230 - 231.

(35) Bu konuda Venizelos'un ziyareti vesilesiyle yapılan resmi davette İsmet Paşa'nın ve Venizelos'un konuşmalar ile yayınlanan ortak bildirisinin metni için bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge - 1923 - 1938), C. II, Ankara 1981, s. 173 - 182.

Balkan ülkelerinden Romanya Türk Millî Mücadele-hareketine ancak bir "seyirci" durumunda kalmıştır⁽³⁶⁾. Lozan Konferansında ise Romanya temsilcisi Duca, Boğazlar'da Romanya'nın egemenliğini ve ticaretini kısıtlamayacak şekilde tam bir serbestlik rejiminin kurulmasını savunmuştur⁽³⁷⁾. Romanya'nın Lozan Antlaşmasını imzalamasından sonra 6 Haziran 1924'de Ankara ve Bükreş'e karşılıklı elçiler atanmıştır. Böylece Türk-Romen ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Özellikle ticarî açıdan bu ilişkiler önemli bir gelişme göstermiştir. Bu ilişkiler Balkan meselelerinde ve Milletler Cemiyeti çerçevesinde daha da gelişmiştir⁽³⁸⁾.

Türkiye-Arnavutluk ilişkileri başlangıçta büyük bir gelişme göstermiştir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, Arnavutluk Başbakanı kutlama mesajı göndermiştir. 15 Aralık 1923'de Ankara'da Türkiye ile Arnavutluk arasında Dostluk Antlaşmasının imzalanmasından sonra karşılıklı elçilerin atanması sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir⁽³⁹⁾.

Fakat Arnavutluk Başbakanı Zogo'nun 1 Eylül 1928'de krallığını ilân edişi iki ülke ilişkilerini kopma noktasına getirdi. Bu durum karşısında Atatürk Arnavutluk Büyükelçisini geri çağırttı⁽⁴⁰⁾. Atatürk'ün bu tavrını dikta rejimleri konusundaki duyarlılığının yanısıra, bu sırada Arnavutluğun İtalya'nın nüfuzuna girişi ile izah etmek mümkündür. Ancak Balkan Konferansları başlayınca Atatürk'ün gayretleri ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden normale döndü. Balkan Pakti'nin imzalanmasından sonra da Arnavutluğa özel bir önem veren Atatürk yazılı bir yönerge ile Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'i Tiran Büyükelçiliğine atadı ve ilişkiler normalleşti⁽⁴¹⁾.

Türk-Bulgar sınırı Eylül 1913'de İstanbul Antlaşması ile çizilmişti. Her iki ülke Almanya'nın yanında I. Dünya savaşına beraberce girmişler ve ikisi de savaştan mağlup çıkmışlardı. Bu sebeble Bulgaristan Türk Millî Mü-

(36) Mihail Guboğlu, "Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Döneminden II. Dünya Savaşına Kadar Türk-Romen İlişkileri 1923-1944", **Belleten**, C. XLVII, S. 188, (Ekim-1983), s. 1046.

(37) Konferansta Romen Delegatesinin konuşması için bkz. **Lozan Barış Konferansı**, T.I, C. I. s. 133-134.

(38) Guboğlu, a.g.m. s. 1048-1049.

(39) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bilâl Şimsir, "Atatürk'ten Elçi Ruşen Eşref Ünaydın'a Yönerge" (Türk-Arnavutluk İlişkileri Üzerine), **Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan**, Ankara, 1981, s. 300-301.

(40) Şimsir, a.g.m., s. 302-303.

(41) Yönergenin metni için bkz. Şimsir, a.g.m. s. 310-316.

cadele hareketine sempati ile bakmıştır⁽⁴²⁾. Lozan Konferansında ise Bulgaristan, Doğu ve Batı Trakya için özerk bir yönetim teklif etmiş⁽⁴³⁾, Boğazlar'da da tam bir serbestlik rejiminin kurulmasını savunmuştur⁽⁴⁴⁾.

Lozan'dan sonra iki ülke arasında 18 Ekim 1925'de bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır⁽⁴⁵⁾. Fakat Balkanlar'da revizyonist bir politika takip eden Bulgaristan Türk-Yunan yakınlaşmasını ve hazırlıklarına girişilen Balkan Paketi'ni pek hoş karşılamayacak ve Türk-Bulgar ilişkileri bu yüzden biraz sarsılacaktır.

Yugoslavya (Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti) ile Lozan'da ayrı bir protokol imzalamıştır⁽⁴⁶⁾. Daha sonra 28 Ekim 1925'de iki ülke arasında Barış ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Ertesi yıl karşılıklı olarak atanan Büyükelçilerden sonra iki ülke ilişkileri gelişmeye başlamıştır⁽⁴⁷⁾. Bu gelişme Türkiye'nin Balkan Devletleri ile arasındaki ilişkilerin gelişmesine paralel olarak artacaktır.

II. BÖLÜM : A — Balkan Birliği Fikrinin Doğuşu ve Gelişmesi :

I. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da "statu qua"nın muhafazası için yapılan Locarno Antlaşmaları ve Fransa'nın öncülüğünde Orta Avrupa'da gerçekleştirilen Küçük Antant, Balkanlar'da olumlu yankılar uyandırmıştı. Bu olumlu hava üzerine Türkiye 1926 yılında Balkanlar ve Avrupa'nın güvenliği için bir "Balkan Locarnosu" ileri sürmüştür⁽⁴⁸⁾. Fakat bu sırada Bulgaristan'ın Yugoslavya ve Yunanistan ile ilişkilerinin gergin olması sebebiyle bu tekliften herhangi bir sonuç alınamamıştır.

1926 yılından sonra Balkan Devletleri arasında ilişkiler yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır. Yugoslavya ve Romanya'nın Küçük Antant içinde zaten işbirliği vardı. Bulgaristan'ın ise 1929 yılına doğru Yunanistan ve Yugoslavya ile olan ilişkilerinde bir yumuşama ortaya çıkmıştı. Türkiye bu yıllarda Balkan ülkeleri ile olan ilişkilerinde büyük ilerleme kaydetmişti. Bu olumlu gelişmelerin yanında Locarno ve Küçük Antant'tan sonra.

(42) Akşin, a.g.e., s. 126.

(43) Lozan Barış Konferansı., T.I, C.I, s. 29 - 30.

(44) Y,a.g.e., s. 134 - 135.

(45) Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, a.g.e., s. 255 - 263.

(46) Protokolün metni için bkz. Lozan Barış Konferansı, C.I, T.I. s. 125

(47) Soysal, a.g.m. s. 134.

(48) Soysal, a.g.m. s. 142.

Briand - Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü gibi barışçı teşebbüsler ve Avrupa Devletlerinin rezisyonist ve anti - revizyonist iki grup teşkil etmeye başlamaları da Balkan Birliğini teşvik edici olmuştur⁽⁴⁹⁾.

Balkan Birliği kurulması yolunda ilk adım Dünya Barış Kongresi Derneği'nin 6 - 10 Ekim 1929'da Atina'da yaptığı toplantıda Yunanistan'ın eski Başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu'nun Balkan Birliği kurulmasının faydasını ileri sürmesi ile atılmıştır⁽⁵⁰⁾. Türkiye dahil diğer Balkan ülkelerinin bu fikri olumlu karşılması sonucu 5 Ekim 1930'da Atina'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır. Yunanistan, Türkiye, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk temsilcilerinin katıldığı bu konferansta özet olarak şu kararlar alınmıştır⁽⁵¹⁾.

1 — Balkan Devletleri arasında her yıl Dışişleri Bakanları seviyesinde toplantılar yapılması;

2 — Balkan Devletleri arasında sosyal, ekonomik, kültürel ve politik alanlarda yakınlaşma sağlanarak bir birliğin kurulması.

İkinci Balkan Konferansı 20 - 26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. Bu konferansta Balkan ülkeleri arasındaki fikir ayrılığı açıkça ortaya çıkmıştır. Konferansta, İtalya'nın nüfuzuna giren Arnavutluk gerçek bir Balkan Birliğine yanaşmamıştır. Bundan daha önemlisi Bulgaristan'ın azınlık meselelerini ve Neuilly Antlaşmasının şartlarını gündeme getirip revizyonist politikasını açıkça ortaya koyması olmuştur⁽⁵²⁾. Bu sebeble Konferansta siyasî açıdan gelişme sağlanamamıştır. Ancak ekonomik açıdan Balkan Ticaret Odaları'nın kurulması önemli bir gelişme sayılabilir.

Konferanstan sonra altı ülkenin temsilcileri Ankara'ya davet edilmiştir. Bu davet sırasında Atatürk delegelere yaptığı konuşmada; Balkan milletlerinin yüzyıllarca birlikte yaşamış olmaktan doğan ortak tarihî geçmişleri sonucu aralarında kan bağı bulunduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir :

“... Bir an için bütün bu maziye gömülmüş olan, hatıralardan sarfınazar etsek bile, bugünün hakikî icapları Balkan milletlerinin devrin hürmet

(49) Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, (1919 - 1938). 2. B. İstanbul, 1973, s. 96.

(50) Gönlübol - Sar, a.g.e., s. 96. Armaoğlu, a.g.e., s.337 - 338. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam 1922 - 1938, C. 3, 8. B. İstanbul, 1983, s. 409

(51) Kararlar için bkz. Akşin, a.g.e., s. 142 - 143, Guboğlu, a.g.m. s. 1050.

(52) Soysal, a.g.m., s. 145.

ve riayete mecbur kıldığı, yepyeni şartlar ve kayıtlar ve geniş bir zihniyet altında birleşmelerindeki faydanın büyük olduğunu göstermektedir..."(53).

Üçüncü Balkan Konferansı 23 - 26 Ekim 1932'de Bükreş'te toplandı. Bu konferansta Bulgaristan azınlık meselesini kendi istediği şekilde halledememesi üzerine Konferansı terketmiştir(54). Konferansa sunulan bir antlaşma tasarısı Bulgaristan'ın bu davranışı sebebiyle görüşülememiştir. Üstelik Arnavutluğu da peşinden sürüklemiştir.

Balkan Konferansları, Balkan ülkeleri arasında siyasî işbirliği konusunda olumlu sonuç vermemiştir. Özellikle Bulgaristan'ın revizyonist gayeleri ile Arnavutluğun da İtalyan baskısı sonucu çekingen davranışları siyasî işbirliğini engellemiştir(55). Bununla beraber Balkan ülkeleri arasında kader ve menfaat birliği bilincinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Arnavutluk ve Bulgaristan dışındaki Balkan Devletleri arasında Balkan Paktı fikri üzerinde görüş birliği teşekkül etmeye başlamıştır. Bu fikri en fazla destekleyen de Türkiye olmuştur(56).

Balkan Paktı'nın kurulmasında en önemli adım 1933 Türk - Yunan Paktı olmuştur. 14 Eylül 1933'de Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Samimi Antlaşma Paktı (Pacte d'Entente Cordiale)(57) ile iki ülke Trakya sınırını karşılıklı olarak garanti ediyorlardı. Ayrıca iki ülke milletlerarası meselelerde birbirlerine danışmayı da taahhüt ediyorlardı. Türk-Yunan Paktı'nın Balkanlar açısından önemi, Balkan sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak güvence altına alacak olan Balkan Paktı'na bir örnek ve temel bir antlaşma olmasıdır.

Bu Pakt ile Türkiye'nin Yunanistan'ın Trakya sınırlarının dokunulmazlığı konusunda teminat vermesi, Batı Trakya üzerinde Ege Denizine çıkmak isteyen Bulgaristan'da tepki ile karşılanmıştır. Bulgaristan bunu kendisine ve özellikle Ege Denizine çıkışına karşı bir birleşme olarak görmüştür. Bulgaristan'ın kurulacak olan Balkan Paktı'na girmesini tehlikeye sokacak bu endişeleri gidermek amacıyla 20 Eylül 1933'de İsmet Paşa ve

(53) Konuşmanın metni için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 285 - 291.

(54) Oral Sander, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945 - 1965), Ankara, 1969, s. 9; Soysal, a.g.m., s. 145.

(55) Armaoğlu, a.g.e., s. 338.

(56) Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 105.

(57) Antlaşmanın metni için bkz. Düstur, III. Tertip, C. 15, s. 195 - 196; Soysal a.g.e., s. 435 - 436; Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. II, s. 540 - 541.

Dışişleri Bakanı Aras Sofya'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarette Bulgaristan'ın endişelerini gidermeye çalışmışlar ve Türk-Yunan Paktına katılmalarını teklif etmişlerdir. Ama Bulgaristan Türk-Yunan Paktına katılmayı reddetmiştir⁽⁵⁸⁾. Bundan sonra Makedonya meselesinden dolayı Bulgar-Yugoslav ilişkileri de gerginleşmiş ve Yugoslavya taviz vermeye yanaşmayınca Bulgaristan'ın Balkan Paktına girme ihtimali ortadan hemen hemen kalkmıştır⁽⁵⁹⁾.

Türk-Yunan Paktından sonra Yunan muhalefet lideri Venizelos Türkiye'ye gelerek Atatürk ile Türk-Yunan ilişkileri ve Balkan Paktı hazırlıkları üzerinde görüş alışverişinde bulunmuştur⁽⁶⁰⁾. Venizelos'tan sonra Türkiye'ye gelen Yugoslavya Kralı Aleksandra ile Atatürk 5 Ekim 1933'te yaptıkları görüşmede de Balkan Paktı konusunda görüş birliğine varmışlardır⁽⁶¹⁾.

Diğer taraftan Türk-Yunan Paktı Bulgaristan'ın revizyonist emellerinden çekinen Romanya'yı da harekete geçirdi. Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'nun Ankara'yı ziyareti sırasında 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır⁽⁶²⁾. Kasım ayında ise Türk Dışişleri Bakanı Belgrat'a gitmiş ve Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933'te bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır⁽⁶³⁾.

Böylece (Romanya ile Yugoslavya'nın Küçük Antant içinde ittifakları vardı.) Romanya, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan arasında ikili dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları tamamlanmış oldu. Bulgaristan ise Neully Antlaşmasını kendi lehine değiştirmek istediği için bütün ısrarlara rağmen Paktın dışında kalmayı tercih etmişti. Arnavutluk da İtalya'nın etkisi ile pakta katılmaya razı olmamıştır.

Kasım 1933'te son Balkan Konferansı toplandığı zaman Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde antlaşmalarda da görüleceği gibi önemli bir gelişme katedilmişti. Bu Konferansta Balkan Paktının hazırlıkları üzerinde

(58) Aras, a.g.e., s. 48.

(59) Sander, *Balkan Gelişmeleri...*, s. 9; *Cumhuriyetin İlk On...* s. 310 - 311.

(60) Görüşmenin tutanağı için bkz. Bilal Şimşir "Atatürk'ün Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri, Yedi Belge (1930 - 1937), *Belleten*, C. XLV/I, S. 177, s. 175 - 177, (Belge - 2); *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C. II, s. 222-224, (Belge - 34).

(61) Görüşmenin tutanağı için bkz. Şimşir, y.a.g.m., s. 177 - 179, (Belge - 3); *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, C. II, s. 225 - 227, (Belge - 35).

(62) Antlaşmanın Metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. 15, s. 189 - 195; *Soy-sal*, a.g.e., s. 438 - 440.

(63) Antlaşmanın metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. 15, s. 199 - 207 *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* s. 571 - 579; *Soy-sal*, a.g.e., s. 442 - 446.

durulmuştur. Konferanstan sonra dört devlet 28 Kasım 1933'te Belgrad'ta imzaladıkları bir protokol ile Balkan Paktının imzalanmasına kadar, tarafların birbirlerine haber vermeden ve her birinin izni alınmadan diğer Balkan Devletleri ile hiçbir taahhüt altına girmemeyi kabul ettiler⁽⁶⁴⁾.

B — Balkan Paktı'nın İmzalanması ve Tepkiler :

Hepsinin odak noktasını Türkiye'nin teşkil ettiği ikili antlaşmaların tamamlanmasından sonra Türk ve Yunan hükümetlerinin üzerinde görüşbirliğine vardıkları Balkan Paktı'nın metni Romanya ve Yugoslavya'ya bildirilmiş ve dört devlet arasında görüşmeler hızla gelişmiştir. Dört devletin Dışişleri Bakanları Paktı parafe etmek için Belgrad'ta toplandıkları sırada Sovyetler Birliği Paktın bazı maddelerine itiraz ederek Türkiye'nin bir ihtirazi kayıt koymasını istemiştir⁽⁶⁵⁾. Halbuki Türkiye Pakt hazırlıkları sürerken Sovyetler'e bilgi vermiş, bu arada Pakt projesini de bildirmişti⁽⁶⁶⁾. Bu durum 1925 tarihli Türk - Sovyet Saldırmazlık Paktının ve 1929 uzatma protokolünün de bir gereği idi⁽⁶⁷⁾. Sovyetler'in bu son andaki itirazları Romanya'nın Baserabya bölgesi üzerindeki niyetlerini açıkça ortaya koymuştur. Çünkü Sovyetler kendisi ile Romanya arasında çıkacak bir savaşta Türkiye'nin Pakt'tan doğan taahhütlerini yerine getirmemesini istemişlerdir. Bunun üzerine Türk hükümeti konu üzerinde görüştüğten sonra Türkiye'nin dış politikasını Sovyetler Birliği ile uyum içinde tutmaya karar vermiştir⁽⁶⁸⁾. Sonuçta Türkiye Pakta "... Hiç bir durumda Türkiye Sovyetler Bir-

(64) Soysal, a.g.m., s. 151.

(65) Sovyetler Pakt Protokolünün 8. Maddesindeki "Devletlerin bugünkü sınırları" yerine "Devletlerin Balkan sınırları" şekline getirilmesini istemişlerdir. Böylece Sovyet - Romen sınırı Paktın kapsamı dışına alınacaktı. Önce bu istekleri gerçekleştirmişlerdir. Fakat Sovyetler bu kadarla da yetinmeyip ayrıca bir ihtirazi kayıt istemişlerdir. bkz. Cumhuriyetin İlk On... s. 329 - 332.

(66) Cumhuriyetin İlk On... s. 326, 329.

(67) Bu antlaşma gereği her iki ülke başka devletlerle antlaşma yapabilmesi için birbirlerinin mutabakatlarını almaları gerekiyordu. Metin için bkz. Soysal, a.g.e., s. 268 - 272.

(68) Özellikle Atatürk Sovyetler'in Paktı bozmalarından endişe ettiği için çok duyarlı davranmıştır. Bu durum 7 Şubat'ta İsmet Paşa'ya yazdığı yönerge ile anlaşılmaktadır. Yönerge için bkz. Soysal, a.g.e., s. 173 - 174; Cumhuriyetin İlk On... s. 335 - 341. Türk devlet adamlarının görüşmeleri için bkz. Cumhuriyetin İlk On... s. 335 - 341.

liğine karşı bir eyleme katılmağa kendisini Pakt'tan dolayı yükümlü saymayacaktır."⁽⁶⁹⁾, şeklindeki ihtirazî kaydı eklettirmiştir.

4 Şubat 1934'te Belgrat'ta parafe edilen Pakt, 9 Şubat 1934'te Atina'da dört devletin Dışişleri Bakanları tarafından imzalanmıştır⁽⁷⁰⁾. Paktın imzalanmasından sonra 2 Kasım 1934'te Yunanistan da Pakt'ta bir ihtirazî kayıt koydurmuştur. Yunanistan Paktın imzalanmasından sonra İtalya'yı kuşkulandıracak bir hareket yapmaktan kaçınmıştır. Bu sebeble Yunanistan'ın Pakt politikası ile İtalya politikası çatışmıştır. Bundan dolayı Yunan Hükümeti Balkan Paktının senatoda onaylanacağı sırada özellikle Venizelos'un ısrarlı davranışları sonucu "Yunanistan Pakt ile üslendiği taahhütlerin yerine getirilmesi dolayısıyla hiç bir durumda büyük devletlerden birine karşı savaş etmez"⁽⁷¹⁾ şeklindeki genel bir ihtirazî kayıt Pakta ekleyerek onaylamıştır. Bundan başka Pakta ek iki Askerî Sözleşme⁽⁷²⁾ ve Pakt Teşkilâtının Statüsü⁽⁷³⁾ ile ilgili bir protokol daha imzalanmıştır. Yunanistan'ın katılmadığı askerî sözleşmeler gizli tutulmuştur. Balkan Paktı Statüsünün 2 Kasım 1934'de imzalanmasından sonra Dışişleri Bakanları Daimî Konseyi kurulmuştur. Bu konsey yılda en az iki defa üye devletlerde toplanarak faaliyetlerine devam etmiştir.

Balkan Paktı Balkanlar'da birliğin kurulması yolunda ilk ve önemli bir deney olmuştur. Bulgaristan'ın ve Arnavutluğun bütün çabalara rağmen Pakta alınamaması Balkan Birliğinin bir zayıflık unsuru olmuştur. Paktın yalnız Balkanlar'dan gelecek bir saldırıya karşı değil, dışardan gelecek saldırılara karşı da hiç değilse caydırıcı bir özellik taşıması yolundaki Atatürk'ün özlemi pek gerçekleştirilememiştir⁽⁷⁴⁾. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye koydurduğu ihtirazî kayıt Romanya konusunda boşluk doğurmuş ancak Yunanistan'ın koyduğu genel nitelikteki ihtirazî kayıt Pakta İtalya'ya karşı zayıf düşürmüştür. Dolayısıyla Balkan Paktı yalnız taraf devletlerin Balkanlar'daki sınırlarını garanti etmeye yönelik askerî nitelikte bir ittifak-

(69) Türkiye'nin ihtirazî kaydı Pakta demeye eklenmiştir. Bkz. Soysal, a.g.m. s. 165.

(70) Paktın metni için bkz. *Düstür*, III. Tertip, C. 15, s. 185 - 186; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 671 - 172; *Cumhuriyetin İlk On...* s. 367 - 368. Ayrıca Pakta ek Protokol ve Türkiye'nin ihtirazî kaydı için bkz. Soysal, a.g.e., s. 454 - 458.

(71) Soysal, a.g.e., s. 458; Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, 1983, s. 9.

(72) Askerî Sözleşmeler hükümet tarafından yayınlanmamıştır. Sözleşme için bkz. Soysal, a.g.e., s. 459.

tan öteye gidememiştir. Balkan Paktı bu zayıflık unsurlarına rağmen Balkanlarda Bulgaristan'ın revizyonist hareketlerini önlemede II. Dünya Savaşına kadar başarılı olmuştur.

Türkiye için Pakt çok taraflı bir savunma antlaşması niteliğinde olmuştur. Böylece Türkiye dış politikasında sadece tek devlet olan Sovyetler Birliği'ne dayanmaktan çıkıp çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştır. Özellikle İtalya'nın On iki Ada'da bulunması ve Doğu Akdenize yönelttiği tehdit Türkiye'nin Balkan Paktı'nın kurulmasında öncülük etmesinin en önemli sebebiydi. Bu sebeple Türkiye Paktı İtalya'ya karşı muhtemel bir sed olarak görmekteydi. Fakat Pakt Türkiye'nin beklentilerinden oldukça uzak kalmıştır. Bu sebeple Türkiye İtalyan tehdidi arttıkça, Sovyetler Birliği ve Balkan Paktının yanısıra güvenliği için ek ittifaklara yönelmeye devam etmiştir.

Büyük devletler içinde Pakta karşı en belirgin tepki İtalya'dan gelmiştir. Çünkü İtalya kendi liderliğinde, bölgede Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan'ın da katılacağı bir güvenlik sistemi oluşturmak istiyordu. Böylece Yugoslavya'yı kuşatacak, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de kendi nüfuzunu yerleştirecekti⁽⁷⁵⁾. Aynı zamanda Küçük Antant yoluyla bölgede nüfuz kuran Fransa'ya karşı da dengeyi kurmuş olacaktı. Bu sebeple dörtlü bir Balkan Paktı'nı daha kuruluş hazırlıkları sırasında önlemeye çalışmıştır. Oysa Pakttan özellikle Türkiye'nin beklediği en önemli fayda Balkanları büyük devletlerin nüfuzuna kapamaktır. Paktın imzasından sonra İtalya eski plânını tekrar ortaya atmıştır. Yunanistan buna taraftar gözükmüş fakat Türkiye bunu kabul etmemiştir. Bu tekliften bir müddet sonra Mussolini'nin 19 Mart 1934'te İtalya'nın geleceğinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıklaması özellikle Türkiye'de büyük endişe yaratmıştır⁽⁷⁶⁾. Yugoslavya bu demeci Balkan dayanışmasına karşı bir hareket olarak görmüştür. İtalya özellikle Bulgaristan'ın revizyonist duygularından istifade ederek Balkan Birliğini yıkmaya yönelik faaliyetlerine devam etmiştir. Almanya ise Paktın anti - revizyonist olması sebebiyle Pakt'tan memnun değildi.

Bulgaristan komşuları tarafından sarıldığı duygusu içinde Pakta karşı sert tepkiler göstermiştir. Özellikle Paktın ek protokolünde belirtilen "Paktın amacı sınırlarını bir Balkan devletince girilecek her hangi bir saldırıya karşı güvence altına almaktadır" maddesinin açıklanmasından sonra endişeleri daha da artmıştır.

(73) Paktın Statüsü için bkz. Soysal, a.g.e., s. 460 - 462.

(74) Soysal, a.g.m., s. 215.

(75) Soysal, a.g.m., s. 131.

İngiltere ise Bulgaristan'ın Pakt dışında kalmasından pek hoşlanmamıştır. Fransa genelde Paktı iyi karşılamakla beraber Romanya ve Yugoslavya'nın Küçük Antantla olan bağlarının zayıflamasından endişe etmekteydi. Sovyetler Birliği ise Romanya konusunda Pakta gerekli ihtirazi koydurduktan sonra genelde iyi karşılamış sadece Bulgaristan'ın Paktın dışındakalmasını eleştirmiştir⁽⁷⁷⁾.

C — Buhranlar Devrinde Türkiye ve Balkan Ülkelerinin Politikaları :

Avrupa'da buhranların artmaya başladığı 1935 yılı başlarından itibaren Türkiye ve diğer Balkan ülkeleri sıkı işbirliğini devam ettirmişlerdir.

Nitekim İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması üzerine dört Balkan Devleti kendi aralarında danışmalar yaparak, İngiltere ve Fransa'nın yanında Milletler Cemiyeti çerçevesinde alınan caydırıcı tedbirlere katılmışlardır⁽⁷⁸⁾. Ayrıca İtalya'nın Doğu Akdeniz'de bir saldırı ihtimaline karşı da Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye İngiltere ile Akdeniz İttifakını yapmışlardır⁽⁷⁹⁾.

Dünya'da barışın yıkılmaya başladığı bu devrede İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya Versay Antlaşmasını ihlâl ederek silâhlanmaya hız vermiş, Mançurya'ya saldıran Japonya Milletler Cemiyeti'ni terketmiştir. Revizyonist devletlerin milletlerarası hukuku ihlâl eden bu davranışları üzerine Türkiye, 11 Nisan 1936'da Lozan Konferansına katılan devletlere birer nota vererek Boğazlar meselesinin bir konferansta görüşülmesini istemiştir⁽⁸⁰⁾. İtalya haricindeki büyük devletler bu teklifi olumlu karşılamışlardır.

Balkan devletlerine gelince; Bulgaristan Neully Antlaşmasının şartlarından kurtulmak için bir örnek olarak görmüş ve Türk teklifini olumlu

(76) Halük Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler" (1923 - 1968) I, S.B.F.D. C. XXIII, S. 3, (Eylül - 1968), s. 252.

(77) Büyük devletlerin Pakta tepkileri için bkz. Akşin, a.g.e., s. 149 - 150.

(78) Bu tedbirler için bkz. Soysal, a.g.e., s. 480 - 488.

(79) Bu ittifak Milletler Cemiyeti çerçevesinde karşılıklı garantilerden ibaret olup 15 Temmuz 1936'da yürürlükten kalkmıştır. İsmail Soysal "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi" (1934 - 1937) *Belleten*, C. XLV, S. 177, (Ocak - 1981), s. 119 - 121.

(80) Nota metni için bkz. *Ayın Tarihi*, No. 29, (Nisan 1936) s. 47 - 50; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, s. 282 - 286.

karşılımıştır. Yunanistan ve Yugoslavya da olumlu cevap vermiştir⁽⁸¹⁾. Romanya ise, Boğazlar rejimindeki bir değişikliğin Romanya'nın sınırlarına yönelecek değişiklik isteklerine örnek olursa Türkiye'nin buna karşı çıkacağını belirtmesi halinde Konferansa katılabileceğini bildirmiştir. Türkiye Balkan Paktını bir çıkmaza sokmamak için Romanya'nın isteğini kabul etmiştir⁽⁸²⁾.

22 Haziran 1936'da Montreux'de açılan Konferansta Bulgaristan da dahil Balkan ülkelerinin temsilcileri Boğazlar meselesini Türkiye'nin görüşmeler yoluyla halletmesinden övgüyle bahsetmişlerdir⁽⁸³⁾. Ayrıca Balkan devletleri Türk tasarısını⁽⁸⁴⁾ desteklemişler ve İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin görüşlerinin uzlaştırılmasına yardımcı olmuşlardır. Bu durum Balkan devletlerini Türkiye'ye bağlayan dayanışma hissinin belirgin bir delili olmuştur. Konferans sonunda Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır⁽⁸⁵⁾. Diğer taraftan bu konferansta Türk - Sovyet ilişkilerinde bir soğukluk ortaya çıkarken Türk - İngiliz ilişkileri büyük gelişme göstermiştir⁽⁸⁶⁾.

1935'te Fransız - Sovyet ittifakından sonra 1 Kasım 1936'da Berlin - Roma Mihverinin kurulması ve 6 Kasım 1937'de İtalya'nın da Anti - Komintern'e katılarak Berlin - Roma - Tokyo Mihverinin oluşması ile Avrupada bloklaşma hızlanmıştır. Dünyadaki bu gelişmeler karşısında Balkan devletleri İngiltere ve Fransıyı takip ederek "statu qua" yanlısı bir politika izlemişlerdir. Nitekim Akdeniz'de İtalyan korsanlık eylemlerine karşı İngiltere ve Fransa'nın önderliğinde yapılan Nyon ve Cenevre Antlaşmalarına Pakt devletleri beraberce katılmışlardır⁽⁸⁷⁾.

Yugoslavya'nın 24 Ocak 1937'de Bulgaristan, 25 Mart 1937'de de İtalya ile antlaşma yapması Balkan Paktını temelinden sarsmıştır. Bu durum

-
- (81) Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları, 1935 - 1939, Ankara, 1973, s. 25 - 28.
- (82) Romanya ile bu konuda yapılan görüşmeler için bkz. Montreux ve Savaş Öncesi... s. 28 - 35.
- (83) Balkan delegelerinin konuşmaları için bkz. Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler, Çev: Seha Meray - Osman Olcay, Ankara, 1976, s. 26 - 27, 31 - 34.
- (84) Tasarının metni için bkz. Montreux Boğazlar... s. 437 - 440.
- (85) Metin için bkz. Düstur, III. Tertip, C. 17, s 665 - 678; Montreux Boğazlar... s. 461 - 476; Montreux ve Savaş Öncesi... s. 109 - 130.
- (86) Rıfıkı Salim Burçak, Türk - Rus - İngiliz Münasebetleri 1791 - 1941, İstanbul, 1946, s. 67.
- (87) Antlaşmaların metni için bkz. Soysal, a.g.e., s. 522 - 527.

karşısında Paktı korumak için en büyük gayreti Türkiye göstermiştir. Nitekim Paktı ayakta tutmak için Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Aras 1937 yılı ilkbaharında Balkan devletlerini ayrı ayrı ziyaret ettiler. Dönüşte Başbakan İnönü 17 Haziran 1937'de yaptığı konuşmada (88); Balkan ülkeleri arasında görüş ayrılıkları bulunduğunu, buna rağmen Türkiye'nin Paktı yaşatmak azminde olduğunu belirtmiştir.

Yunanistan Başbakanı Meteksas Ekim 1937'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında 19 Ekim 1937'de Atatürk'le yaptığı görüşmede özellikle Balkanların durumu üzerinde durulmuştur(89). Bu görüşmeden sonra iki ülke Avrupa ve Balkanlardaki olaylar karşısında dayanışmalarını güçlendirmek amacıyla 27 Nisan 1937'de bir antlaşma yapmışlardır(90). Ayrıca Balkanlar'da barışı güçlendirmek amacıyla Balkan Paktı devletleri ile Bulgaristan 31 Temmuz 1938'de bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile Balkan Paktı üyeleri, Bulgaristan'ın Almanya'nın yanına kaymasını önlemek istemişlerdir.

1939 yılında Avrupa'da ve Balkanlar'da olaylar hızla gelişmiştir. 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinden sonra 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi Türkiye'de büyük endişe yaratmıştır(91). Bu işgalden doğan buhran içinde İngiltere ve Fransa yatıştırma politikasını terkederek Yunanistan, Romanya ve Türkiye'ye garanti vermişlerdir(92).

İngiltere ve Fransa'nın verdikleri garanti üzerine Türkiye ile başlayan müzakereler sonucunda önce bir deklarasyon ilân edilmiş 19 Ekim 1939'da da Türk - İngiliz - Fransız Üçlü İttifakı imzalanmıştır(93). Bu ittifakla Türkiye

(88) Konuşmanın metni için bkz. İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, (1919 - 1946), İstanbul, 1946, s. 324 - 325.

(89) Görüşme tutanağı için bkz. Şimşir, "Atatürk'ün Devlet...", s. 179 - 196, (Belge - 4).

(90) Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, a.g.e., s. 435 - 436.

(91) Refik Saydam hükümeti bu olay karşısında kendisini "bir milli emniyet meselesi" karşısında hissediyor ve Türkiye'nin artık ittifaklar politikasına yöneldiğini açıklıyordu: T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, C. 2, II. İnkat, s. 67 - 68; Daha sonra Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu da Türkiye'nin Batı İttifakına yönelmesinin esas sebebinin Arnavutluğun işgali olduğu belirtmiştir. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, C. 13, Toplantı 1, s. 4.

(92) İsmail Soysal "1939 Türk - İngiliz - Fransız İttifakı", Belleten, C. XLVI, S. 181 - 184, (Ocak - 1982), s. 374.

(93) Antlaşmanın metni için bkz. Düstur, II. Tertip, C. 21, s. 15 - 18, Rıfki Salim Burçak, "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", S.B.F.D. C. 4, (1949), s. 369 - 371; Montreux ve Savaş Öncesi... s. 211 - 214. J.C. Hurewitz, Diplomacy In the Near And Middle East A Documentary Recort: 1914 - 1956, Vol. II, New York, 1959, s. 226 - 228. Ayrıca Üçlü İttifakı ek Özel Antlaşma ile Askeri Sözleşme için bkz. Soysal, a.g.e., s. 604 - 609.

dış politikasını Batı ittifakına açıkça yöneltmiştir. Türkiye bu ittifakın Balkan paktı ile çelişki yaratmamasını da sağlamıştır. İttifakâ göre Türkiye'ye bir Avrupa devletinin saldırısı halinde İngiltere ve Fransa yardım edecekti. Bir Avrupa devleti (İtalya) Akdeniz Bölgesinde üç devletten birine saldırırsa karşılıklı yardımlaşmayı öngörüyordu. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa Romanya'ya ve Yunanistan'a verdikleri garantiler sebebiyle bir savaşa girerlerse Türkiye de onlarla işbirliği yapacaktı. Ayrıca bu sırada Sovyetler Birliği'nin -Almanya ile ittifak yaptıktan sonra Türkiye'ye karşı sert tavrını gözönüne alan Türk hükümeti Balkan Paktında olduğu gibi ittifaka bir ihtirazi kayıt koyarak Sovyetlerle ileride meydana gelebilecek bir çatışmayı önlemiştir.

D — İkinci Dünya Savaşı ve Balkan Paktı'nın Yıkılışı :

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ile başlayan İkinci Dünya Savaşı, 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya verdikleri garantiler sebebiyle Almanya'ya savaş açmaları ile hızla gelişmiştir.

Savaşın Avrupa'da yayıldığı bir sırada 2/3 Şubat 1940'da Balkan Paktı Konseyi son toplantısını Belgrad'ta yapmıştır. Bu toplantıda Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Balkanlar'daki tehlikeler karşısında ortak karar ve tavır içine girilmesi için üye devletlere çağrıda bulunmuştur. Ancak İtalya ve Almanya'dan çekinen, diğer Balkan devletleri temsilcileri, aynı zamanda Türkiye'nin kendilerini İngiltere'nin yanına çekmesinden de kuşku landıkları için bu teklife yanaşmamışlardır⁽⁹⁴⁾. Bu arada Saraçoğlu Bulgaristan yetkilileri ile görüşerek savaşın doğurduğu buhran içinde Dobruca meselesi yüzünden bu ülkenin Romanya'ya saldırmasını önlemeye çalışmıştır.

1940 yazında Alman işgaline uğrayan Romanya, Sovyet-Alman antlaşmasına uygun bir şekilde paylaşılmış, Baserabya'yı Sovyetlere Dobruca'yı Bulgaristan'a, Transilvaya'yı da Macaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır. Bu sebeble Romanya'nın Balkan Paktı ile hiç bir ilgisi kalmamıştır.

Diğer taraftan İtalya'nın Almanya'nın yanında yer alarak 10 Ağustos 1940'da Fransa'ya savaş ilân etmesiyle savaş Akdeniz Bölgesine yayılmıştır. Bu durumda İngiltere ve Fransa Üçlü İttifak gereği Türkiye'nin savaşa

(94) Soysal, "Balkan Paktı" s. 207.

girmesini istemişlerdir⁽⁹⁵⁾. Fakat Sovyetler Birliği ile çatışmaktan çekinen Türkiye, Üçlü İttifaka koydurduğu Sovyet ihtirazî kaydını ileri sürerek savaşa girmemiş, "harp harici" durumunu muhafaza edeceğini ilân etmiştir⁽⁹⁶⁾.

28 Ekim 1940'da İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Türkiye büyük kaygı duymakla beraber "harp harici" durumunu bozmadı. Venizelos'un ısrarı ile Balkan Paktına konulan Yunan ihtirazî kaydı bir İtalyan saldırısını uzaklaştıramamış üstelik yaklaştırmıştı. Bu durum karşısında Balkan Paktı üyesi Türkiye ve Yugoslavya'nın İtalya'ya karşı savaşa girmelerini gerektiren bir taahhütleri yoktu. Bununla beraber Türkiye, Balkan Paktı gereğince, Bulgaristan'ın Yunanistan'a karşı saldırıya geçmesi halinde kendisinin de Bulgaristan'a karşı harekete geçeceğini bildirmiştir⁽⁹⁷⁾. Böylece Bulgaristan savaştan uzak tutulunca Yunanistan Alman yardımı gelene kadar İtalyan saldırısına direnebilmiştir.

Almanya 1941 yılı başlarında Balkanlar'da hızla yayılarak Romanya'dan sonra Bulgaristan'a da girmeye hazırlandığı bir sırada İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesini tekrar ister. Bunun arkasından İngiltere; Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bir hareket birliği kurulması için Türkiye'ye müracaat etmiştir⁽⁹⁸⁾. Türkiye gerekli girişimi yapmasına rağmen bu sırada Mihver devletleri ile anlaşmaya çalışan Yugoslavya böyle bir birliğe yanaşmamıştır.

1 Mart 1941'de Bulgaristan yaptığı bir antlaşma ile Mihver devletlerine katılmış, Alman orduları Sofya'ya girmiştir. Bundan sonra Almanya Yugoslavya ve Yunanistan'ı tamamen işgal etmiştir. Böylece 1941 Baharında Balkan Paktı ortadan kalkmıştır. Bu arada Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi üzerine zor durumda kalan Türkiye Almanya ile bir saldırmazlık pak-tı yapmıştır⁽⁹⁹⁾.

Almanya'nın Batıda seri zaferler kazanarak Balkanlara inmesi üzerine bölge üzerinde başlayan Sovyet - Alman nüfuz mücadelesi Almanya'nın 22 Haziran'da Sovyetler'e saldırmasına sebep olmuştur. Aralık 1941'de

(95) Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1941), Ankara, 1973, s. 8; Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, (1938 - 1950), C. II, 4. B. İstanbul, 1979, s. 144; Faik Ahmet Barutçu, Siyasî Anılar (1939-1954), İstanbul 1977, s. 94.

(96) İkinci Dünya Savaşı Yılları s. 12; Gürün, a.g.e., s. 16; Burçak Siyasî Tarih, s. 336 - 337.

(97) Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, s. 165; Gürün, a.g.e. s. 17; Aydemir, İkinci Adam, s. 146; Burçak, Siyasî Tarih, s. 344.

(98) İkinci Dünya Savaşı Yıl... s. 45; Gürün, a.g.e. s. 21.

(99) Paktın Metni için bkz. Düstur, II: Tertip, C. 22, s. 1355; Hurewitz, a.g.e., s. 231; Soysal, a.g.e., s. 639.

A.B.D.'nin de savaşa girmesi üzerine savaşın İngiliz - Sovyet - A.B.D. işbirliği devresi başlamıştır. Savaşın bu devresinde stratejik önemi daha da artan Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Müttefik baskıları giderek artmıştır.

Savaşın sonlarına doğru Almanya'nın geri çekilmeye başlaması üzerine Sovyet diplomasisinin Türkiye ve Balkanlar konusundaki tavrı da sertleşmeye başlamıştır. Almanya'ya son darbeyi indirmek amacıyla Türkiye'yi mutlaka savaşa sokmak için yapılan görüşme ve konferanslarda İngiltere ve Sovyetler Birliği daha da ısrarlı davranmışlardır. Türkiye bu konferanslarda savaşa girişin şartını bir yandan yeterli askerî malzeme verilmesine bağlamış, diğer tarafta Sovyetler'le siyasi bir antlaşma yapmayı ve girişeceği harekâtı Müttefik savaş plânları ile birleştirmeyi şart koşmuştur⁽¹⁰⁰⁾. Türkiye'nin bu şartları ileri sürmesini savaş sonunda Sovyetler'le yalnız bir şekilde başbaşa kalabileceği endişesinde aramak gerekir. Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa dengesinin Sovyetler lehine bozulması ve Sovyetler'in Balkanlara yerleşmesi Türkiye'nin endişelerini daha da artırmış ve gücünü savaş sonuna saklama lüzumuna olan inancını artırmıştır. Savaşın sonunda ağır bir Sovyet baskısına maruz kalan Türkiye'nin bu endişelerde ne kadar haklı olduğu da ortaya çıkmıştır.

Savaşın son devresinde Almanya'nın yenilgiye doğru yaklaşması ve Balkanlardan geri çekilmesine paralel olarak, Sovyetler Birliği bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bu durum bölge üzerinde İngiliz - Sovyet rekâbetine yol açmış ve iki ülke 9 Ekim 1944'te yaptıkları gizli antlaşma ile Balkanları nüfuz bölgelerine ayırmışlardır⁽¹⁰¹⁾.

Sovyetler Birliği, bu gizli antlaşmaya paralel olarak Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa ve Balkanlar'da meydana gelen boşlukta yayılma politikası takip etmeye başlamıştır. Bu politikanın esas yönlendirici faktörü komünizm ideolojisi olmakla beraber, bu yayılmanın jeopolitik kuşaklara

(100) Türkiye'yi savaşa sokmak için yapılan Adana Görüşmesi için bkz. Erkin, a.g.e., s. 192 - 195; Winston S. Churchill, *The Second World (The Hinge of Fate)*, Vol. IV., Boston, 1950, s. 705 - 713; Weisband, 2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, Çev: M. Ali Kayabal, İstanbul, 1974, s. 152 - 161. Daha sonra Moskova ve Tahran'da müttefikler'in kendi aralarında meseleyi görüşmesinden sonra I. ve II. Kahire görüşmeleri yapılmıştır. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", *Belleten*, C. XLVII, S. 185, s. 313 - 314, 317 - 330; Weisband, a.g.e., s. 313 - 224, 247 - 267.

(101) Bu antlaşmada, Romanya ve Bulgaristan Sovyet, Yunanistan İngiliz Yugoslavya ve Macaristan ise % 50 oranında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Gürün, a.g.e., s. 133; Sander, *Balkan Gelişmeleri...* s. 18.

doğru olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Sovyetler Birliği bu yayılma politikası sonucu, Savaş içinde işgal ettiği topraklardan çıkmadığı gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yanısıra Balkanlar'da Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'da kızılordunun desteği ile komünist dikta rejimleri kurarak bu ülkeleri birer peyk haline getirmiştir. 1947'de diğer peyk ülkelerle birlikte Kominformu kurmuştur. Bununla da yetinmeyen Sovyetler Güneye inmek amacıyla 1945 yılından itibaren Türkiye üzerinde yoğun bir siyasî baskı uygulayarak Boğazlar üzerinde bir takım haklarla birlikte Doğu Anadolu Bölgesinden bazı toprakları istemiştir. Kominform'un kurulmasından sonra Sovyetler'in sadık müttefiki Bulgaristan da Türkiye üzerindeki bu baskılara katılarak 250.000 Türk'ü Türkiye'ye göçe zorlamıştır. Ayrıca Sovyetler Yunanistan iç savaşına da dolaylı olarak müdahale edip bu ülkeyi de bir peyk haline getirmek istemiştir.

Sovyetler'in bu yayılmacı politikasını durdurmak amacıyla Batılılar Yunanistan ve Türkiye'ye siyasî, askerî ve ekonomik yardıma başlamışlardır. Böylece Balkanlar Doğu ve Batı bloklarının çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bölge üzerinde Doğu ve Batı bloklarının çatışması 1944 - 1948 yılları arasında devam etmiş ve sonuçta Balkan ülkeleri de Dünya'daki bloklaşma hareketi içindeki yerlerini almışlardır. Bu yeni durumda Türkiye ve Yunanistan NATO, Bulgaristan ve Romanya Varşova Paktı içinde yer almışlardır. Yugoslavya ve Arnavutluk önceleri Sovyet kontrolüne girtilerse de Yugoslavya 1948 yılında Kominform'dan çıkarılması üzerine Batılılara yaklaşmış, Arnavutluk ise 1961 yılında Rusya'nın kontrolünden çıkarak Çin ile yakın münasebet kurmaya başlamıştır.

1953'de NATO'nun Güney Doğu Anadolu kanadını güçlendirmek amacıyla A.B.D.'nin teşvikiyle Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yeniden bir Balkan Paktı kurulduysa da 1934'deki Pakttan kuruluş ve amaç itibarıyla oldukça farklıdır. 1954'te Kıbrıs meselesinin çıkmasıyla Türkiye ve Yunanistan'ın münasebetlerinin bozulması, Yugoslavya'nın da milletlerarası münasebetlerde tarafsızlık politikası takip etmeye başlaması sebebiyle bu pakt bir yıl sonra fiilen, 1960'da da resmen ortadan kalkmıştır⁽¹⁰²⁾.

Günümüzde Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs meselesi sebebiyle Yunanistan ile, karşılıklı antlaşmalarla azınlık statüsü tanınan, ülkesindeki Türkleri yok etmek amacıyla insanlık dışı baskı ve zulüm uygulayan Bulgaristan ile münasebetleri oldukça gergindir.

(102) Bu Pakt hakkında geniş bilgi için bkz. Sander, **Balkan Gelişmeleri**, s. 99 - 120; Aksın, a.g.e., s. 154 - 157; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 247 - 254.

SONUÇ

Balkanlar 1870'li yıllardan itibaren Avrupalı büyük devletler arasındaki menfaat çatışmalarına sahne olmuştur. Bu sebeble gerek Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerde, gerekse Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde büyük devletlerin rolünü mutlaka hesaba katmamız gerekir. Balkanlar'a büyük devletlerin müdahalelerine, Bölgenin çok milliyetli bir yapıya sahip olması da eklenince Balkan ülkeleri arasında gerçek manada bir birlik ve barış ortamı yaratılamamıştır. Savaş sonunda yapılan barış antlaşmaları da milliyetler ilkesine tam uyamadığı için Bölgeye barış getirememiştir.

Lozan Andlaşması ile milletlerarası politikada resmen tanınan Türkiye, bir yandan Lozan'dan arta kalan meselelerin çözümü ile uğraşırken diğer taraftan giriştiği radikal inkılâpları ve kalkınma hareketlerini başarıya ulaştırmak için, ülke içinde olduğu kadar milletlerarası ve bölgede ihtiyacı olan barış ortamını gerçekleştirmek amacıyla büyük gayret göstermiştir. Türkiye bu genel politika içinde Yunanistan'la ilişkilerinde en önemli problem olan "établis" anlaşmazlığını çözümlyerek Türk-Yunan dostluğunun temellerini atmıştır. Tarihte ilk defa gerçekleştirilen bu dostluk Balkanlar'da işbirliği havasının yaratılmasında ve Balkan Pakti'nin kurulmasında temel teşkil etmiştir.

Diğer taraftan Türkiye, Lozan'dan sonra Misak-ı Milli esaslarına sadık kalarak sınırları dışında kalan Balkan ülkeleri üzerinde herhangi bir iddia da bulunmadığı için, Balkan ülkeleri ile kısa zamanda ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye'nin takip ettiği bu gerçekçi ve barışçı politika sonucunda Balkan ülkeleri arasında bir işbirliği havası yaratılabilmektedir. Avrupa'da gerçekleştirilen Locarno Antlaşmaları, Küçük Antant ve Briand-Kellog Pakti gibi barışçı teşebbüsler de bu işbirliğini teşvik edici mahiyette olmuştur.

1930'lu yıllarda Türkiye'nin Balkan devletleri ile olan ilişkileri büyük gelişme gösterirken Balkan ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkilerde de bir yumuşama görülür. Bu gelişmelere paralel olarak başlayan Balkan Konferansları, Bulgaristan'ın ve Arnavutluğun olumsuz tutumlarına rağmen Balkan ülkeleri arasındaki birlik şuurunun uyanmasında önemli rol oynamış-

tır. Bu sıralarda Doğu Akdeniz'e ve Balkanlar'a yönelen İtalyan tehdidi Türkiye'nin Balkan Paktı kurulması yolundaki faaliyetlerini artırmaya sebep olmuştur. Çünkü Türkiye Balkan Paktı'nı büyük devletlerin ve özellikle İtalya'nın Balkanlar'a yönelttiği tehdit için bir sed olarak görmüştür. Nitekim, Türkiye'nin merkez olduğu ikili antlaşmalar zinciri dört Balkan devleti arasında süratle tamamlanmış ve 9 Şubat 1934'te Balkan Paktı imzalanmıştır. Türkiye'nin 1930 yılından sonra hiç bir Balkan devleti ile probleminin kalmaması Paktın kuruluş safhasındaki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Bulgaristan'ın revizyonist politikada ısrar etmesi, Arnavutluğun da İtalyan nüfuzunda bulunması sonucunda, bütün ısrarlara rağmen bu iki ülke Pakta katılmamışlardır.

Balkan Paktı ile Balkan ülkeleri arasında ilk defa bir birlik kurulmuştur. Bu birliğin kurulmasında Türkiye'nin Lozan'dan sonra Bölge'de takip ettiği barışçı ve yapıcı politika önemli rol oynamıştır. Fakat Balkan Paktı'nın yalnız Balkanlar'dan gelebilecek tehlikeye karşı değil, aynı zamanda dışardan gelebilecek tehlikelere karşı da koyabilmesi yolundaki Atatürk'ün isteğinin gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle Yunan ihtirazî kaydı Balkan Paktı'nı İtalya karşısında zayıf düşürmüştür. Bu sebeple Pakt, üye devletlerin Balkan sınırlarını garanti etmeye yönelik askerî nitelikte bir antlaşma olmaktan öteye gerçek manada bir antanta gidememiştir. Bununla beraber Pakt Bulgaristan'ın revizyonist hareketlerini önlemede II. Dünya Savaşına kadar başarılı olmuştur. Dolayısı ile bölgede iki savaş arası dönemde Pakt sayesinde geçici de olsa barış ortamı kurulabilmiştir.

Türkiye Balkan Paktı ile birlikte dış politikasında sadece tek devlet olan Sovyetler Birliği'ne dayanmaktan çıkıp çok yönlü bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Çünkü İtalyan tehlikesinin giderek büyümesi Türkiye'yi Bölge'de bir savunma ittifakı yapmaya yöneltmiştir. Ama Pakt İtalyan tehlikesi karşısında Türkiye'nin beklentilerine yeteri derecede cevap verememiştir. Bu sebeple Türkiye İtalyan tehlikesinin artmasına paralel olarak bir yandan Balkan Paktı'nı güçlendirmeye çalışmış, diğer taraftan da Batı ülkeleri ile ittifaka yönelmiştir.

Balkan Paktı ülkeleri Avrupa'da başgösteren buhranlar karşısında belirli bir süre ortak karar ve tavır alma konusunda işbirliklerini sürdürmüşlerdir. Özellikle Montreux Konferansında Balkan ülkelerinin Türkiye'nin Boğazlar politikasını desteklemeleri iki savaş arası dönemde Türkiye'nin bu ülkelere karşı takip ettiği iyi niyetli politikanın sonucu olmuştur.

Nasıl ki Balkan Paktı'nın kurulmasında en büyük gayreti Türkiye göstermişse Pakta sonuna kadar bağlı kalan da Türkiye olmuştur. Nitekim

II. Dünya Savaşı arefesinde özellikle Yugoslavya'nın Bulgaristan'la ve İtalya ile anlaşması sonucu Pakt temelinden sarsıldığı zaman, Paktı ayakta tutmak için en büyük gayreti Türkiye göstermiştir. Fakat Pakt üyesi devletlerin kendi dış politikalarında farklı görüşlere sahip olmaları sebebiyle, Paktı tekrar güçlendirmek amacıyla Türkiye'nin gösterdiği gayretler başarılı olamamıştır. Sonuçta Balkan Paktı devletleri başlayan savaşta bir blok olarak ortaya çıkamamışlar ve Türkiye hariç diğerleri büyük devletlerin işgali altına düşmüşlerdir. Böylece II. Dünya Savaşı içinde ve sonunda Balkanlar yeniden büyük devletlerin nüfuz mücadelelerine sahne olmuş ve Avrupa'nın "barut fıçısı" olma özelliğini bu dönemde de devam ettirmiştir.

SAMSUN'DA TARİHİ İKİ ESER ve KİTABELERİ

Öğr. Gör. İhsan TERZİ*

KUYUMCULAR CAMİİ

Cami, Samsun'un Kale Mahallesi(1) Bedesten denilen üstü açık çarşının(2) başında, Namık Kemal Caddesinin sonunda yer alır. Kapısı üzerindeki arapça kitabeden İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'ın valisi Timurtaş Paşa(3) devrinde H.723/M.1323 tarihinde(4) yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapı günümüze ulaşınca kadar birçok tamir, değişiklik ve ilâveler görmüştür(5).

Plân : Bugünkü durumuyla bütün orijinalliğini kaybetmiş olan yapının plânı da oldukça değiştirilmiş gibi görünmektedir. Çok çarpık ve hiçbir özellik taşımayan gayri muntazam duvarların çevrelediği bir ibadet mekânı ile bunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilen bir minaresi bulunmaktadır.

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim - İş Bölümü.

(1) Kale Mahallesi, adını aynı bölgede, 1086 yılında Danışmendliler tarafından yaptırılan, fakat günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmayan kaleden almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Kâzım Dilçimen, **Canik Beyleri**, Sam. 1940, s. 15 ve dipnot 4.

(2) Bu yanlış adlandırmaya Kâzım Dilçimen, "Samsun'da İlhanlılar Devrinde Kalma Bir Yazıt", 19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, C. V, Sayı 55, Sam. 1941, s. 16 da şöyle değiniyor: "Mescit... bedestan denildiği halde üstü açık olan çarşının müntehasında ve son demir kapının sağ-ilerisindedir".

(3) Timurtaş Paşa'nın Samsun'la ilgisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Torun, **Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları**, İst. 1954, s. 18.

(4) Alim Altaylı'nın yapılaş tarihi olarak verdiği M. 1328 yılı yanlıştır. Bkz. Alim Altaylı, **Samsun Tarihi**, Sam. 1967, s. 16 da "hicri 723 yılında (1328) Mahmut Mevlevi oğlu Evhat tarafından yaptırılmıştır".

(5) Tamir ile ilgili bkz. Kâzım Dilçimen, **Aynı Dergi**, s. 17 - 18, ilâvelerle ilgili K. Vehbi Gül, **Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi**, C. I, Ank. 1977, s. 5 de şöyle demektedir: "Bu eser 1968 - 70 yılları arasında halkın kurmuş olduğu bir dernek tarafından esaslı bir şekilde imar edilmiş, yanına ve üstüne ilâveler yapılmıştır."

Dış - İç Görünüş :

Yapının plânında olduğu gibidiş ve iç yüzeylerinde de özellik taşıyıcı hiçbir unsur görülmemektedir. Tamirler sırasında orijinal halini tamamen değiştirdiği anlaşılan yapının bugün için en önemli tarafı kapı üstüne yerleştirilmiş bulunan kitabesidir. Ayrıca, yapının bugünkü hacmine göre oldukça küçük yer kaplayan giriş önündeki kubbeli kısım ile bunun mihrap tarafına yerleştirilen beşik tonozlu kısmın orijinal olduğu sanılmaktadır. Yapı içindeki mihrap ile minber son restorasyondan sonra formikadan yapılmıştır.

Kitabe,

Birinci satır : Ammere hazâ el-mescrau'l-mübârek fi eyyâmü'l-devlet

İkinci Satır : Es-sultânü'l-azam Ebu Sa'id Hân halled-Allahu

Üçüncü satır : Sultânehu fi zemâni Noyan Timurtaş azze nasrehu

Dördüncü satır : Ez'afü'l-ubeyd Evhad Mahmudü'l-Mevlevî sene selâse ve işrin seb'ami

Kitabenin Tercümesi :

Yediyüzyirmiüç yılında kulcağızların en zayıfı Mevlevî Mahmut Oğlu Evhat, Ebu Sait Han'ın devleti günlerinde - Allah Saltanatını payidar ede -ve Timurtaş Noyan zamanında -Allah aziz kıla yardım ede -bu mubarek mescidi iymar (inşa) etti.

HANÇERLİ CAMİİ

Cami, Samsun'un Hançerli Mahalesinde, Necip Bey Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Kitabesinden, Samsun'da çıkan büyük bir yangın sonucunda yanan Cami'in yerine, Mehmet Reşit adında bir kişi tarafından H.1288/M.1871 yılında Şahbazzâde ünvanıyla anılan Bafralı bir mimara yaptırıldığı anlaşıyor.

Cami, Kırbaç Ali Vakfından olup, H.14 Nisan 1329 tarihinde Mazbut Vakıflar arasına alınmıştır⁽⁶⁾.

Yapı, 1938 depreminde tekrar yıkılmış ve aynı yerde daha büyük olarak yapılmıştır. Yeniden yapılan camide, eski cami minaresi olduğu gibi bırakılmıştır. Daha sonra 1964-1965 yılları arasında caminin kuzey cephesine iki katlı son cemaat yeri ilâve edilmiştir. Bunun giriş kapısı üzerinde bulunan mermer bir panoda "Hançerli Camii 1943" yazısı bulunmaktadır. Bu tarih, son cemaat yerinin değil, harimin son yapılış tarihidir. Dolayısıyla bu yazının harimin giriş kapısı üzerinde bulunması gerekir.

Binanın harim kısmı ve minaresi, taştan yapılmış olup, harim ve minare kaidesi sıvalıdır. Minarenin gövde ve yukarı kısmı, sıvasız ve muntazam yontulmuş kesme taşlardan yapılmıştır.

Son cemaat yeri, tuğladan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Bunun örtüsü düz beton, hariminki ise ahşap ve kiremit örtülüdür.

Cami, temiz ve bakımlı olup ibadete açık tutulmaktadır.

Plân: Uzunlamasına dikdörtgen bir avlunun içine yerleştirilen ve caminin sadece batı duvarına dayalı kare kaideli minaresi avlu duvarına bitişiktir. 9x14 metre ölçülerindeki ana mekâna doğudan 4, batı, güney ve kuzeyden ikişer pencere açılmaktadır. Son cemaat yerinde ise doğu, batı ve kuzeyden girişin sağ ve solundan birer pencere açılmaktadır.

Genel Görünüş :

Harimin doğu, batı ve güney cepheleri dıştan sıvanmış olup ayrıca köşelerde kesme taş görünümündedir. Sıva ile yapılmış bordürler ise cepheleri yanlardan sınırlandırır. Bu cephelerin alt sırasındaki pencereler, dikdörtgen formda ve demir parmaklıklıdır. Bunların etrafı düz ve hafif çıkıntılı bir bordürle çevrelenmiştir. Üst sıra pencereler ise sivri kemerli ve bal peteği şeklinde alçı şebekelidir. Bu pencerelerin kemerlerini düz yüzeyli bir bordür, üzengi hizasına kadar kuşatır. Aynı bordür üzengi hizasından başlayarak yanlara döner. Bu bordür daha sonra pencereler arasında ve cephenin köşelerine kadar enine bir kuşak halinde uzanır. Bu kuşak da alt sıra pencerelerinin bordürlerinde olduğu gibi, cephe yüzeyinden taşkındır. Taşkın durumdaki ahşap saçakların altındaki duvarlardan çıkıntılı bir şerit binayı üç taraftan kuşatır.

(6) Samsun Vakıflar Bölge Müd. Vakıf Eski Eser Fişi Maz-But Hayrat Partisi Kütük No: 5.

Son cemaat yerinin köşelerinde de harimde olduğu gibi kesme taş izlenimini veren bordürler duvarlardan hafif çıkıntı yapar. Bunlar, ana mekân duvarlarındakilerden daha dardır. Caminin son cemaat yeri pencerelerinin ve giriş kapısının etrafını silmeler çevirir. Son cemaat yerinin ikinci katında kuzey-batı köşesinden girişi sağlayan dışa doğru çıkıntılı mimarî kısım; alttan iki beton ayakla taşınır.

Güney Cephesi : Bu cephenin alt sırasına, köşelere yakın, uzunlamasına ve dikdörtgen biçiminde iki pencere konmuştur. Bunların üstünde de iki tanesi alttakilerle aynı düşey doğrultuda ve bir tanesi de, mihrabın üzerine gelecek şekilde iki pencere arasına yerleştirilmiş, toplam üç pencere vardır.

Doğu Cephesi : Bu cephenin harim duvarında, güney cephesinin duvar yüzeyinde bulunan pencerelerle aynı özelliği taşıyan altlı-üstlü dörder pencere açılmıştır. Son cemaat yerinin doğu yüzünde; alt katta dar ve uzun, üst katta ise kareye yakın birer pencere vardır.

Batı Cephesi : Harimin minare ile güney duvarı arasındaki dış yüzünde, altlı-üstlü aynı düşey doğrultuda ikişer pencere vardır. Bunlar harimin güney yüzündeki pencerelerle aynı özellikleri taşırlar.

Son cemaat yerinin batı yüzünde, alt katta bir pencere vardır. Üst kata çıkışı, dıştan beton bir merdiven sağlar. Mekâna girmeden önce, dışarıya doğru çıkıntı meydana getiren ve iki yüzü pencerelerle teşkilatlanmış bir ön hazırlık bölümü yer alır.

Kuzey Cephesi : İki katlı son cemaat yeri bu cephededir. Cephenin tam ortasına dikdörtgen biçiminde bir kapı yerleştirilmiştir. Bu kapının her iki yanında, yerden biraz yüksekte başlayıp zemin kat çatısına kadar yükselen uzunlamasına dikdörtgen şeklinde demir parmaklıklı birer pencere yer alır. Üst katta ise ortadaki giriş kapısının tam üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiş üç pencere vardır. Yine kuzey cephesinde, diğer pencerelerle uyum sağlamayan bir pencere daha vardır ki, üst kata dıştan çıkışı sağlayan merdiven boşluğunun tam üzerine rastlar.

Minare : Caminin batı cephesinde yer alan minare, dışa doğru taşkındır. Minare kaidesinin güney yüzünde, iptal edilmiş bir kapı vardır. Bu kapıya oniki basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Bu durum, H. 1288 de inşa edilen caminin namaz kılıhan kısmının şimdiki seviyeden daha yüksek olduğu ve minareye çıkış kapısının da içeriye açıldığı izlenimini vermektedir.

Eserin yedi satırdan oluşan Osmanlıca kitabesi, minare kaidesinin dış yüzünde bulunan kapının sol üst yanında yer almaktadır. Bu kitabe yerinin caminin 1943 yılında yeniden inşası sırasında değiştirilmiş olabileceği düşünülebilir.

Yapı boyunca yükselen kare plânlı minare kaidesinde -basık bir küre şeklinde başlayıp gövdeye yükseldikçe incelen -pabuç bölümüne geçilir. Profil şeklindeki silindirik bilezik, pabuçtan gövdeye geçişi sağlar. Minarenin gövdesi, kesme taşlarla inşa edilmiş olup sade bir yüzeye sahiptir. Gövde üzerinde mazgal şeklinde üç pencere açıklığı vardır.

Minare gövdesi üstündeki bir bilezikten sonra şerefeye geçilir. Sekiz kenarlı bir korkulukla çevrilmiş olan şerefenin altında da, aralıklarla sıralanmış plâstik akant yaprakları şeklinde taş konsollar yer alır. Bunlar arasında kalan bölümlere de, iri birer kabara şeklinde görülen silindirik bloklar yerleştirilmiştir.

Şadırvan : Cami avlusunun kuzey-batısındadır. Moyazikten yapılmış olup altıgen şeklindedir. Üstündeki dilimli sivri kubbesi, hilâl ile sonuçlanır. Kubbenin eteğinde çokgen bir saçak vardır. Bu kısımlar kurşunla yapılmıştır.

Lâtin harfleriyle yazılmış bir yazı kuşağı, çatı kısmına yakın yerde başlayıp şadırvanı dolandır. Bu yazılarda, şadırvanın 1939 - 1940 da yapıldığı ve 20 - 12 - 1945'te de Yusuf Kıran tarafından tamir edildiği belirtilmektedir.

İç Görünüş :

Basık, sâde ve kemersiz bir kapıdan son cemaat yerine geçildiğinde aydınlık bir mekân ile karşılaşılır. Bu aydınlık görünümü kuzey ve güney yönünden ikiyeşer, doğu ve batıdan da birer pencere sağlar. Alt katın örtüsü betondur. Üst kata, dışarıdan bir merdivenle çıkılabildiği gibi caminin kadınlar mahfelinden de geçilebilir.

Son cemaat yerinden harime şeklisiz, çift kanatlı bir kapıdan geçilir. Uzunlamasına dikdörtgen bir görünüm veren harimin beden duvarları taştan yapılmış olup, üzerleri sıvanıp boyanmıştır. Üstü düz, şekilsiz bir ahşap örtü ile örtülmüştür. Ana mekân altı - üstlü toplam, ondokuz pencere ile aydınlanır. Şekilleri dıştan görüldüğü gibidir. Sadece etraflarında bordür yoktur. İçte, bordürün yerini kalem işleri almıştır. Yakın zamanlarda harimin batı yönündeki duvar delinerek minareye bir kapı açılmıştır. Bu raya, ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.

Süsleme Özellikleri :

Yapı, Samsun'u en süslü camilerindendir. Ana mekânın içindeki pencerelerinin çevresi, kalem işi ile dekore edilmiştir. Alt sıradaki pencerelerin sağ ve solunda, sütun şeklinde enli bir çizgi, eşit aralıklarla dört daire ile kesilmiştir. Bunların üst kısımlarına ters "S" şeklini andıran, orta kısımda da palmet yapraklarına benzeyen bir motif konmuştur. Bunların bittiği yerden başlamak üzere, pencere lentosu boyunca devam eden "S" ve "C" şekillerinden meydana gelmiş bir kuşak vardır. Bu kuşak, orta kısma doğru daha da genişler ve ortada soyulmuş bir mısır koçanını andıran şekille kesilir. Üst sıradaki pencereler, dört taraftan süs kuşağı ile çevrilmiş olup şekiller daha da kalabalıktır. Bu şekiller, pencerenin üstünde, tam ortada açılmış kırmızı bir gül motifi ile son bulur. Alt sıradaki şekillerde kırmızının çeşitli tonları, az olmakla beraber kahverengi ve siyah renk kullanılmış, üstte ise bu renklere ek olarak az da olsa mavi ve yeşil renge de yer verilmiştir. Bu kalem işleri XX. yüzyılın ortalarında Samsun'da görülen son örneklerdir.

Üst sıradaki pencere aralarına yapılan koyu mavi renkli daire şeklindeki motiflerin içine, beyaz renkli kuzey - batı köşeden başlamak üzere sıra ile Hasan, Osman, Ebubekir, Allah, Muhammed ve Hüseyin adları yazılmıştır.

Mihrap : Yakın bir zamanda yapılmıştır. Bu mihrap, harim ölçülerine göre büyük tutulmuş olup ileriye doğru çıkıntılıdır. Yağlıboya ile boyandığından hangi malzeme ile yapıldığı belli olmamaktadır. Mihrap nişinin içi, sıvalı taştan olup, bunu çevreleyen bordürle en üstte bulunan taç kısmının da alçından yapıldığı sanılmaktadır.

Mihrap nişinin içi, sade olup beyaz yağlıboya ile boyanmıştır. Nişi çevreleyen profilli bordür ile mihrap kemeri arasında kalan boşluğun köşelerine birer kabara yerleştirilmiştir. Bu bordürü, üzeri rölyef halinde stilize çiçek motifleriyle doldurulmuş koyu yeşil renkli ikinci bir bordür çevirir. İki bordür arasına, üstte meydana gelen boşluğun içine bir âyet yerleştirilmiştir. İkinci bordürü, profilli ve sade üçüncü bir bordür çevirir. Bunun üstüne, yüksek kabartmalı stilize bitki motiflerinden meydana gelmiş bir taç yerleştirilmiştir.

Minber : Mihrabın sağ tarafında yer alan ahşap minber, sade, basit ve şekilsizdir. Harimin güney - doğu köşesine yerleştirilen ahşap kürsü yağlıboya ile boyanmıştır. Çokgen korkuluğunun üst kısmında ajur tekniği ile yapılmış izlenimini veren geometrik şekiller vardır.

Kitabe,

- 1 — Hançerli câmi'bântsi sâhib-i himmetin
Kabrini pür-nûr-ı rahmet eyleye Rabb-i mecîd
- 2 — Ezkazâ ihrâk-ı kabîrde bunca cevâmi'bu dahî
Müteharrik olub cemâat kalmıştı nâ-ümîd
- 3 — Kâmeti der-i aliyye fi-il-asi Bafralı şöhreti Şehbâz-zâde
Bânî-i sâlis olub ol seîd
- 4 — Hasbet-en-lillâh fevkânî olarak eyledi binâ
Ki sâhib-i mâsivâdan kalbin etsin Hak mazhar-ı Cedîd
- 5 — Mevkiinde etti himmet Hacı Hâfız muhterem
Hak masOn etsin riyâdan ömrünü kılsın mezîd
- 6 — Nizâm-ı hüsn-i sa'yiyile tamâm oldu bi-kusûr
Harf-icevherdâr ile târhini yazdım müfid
- 7 — Eylesin Allâh ihsân ecrîni rûz-ı meâd
Ol ganî Mehmed Reşîd kıldı bu câyı ferîd
1288

HAZİNE DÂR - ZÂDE ABDULLAH PAŞA'NIN TEREKESİ'NE GÖRE SAMSUN'UN İKTİSADİ VE İÇTİMAİ YAPISI

Öğr. Görevlisi M. Emin YOLALICI*

Hazinedâr-zâdeler olarak isim yapan bu sülale, aslen Ordu'ludur. Daha sonra Samsun'a gelmişler ve bu sancak ile çevresinin mültezimliğini yapmışlardır. Bu sayede de kısa sürede zengin olmuşlar ve Samsun'un en tanınmış aileleri arasında yer almışlardır.

Bu sülaleden olan Abdullah Paşa, uzun süre Samsun Valisi olarak görev yapmıştır⁽¹⁾. Samsun yakınlarında bir saray yaptırmış ve bu sarayın bulunduğu yerden Samsun'a "Koçadağ Suyu"nu getirtmiştir⁽²⁾. Ayrıca Samsun'da bazı hayır müesseseleri kurmuştur. Özel bir kütüphane de kurmuş Abdullah Paşa, bu kütüphaneyi halkın hizmetine sunmuştur⁽³⁾. İstanbul'da vefat eden Abdullah Paşa, Padişah Abdülmecit tarafından Cihan-gir'de toprağa verilmiştir.

Tereke, ölenlerin terkettiği menkul ve gayr-i menkul her türlü malların ve alacak, borç, vasiyet, hibe,... gibi tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir envanteridir. Bu defterler "kadı"lar veya kadı adına "kassam"lar veya "muhallefât memurları" tarafından tanzim edilirdi. Hatta bu defterlere "Muhallefât Defterleri" de denirdi.

Tereke Defterleri'nde; ölenlerin içtimaî menşeleri, medenî halleri, aile yapıları, ölenin bıraktığı eşyalar, çiftçilik ve hayvancılıkla alakalı malzemeler, çeşitli gayr-i menkuller, hayvan cins ve miktarları, yetiştirilen mahsûl ve miktarları, ticaret ve sanatla alakalı alet ve malzemeler, çeşitli eşya ve malların tahmini ve fiilî fiyatları bulunmaktadır. Dolayısıyla bu defterlerin incelenmesi sayesinde o devirlerdeki servetin dağılımı ve unsurlarını, maddî kültürün vasıf ve imkanlarını, konfor ve lüksün seviyesini, çeşitli yiyecek, yiyecek, alet, malzeme ve silahların envaini, is-

(*) Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

(1) Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmani*, C. III, Der-i Saadet, 1311

(2) R. Vadala, *Samsoun (Passé - Présent - Avenir)*, Paris, 1934

(3) Ali Sarsan, *Samsun Tarihi*, Ankara, 1966.

tihsal vasıta ve kapasitelerini, ticarî ve zirai işletmelerin teşkilâtını, ticarî usûl ve münasebetlerini, yıllara hatta aylara göre çeşitli yiyecek, giyecek, içecek gibi eşyaların fiyatlarını, çeşitli işçi, memur ve görevlilerin aldıkları ücretleri, o devrin geçim standardını aydınlatmak mümkün olabilmektedir⁽⁴⁾.

Topkapı Sarayı arşivinde bulunan Samsun'un Hicrî 1267 - 1277 tarihli Şer'îye Sicil Defteri'nin içinde Abdullah Paşa'nın Tereke kaydı yer almaktadır⁽⁵⁾. Yalnız Abdullah Paşa'nın asıl terekesi daha önce yapılmış olup, bu kayıta ise borçları ile gayr-i menkullerinden veya iltizamlarından gelen kira ve hasılatlardan vereselere düşen hisseler yazılmıştır. Abdullah Paşa'nın 17 Safer 1277 (4 Eylül 1860) tarihli tereke defteri, bize Samsun'un bazı iktisadî ve ictimai yapısı hakkında bilgi verebilmektedir.

Tereke defterine göre Abdullah Paşa, Samsun'un zengin ve nüfuzlu kişilerindedir. Bu kişiye ait Samsun ve çevresinde pek çok gayr-i menkul bulunmaktadır. Bu gayr-i menkullerden bir kısmı kendisine ait, bir kısmı da mültezim olarak tasarrufunda bulunmaktadır. Bu gayr-i menkuller şunlardır: "Yalı hanı, Pazvey hanı, Karadağ hanı, Yeni han, Yıldız hamamı, Kabakum kahvesi, Hintta pazarında kahve, Ordu'da kahve, Çarşamba'da dükkanlar, Ünye'de Unkapanı, demirci dükkanları, bakkal dükkanı, nalbant dükkanı, debbağhane, mutbah (aşevi), çeşitli mağazalar, kiralık evler, zeytin bahçesi, Yalı bostanlığı, bağ, değirmenler, fırınlar, tarlalar." Bu akarlardan, o devir Samsun'unun esnafılığı ve ticareti hakkında bilgi edinmek kısmen de olsa mümkün olmaktadır.

Tanzimat Fermanı ile iltizâm sistemi resmen kaldırılmışsa da⁽⁶⁾, bu defterden anladığımız kadarı ile fiilen halen devam etmektedir. Bunda, devlet adamlarını rüşvet ve hediyelerle kendilerine bağlayan mültezimlerin tesiri olsa gerektir.

Defterde kayıtlı olduğu şekliyle, buralardan alınan kira ve gelirler büyük bir yekün tutmaktadır. Bu kira ve gelirler çeşitli hissedarlara dağıtılmıştır. Bu dağıtmada bazen bir yıllık, bazen iki veya üç yıllık gelirler gösterilmiştir. Hissedarlara düşen toplam gelirleri topladığımız zaman 865.985 kuruş çıkmaktadır. 100 kuruşa bir inek satın alınabildiğine göre bu gelir çok fazladır. Dolayısıyla Abdullah Paşa'nın devrinin en zengin kişilerinden olduğu neticesine varabiliriz.

(4) Ömer Lütfi Barkan, Belgeler, C. III, Sayı 5, 6, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968.

(5) Samsun'un Hicrî 1267 - 1277 tarihli Şer'îye Sicil Defteri, Topkapı Sarayı arşivi, Kayıt No: 1760

(6) M. Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, İstanbul, 1971; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, Ankara, 1970

Bu kadar zengin olan Abdullah Paşa'nın borçlarına hiç de sadık olmadığını görüyoruz. Nitekim aldığı kömürün, barutun, kurşunun borcunu ödememiştir. Kitaplarını tamir eden ciltçiye olan borcunu ödemediği gibi, haksız yere bazılarında para aldığı da görülmektedir. Nitekim ölümünden sonra, iki kişi kendilerinden haksız yere para alındığını söyleyerek dava açmışlardır. Bu kayıtlardan, o devirde nüfuzlu kişilerin devletin kârunlarını hiçe sayarak halkı soyduğu, borçlarını ödemediği, haksız yere kişilerden para aldığı neticesini çıkarabiliriz.

Abdullah Paşa'nın, emrinde çalışanlara olan borçlarını da ödemediğini görmekteyiz. Nitekim yanında Hazinedâr olarak çalışan kişiye 48 ay zarfında tutan 48.000 kuruş toplam aylığını ödememiştir. Ancak bu tür borçlar, ölümünden sonra mahkeme kanalı ile ödenebilmiştir.

Defterde bulunan kayıtlardan anladığımız kadarı ile ticaretle de uğraşan Abdullah Paşa, ticarî münasebetlerini daha çok devletin müesseseleri ile yapmaktadır. Nitekim borçlarından 426.289 kuruşun devlete ait müesseselere ait olduğu görülmektedir. Bu da toplam borçlarının % 36'sı, ticarî gaye ile yapılmış borçlarının da % 55'i etmektedir. Bundan bu kişinin ticaretle devletten destek gördüğü, daha çok ticaretini devletin çeşitli müesseseleri ile yaptığı neticesini çıkarabiliriz.

Defterde, Abdullah Paşa'nın evine yapılan Orta Masrafları da gösterilmiştir. Bu masraflar ayda ortalama olarak 3.045 kuruş tutmaktadır. Bundan da bu ailenin gelirinin yüksek olduğu ve devrin en yüksek geliri-ne sahip kişilerden biri olduğu neticesine varabiliriz. Buna karşılık, yanında çalışan kişilere verilen maaş ve ücretler ise çok düşüktür. Mesela yanında çalışan dokuz kişiye ayda ödediği para yaklaşık olarak 1.684 kuruştur. Bunlardan Hazinedâr'ın aylığı 1.000 kuruş olup, diğerlerinin aylığı 40 kuruş ile 150 kuruş arasında değişmektedir. Dolayısıyla çalışanların aldığı ücretler, ailenin gelir seviyesine göre çok düşüktür. Yalnız, devrin alım gücü ile hesaplandığı zaman ise, halkın geçim standardının yüksek olduğu görülür. Mesela o yıllarda bir inek 100, at 200-250, camız 200-250, bir kile buğday 50, bir kile arpa 20, bir yün yatak 50 kuruş olduğu düşünülürse, halkın geçim şartları iyidir.

Bu defterde geçen bazı kayıtlardan, o devirde Samsun'da zeytin bahçelerinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bugün bir tek ağacın dahi bulunmadığı düşünülürse, zeytinciliğin o devirden yaygın olduğu görülmektedir. Abdullah Paşa'nın vereselerine zeytin hasılatından toplam 2.075,5 kuruş düşmektedir. Yaptığımız araştırmalarda, tütün ziraatının gelişmesinin, bu bölgede zeytinciliğe büyük bir darbe indirdiğini öğrenmekteyiz. Zamanla ihmal yüzünden ve bakımsızlıktan veya kesilerek zeytin ağaçları

yok edilmiştir. Bugün o devir zeytinciliğinden, bugünkü Samsun'a kalan tek hatıra, bir mahallenin adının "Zeytinlik mahallesi" olarak devam etmesidir.

Bu defterdeki bir kayıttan, o devirde Samsun'da nişanın feshi ile alakalı bilgi edinmek de mümkün olmaktadır. Abdullah Paşa'nın kızı ile nişanlanan kişinin babası, nişanın fesh olması üzerine yaptığı masrafların geri verilmesini istiyor. Yapılan masraf 10.000 kuruş olup, sulh yoluyla kendisine terekeden 3.523 kuruş veriliyor. Bundan da nişanın kız tarafından bozulması durumunda, yapılan masrafların oğlan tarafına geri verildiği neticesini çıkarabiliriz. Bu da, folklorik araştırmalar açısından önemli bir vesika niteliğini taşımaktadır.

Yine bu defterde bulunan bazı kayıtlardan, devletin gayr-i müslimlere karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu görmek mümkündür. "Sarrâf" adlı göreve Vasil adlı bir Rum'un getirildiği görülmektedir. Sarrâf, mültezimlerden iltizam paralarını hükümet adına tahsil eden hükümet yetkilisine denir. Sonradan bunların yetkileri daha da artırılmıştır. Hatta Sarrâf kefil olmadıkça, bir kimseye iltizam verilemeyeceği belirtilmiştir(?). İşte devlet, hükümet adına hazine mallarını iltizama vermeyi ve mültezimlerden alınacak parayı toplamayı Vasil adlı bir Rum'a vermekte tereddüt etmektedir. Bundan daha iyi eşitlik, bundan daha iyi adalet ve güven hangi ülkede uygulanıyordu? Dünyada XX. asırda dahi bunun örneğini görmek çok enderdir.

Bu tereke defterinde dikkat çekici bir husus da, yapılan alış - verişlerde senet yapılması hadisesidir. Nitekim Trabzon'da yapılacak han için mimarı ile bir senet imzalanarak mukavele yapılmıştır. Abdullah Paşa ölmeden önce mimara 82.500 kuruş vermiş, senette yazılı olan 37.500 kuruş geriye kalan borç ise terekesinden ödenmiştir. Bir yerde de, satılan bakır için senet yapıldığı, senet kağıdının bedeli olarak 150 kuruş ödendiği yazılıdır. Bunlardan da alış - verişlerde senet yapılarak, alacak ve borçların sağlam temellere dayandırıldığını öğrenmekteyiz.

Sonuç olarak; Hazinedâr-zâde Abdullah Paşa'nın zengin bir kişi olduğu, pek çok gayr-i menkulleri bulunduğu, mültezimlik yaptığı, ticaretle de uğraştığını; Samsun halkının zeytincilikle de meşgul olduğunu; halkın geçim standardının orta olduğunu; buna karşılık ileri gelen ailelerin zengin olduklarını; zengin olan bu ailelerin borçlarına hiç de sadık olmadıklarını, hatta yanlarında çalışanlara dahi maaş ve ücretlerini zamanında vermediklerini; devletin gayr-i müslimlere karşı adil davrandığını söyleyebiliriz. Ayrıca o devrin hukukî ve ticarî usûllerinden bazılarını da bu defterde görmemiz mümkün olmaktadır.

(7) M. Zeki Pakalın, a.g.e., C. II.

OKULDA ÖĞRENME - ÖĞRETME SÜRECİNİN DENETİMİ

Cağatay GÜVEN*

1. GİRİŞ

1.1. Eğitim, Okul

Eğitim bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme gürecidir⁽¹⁾. Bu tanımdaki 'istendik' ve 'kasıtlı' kelimeleri eğitimin planlı yapılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Okul planlı eğitimin gerçekleştirildiği en önemli toplumsal kurumların başında gelir. Eğitimin gerekliliğinin tartışılmaz biçimde kabul edildiği bugünün toplumlarında okulun temel görevi istendik davranışların rastlantılara bırakılmadan, bireyler tarafından kazanılmasının sağlanması için gerekli ortamın yaratılmasıdır. Okul, belli bir program uyarınca işletilmekte olan bir davranış değiştirme kurumudur.

1.2. Okulda Öğrenme - Öğretme

Okul bir yandan bireylerin yeni ve istendik davranışları kazanmalarına yardımcı olurken diğer yandan da eski ve istenmedik davranışların terk edilmesini sağlamaya çaba harçar. Bireydeki davranış değişikliğine birey açısından bakıldığında öğrenme, okul açısından bakıldığında öğretmeden söz edilmektedir. Öğrenme, yaşantı ürünü, kalıcı izli davranış değişikliği, öğretme ise herhangi bir öğrenmeyi kılavuzlama ya da sağlama

(*) Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bölümü.

(1) Selâhattin Ertürk, Eğitimde "Program" Geliştirme (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 1972) s. 12.

faaliyeti olarak tanımlanırlar⁽²⁾. Bireyin yaşantılarıyla, okulun maksatlı kılavuzlama faaliyetleri bir süreç içinde etkileşirler. Buna kısaca okulda öğrenme - öğretme süreci denir.

Bir dersle ilgili öğretim programı genellikle birbirini izleyen halkalardan yani ünitelerden oluşur. Öğrenciler dersin her ünitesine önceden bazı beceri, güç ve özellikleri kazanmış olarak girerler. Bir üniteye öğrenciler tarafından kazanılması planlanan davranışlar genellikle onu izleyen ünitelerden birindeki davranışlar için ön koşul niteliğindedir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu bir üniteye davranışların çoğunu kazanmadan başka bir üniteye geçmekte; böylece öğrenme eksiklikleri birbiri üzerine yığılarak daha sonraki öğrenmeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuçta, bir yandan hedeflere erişilemezken, bir yandan da önemli zaman ve kaynak boşa harcanmış olmaktadır.

Ölçme ve değerlendirme, çoğu öğretmenimiz tarafından öğrenciye not vermek amacıyla kullanılmıştır. Değerlendirmenin öğrenciye sadece not vermek amacıyla kullanıldığı durumlarda dahi bu işin nesnel (objektif) yollarla ve bilimsel bir biçimde yapıldığını söylemek kolay değildir. Öğrencinin başarısı genellikle nesnel olmayan ölçme araçlarıyla ölçülmeye çalışılmakta ve sonuçlarının ne derece tutarlı olup olmadığı bilinmeyen ve araştırılmayan sınavlarla öğrenciler hakkında önemli kararlar verilmektedir.

Çoğu eğitim kurumumuzda, öğretme işi için uygulamaya konulan faaliyetlerin etkililiğinin araştırılması ve değerlendirilmesi bir yana, araştırma ve değerlendirme işinin gerekliliği bile öğretme faaliyetlerini yürütenlerde berraklaşmamıştır. Bu işe girildiği durumlarda da teknik yetersizliklerle karşılaşıldığı göze çarpmaktadır.

Eğitim sistemimizde değerlendirme sonuçlarının kullanılması zaten var olan fırsat eşitsizliği sorununu daha da çözümü zor duruma getirmektedir. Özgüven'in üniversiteye giriş sınavlarıyla ilgili olarak belirttiği gibi:

... bugünkü sınav sistemi, daha çok şartları iyi olanların lehine işlemektedir. Sınavın herkese açık olmasını fırsat eşitliği gibi düşünmek pek geçerli değildir.⁽³⁾

2. OKULDA ÖĞRENME - ÖĞRETME SÜRECİNİN DENETİMİ : ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

(2) Selâhattin Ertürk, **Eğitimde "Program" Geliştirme** (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 1972) s. 84.

(3) Ethem Özgüven, **Zihinsel Olmayan Etmenler ve Üniversite Öğrencilerinin Başarıları**. (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1970)

2.2. Ölçme ve Değerlendirmenin Tanımı

Genel anlamda ölçme, bir niteliğin gözlenip gözlem sonucunun sayılarla veya başka sembollerle gösterilmesi, değerlendirme ise ölçme sonuçlarını bir ölçüte vurarak bir değer yargısına ulaşma işlemi olarak tanımlanabilirler⁽⁴⁾.

Eğitimde ölçmeye konu olan, öğrenme durumunda olan bireyin yani öğrencinin dolaysız ve dolaylı yollardan gözlenebilen davranışlardır. Eğitim öğrencide istendik davranış meydana getirme süreci olduğuna göre, okulda öğrenme-öğretme faaliyetleri uygulandıkta ilk akla gelen soru "Öğrenci istendik davranışları kazandı mı?" olmalıdır. Etkili bir eğitim için sadece bu sorunun cevabının alınması da yeterli değildir. "Beklenen davranış değişiklikleri gerçekleşmemiş ise nedenleri nelerdir?" "Gerçekleşen istendik davranışlar için uygulanan faaliyetler daha etkili ve verimli nasıl düzenlenir?" gibi soruların da cevaplanması gerekmektedir. Özetle, ölçme ve değerlendirme, eğitim sürecinin denetlenmesi için bir araçtır. Süreç içerisinde atılan her adımın sonuçları, değerlendirme ile yordandığı gibi, varılan sonuçların etkililik ve verimlilik dereceleri de saptanabilir.

Değerlendirme sırasıyla şu basamaklardan oluşur: Ölçme sonuçlarının elde edilmesi, ölçütlerin saptanması ve karar.

Ölçme sonuçlarının elde edilebilmesi için ölçmeye konu olan davranışın herhangi bir yolla gözlenebilmesi gerekir. Gözlemin yapılabilmesi, gözlenecek davranışın yapısına uygun araçlar gerektirir. Bu araçların uygulanmasıyla elde edilen ölçme sonuçlarının tutarlılığı değerlendirme sürecinin sonunda varılacak kararı büyük ölçüde etkiler. Bu açıdan, seçilecek ölçme araçlarının değerlendirmenin amacına uygunluğu ve güvenilirliği doğru bir karara ulaşmak için ön koşuldur.

Değerlendirme sonucu varılan kararın doğruluğu ölçütün yerindeliğine bağlıdır. Ölçütün yerindeliğinden kasıt, onun ölçülen özelliğin işe yarama ya da belli bir amaca elverişli olma derecesini doğru ve tam olarak göstermesidir⁽⁵⁾.

Değerlendirmede önemli olan ulaşılan kararın doğruluğudur. Kararın doğruluğu ise, ölçme sonucu ve ölçüt arasındaki uyuma ve bunların doğruluğuna bağlıdır.

(4) Fuat Turgut, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları* (Ankara: Nüve Mat. 1977) s. 11.

(5) Durmuş A. Özçelik, *Okullarda Ölçme ve Değerlendirme*, (Ankara: ÜSYM Eğitim Yav. 3. 1981), s. 2.

2.2. Ölçme Araçlarında Bulunması Gerekli Nitelikler

Ölçme araçlarında bulunması gerekli nitelikler çok çeşitlidir. Aşağıda değerlendirme sonuçlarını önemli ölçüde etkileyen iki nitelik üzerinde durulmuştur: Güvenirlik ve Geçerlik.

2.2.1. Güvenirlik

Güvenirlik, "Ölçme aracının ölçtüğü özelliği ya da özellikleri, etkilenerek ölçümlere yansıttığı gerçekler dünyasında karşılığı olan tüm etkileri, bu etki kaynakları değişmeye uğramadıkça ne derece bir kararlılıkla, başka bir değişle ne derece bir değişmezlikle ölçmekte olduğunun bir göstergesidir⁽⁶⁾. Aynı özelliğin tekrar tekrar ölçülmesinde (özelliğin ölçmeler arasında geçen sürede değişmediği sayılıısıyla) tüm ölçme sonuçlarının aynı olması, tam bir güvenirliliğin göstergesidir. Fakat davranışsal özelliklerin ölçülmesinde böyle bir durumla karşılaşmak mümkün değildir. O nedenle herhangi bir ölçme aracının güvenirliliği ancak bir miktar hata ile kestirilebilmektedir. Burada çok kapsamlı ve teknik bir konu olması nedeniyle güvenirlilik kestirme yolları üzerinde durulmayacak bazı temel kavramlardan söz edilecektir.

Her ölçme sonucu içinde bir miktar hata taşır. Bir öğrencinin bir dersteki öğrenmelerinin düzeyini belirlemek amacıyla uygulanan bir ölçme aracı sonucunda aldığı puan 'Ham puan' olarak adlandırılır. Ham puan kuramsal olarak öğrencinin gerçek öğrenme düzeyi ve ölçme hatası olarak iki ayrı puan toplamı biçiminde ifade edilebilir. Daha kısa bir ifadeyle:

$$X = G + H$$

X : Gözlenen Ham Puan

G : Gerçek puan (Gerçek öğrenme düzeyi)

H : Hata puanı⁽⁷⁾

Bu denklemde, G ve H gözlenemediğinden çözüm matematiksel olarak mümkün değildir. Bu nedenle istatistiksel kestirme yoluna gidilir. Amaç, öğrencinin gerçek öğrenme düzeyinin belirlenmesi olduğuna göre, gerçek puan istatistiksel çözümleme yöntemleri yardımıyla kestirilmeye çalışılır.

(6) Durmuş A. Özçelik, *Okullarda Ölçme ve Değerlendirme*, (Ankara: ÜSYM Eğitim Yay. 3, 1981), s. 35.

(7) Ölçme hataları sabit, sistemli ve rastgele olmak üzere üç çeşittir. Sabit ve sistemli hataların kaynağı bilindiği takdirde giderilmesi mümkündür. Fakat rastgele hatanın kaynağı bilinemez. Bu nedenle yok edilmesi mümkün değildir. Yukarıda sözü edilen hata rastgele hatadır.

Bir ölçme aracıyla elde edilen puanların (dolayısıyla o ölçme aracının) güvenilirliği, gerçek puanlardaki değişkenliğin (varyans) toplam (gözlenen, ham puan) puanlardaki değişkenliğe oranına eşittir. Güvenirlik r_x ile gösterildiğinde daha kısa bir ifadeyle :

$$r_x = \frac{\sigma_G^2}{\sigma_x^2} = \frac{\sigma_x^2 - \sigma_H^2}{\sigma_x^2} = 1 - \frac{\sigma_H^2}{\sigma_x^2} \quad (0 < r_x < 1)$$

Bu eşitliklerin yardımıyla herhangi bir ölçme sonucundaki hata kestirilebilir. "Ölçmelerin standart hatası" olarak adlandırılan bu hata ölçüsü aşağıdaki gibidir.

$$\sigma_H = \sigma_x \sqrt{1 - r_x}$$

Görüldüğü gibi güvenilirlik katsayısı (r_x) arttıkça (1'e yaklaştıkça) ölçmenin hatası azalmaktadır. Bir kez güvenilirlik katsayısı kestirildiğinde, ölçme sonuçlarının varyansı da bilindiğinden öğrencinin gerçek puanının içinde olduğu sınırlar hesaplanabilir. Gerçek puanın içinde bulunduğu sınırlar şöyledir.

$$x - \sigma_H \leq G \leq x + \sigma_H$$

Yukarıda da görüldüğü gibi öğrencinin gerçek öğrenme düzeyinin ne olduğunun, hiç olmazsa daha az hatayla saptanması, giderek gelişen bilimsel tekniklerin kullanılmasıyla mümkün olabilmektedir. Oysa gerek öğrencilik yaşamımızdaki gerekse bir eğitim uzmanı olarak deneyimlerimiz bize ilkokuldan üniversiteye kadar öğrencilerin başarıları hakkında çokluk yalnızca kaba gözlemlerle ve hatta "kanaatle" karar verildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Hangi amaçla yapılırsa yapılsın, değerlendirme sonucu verilecek kararların, büyük ölçüde, değerlendirmeye esas olarak alınan ölçme sonuçlarının güvenilirliğine bağlı olduğu düşünülürse, en az hatayla ölçme yapmanın ne derece ciddi bir iş olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

2.2.2. Geçerlik

Bir ölçme aracı diğer nitelikleriyle ne kadar üstün olursa olsun, ölçmeye konu olan özelliği başka özelliklerle karıştırmadan ölçemiyorsa fazla yarar sağlamaz. Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özellikle karıştırmadan doğru olarak ölçebilme derecesidir. Diğer bir deyişle, ölçme aracının geliştirilmiş bulunduğu konuda maksada hizmet etme derecesidir⁽⁸⁾. Daha teknik bir söyleyişle, bir ölçme aracının geçerliği, ölçme aracı ile elde edilecek ölçümlerdeki değişkenliğin ne kadarının, incelenen kişilerin ölçülen özelliğe sahip oluş dereceleri arasındaki gerçek farklardan gelmekte olduğunun bir ifadesidir⁽⁹⁾.

Bir ölçme aracının geçerliğinin yüksek olması için güvenilirliğinin de yüksek olması gerekir. Fakat bunun tersi doğru değildir. Yani güvenilirlik geçerlik için gerek koşul olmakla beraber yeterli değildir⁽¹⁰⁾.

Gözlemlerimiz okullarımızda uygulanagelen çoğu sınavların, geçerli olmaktan çok uzak olduklarını göstermektedir. Yazı güzelliğinin, ifade zenginliğinin (ölçülmek amaçlanmadığı durumlarda) öğrencilerin başarı puanlarına karışarak etkilediğini çokça görmüşüzdür. Ayrıca kapsamı çok dar sınavlarla, çok geniş alanı kapsayan öğrenmeler ölçülmek istenmekte ve böylece hedeflerin % 90 ına ulaşmış bir öğrenci, ulaşamadığı % 10 luk kısım ölçüt alınarak ölçmeye tâbi tutulduğu zaman hedeflerin hiçbirine ulaşamamış gibi görülebilmektedir.

2.3. Okul Öğretmenlerini Değerlendirme Yaklaşımları

Okul öğretmenlerini değerlendirme yaklaşımlarına geçmeden önce okuldaki öğretmenleri etkileyen değişkenler üzerinde durmak yararlı olacaktır. Bu yapılırken büyük ölçüde Bloom'un "Okulda Öğrenme Modeli"nden yararlanılmıştır⁽¹¹⁾.

(8) Halil Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, (Ankara: Dally News Web Ofset Tesisleri Bas., 1982), s. 42.

(9) Özçelik, *ön. ver.*, s. 37.

(10) Ölçme araçlarının geçerliklerini yükseltmesi için güvenilirliklerini arttırmak her zaman doğru olmayabilir. Bazı durumlarda, örneğin bir testin maddelerini homojenleştirerek güvenilirliğin artması sağlanırken, kapsam geçerliğinin düşmesine neden olunabilir.

(11) Benjamin S. Bloom, *Human Characteristics and School Learning Çeviren: D.A. Özçelik, İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğretmen* (Ankara: MEB Yay. 1979)

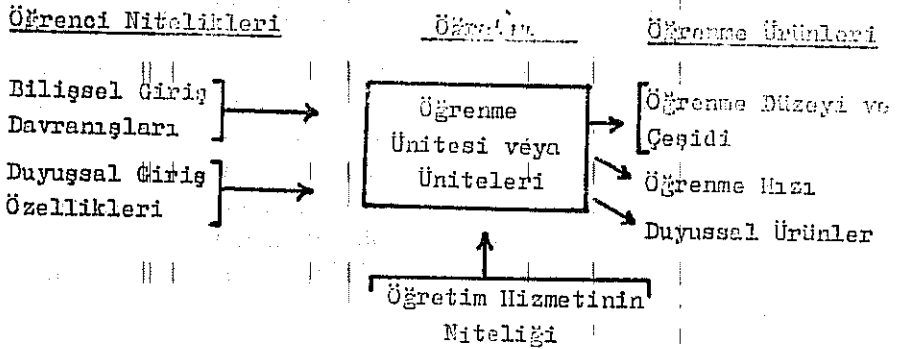
Bloom'un Okulda Öğrenme Modeline göre can alıcı bir yer ve öneme sahip değişkenler şunlardır :

a) Öğretilmesi amaçlanan davranışların öğrenilebilmesi için gerekli önkoşulları oluşturan ilgili ön öğrenmelerin önceden gerçekleşmiş olma derecesi,

b) Öğrencinin kendini öğrenmeye verme, öğrenme sürecine katılma derecesi,

c) Öğretimin, öğrenci ihtiyaçlarına uygun, anlamlı, işe yarar ve yeterli olma derecesi.

Bloom'un Okulda Öğrenme Modeli aşağıda şematik olarak gösterilmektedir.

Bu modele göre bilişsel giriş davranışları belli bir öğrenme ünitesindeki davranışların kazanılması için gerekli ön öğrenmelerden oluşmaktadır. Bloom'a göre öğrenmedeki farklılıkların yarısı bilişsel giriş davranışları tarafından açıklanabilmektedir. Dolayısıyla bu tür davranışların varlığı ya da yokluğu test edilmeli eksikliği ya da yokluğu halinde, ünitedeki davranışların öğretimi işine girişmeden, tamamlanmaları gerekmektedir.

Duyuşsal giriş özellikleri öğrencinin üniteye yer alan davranışlarla ilgili tutumları, ilgileri ve kendisi hakkında görüşlerinin bir bileşkesidir. Üniteyle ilgili duyuşsal giriş özellikleri büyük ölçüde öğrencinin özgeçmişiyile ve beklentileri ile ilgilidir. Bloom'a göre duyuşsal giriş özellikleriyle başarı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yapılan araştırmalara göre duyuşsal özellikleri ilgili alandaki başarı değişkenliğinin dörtte biri kada-

rını açıklayabilmektedir⁽¹²⁾. Duyuşsal giriş özellikleri değişmeye açıktır. Bu nedenle öğrencinin ünite ile (veya dersle) ilgili duyuşsal giriş özellikleri test edilmeli ve eğer tamam değilse tamamlamaya çalışılmalıdır.

Üniteler, aynı ya da benzer öğrenme - öğretme faaliyetlerinin bir araya getirilerek gruplandığı birimlerdir. Birinin öğrenilmesinin diğerindeki davranışların kazanılmasına bağlı olduğu durumlarda, tam öğrenme sağlamak için, her ünite sonunda değerlendirme yapmak zorunludur. Böylece bir üniteden diğerine geçmeden üniteye öğrenme eksiklikleri saptanabilir ve dolayısıyla giderilmeleri yoluna gidilebilir. Öğretim sürerken her ünitenin sonunda değerlendirme yapılabildiği gibi üç - beş üniteden sonra ve ünitelerin en sonunda da değerlendirme yapılabilir.

Değerlendirme, yukarıda da sözü edildiği gibi öğrenme sürecinin her aşamasında gereklidir. Bu gereklilik bazı değerlendirme yaklaşımlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar tanıma yerleştirmeye yönelik değerlendirme, biçimlendirme - yetiştirmeye yönelik değerlendirme ve değer biçmeye yönelik değerlendirme (Diagnosis, Formative Evaluation, Summative Evaluation) olarak adlandırılmaktadır.

2.3.1. Tanıma - Yerleştirmeye Yönelik Değerlendirme

Tanıma - yerleştirmeye yönelik değerlendirmede öğrencilerin değişik yönlerdeki gelişimleri, hazır oluş düzeyleri, ilgileri, eğilimleri ve yetkinliklerinin belirlenerek onların verimli olabilecekleri etkinliklere ve alanlara yönlendirilmesi amaçlanır. Öğrenci hakkında en doğru değerlendirmeyi yapma ve kararı verme ilkönce onu tanımakla mümkündür.

Hazır bulunuşluk düzeyi, bireyin öğrenmelerinde önemli bir yer tutar. Ertürk hazır bulunuşluğu öğrenme için önkoşul olarak görmekte ve şöyle demektedir : ⁽¹³⁾

"Bir öğrencinin öğrenme gücünü aşan öğrenme girişimleri akamete uğramaya - hem de istenmedik izler bırakarak - mahkûm olduğundan bir öğrenme yaşantısı elbette öğrencinin seviyesine uygun düşmelidir.
... Burada öğrenci seviyesi derken öğrenmeye hazır bulunuşluktan bahsetmek istiyoruz.

(12) Benjamin S. Bloom, **Human Characteristics and School Learning Çeviren: D.A. Özçelik, İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğretmen** (Ankara: MEB Yay. 1979) s. 102.

(13) Ertürk, **ön. ver.**, s. 90, 91.

... her bireyin geçmiş yaşantılarının farklılığı nispetinde hazır bulunuşluk seviyesi farklı olacağı için, belli bir öğrencinin seviyesini tayin söz konusu olunca onun kazanımlarına bakmak gerekecektir. Öğrencinin bilgisi, zekâsı, yetenekleri, ilgileri, alışkanlıkları, tutumları, değerleri, hataları v.b. onun hazır bulunuşluğunu açıklayan unsurlardır."

Durum böyle olunca, öğretimin başında (okul, okul yılı dönem ya da ders, kurs, ünite başlarında) tanıma ve yerleştirmeye yönelik bir değerlendirme yapmanın zorluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Öğrencinin duyuşsal özelliklerindeki eksikliklerin tamamlanmasında rehberliğin büyük rolü vardır. Rehberlik, bireyi tanımak, onu kendisine tanıtmak ve onun gelişmesine sistematik olarak yardım etmektedir. Kepçeoğlu'na göre bireyi tanıma hizmetleri belli bir yaşa ve sınıfa özgü olmaktan çok her sınıfta ve yaşta sürekli olarak yapılması gereken bir çalışmadır. Tanıma hizmetleri tüm öğrencileri kapsamlı ve alabildiğince geniş tutularak birey hakkında her yönden bilgi toplanması amaçlanmalıdır. Okullarda öğrenciler hakkında toplanan özel ve gizli olmayan genel bilgilerden öğrencilerin yanı sıra öğretmenlerin, yöneticilerin ve hatta velilerin de yararlanması sağlanmalıdır⁽¹⁴⁾.

Tanıma ve yerleştirmeye yönelik değerlendirme öğrencinin kişisel gelişmesi için fırsat ve olanakların kullanılmasında önemli rol oynar.

Bir ünitenin başında yapılan tanımaya yönelik değerlendirme sonucunda başlıca şu üç durum ortaya çıkabilir.

(1) Öğrencilerin tümü giriş davranışlarına sahiptir. Bu durumda ünitenin başı öğretimin başı olur.

(2) Öğrencilerin çoğu giriş davranışlarına sahip değildir. Bu durumda öğrencide bulunmayan önkoşul davranışlar ünitenin (dersin) hedeflerine dahil edilmelidir.

(3) a) Öğrencilerin tümü ya da bazıları, derste gerçekleşmesi düşünülen davranışların tümüne sahiptir. Bu durumda o öğrencilerin dersi almasına gerek yoktur.

b) Öğrencilerin tümünce sahip olunan bazı davranışlar vardır. Bu durumda davranışlarla ilgi öğretim gereksizdir.⁽¹⁵⁾

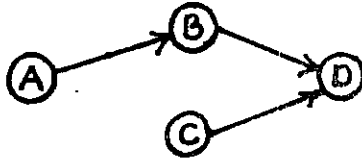
(14) Muhtarrem Kepçeoğlu, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (Ankara: Kağıdoğlu Mat., 1985). s. 93.

(15) Tekin, *ün. ver.*, s. 24

2.3.2. Biçimlendirme - Yetiştirmeye Yönelik Değerlendirme

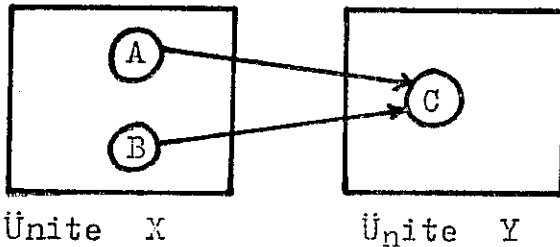
Biçimlendirme - yetiştirmeye yönelik değerlendirmede temel amaç öğretim sürüp giderken, her bir ünitedeki öğrenme eksikliklerini ve güçlüklerin ortadan kaldırılmasında ve öğrenme eksikliklerini tamamlama girişimlerinde kullanılır.

Her bir öğretim birimi (öğrenme ünitesi) öğrenciler tarafından kazanılması tasarlanan bir çok kritik davranıştan (öğeden) oluşur. Ünitenin öğeleri birbirinden bağımsız (birinin öğrenilmesi diğerinin öğrenilmesinden bağımsız) olabileceği gibi birbirleriyle bağımlı (birinin öğrenilmesi diğer bir ya da birden fazla öğenin öğrenilmiş olmasına bağlı) olabilir. Bir ünitedeki öğeler arasında önkoşul ilişkiler varsa, öğelerin zaman içinde nasıl sıralandığı çok önem taşır.

Yukarıdaki şemadaki gibi A, B, C ve D kritik davranışları arasındaki önkoşul ilişkileri, D'nin öğrenilmesi için ilk önce A'nın daha sonra B ve C'nin öğrenilmesini zorunlu kılar.

Önkoşul ilişkileri bir ünitenin öğeleri arasında olabileceği gibi, farklı üniteler arasında da olabilir.

Eğer üniteler arasında yukarıdaki şemadaki gibi önkoşul ilişkileri varsa, bu durumda öğrenmenin tam olabilmesi için, Ünite X'deki davranışların kazanıldığına emin olmadan Ünite Y'ye geçilmemelidir.

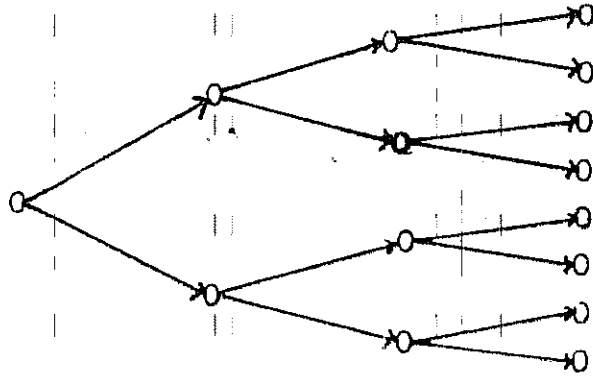
Biçimlendirme - yetiştirmeye yönelik değerlendirmede kullanılan ölçme araçları formatif testler ya da izleme testleri⁽¹⁶⁾ olarak adlandırılmaktadır.

(16) Özçelik, ön. ver., s. 164.

Gerek üniteler içindeki davranışlar arasında, gerekse üniteler arası davranışlar arasındaki önkoşullu öğrenmelerin oluşup oluşmadığına izleme testleri ile karar verilebilir.

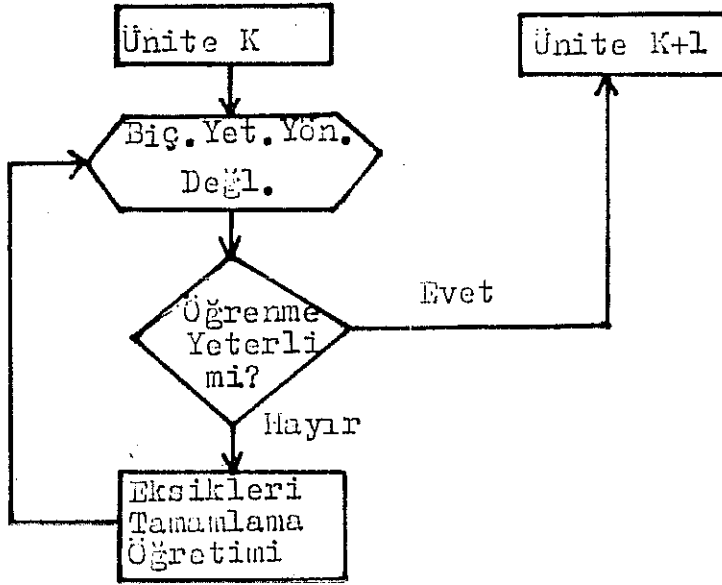
İzleme testleri bir üniteye yer alan tüm kritik davranışların (bir tane bile dışarıda kalmaksızın) her birine en az bir maddeyle (soruyla) yoklar. Öğrencilerin teste verdiği cevaplar istatistiksel yollarla analiz edilerek her bir öğrencinin kazandığı ve kazanmadığı davranışlar, davranışlar arasındaki önkoşul ilişkileri belirlenir.

Herhangi bir hedefe ilişkin kritik davranışların hepsi bir ders yada ünite yer alabileceği gibi değişik ünitelere, derslere, hatta yıllara veya okullara dağılmış olabilir. Böylece, bir okulun herhangi bir yılındaki bir derste öğrenilmesi planlanmış bir davranış, aynı öğrencinin önceki bir yılda, derste ve üniteye öğrenmiş olması gereken başka bir davranışa bağlı olması ve ilgili davranışın öğrenilmeden geçilmiş olması durumunda, eksikliğin farkedilmesi ve tamamlanması için iş işten geçmiş olabilir. Ayrıca, tek bir davranışın öğrenilmemesi ilerde çok daha fazla davranışın öğrenilmemesine yol açabilir. Davranışların her birini atomlara benzetecek olursak, karşımıza aşağıdaki şemadaki gibi "nükleer reaksiyonu" andıran bir tablo çıkabilir.

İzleme değerlendirme, tam öğrenmenin oluşmasında, tek tek öğrenciye dönük öğretim için gerekli bilgileri sağlar. Bir kursun ya da dersin bir parçası (ünitesi) sona ermeden öğrenme eksikliklerini saptayabilir ve daha etkili ve verimli öğrenme öğretme faaliyetlerine yönlendirir. Bu nedenle biçimlendirme yetiştirmeye yönelik değerlendirme, öğretimle içiçedir ve onun tamamlayıcısıdır.

Aşağıdaki iş-akış şeması, biçimlendirme-yetiştirme yönelik değerlendirme öğretimin bir parçası olarak nasıl kullanıldığını göstermektedir.

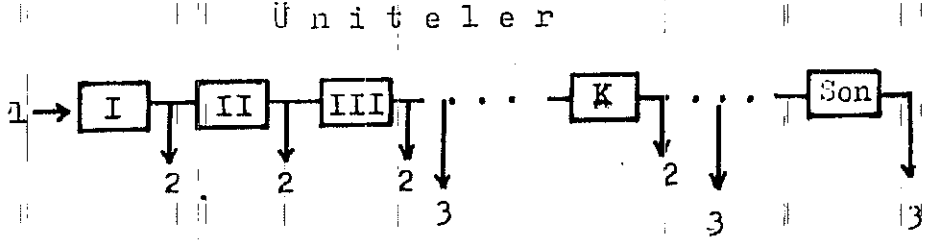
2.3.3. Değer Biçmeye Yönelik Değerlendirme

Değer biçmeye yönelik değerlendirmede temel amaç öğrenci düzeyini belirleme, yani bir ders ya da kursun hedefleri doğrultusunda ne derece bir ilerleme sağlanıp sağlanmadığının ortaya konulmasıdır. Bu tür değerlendirme, bir dersin veya kursun tümünü içerecek biçimde öğretim devresi sonunda veya birkaç üniteyi kapsayacak şekilde öğretim devresi içinde yapılabilir.

Değer biçmeye yönelik değerlendirmenin sonuçları öğrencilere not verme, öğrencilerin gelecek derslerdeki başarılarını yordama, bir sonraki ders veya üniteye başlangıç noktasını saptama, ilgililere (öğrenci, öğretmen, yönetici, yetişek geliştirme v.b.) öğretmenin yeterliliğine ve öğretimin etkililiğine ilişkin dönüt sağlama ve farklı öğrenci gruplarını başarılarını karşılaştırma amaçlarıyla kullanılabilir.

Yukarıda sözü edilen üç tür değerlendirmenin her biri öğrenme - öğretim sürecine katkı getirici ve birbirini tamamlayıcı niteliktedirler. Bu değerlendirmelere esas olacak ölçmelerin öğrenme - öğretim süreci için

de yapılış zamanları kabaca aşağıdaki şemadaki gibidir : (Tanıma - yerleş-
tirme 1, biçimlendirme - yitıştırme 2, değer biçmeye yönelik değerlendir-
me 3 ile gösterilmiştir.)

2.4. Öğretimin Değerlendirmesi

Bölüm 2.3.'de, okuldaki öğrenmeleri belirleyen ve etkileyen etkenler olarak bilişsel giriş davranışları, duyuşsal giriş özellikleri ve öğretim hizmetinin niteliğinden söz edilmişti. Bilişsel giriş davranışları tam, duyuşsal giriş özellikleri yeterli, yani önkoşullarda ve öğrenme güdüsünde önemli eksikleri bulunmayan öğrenciler, etkili ve verimli bir öğretim hizmetinin eşliğinde çaba göstermelerine karşın halâ öğrenemiyorlar ise uygulamaya konulan öğretim programı ve bu programın işe yararlılığı konusunda kuşku var demektir.

2.4.1. Öğretim Programının Sağlamlığı

Bir öğretim programı hazırlanırken işe ilk olarak uzak hedefler ele alınarak başlanır. Bunların arasında belli bir okulda gerçekleştirilmesi düşünülenler bir araya getirilerek okulun hedefleri belirlenir. Daha sonra, bunların arasından belli bir kurs ya da derste gerçekleştirilmesi tasarlananlar ayrılarak dersin hedefleri belirlenir. Hedefler böyle paylaştırılırken aşamalı olarak birbirleriyle tutarlı olmalıdırlar.

Dersin özel hedefleri ve bunların işaretçileri olan kritik davranışlar belirlendikten sonra, bunların en etkili ve verimli bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için gerekli öğrenme - öğretim faaliyetleri tasarlanır ve uygulamaya konulur.

Eğitimde amaç istendik davranışlar meydana getirme ve bu istendik davranışların neler olduğunun uzak hedeflerce belirlendiği akla geldiğinde, yukarıda söylenenlerin tersten (sondan) düşünülmesi durumunda şunların tasarlandığı görülür : "Öğrenciler 'şöyle' bir öğrenme - öğretim faaliyetlerine sokulursa 'şu' davranışları öğrenirler. Dolayısıyla dersin 'şu' he-

deflerine ulaşılır. Dersin hedefleri okulunkilerle, okulun hedefleri uzak hedeflerle tutarlı ise, "Millî Eğitimin Amaçları'nda belirtilen 'şu' uzak hedeflere ulaşılmış olur.

Görülüyor ki bir öğretim programı "denencel" (hipotetik) ilişkilerden oluşmaktadır. Bir programın sağlamlık derecesi, içerdiği denencelerin doğruluğu nispetinde yüksek olacaktır. Öyleyse, denencelerin mutlaka test edilmesi gerekmektedir.

Sözü edilen denencel ilişkiler aşağıdaki gibi özetlenebilir :

- (1) Okulun Hedefleri)→ Uzak Hedef (Millî Eğitimin Amacı)
- (2) Dersin Hedefleri)→ Okulun Hedefi
- (3) Kritik Davranışlar)→ Dersin Özel Hedefi
- (4) Öğretme Durumları)→ Kritik Davranış

Yukarıdakilere, ölçme ve değerlendirme faaliyetleri ilişkili olarak bir beşinci denenceyi ekliyebiliriz.

- (5) Sınama Durumu)→ Kritik Davranış

Bu çalışmada, kendi sınırları içinde kalarak, öğrenme - öğretim sürecinin değerlendirilmesi ile ilgili ve program değerlendirme açısından en temel, çekirdek ilişki olarak düşünülen dördüncü temel ilişki, yani, öğretim durumları)→ Kritik davranış ilişkisi ele alınmıştır⁽¹⁷⁾.

Öğretme durumları)→ Kritik davranış ilişkisinin test edilmesinde kullanılan sayılılar, öğrencilerin önkoşul öğrenmelerinin ve öğrenme güdülerinin yeterli ve öğretim hizmetinin niteliğinin yüksek olduğudur. Aksi halde öğrenmede ortaya çıkan eksikliklerin programdan kaynaklanıp kaynaklanmadığı belirlenemez.

Her bir kritik davranış için birden çok öğretim durumları tasarlanır. Bunlar uygulandıkta iki durumla karşılaşıldığı düşünülebilir : Öğrenme gerçekleşmiş ya da gerçekleşmemiştir.

Öğrenmenin gerçekleşmediği durumda hata, öğretim durumlarının planlanmasından kaynaklanır. Bu durumda öğretim durumlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir. Gözden geçirilip değiştirilen öğretim durumları test edilmek üzere tekrar uygulanmalıdır.

(17) Gerçekte, test edilmeye konu olan denencenin test edildiğinde sonucun anlamlılığı, aşamalı olarak daha üst sıradaki denencelerin doğruluğuna bağlıdır. "Zincir" in herhangi bir yerden kopması hedeflere ulaşılmasında izlenen yolları yanlış yönlere saptırabilir. Böylece doğru yolda ilerlediğimizi zannederek yanlış yolda yürümekte olabiliriz.

Öğrenmenin gerçekleştiği durumda öğretme durumlarının doğru düzenlendiği yargısına varılır. Fakat yine de, öğretme durumlarını tekrar gözden geçirmek ve gereksiz, fazla olanlarını ayıklamak yararlı olabilir. Böylece eğitim daha ekonomik ve daha az zaman alıcı duruma sokulabilir. Fakat, elde edilen yeni düzenlemenin tekrar test edilmesi gerekir.

Yukarıda sözü edilen yollar pahalı ve çok zaman alıcı görünmekteyse de insanın değeri göz önünde bulundurulduğunda çabaya değer olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın gelişmesinde ve mutluluğunda eğitimin gerekliliğinin tartışılmaz biçimde kabul edildiği dünyamızda bilimsel araştırmadan kaçınmak çıkar yola değildir.

SAFAHÂT'TA BAZI İNSAN TİPLERİ

Arş. Gör. Yavuz DEMİR*

Daha ziyâde kurguya dayalı edebî eserler -roman, hikâye, tiyatro- için söz konusu olan "tip" kavramı, basit karakterli, sabit kişiler anlamını taşır. Yani, hemen her insanda mevcut olabilecek özellikleri bünyesinde bulundurabilen, ya da bir eserde belirgin bir özelliği ile sivrilen kişi demektir. Bu noktada karmaşık (Complex) bir yapıya sahip olan roman ve ya hikâyede konuların etrafında geliştiği kişi olan karakterlerle aralarında büyük farklar mevcuttur. Tip, bir edebî terim olarak: "Roman, hikâye ve tiyatro türlerinde bir özelliği bütün yönlerini örtecek kadar keskin olan kahraman."⁽¹⁾; sözlük manası itibariyle de: "Aynı cinsten bütün varlıkların ya da nesnelere temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek."⁽²⁾ demektir.

Her devir kendi insan tipini de beraberinde getirir. Bugün Türk milletinin gelişim çizgisini kısaca gözden geçirecek olursak, içinde bulunduğumuz medeniyet daireleri gereğince bazı tiplerin belirdiğini görebiliriz. Bu tipler, sosyal, siyasî ve ekonomik şartların bir zorlaması sonucunda ortaya çıkar. Daha ilk zamanlarda "Atlı göçebe medeniyet" yaşayan Türkler, bu yaşayış tarzının gerektirdiği insan tipini de bünyesinde bulundurmuştur. Özellikle dış yapı bakımından güçlü olmayı gerektiren; insan ve tabiatla fizikî mücadeleyi hedef alan bu insan tipini "alp tipi" içerisinde değerlendirmekteyiz. Daha sonra geçilen yerleşik hayat ve seçilen din, insanın mücadelesinin yönünü de değiştirir. Alp tipinin hareket dolu insanının yerini mücadelesi içe dönük, bağlı bulunduğu toprak gibi olan "veli tipi" alır. Bu iki tip arasında belirgin farklılıklar mevcuttur: "Hayvancı toplumun ideal kahramanı olan "alp tipi" ile ekincilikle uğraşan toplumun yarattığı "veli tipi" arasında her bakımdan büyük fark vardır. Alp tipinin

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fak. Türk Dili ve Edb. Böl.

(1) Dr. L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İst. 1976, s. 250

(2) *Türkçe Sözlük*, TDK, Ank. 1979, s. 793.

şahsiyetine "hareket", veli tipinin şahsiyetine ise "manevî güç" hakimdir. Bunların birincisi dışa dönük, ikincisi ise içe dönüktür."⁽³⁾

Geçirdiğimiz bu iki medeniyet dairesi yanında, yüzelli yıldan beri benimsenmeye çalıştığımız Batı medeniyeti de bizde yeni bazı insan tiplerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Yalnız dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki, bu tarihten itibaren, meydana getirilen edebî eserlerde de gördüğümüz gibi, insanımız olumlu mânâda ideal olan tipi arama gayreti içerisinde. Zira, bu yeni şekilleniş sırasında toplumda arzu edilen insan tipine rastlamak mümkün değildir. Daha ziyâde görülen tipler olumsuz özellikleri ile ortaya çıkarlar. İlk iki medeniyet dairesinde çizilen insan tipleri olumlu iken, Tanzimat'tan sonra beliren tipler ise genelde olumsuzdur; bunlar kişiliksiz, silik, yabancı hüviyetine bürünmeye çalışan yerli tiplerdir. Karşımıza çıkan bu tipi "Batılı insan" tipi olarak isimlendiririz. Bu tipin şahsiyetine "değişkenlik" hâkimdir. Bu medeniyet değişiminin kişi üzerindeki olumsuz tesirinin en güzel örneğini Y. Kadri'nin Kiralık Konak'ındaki şu tesbitlerinde bulabiliriz: "O kadar necâbet ve selâsetle başlayan o büyük Tanzimat cereyanı, döne dolaşa, nihayet İstanbul'un ortasına Seniha gibi bir kadınla, Faik Bey gibi bir erkek örneğini bırakıp geçmişti. Türk dehasının yaptığı bu son medeniyet tecrübesi de gelmiş ve gelecek nesillere acı bir imtihan olmaktan başka bir şeye yaramamıştı."⁽⁴⁾

Bu insan tipinin olumsuzlukları ihtiva etmesinin başlıca sebebi, Batı ve Doğu arasında kalmış olmasıdır. Yaşadığı bu dualizm, onu bunalıma ve neticesinde olumsuz davranışlara itmiştir. Bu insan tiplerinin en güzel örneklerini meydana getirilen edebî eserlerimizde görebiliriz. İntibâh, Araba Sevdası, Felatun Bey ve Rakım Efendi vb. gibi romanlar daha sonra gittikçe gelişecek olan bir dizinin ilk örnekleridir: "A. Mithat Efendi'nin Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında, Cumhuriyet devrine kadar çeşitli şekillerde tasvir edilen iki zıt tip sahneye çıkar. Bunlardan birincisi Felatun Bey sathî Batı taklitçisi, alafranga tipini, ötekisi ise, dürüst, namuslu, çalışkan insan tipini temsil eder."⁽⁵⁾

Meşrutiyet devri sosyal ve siyasî hadiselerin oldukça sık değiştiği bir dönemdir. Bu devirde de yeni insan tipinin arayışı gittikçe artan bir şekilde devam eder. Meşrutiyet devrinde aranan insan tipi, meydana gelen yapı değişikliklerini de kavrayabilecek, toplumu peşinden götürebile-

(3) Prof. Dr. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, Tip Tahlilleri*, İst. 1985, s. 5.

(4) Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İst. 1979, s. 183.

(5) Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, s. 6.

cek mânâda olumlu insandır. Bu devir insanının arayışını Atatürk isimli monografisinde Y. Kadri şöyle tesbit eder : "Bizim ilk gençlik yıllarımız bir millî kahramana hasretle geçti. Biz; -şimdi ellisine varanlar, elliden ötekiler- gözlerimizi dünyaya bir bozgun havası içinde açtık."⁽⁶⁾

Bu devirde eserler veren M. Âkif Ersoy, sanat anlayışına da uygun olarak Safahât'ta yeni insan tipleri üzerinde durur. Sözlük mânâsı itibariyle bölümler demek olan Safahât'ta, hayattan ve insanlardan pek çok bölüm ve örnek bulabilmemiz mümkündür. Safahat'ta iki unsurun ağırlık kazandığını görmekteyiz, "müşahade" ve "düşünce". M. Âkif'in tiplerinin son derece canlı olmasının bir sebebi de bu iki unsuru çok iyi kullanabilmesidir. Zira tipler sanatçıda, hayaller, müşahade ve düşünce sonucunda ortaya çıkar.⁽⁷⁾ Âkif ile Sadi arasındaki ilişkileri inceleyen Tunca Kortantamer, Safahât'taki insan tiplerinin Sadi'nin eserlerinde çizilenlerden daha canlı ve derinlik taşıyan kişiler olduğunu tesbit eder : "... İnsanlar olayların, problemlerin içerisinde çaresizlikleri, hataları, sevapları, güçlü veya güçsüz yanlarıyla sadece fikir ifâde edebilsin diye değil, kendileri olarak da vardılar... Bir başka deyişle Âkif'in tipleri küçük hikâye tiplerinden de öte, bir sahne eserinin tiplerini andırırlar."⁽⁸⁾ Mehmet Âkif Safahât'ta bu derece canlı olarak çizdiği tipleri iyi ve kötünün mukayesesi olarak karşımıza çıkarır: "Mehmet Âkif şiirlerinde zıt kuvvetleri çatıştırmasını çok iyi bilir."⁽⁹⁾ Onun şiirlerinde mukayese edilen tipler sayesinde memleketi ve İslâmiyeti kurtaracak yeni tipler iyice belirginleşir.

Mehmet Âkif'in sanatının bir özelliği de meseleleri ortada bırakmayışındır. O, eserlerinde halkın buhranlarına çare ararken önce tesbit yapar, sebepleri sıralar, daha sonra ise çareyi ortaya koyar. Yeni insan tipinin aranmasında da takip edilen yol aynıdır. Olumlu tiplere, olumsuz tipler sergilendikten sonra ulaşılır. Kitabında müstakil bir bölüm halinde bulunan Âsım'a gelinceye kadar karşımıza bir çok olumsuz tip çıkar. Biz bu incelememizde bazı sivrilmiş olumlu ve olumsuz insan tiplerini tesbit etmekle yetindik. Tabii ki, buradaki tip kavramına roman veya hikâye formu içerisinde yaklaşmadığı göz önünde tutulmalıdır. Bu tipler gözden geçirildiğinde, Mehmet Âkif'in düşünce dünyasına, insan anlayışına varabilmemiz mümkün olabilmektedir.

(6) Y. Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk, İst., 1981, s. 17.

(7) Mehmet Kaplan, a.g.e., s. 462.

(8) Doç. Dr. Tunca Kortantamer, "Mehmet Âkif ile Sadi Arasında Muhteva ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi", Ölümünün 50. Yılında M. Âkif Ersoy, Marmara Üniv. Yay. İst., 1986, s. 111.

(9) Mehmet Kaplan, "Asım ve Çanakkale Şehitleri", Türk Edebiyatı Dergisi, Mart 1982, s. 27.

Bigâne, sorumsuz, vurdumduymaz tipler :

Bunlar kendi çıkarlarını düşünmekten öteye bir şey yapmayan insanlardır. Safahât'ta bu tip insanlara bolca rastlanır. Bu insanlar, cemiyetin çekirdeğini meydana getiren "aile" bilincine ulaşmamış, onu korumayan, memleketi ve milleti için hiç bir şey yapmayan insanlardır. Aşağıdaki şiirinde, aynı zamanda tenkit ettiği bir yer olan meyhaneyi gezerken, buralarda ailesini, çocuğunu düşünmeyen sorumsuz insanlara Âkif'in hid-detle söylendiğini görüyoruz :

"Ayol nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...
Anan da, ben de, yumürçakların da aç kaldık!
Ne iş, ne güç, gece gündüz içip zıbar sade;
Sakin düşünme çocukları acib ne yer evde?
Evet, sen el kapısında sürün işin yoksa!
Getir bu sarhoşa yutsun, getir paran çoksals!"⁽¹⁰⁾

M. Âkif'e göre memleketin meselelerinin en büyük sebebi, sahipsizliğidir. M. Âkif bizi, "Fatih Köprüsünde" adlı kitabında İstanbul'da eski Osmanlı mimarisi ile dolu sokaklarda dolaştırırken, bugün artık bir harabe haline gelmiş ve kendisine sahip çıkılmayan güzide eserleri gösterir. Bu maddî kültürüne sahip çıkmayan millet moral değerlerini ayakta tutmaya muvaffak olamayacaktır. Zira eşyaya bakış o insanın ruhî yapısını da göstermesi bakımından önemlidir. Bu gösterilen yerlerin hepsi birer ilim ve irfan yuvası iken, bugün, bigâne insanlar yüzünden birer "çalışma enkazı" haline gelmiştir :

"Şu gördüğün kocaman kitle yok mu? Dar-üt-tıp
...
Birer tabîb-ı fûnûn-âşinâ çıkar, eski
Müderresînimizin en güzide efrâdı
Yazık, o nesli kerîmin vefâsız evlâdı,
Bırakmış öylece, hiç bakmamış müesseseye!
Neler görür neler insan girince medreseye!
Dolaşmak isteyerek daldığım olur ba'zı:
Adım başına asırlarca sa'yin enkaazı."
(246 - 247)

İnsan kendisi için var olan herşeye sahip çıkmak zorundadır. M. Âkif'in anlayışına göre, çalışkan, dürüst ve ilgili insan memleketini seven insandır. Bunun yanında vurdumduymaz insan bütün olumsuzlukların kaynağıdır :

(10) M. Âkif Ersoy, Safahât, 14. Baskı, İst. 1981, s. 41. (Yazıda geçen metinler eserin bu baskısından alınmıştır.)

"Dediler yokluyalım şimdi âvâmın da biraz,
Nedir efkârı dedim. Hey gidi vurdum duymaz!
Öyle dalgın ki, meger sûrunu İsrâfil'in,
İşitip yattığı yerden azıcık silkinsin!

...
Bir mezarlık gibi, her nâsiye bîr renk-i mezâr!
Duymamış kaygı denen duyguyu vicdanında"

(164)

M. Âkif, memleketin içindeki durumun, onun veya bunun telkini ile değil, ilim ile düzeltilebileceğini belirterek, herşeye akıl yoluyla yaklaşılmaması gerektiğini ifade eder. Fakat düşüncesiz, bigâne aydın bu gerçeğin farkında değildir. O halkından uzak, fildişi kulesinde olayları seyretmektedir. Âkif, ilmini ve aklını millet yolunda kullanacak insan ister :

"Milletin, memleketin böyle sefil olmasına,
Bir sebep varsa, havassın geriden bakmasıdır."

(173)

Vazifeşinas insan :

M. Âkif'in yürekte bağlı olduğu disiplinlerden biri de "çalışmak"tır. Ona göre çalışmak herkesin üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmesidir. Memleketin ilerlemesi için sadece birkaç kişinin değil, bütün fertlerin çaba göstermesi gerektiğine inanan Âkif'in Safahât'ta en çok takdir ettiği insanların başında vazifeşinas tipler gelir. Vazife ancak imân, edeb, liyâkat ve vicdan unsurlarının bir arada bulunmasıyla gerçekleşir. Âkif, öğretmeni tasvir ederken bu unsurları sıralar :

"Muallimim" diyen olmak gerektir imânlı,
Edebli, sonra liyâkatlı, sonra vicdanlı,"

(281)

Vazifeye karşı "bigâne" bir tutum takınmayı M. Âkif, bir belâ olarak kabul eder. Çalışma, görev anlayışı kaybolunca millet ve memleket için en kötü günlerin gelmesi gayet tabiidir. Kastamonu'da yaptığı vaazlar sırasında da bu konuya temas ederek, müslüman Türk insanın içine düştüğü bu cehaletten kurtulması için neye, nasıl inanması gerektiğini Âkif şöyle belirtir : "Evvelâ azimle, sonra tevekkülle memur olan müslümanlar için yeis dediğimiz o mühlük âfete kapılmak, maazallah hem dinin, hem dünyanın elden gitmesine bâdi olur ki, böyle bir âkıbete hüsrân-ı mübîn derler."⁽¹¹⁾ Aşağıdaki mısralarında M. Âkif memleketi "hüsrân-ı mübîn"-den kurtaracakların vazifeşinas insanlar olduğunu ifade eder :

(11) Mehmet Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman, **Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Mustafa Kemal I**, İst. 1981, s. 450.

"Emin olun, bizi me'yûs eden felâketler;
Vazife hissine bigânelik belâsı bütün;
Küçük, büyük "ne vazifem" desin de iş yürütün!
O halde geldi ki millet vazifesizlikten :
Vazife hissi de kâfi değil, bugün cidden."

(278)

Gururlu insan :

M. Âkif geleceğe yeni bir gözle bakar; bu bakıştaki ümit geçmişteki muzaffer günlerden kaynaklanmaktadır. O, mazisi temiz ve şanlı mace-ralarla dolu bir milletin evladı olduğunu asla unutmaz ve unutturmak is-temez. İçine düşülen durum karşısında kendisini ayaklar altında dolaştı-ran gurursuz insanlara hiddetle söylenir; o yeni insanda Türk'ün çelik kuvvetler karşısında eğilmez gururunu arar :

"Donanma, ordu yürürken muzafferden ileri,
Üzengi öpmeğe hasretti Garb'ın elçileri;
O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?"

(267)

Zalim insan :

"Köse İmâm" şiirinde M. Âkif karşımıza, karısını döven zalim bir koca tipiyle çıkar. Aile müessesesine önem veren Âkif, kadın - erkek ara-sındaki münasebetin iyi korunmasını ister. Zira bozuk bir aile düzeni içe-risinde yetişecek olan çocuk da milleti ve memleketi için faydalı olama-yacaktır. Vatanın ferdâsı olan çocukların sıcak ve müşfik bir aile ortamı içerisinde yetişmeleri gerekir. Ailenin millet hayatındaki önemini bilen Ziyâ Gökalp, 1920 yılında sürgünde bulunduğu Polverista'dan kızı Seniha'ya şunları yazar : "Aile cemiyetlerin en küçüğü, fakat en canlısıdır. Aile cemiyeti millî cemiyetin temelidir. Aile ne kadar kuvvetli olursa millet de o kadar kudretli olur... İyi aileden de iyi bir millet doğar."⁽¹²⁾ Ziyâ Gökalp gibi ailenin önemini bilen M. Âkif, karısını döven zalim, acımasız kocayı şiddetle tenkit eder. M. Âkif kadının korunmasını ister, İslâmiye-te göre de kadın korunmaya muhtaç bir varlıktır. Boşanmaya da karşı olan Âkif aile müessesesinin yaşatılması gerektiğini savunur :

(12) F.A. Tansel, Ziyâ Gökalp Külliyyati, I, Limni ve Malta Mektupları, Ank. 1965, s. 415.

“— Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm h p ŐiŐti...
KarŐi koysaydım eğer mutlak işim bitmiŐti.
Ağladım, “merhamet, ey, yapma!..” dedim. Kim dinler.
BoŐamakmıŐ beni d nden beri efk ri meğer.”

(127)

M. Âkif toplumun adaleti terkedip, zulme yönelmesini bir bataklığa saplanmak gibi tasavvur eder :

“Oyle saplandık ki levsiiyata: hâlâ çıkmadık!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldirmamak.”

(320)

Dindar, imanlı, mütevekkil insan :

Safahât'ta üzerinde en çok durulan konulardan biri de tevekküldür. M. Âkif, İslâmiyeti yeni bir gözle değerlendirmek kanaatini taşır. O, İslâmiyeti Şekil veren, kuran bir din olarak görür. Yanlış değerlendirilen İslâmiyet karşısında  kif için yeniden düşünmek bir zaruret halini almıştır: “M. Âkif'in arzuladığı Şeylerden birisi, İslâmiyeti temel kıymetleri ile yeniden ortaya koymaktır.”⁽¹³⁾ M. Âkif, İslâmiyetin getirdiği gerçek mânâda tevekkül anlayışına sahip mütevekkil insan ister. Memleketin içine düştüğü çıkmazların baş sebeplerinden biri olarak da bu yanlış manada anlaşılan tevekkülü gösterir :

“Bırak çalışmayı emret oturduğun yerden,
Yorulma oyle ya, Mevl  ecir-i h sın iken

...

Ya sen nesen? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;
Utanmadan da tevekkül diyor bu c r'ete... Ha?”

(268)

İman etmek, insanın yürekte, bütün benliğiyle bağlanması demektir. Eğer bir insanın yüreğinde iman yok ise, o insan her kötülüğü yapabilir. M. Âkif'in çizdiği insan tipinin en gelirgin özelliği imanlı biri olmasıdır. M. Âkif, iman meselesini İstiklâl Marşı'mızda da karşımıza çıkarır. Millî mücadeleyi kazanan, her türlü maddî imk nsızlıklara rağmen imanlı Türk insanıdır :

“Garbın  f kını sarmıŐsa elik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.”

(13) Mehmet Kaplan, “Asım ve Çanakkale Şehitleri”, Türk Ed. Dergisi, s. 27.

İmanın maddeye üstünlüğünü Ziyâ Gökâlp, Türkçülüğün Esasları isimli eserinde şöyle belirtir: "İki ordu ve iki millet birbirleriyle savaşırken, birisinin galip, diğerinin mağlup olması neticesini veren en başlıca âmil-ler, iki tarafın felsefeleridir."⁽¹⁴⁾ Aşağıdaki mısralarında Âkif bu imanı bir cevher gibi görür :

"Lâkin bu sefilân-ı beşerden kimin var
Kalbimde her ümmid ki endüm gibi parlar :
İmandır o cevher ki ilâhi ne büyüktür...
İmansız olan paslı yürek sinede yüktür."

(21)

Cahil insan :

M. Âkif, İslâmiyetin aslında anlaşıldığı gibi bir mânâ taşımadığı görüşünü savunur. Yani, İslâmiyet, her türlü ilmî düşünceye açıktır demek ister. Bütün bunlara rağmen onu anlamayarak, halka da yanlış aktarılmasına sebep olan cahil insanlar M. Âkif'in baş düşmanlarıdır :

"Bu ilimsiz hocalardan, bu heyinsizlerden
Çekecek memleketin hâli ne olmaz? Düşünün!"

(368)

Azimli, çalışkan insan :

M. Âkif'in en çok değer verdiği kavramlardan biri de "azim"dir. Bu ve buna benzer kelimeler Safahât'ta oldukça çok tekrar edilir. M. Âkif'in bunu yapmasının bir sebebi vardır; zira onun karşısında iki gerçek durmaktadır: Biri geniş bir coğrafi sahaya yayılmış; sanatı ve kültürü ile toplumları etkilemiş koca bir millet ve tarihi; diğeri ise, aynı milletin çöküntüsünün feryadı. Âkif'e göre bu iki gerçeğin ortaya çıkmasının bir tek sebebi vardır: İslâmiyet... Birincisinde o ve emirleri yerli yerinde uygulandığı için yükselmiş, ikincisinde ise emirler ve davranışlar değiştiği için imparatorluk çökmeye başlamıştır. M. Âkif bunu Kastamonu Nasrullah camiiindeki bir mevzesinde şöyle tesbit eder: "Biz müslümanlar bin tarihinden itibaren çalışmayı bıraktık, atalete, sefahate, ahlâksızlığa döküldük."⁽¹⁵⁾ İşte bu sebeple Türk insanının beyninde uğuldaması için azim ve çalışmak kelimeleri, Âkif tarafından sık sık tekrar edilir.

(14) Ziyâ Gökâlp, Türkçülüğün Esasları, İst. 1976, s. 381.

(15) M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, A. Uçman, N. Birinci, a.g.e., s. 367.

Azim kelimesini yine Âkif aynı mevzede şöyle tarif eder : "Azim ne demektir? Azim bir işi başa çıkarabilmek için canla başla sarılmaya karar vermek demektir."⁽¹⁶⁾

Azim sahibi insan için uzak yakın diye bir ifade yoktur. O sadece varacağı hedefi, her ne güçlkle karşılaşır karşılaşırsa gerçekleştirmeyi başarabilecek insandır :

"Varmak istersen -diyor Sa'di- eğer bir maksada,
Tuttuğun yollar tükenmekten muarrâ olsa da;
Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!
Merd-i sahib-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?"

(29)

Azim, M. Âkif'in aradığı yeni insan tipinin en bariz vasıflarındandır. Onun tesbitine göre, memleketin bu kötü halinin önemli sebeplerinden biri de azmini kaybetmiş insanların türemiş olmasıdır. Âkif, bu tarzda yaşayan insanı en alçak ölüme mahkum biri olarak görür :

"Âtiyi karanlık göstererek azmı bırakmak
Alçak bir ölüm varsa, eminim budur ancak"

(210)

M. Âkif şiiriyle İslâmiyeti, temel espirileri açısından, yeniden yansıtmaya çalışır. İslâmiyet bir âhret dini değil, hayat dinidir. İslâmiyet yeniden düşünmemeyi, düşüncesizliği reddeder. Kur'an sadece mezarlıklarda okunsun diye inmemiştir. Bu gerçekleri bilen Âkif, azim ve sebatın dinin temel gerçeği olduğuna işaret eder :

Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini;
O yerin gökten inen dini, hayatın dini? (410)

Çalışkan insan M. Âkif'e göre memleketin ve milletin terakkisine katkıda bulunacaktır. Âkif özellikle Seyfi Baba isimli şiirinde, her türlü olumsuzluğa rağmen kendi alın teriyle ekmek parasını kazanmak isteyen bir insanı karşımıza çıkarır :

İhtiyarlık mı nedir, şaşkınım oğlum bu sene,
Hadi aktarmıyayım... Kim getirir ekmeğimi?
Oturup kör gibi, nâmerde el açmak iyi mi?
Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası :
Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası.

(71)

Aydın, bilgili insan :

(16) A.g.e., s. 451.

M. Âkif'e göre her türlü kötülük, karanlıkların en kötüsü olan, ferdi ve toplumu felâkete sürükleyen "cehâlet" ile başlar. Bütün Safahât boyunca M. Âkif bu amansız düşman ile savaşıyor. Aşağıdaki mısralarda arzu edilen insan ve mücadele edilecek düşman gösterilir :

Öyleyse "cehâlet" denilen yüz karasından
Kurtılmaya azmeteli baştan başa millet

(217)

Ahlâklı, faziletli, marifetli insan :

Bir insanı davranış ve anlayış olarak mükemmele ulaştıracak olan, zihnini ve kalbini aynı noktada birleştirerek memlekete ve millete hizmet ettirecek olan bu niteliklerdir. M. Âkif, fazilet ile Z. Gökalp'in söylediği harsı kasteder, marifet ise medeniyettir : "Medeniyet usulle yapılan ve taklit vasıtasıyla bir milletten diğer millete geçen mefhumların ve tekniklerin toplamıdır. Hars ise hem usulle yapılmayan, hem de taklitle başka milletlerden alınmayan duygulardır."⁽¹⁷⁾ Yüreğini manevî duygularla -moral değerlerle- doldurmuş, aklını ilmin ve teknolojinin ışığı ile nurlandırmış insan, aranan tiptir. M. Âkif, bu iki unsuru bir milletin ikbali için iki büyük kudret olarak değerlendirir :

Çünkü milletlerin ikbâli için evlâdım,
Ma'rifet, bir de fazilet... İki kudret lâzım.

(442)

Bunun nasıl olacağını da Âkif aşağıdaki mısralarında gayet güzel açıklar. Önce bilgi ile kalkınacak olan millet; fazilet hissi ile bunları koruyacak ve sağlamlaştıracaktır :

Ma'rifet ilkin ahaliye saadet verecek
Bütün esbabı taşır; sonra fazilet gelerek

(442)

M. Âkif, her türlü felâketin sebebini ahlâki değerlerin yitirilmiş olmasına bağlar. Bunu ortadan kaldırmanın yolu da ahlâki yükseltmektir. Zira Âkif, bilmektedir ki, ahlâk ile bir millet yükselir ve alçalır. Türk milleti tarih boyunca ahlâki ile dikkatleri çekmiştir: "Türk tarihi baştan başa, ahlâki faziletlerin meşheridir."⁽¹⁸⁾

Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mükemmeli :
Bir halas imkânı var: ahlâkımız yükselmeli,
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız
Çünkü hem dünya gider, hem din eğer yapmazsanız.

(320)

(17) Ziyâ Gökalp, a.g.e., s. 29.

(18) A.g.e., s. 144.

Tembel insan :

Safahât'ta olumlu tipler yanında olumsuz tipler de çizilir. Özellikle olumsuz tipleri ve davranışları anlatırken Âkif'in üslubunun daha da sertleştiğini görürüz. İstihza ve kükreme onun mısralarında bir araya gelir. M. Âkif, alını terleyen, nasibini arayan insanlar ister. Zira, insan herşeyi yapma kudretine sahip olarak yaratılmıştır. Bu gerçeğe rağmen tembelce yaşayan insana Âkif olanca gücüyle seslenir :

"Leyse lil - insan - illâ ma sea"* derken Hudâ
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin dahâ
(30)

Birinci zümreyi teşkil eden zavallı avam,
Bıraksalar edecek tatlı uykusuna devam
Bugün nasibini yerleştirdince kursağına;
Yarın nedir? Onu bilmez, yatar dönüp sağına.
(286)

Merhametli insan :

M. Âkif'in şiirleri burcu burcu sevgi kokar. O, inandığı dinin ve mensubu olduğu milletin paralellik teşkil eden bu düşüncesini kendi şiirlerinde en güzel şekilde aksettirir. Âkif, merhamet etme duygusu körelmiş insanların meydana getirdiği toplumun ayakta duramayacağına inanır. Köse İmam şiirinde acıdığı insanları üç grupta toplar : Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar. Safahât'ı incelediğimizde en duygulu mısraların bu kişiler üzerine yazılan şiirlerde bulunduğunu görebiliriz. Seyfi Baba, Küfe, Hasta, Bayram bunlardan sadece birkaçıdır. Dikkat edilecek olursa bunların üçü de kendi haklarını savunmaktan aciz gruplardır :

Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!
İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler, bunlar
Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;
Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?
(130)

Onun bu şiirlerinde merhamet duygusu yüreğinde parlayan bir nur gibi duran bir insan tipi çıkar karşımıza. Darda kalmışlar, yetimler, hastalar o insanın yüreğini yaralar. Böylece Âkif toplumda meydana gelecek egoizmi de önlemiş olur. O şiirleriyle duyar ve duyurur. Gözlemci bir

(*) İnsan ancak elde etmeğe çalıştığı şeyi bulur.

sanatkar anlayışı ile olayların içerisinde bulunan Âkif, kocası sebepsiz yere tutuklanan zavallı bir kadına yardım edememenin ızdırabını çeker :

Ağlasın inlesin de bir mazlûm,
Olayım seyre sade ben mahkûm.

(91)

Vatansever insan :

M. Âkif, dinî kadar milletine de bağlı, millî değerlerine sahip çıkan bir insandır. Onun memleketin içine düştüğü sıkıntılara çare ararken sarıldığı büyük kaynaklardan biri de milliyet duygusudur. O, kendine has değerlere sahip çıkmak ister, bu aşamada çizdiği insan vatansever insan tipini temsil eder. Memleketin içinde görülmeye başlayan tefrika M. Âkif'i oldukça üzer; heyecan ve ızdırap içerisinde, insanları yalvarırcasına birlik ve beraberliğe çağırır :

Etmeyin!... Memleketin hali fenalaştı gelin!
(180)

M. Âkif, Türk milletini İslâmın koruyucusu ve geliştiricisi olarak gördüğünden vatanın elden gitmesi karşısında üzülür :

Müslüman mülkünü her yerde felâket vurdu
Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu
Bu da çiğnendi mi, çiğnendi demek şer-i mübîn
(183)

O, milleti ile gurur duyan bir insandır. Damarlarında bu coşkunluğu duyan insanların çoğalmasını ister. M. Âkif'in özellikle milliyetçiliğinin bulunmadığını söylemek, ona karşı büyük bir haksızlık olur. Zira aşağıdaki mısralar onun milliyetçiliğinin ölçüsünü gösterebilecek güçtedir :

Bir zamanlar biz de millet, hem de nasıl milletmişiz
Gelmişiz dünyaya milliyet nedir öğretmişiz!
Kapkaranlıkken bütün âfâkı insaniyyetin
Nur olup fıskırmışız tâ sineşinden zulmetin.
(222)

Adaletli insan :

Yeni insanın temel özelliklerinden biri de adaletli olmasıdır. Zira bir toplumda adaletin hassas dengesi bozulacak olursa orada düzen sağlamak, insanlar arasındaki sağlam ilişkileri devam ettirmek imkânsızdır. Hak, hak edene mutlak surette verilmelidir :

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.
Zalimin hasmıyım amma severim mazlumu

(400)

M. Âkif, kanuna saygılı insan ister. Eğer bir toplum kanunu çiğniyorsa onu zorbalıkla durdurmak kâr etmez. Zira, fertlerin kendilerini kanun yerine koyduğu yerde düzensizlik baş gösterir. Âsım'ın kendi başına kahve, meyhane basmasına kızan Âkif, onun kanuna riâyet eden bir insan olmasını ister :

Bize, Âsım, ne şunun yumruğu lazım ne bunun,
Birin in pençesi ister yalnızız: kaanun

(436)

Ümitsiz insan :

M. Âkif'in nefret ettiği kelimelerden biri de "ye's"tir. Sözlük manası itibariyle korkuya ve ümitsizliğe kapılmak demek olan ye's insan için bataklaktır. Bunun karşısında Âkif, ümidi bir kurtarıcı olarak gösterir :

Ye's öyle bir bataktır ki, düşersen boğulursun,
Ümide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

(210)

Memleketin parçalanmasının önemli sebeplerinden biri de Âkif'e göre ümitsizliktir. Eğer bir toplum kendisine güç veren bu kaynağı yitirmiş ise, onun başına her türlü felâket gelebilir. Bunu gidermenin yolu ise, onu daima canlı tutmaktır. Yani insan yüreğinde her an taze ümidleri yaşatmalıdır :

Lâkin hani bir nefhası yok sende ümidin
Ölmüş mü dedin? Ah onu öldürmelimiydin?

(465)

SONUÇ

Girişte de ifade ettiğimiz gibi, Meşrutiyet döneminde sanatçılarımız eserlerinde daha çok toplumu kurtaracak insan tipini ararlar. M. Âkif'de Safahât'ta bu doğrultuda hareket ederek yeni insan tipinin arayışını yapar. Eserde kötü ve iyi tipler beraberce zikredilir ve ustalıklarla karşılaştırılır. M. Âkif, sanatı bir eğitim aracı gibi kullanarak, iyiyi telkin, kötüyü tenkid eder.

M. Âkif bu incelememizde de görüldüğü gibi, insana büyük ehemmiyet verir. O, insanın herşeyi yeniden kurmak, tesiri altına almak gücüne sahip olduğunu bilir. Onun özellikle "İnsan" isimli şiirinde insana neden bu kadar önem verdiğinin sebeplerini bulabiliriz :

Haberdar olmamışsan kendi zatından da hâlâ sen
"Muhakkak bir vücudum'." dersin ey insan, fakat bilsen.
Senin mahiyetin hatta meleklerden de ulvidir.

M. Kaplan, bu yeni insanın Alp ve Veli tipinin bir devamı olduğunu ifade ederek, bu insanın en belirgin özelliğinin iman ve irade kudreti olduğunu tesbit eder.⁽¹⁹⁾ Hayat karşısında aktif bir tavır takınan bu insan Âsım'da şekillenerek topluma en güzel insan tipi olarak sunulur : "Âsım, maddî ve manevî yapısıyla Türk gencinin timsali. Onun nesli Âkif'in memleketi kurtaracağına inandığı nesil."⁽²⁰⁾ Akıl ve yüreğinde Türklüğü, İslâmiyeti ve medeniyeti bir senteze ulaştırmış olan bu yeni insan tipi en büyük imtihanını Çanakkale'de ve yeni Türk devletinin kurulması sırasında vermiştir.

(19) Mehmet Kaplan, "Atatürk Milliyetçiliği Açısından M. Âkif Ersoy", Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy, Marmara Üniversitesi Yay., İst., 1986. s. 6.

(20) Doç. Dr. Celâl Tarakçı, Konferanslar, Samsun 1987., s. 63.

MUSTAFA SUPHI OLAYI

Mustafa YILMAZ

I. Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da çok sayıda Türk savaş esiri vardı. Bu esirlerin savaş durumu dolayısıyla alındıkları kamplarda, 1915'lerde başlayan komünist propaganda özellikle subaylar arasında etkili olmaya başlamış ve 1917 Ekim Devrimi sonrası oluşturulacak olan Türk Komünist Partisi'nin çekirdeğinin meydana gelmesinde rol oynamıştır⁽¹⁾. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'ya dışardan gelen solu Mustafa Suphi'nin şahsında görmek bir bakıma mümkündür.

Mustafa Suphi 1883'de Giresun'da doğmuştur. Babası Osmanlı Devleti'nin yüksek bir memuru olan Ali Rıza Bey⁽²⁾, annesi ise Samsun Belediye Reisi Halil Hilmi Bey'in kızı Memnune Hanım'dı. Babasının çeşitli illerde valilik yapması Mustafa Suphi'nin İlk Öğrenimini Kudüs'de ve Şam'da, İdadî öğrenimini ise Erzurum'da yapmasına sebep olmuştu. Daha sonra İstanbul'da Hukuk Mektebi'ne kaydolun Mustafa Suphi'yi Paris'de Siyasal Bilgiler Mektebi (l'Ecole Libre des Sciences Politiques) nde görüyoruz⁽³⁾. Bu dönemde onun İttihatçılara yakın olduğu ve hükümetin gaze-

- (1) Paul Dumont — "Bolşevizm ve Doğu, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918 - 1921" *Birikim*, Mart 1980, s. 38; Mustafa Suphi — *Türkiye'nin Mazlum Amele ve Rençberlerine*, İstanbul 1976, s. 78 - 79.
- (2) Mustafa Suphi'nin babasının irki durumuna ve memuriyetine ilişkin tartışmalar için bkz. Ahmet Kemâl Varınca — "Mustafa Suphi'nin Macerası" *Meydan*, 1 Şubat 1966, Sayı 55, s. 16; Samih Çoruhlu — "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti" *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika No: 2; Galip Kemali Söylemezoglu — *Otuz Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918 - 1922*, İstanbul 1953, s. 38.
- (3) *Nevsâl-i Millî* 1330 s. 193'e atfen bkz. A. Cerrahoğlu — *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul 1975, s. 446 - 450; Fethi Tevetoğlu — *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler 1910 - 1960*, Ankara 1967, s. 207; Suphi'nin "Türklüğün İstikametleri" adlı yazısı için bkz. *Aydınlık Sosyalist Dergisi*, Sayı 2, Aralık 1968, s. 164 - 174; Aynı yazı dilce sadeleştirilerek "Türklüğün Yönleri" başlığıyla yeniden yayınlanmıştır bkz. *Yeni Ufuklar*, Cilt 22, Kasım 1974, Sayı 254, s. 11 - 29.

tesi olan Tanin'in muhabirliğini yaptığı bilinmektedir⁽⁴⁾ Fransa'da öğrenim görürken sosyalist olduğu ve Türkiye'de de sosyalist eylemlere katıldığı yolundaki görüşleri⁽⁵⁾ kuvvetlendirecek belgelerden yoksunuz. Fransa'da öğrenim gördüğü senelerde sosyalistlikle ilgisi olduğuna dair esaslı kaynaklara rastlanamamaktadır⁽⁶⁾. Suphi'nin sol fikirlerle ilgisi daha sonraki yıllarda olacaktır.

Fransa'daki tahsilini tamamlayan ve İstanbul'a dönen Mustafa Suphi, gazeteci olarak çalışmayı denemiş, "Tanin", "Servet-i Fünûn", "Hak" gazetelerinde çalışmıştır. Suphi'nin bu dönemdeki yazılarında sosyalizmin izine rastlanamamaktadır⁽⁷⁾. Suphi'yi bundan sonra İttihat ve Terakkî'ye karşı olan muhalefet içerisinde görmekteyiz. İttihat ve Terakkî'ye muhalif "Hürriyet ve İtilâf"çılar yanında yer alan Mustafa Suphi, Ferit (Tek)⁽⁸⁾, ve Yusuf Akçura'nın⁽⁹⁾ kurduğu "Millî Meşrutiyet Fırkası"⁽¹⁰⁾ na katılır. Haziran 1913'de Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine yapılan tutuklamada diğer muhaliflerle birlikte o da Sinop'a sürülür⁽¹¹⁾.

- (4) Dumont, s. 38; Suphi'nin bu okuldan mezun olurken verdiği tez için bkz. Mete Tunçay — Türkiye'de Sol Akımlar (1908 - 1925), Ankara 1978, 3. bsk. s. 133, dipnotu 163.
- (5) Tevetoğlu, s. 25 - 26; Mete Tunçay — "Paul Dumont'un Yazısı Dolayısıyla Mustafa Suphi Üstüne Notlar", Birikim, Mart 1980, s. 57'de Mustafa Suphi 1915'den önce sosyalist değildi diyerek bu konuda bilgi vermektedir.
- (6) Çoruhlu, 2 Temmuz 1966, Tefrika No: 2; "Mustafa Suphi gönlünde sosyalistçe özelemler taşımışsa bile, II. Meşrutiyet Türkiye'sinde İttihat ve Terakkî istibdadına karşı girilen genel özgürlük savaşının bir parçası olarak hareket etmekten daha ileriye gidememiştir" (Tunçay, Sol... s. 196 - 197); Bu konuda Tevetoğlu işe Mustafa Suphi'nin o dönemde sosyalist olmadığını ve sosyalist eylemlere katılmadığını Dr. Rıza Nur Beyden şahsen öğrendiğini söylemektedir (s. 25 - 26).
- (7) Tevetoğlu, s. 208; Dumont, s. 39; A. Cevat Emre — "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", Tarih Dünyası, Sayı 1, Yıl 1, Aralık 1964, s. 91.
- (8) Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet döneminde çeşitli bakanlıklarda bulunmuş ve büyükelçilik yapmıştır. Mustafa Suphi'nin Trabzon'da öldürüldüğü tarihlerde Ferit Bey Büyük Millet Meclisi üyesi ve Dahiliye Vekiliydi.
- (9) Yusuf Akçura, (1876 - 1933) Türkçü hareketin ileri gelenlerindenidir. 1908 sonrası İstanbul'a gelerek burada faaliyette bulunmuştur.
- (10) "Millî Meşrutiyet Fırkası" için bkz. Tarık Zafer Tunaya — Türkiye'de Siyasî Partiler, 1859 - 1952, İstanbul 1952, s. 358 - 368.
- (11) Sinop sürgünü ve sürülenler için bkz. Varınca, s. 16; Tunçay (Sol..., s. 196; Tevetoğlu; s. 268, Dumont, s. 39; Çoruhlu, 2 Temmuz 1966, Tefrika No: 2.

Sinop'ta sürgünde bulunduğu yıllarda Mustafa Suphi'nin İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Beynelmilel Farmasonluğuna karşı Millî bir Farmasonluk kurmayı tasarladığı ve hep birlikte Sinop'tan kaçışlarını A. Bedevî Kuran eserinde ayrıntılarıyla açıklamaktadır⁽¹²⁾.

Sinop'tan kaçanların Batı'ya ve Mısır'a gitmelerine karşılık, M. Suphi, bundan sonraki hayatında yeni bir dönemin başlayacağı Rusya'ya 1914'de siyasî mülteci olarak sığınır.

Rusya'ya geçişinden sonra patlak veren I. Dünya Savaşı sonrası, onun diğer Türk vatandaşları gibi sivil tutsak olmasına sebep olur. Önce Moskova'nın güneyindeki Kaluga şehrine, daha sonra ise Uralsk şehrine sürülür. İşte bu sıralarda, enterne edildiği kamplarda bulunan Türklere çeşitli sol fikirleri benimseyenlerle, aynı yerde sürgünde bulunan Rus sosyalistleriyle ve Bolşeviklerle temasa geçmesi muhtemelen Bolşevik fikirleri benimseyip onlarla işbirliği yapmasında başlangıç noktası olmuştur⁽¹³⁾. Mustafa Suphi'nin Bolşevikleşmesinde Kazan Türklere de büyük tesirleri olmuştur⁽¹⁴⁾. 1917 Ekim İhtilâli sonrası "Milletler Komiserliği"ne bağlı olarak kurulan "Müslüman Komiserliği"nin üyeliğine seçilen ve "Kızıl Bayrak" gazetesini çıkaran Kazanlı Molla Nur Vahidof, yazar ve bilgin Alimcan İbrahimof ve Şerif Manatov'un tavsiyesiyle Stalin'le görüşen Mustafa Suphi, "Müslüman Komiserliği"ne bağlı olarak kurulan "Türk Şubesi"nin oluşturulmasını sağlar⁽¹⁵⁾. Böylece Mustafa Suphi, 1918 Mart'ında "Müslüman Komiserliği" teşkilâtına katılarak artık Bolşevik olmuş ve Osmanlı aydın Türklere Rusya Türkleri üzerindeki etkisini kullanarak Bolşeviklere hizmet edeceği gibi, Osmanlı savaş esirlerini de,

(12) Ahmet Bedevî Kuran — Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul 1959, s. 622 vd.

(13) Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, S.S.C.B. Bilimler Akademisi, (Çev: A. Hasanoğlu) İstanbul 1979, s. 56'da Türkiye'deki komünist hareketin düzenleyicilerinden biri olarak sayılan Mustafa Suphi'nin görüşlerinin biçimlenmesinde Rusya'da kalışının etkisinin oldukça büyük olduğu söylenmektedir.

(14) Kazan'daki gelişmeler için bkz. Çoruhlu, 3 Temmuz 1966, Tefrika No: 3, "Mustafa Suphi'de işte bu Kazan'lı Bolşeviklerle temasa geçmiş ve çok kısa bir zamanda kendisi de 'komünist - bolşevik' oluvermişti" demektir.

(15) "Müslüman Komiserliği" üyesi olan Kazan'lı Alimcan İbrahimof, Molla Nur Vahidof ve Şerif Manatov hakkında bilgi için bkz. Çoruhlu, 4 Temmuz 1966, Tefrika No: 4.

Rusya'daki iç savaşta Bolşeviklerin yanında savaşarak, Rusya Türklerinin Bolşeviklerle aynı yola girmelerini sağlamaya yardımcı olacaktır⁽¹⁶⁾.

Bundan sonra "Yeni Dünya" gazetesi masrafları Sovyet Rusya Hükümetince karşılanarak çıkarılmaya başlanıyordu; bu gazete vasıtasıyla Türkiye ve özellikle de İttihat ve Terakkî aleyhine Bolşevik propagandayla dolu yayın faaliyeti sürdürülerek⁽¹⁷⁾, 25 Temmuz 1918'de Moskova'da toplanan Türk Sol Sosyalistler Konferansı'nın toplanmasına yardımcı olan Suphi'yi, bu konferansın başarısızlığa uğraması pek yıldırmamıştır. 1918 Kasım'ında Moskova'da yapılan Müslüman Komünistlerinin Birinci Kongresi'ne katılarak bütün Rusya Müslüman İşleri Merkez Komitesi Üyesi ve Milletler Arası Doğu Propaganda Dairesi'nin Türk Seksiyonu Başkanı olmuştur⁽¹⁸⁾.

1918 Aralık ayında Petrograd'da yapılan Uluslararası Devrimciler toplantısına katılan Suphi, daha sonra 1919 yılı Martında Lenin tarafından oluşturulan III. Enternasyonalin ilk toplantısında "Türk Komünistleri"ni temsil etmişti⁽¹⁹⁾. Bağlandığı yeni sistemin liderliğini yapan kişilerin fikir-

(16) Yusuf Hikmet Bayur — "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar" *Bellekten*, Cilt xxxv, Sayı 140, Ekim 1971; Dumont, s. 40.

(17) Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5; Brest — Litovsk anlaşması şartlarını yerine getirmek için Rusya'da görevli olarak bulunan Galip Kemal Bey 29 Nisan 1918 tarihli Dahiliye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e gönderdiği raporda, "İslâm Komiserliği'nden ve Yeni Dünya gazetesinden bahsetmektedir" (s. 25 -26). Bundan başka Galip Kemal Bey, Vahidof'un milli duyguları yayan "İ" gazetesinin kapatılarak, yerine sırf Bolşevik prensipleri benimseyen ve yayan "Yeni Dünya" gazetesiyle Osmanlı Devleti'ne özellikle de İttihat ve Terakkî aleyhine yazılar yazan bir gazete çıkarıldığını, kendisinin Brest - Litovsk anlaşması gereği bu tür yazılara son verilmesi yolundaki talebinin ise, Rusya'da basının hür olduğu ve sovyet yetkililerinin Müslüman Sosyalistlerinin görüşlerini değiştirmek durumunda olmadıkları yolunda karşılık bulduğunu yazmaktadır (s. 38). İttihat ve Terakkî'yi suçlayan yazılara örnekler için bkz. Söylemezoğlu, (s. 39).

(18) S. George Harris - *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, (Çev: Enis Yelek), İstanbul 1976, 2. bsk. s. 75; Tunçay, Sol..., s. 201.

(19) Tevetoğlu, s. 209; Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5; Tunçay, Sol..., s. 201.

leri doğrultusunda hareketle bu türden faaliyetlerin idarecisi olarak, Anadolu'ya dönmek Suphi'ye olağanüstü cazip geliyordu⁽²⁰⁾.

Bu arada Rusya'daki esir kamplarına giderek Türk esirler arasında da propaganda faaliyetlerinde bulunmayı ihmal etmiyor, Türk esirlerine "İçtimaî İnkılâp"ı telkin ediyordu. Bu yöndeki çalışmalarını Moskova, Kazan, Samara, Saratof, Rezan ve Astrahan'da sürdürerek, "Komünist Hücreler" kurmayı ve ileride Türkiye'de "İçtimaî İnkılâp" için faydalanılacak "Kızıl Türk Alayı" nı oluşturmayı tasarlamaktaydı⁽²¹⁾.

Kırım'a Sovyet birliklerinin girmelerinden sonra, 1919 yılı başlarında, Türkiye'ye yakın olmak düşüncesiyle "Yeni Dünya" gazetesini ve ekibini Kırım'a taşıyan Suphi, yayın faaliyetini artık sadece yerli halka yönelik olmaktan çıkararak "Anadolu'nun İşçi ve Köylüleri"ni etkileme yolunu tutmuştu. Kırım'dan Türkiye'ye, özellikle Trabzon gibi Anadolu limanlarına bol miktarda propaganda amacına yönelik yayın yanında, propagandacı kişiler de gönderilmeye başlandı⁽²²⁾. Denikin'in kuvvetleri tekrar Kırım'ı ele geçirince (24 Haziran 1919) Mustafa Suphi'de Bolşeviklerin elinde bulunan Odesa'ya geçerek çalışmalarını orada sürdürmüştü. "Yeni Dünya" gazetesini tekrar yayın faaliyetine başlamış ve 1919 yazı başlarında İstanbul ve Anadolu'ya, çok sayıda savaş esiri, propagandacı ve parti temsilcilerinden yüksek rütbeli iki kişi⁽²³⁾yi, "Yeni Dünya" gazetesinden başka bildiriler ve broşürlerle birlikte Anadolu'ya yollanmıştır. Bütün bunlar, Mustafa Suphi'nin Türkiye ile gerçek ilişki kurmasının delilleri idi⁽²⁴⁾.

(20) Harris, s. 76.

(21) Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5; Tevetoğlu, s. 209.

(22) Dumont, s. 54; Harris, s. 76; Tevetoğlu, s. 209; Tunçay, Sol..., s. 203; Çoruhlu, İstanbul'a yetiştirilmiş beş on kişi gönderildiğini, onların ise İstanbul'da komünist - bolşevik teşkilatına girdiklerini, yine o sıralarda Anadolu sahillerinden ve İstanbul'dan Kırım'a kaçak eşya ve mal taşıyan birçok yelkenli ve takalardan Ruz gizli teşkilâtının yardım ve bilgisi dahilinde propaganda edildiğini söylemektedir. (5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5). Mustafa Suphi'nin Kırım'daki faaliyetleri için ayrıca bkz. Bayur, s. 596 - 597.

(23) Tunçay, Sol..., s. 203, dipnotu 177; Tunçay, bu konuda gelen iki kişiden birinin Kuvvayı Seyyâre'nin Bolşevik Taburu kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı olabileceğini söyleyerek, bu konuya dair bilgi vermektedir (s. 142 - 143); Dumont, s. 43; Harris, s. 77; Bayur ise Mustafa Suphi'nin sunduğu layihâdan bu konuda bahsettiğini ve merkez heyeti azâsından iki arkadaşının İstanbul'a gittiği yolunda bilgi verdiğini söylemektedir (s. 597).

(24) Dumont, s. 43.

1919 Eylül'ünde Moskova'ya gelerek orada kısa bir süre kalan Suphi'nin grubuna, burada, Almanya'da tahsilde iken Spartakist harekete katılanlardan Kayserili İsmail Hakkı ve Ethem Nejat dahil olmuşlardı⁽²⁵⁾.

Bir an önce Türkiye'ye dönmek isteğinde olan Mustafa Suphi, Moskova'da kısa bir süre kalarak 1920 yılı başlarında Türkistan'a geçmiş burada yaptığı çalışmalardan sonra, Shal'va Eliava Yoldaş'ın isteğiyle Türkistan'a komşu ülkelerde inkılâpçı fikirlerin yayılmasını amaçlayan "Beynelmîlîl Şark Tebligat Şûrâsı"nı kurmuştur⁽²⁶⁾. Taşkent'teki Komünist Örgütü kendisinden istenilen şekilde yeniden oluşturan Suphi, burada "Yeni Dünya" gazetesiyle Türk esirler arasında propaganda faaliyetine devam etmiş ve "Türk Kızıl Ordusu"nu meydana getirmek için çaba sarfetmiştir.

Aynı tarihlerde Azerbaycan'dan gelenlerin de yardımıyla yönetimin Bolşeviklerin eline geçmesi⁽²⁷⁾, Mustafa Suphi'ye Anadolu'ya yakın olma düşüncesiyle 27 Mayıs 1920'de teşkilâtını Bakû'ye taşıma imkânı sağlamıştı⁽²⁸⁾. Burada kendisinden evvel Anadolu'dan gelen İttihatçılar tarafından kurulmuş olan "Türk Komünist Fırkası"nı yeniden düzenleyerek⁽²⁹⁾, daha sonraki çalışmalarını artık direkt olarak Anadolu'ya yönelterek orada kurulmuş olan teşkilâtları toplamak, hatta Anadolu'daki hareketleri yönlendirerek Sovyet Rusya'daki sisteme benzer bir sistem kurmak ve Millî direnişin başına geçmek doğrultusunda yoğunlaştırmıştır.

Bakû'deki teşkilâtının yeniden düzenlenmesi, ve oluşturulan şubelerin⁽³⁰⁾ faaliyetlerini şöyle özetleyebiliriz: Teşkilât Şubesi; İstanbul, Zonguldak, Trabzon ve çevresi, Nahcivan, Kuzey Kafkasya ve Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında şubeler açmıştır. Basın ve propaganda alanında ise; Yeni Dünya Gazetesi tekrar faaliyete geçirilerek, Bakû dışında Türkiye'ye ve diğer bölgelere göndermek şeklinde çalışmalar yapılması yanında, bir

(25) Çoruhlu, 5 Temmuz 1966, Tefrika No: 5.

(26) Bu merkezin başlıca hedefi, İran, Afganistan ve Hindistan'ın Bolşevikleşmesine yöneliktir. Geniş bilgi için bkz. Çoruhlu, 7 Temmuz 1966, Tefrika No: 7; Tunçay, Sol..., s. 204; Dumont, Türkiye'ye yapılması muhtemel bir askeri müdahalenin temellerini oluşturmak gayesiyle, Sibiryadan enterne edilmiş olan Türk Savaş esirlerinin Taşkent'e getirilerek, burada bir ideolojik çıkarılıktan geçirildiğini, ve daha sonra oluşturulan "Kızıl Müfrezeer" in temelini teşkil eden esirlerin büyük bir bölümünün Mustafa Suphi'nin bu teşebbüsü ile vatanlarına dönmek üzere ümitinde olduklarını gözönünde tutulması gerektiğini belirtmektedir. (s. 44).

(27) Bayur, s. 604 - 608.

(28) Dumont, s. 44.

(29) Bu yeniden düzenleme konusunda bkz. Dumont, s. 147.

(30) Suphi, s. 36 - 39; Tunçay, Sol..., s. 204 - 205; Bu şubelerin görevleriyle ilgili olarak bkz. Dumont, s. 45.

telif ve tercüme bürosu kurularak, kitap çevirileri yapılması yoluna gidilmişti. İrtibat ve İstihbarat şubesinin faaliyeti ise; Türkiye'ye daha evvel gönderilenler aracılığıyla yürütülüyordu. Bunun yanında askerî şube ise, Bakü'de "Türk Kızıl Ordu" birliğinin oluşturulması yolunda gayret sarfetmekteydi⁽³¹⁾.

Mustafa Suphi'nin doğrudan doğruya Türkiye'ye yönelik faaliyetlerine gelince; Ankara Hükümeti ile ilişki kurmak amacıyla, Bakü'deki teşkilâtın merkez heyeti üyelerinden, Süleyman Sami⁽³²⁾, 1920 Temmuz ayı içerisinde Trabzon'a gelen ve beraberinde Türkiye Komünist Partisi Heyeti Merkeziyesi Reisi Mustafa Suphi ve Azadan Mehmet Emin'in imzalarını taşıyan 15 Haziran 1920 tarihli ve "Büyük Millet Meclisi Reisi ve Kuvayı Milliye Kumandanı Mustafa Kemal Paşa hazretlerine" hitaben bir de mektup getirmişti⁽³³⁾. Mektupta, Anadolu'da Bolşeviklerin serbestçe çalışmalarına izin verilip verilmeyeceği, Bolşevikliğin Anadolu'da uygulamaya konulabilmesi için şimdilik Bolşevik programında ne gibi değişiklikler düşünüldüğünü ve programın tatbiki konusunda Büyük Millet Meclisi'nin görüşleri sorularak, bundan sonra yürütülecek işlerde Sovyet Hükümeti'nin bu komiteyi yetkili kıldığı ve Sovyet yardımlarının da Bakü teşkilâtı aracılığıyla yapılacağı bildiriliyordu⁽³⁴⁾. Bu teşebbüs sonrası Süleyman Sa-

(31) Sonradan Taşnak Ermenileriyle savaşarak kendilerine yol açıp, Anadolu'ya giren bu kuvvetle ilgili olarak, Moskova'ya elçilik vazifesine başlamak üzere giden Ali Fuat Cebesoy, "Bakü'de Sovyetlerin desteğiyle ve Türk İştirakiyyun Teşkilâtı tarafından kurulan bu 1200 mevcutlu piyade alayının subay ve erlerine konuştuğunu, bunardan hiçbirinin Bolşevik prensiplerine bağlı olmadıklarını, aksine bir an evvel yurda dönerek Kurtuluş Savaşına katılmayı amaçladıklarını söylemektedir" (**Moskova Hatıraları**, Ankara 1982, b. bsk. s. 47).

(32) Trabzon'da III. Kafkas Fırkası Kumandanı olan Rüşti Bey'in telgrafında Süleyman Sami'nin Komitern'in merkez heyeti arazsından ve Türkiye İştirakiyyun Teşkilâtının siyasî ve harbî komiseri olduğu yolunda geniş bilgi için bkz. Cebesoy, s. 46.

(33) Mektup için bkz. Cebesoy, s. 44 - 46.

(34) Bu mektubu Tevetoğlu, Dışişleri Bakanlığı Arşivi (42 - A - 1) kutu 47'ye atfen vermektedir (s. 221 - 223). Ayrıca bkz. Cebesoy, s. 45. III. Fırka Kumandanı Rüşti Bey Trabzon'dan 16 - 17.3.1936 tarihinde 15. Kolordu Kumandanlığına çektiği telde; Azerbaycan'a gitmek üzere Trabzon'dan hareket eden Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Mustafa Bey'in Rize'den gönderdiği raporda, teşkilât yapmak üzere Lenin tarafından 7 ay önce İstanbul'a gönderilen ve Moskova'ya gitmek üzere Rize'de bulunan 3 Kiyeli Bolşevik ile yaptığı görüşmeden Lenin'e sunulmak üzere yetkili bir şahıstan (Kuvayı Milli-ye Heyet-i Temsilîyesinden) öğrenmek istedikleri şeyler Süleyman Sami'nin mektubundakilere çok benzemektedir. Geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir — **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1969, 2. bs. s. 510 - 512.

mi'ye izin verilmiş; o da önce Eskişehir'e ve sonra Ankara'ya gitmiş; bu arada, Gizli Türkiye Komünist Partililer, Yeşil Ordular ve resmî çevrelerle ilişki kurmuştur⁽³⁵⁾.

Bundan sonra Mustafa Suphi 17 Temmuz'da Bakü'den Talipzâde Yusuf Ziya Bey⁽³⁶⁾ ile Kâzım Karabekir'e bir mektup göndermiştir⁽³⁷⁾. Bunu takiben Nahçıvan üzerinden Salih Zeki'yi Erzurum'a göndererek Ankara ile ilişki kurma yollarını genişletmeye çalışmıştır. 2 Ağustos'ta Kâzım Karabekir'le görüşen Salih Zeki⁽³⁸⁾, yaklaşan Bakü Kurultayı'na yetişmek düşüncesiyle, Ankara'ya daha sonra geleceğini söyleyerek, Trabzon'a gitmiş ve orada Büyük Millet Meclisi Reisliğine, Türkiye Komünist teşkilâtının maksat ve gayelerini açıklayan bir mektup göndererek kendisi Azerbaycan'a dönmüştür⁽³⁹⁾.

Kâzım Karabekir, 3 Ağustos 1920 tarihli telgrafıyla Mustafa Kemal'e, bunları memnun edecek bir görev vererek, onlarla anlaşmasını tavsiye etmiş; Mustafa Suphi ve arkadaşlarının geri çevrilmelerinin ülkede çıkacağı muhtemel karışıklıklardan çekindiğini belirtmiştir⁽⁴⁰⁾. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun içişlerine Sovyetlerin müdahale edebilmelerine yol açabilecek her şeye kesinlikle karşıydı. Fakat, Sovyet yardımının gerekliliği ve içinde bulunulan nazik durum, ihtiyatlı hareketi gerektiriyordu. Kâzım Karabekir'in tavsiyelerine rağmen, Mustafa Kemal

(35) Tunçay, Sol..., s. 206; Çoruhlu, Süleyman Sami'nin Ankara'ya, yoluna devam edip etmemesi konusunda sorulan soruya olumlu cevap verildiğini yazmaktadır (8 Temmuz 1966, Tefrika No: 8). Baytar iBnbaşı Salih Hacıoğlu, Süleyman Sami'yle görüştiklerini Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadesinde söylemiştir. Geniş bilgi için bkz. "Yeşil Ordu Cemiyeti", Yakın Tarihimiz, Cilt I, s. 282.

(36) Talipzade Yusuf Ziya Bey için bkz. Karabekir, s. 770.

(37) Karabekir, s. 770.

(38) Salih Zeki ile görüşen Kâzım Karabekir, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, 3 Ağustos 1336 tarihli yazıyla durumu bildirir ve Salih Zeki'nin beyanatını kısaca, Kurtuluşun ancak Bolşevik idare tarzında olduğu, içerde Komünist teşkilât yapılmasına izin, Bakü'deki Kurultay için 8, 10 aday kazanmak ve Anadolu'nun bazı yerlerinde Komünist teşkilâtlarına girmiş kimseler olduğunu belirttikten, Karabekir'in de Erzurum'da serbest veya gizli teşkilât yapılmasına izin vermesi yolunda olduğu şeklinde özetlenmekteydi. Bunlara ise Kâzım Karabekir, Ankara ile görüşülmesi yolunda cevap vermişti (Karabekir, s. 780).

(39) Cebesoy, s. 47 - 48.

(40) Karabekir, s. 780 - 781.

Paşa, Suphi'nin Bakü'deki örgütünün teklifini duymamış olmak yolunu seçerek verilecek cevap için 13 Eylül tarihine kadar beklemiştir⁽⁴¹⁾.

1920 Eylül'ünün ilk haftasında Komintern'in Şark Milletlerini Emperyalistlere karşı teşvik ve harekete geçirmek maksadıyla toplanan Bakü Kurultayı⁽⁴²⁾'ni takiben Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi, 10 Eylül 1920'de Bakü'de Kızıl Ordu Kulübünde açıldı. Türkiye ve Sovyet Rusya'daki 15 kadar teşkilâtın gelen 74 delegeden 32'si tam oy hakkına sahipti; 42'si ise danışma niteliğinde (istişari) oyu olan kişilerden oluşmaktaydı⁽⁴³⁾. Kongreye katılanların her biri Türkiye'nin bir vilâyetini temsil ediyordu, üyeler arasında bir birliğin olmadığı toplantıda, daha önce yaptığı çalışmalar hakkında merkez heyetinin faaliyet raporunu okuyan Mustafa Suphi, yapılan seçimlerde Türkiye Komünist Fırkası'nın başkanlığına getirilmişti⁽⁴⁴⁾.

Mustafa Kemâl Paşa, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Suphi'nin tekliflerini duymazdan gelmiş, ama vakti gelince; "Bakü'de Türkiye İştirakiyyun Komitesi Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Azâdan Mehmet Emin Yoldaşlara" başlığını taşıyan 13.9.1336 (1920) tarihli ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl imzasıyla bir mektup göndermişti⁽⁴⁵⁾. Mektupta, Türkiye Komünist Fırkası'yla aynı gâye için çalışmakta olduklarından duyduğu memnuniyeti belirtmiş, Ankara'daki yönetimin Sovyet idaresine benzediğini, içtimâî inkılâbın da halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisince idare edildiğini, bunun dışında girilecek başka bir hareket ve teşkilâtlanmanın milletin birliğini ve direnişin kıracağına belirterek, aynı gaye uğruna çalışan Bakü'deki teşkilâtın Büyük Millet

(41) Dumont, s. 47.

(42) Bu Kurultay, o günlerde Türklük tarafından "Şark Milet-i Mazlumesi Konferansı", "Şark İllerinin Birinci Kurultayı" olarak isimlendirilmiştir. Aynı kongre tercüme yoluyla bugünkü dile de "Doğu Halkları Kurultayı" olarak geçmiştir (Le Premier Congrès des Peuples de l'Orient). Bu Kurultay'a Enver Paşa'da katılmış ve bir konuşma metni sunmuştur. Geniş bilgi için bkz. Türkkaya Ataöv - "1 - 7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa'nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kararlar", S.B.F. Der. xxix, Sayı 1 - 2, Ankara 1975; Süreyya H. Şehidoğlu - Eylül 1920 Bakü Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları, İstanbul 1975.

(43) Çoruhlu, 10 Temmuz 1966, Tefrika No: 10; Bayur, s. 624; Ahmet Cevat Emre - "1920 Moskova'da Türk Komünistleri" Tarih Dünyası, Sayı 1 - 3 Aralık 1964, Şubat 1965, s. 148 - 149.

(44) Bayur, s. 625 - 629; Çoruhlu, 10 - 11 Temmuz 1966, Tefrika No: 10 - 11; Ali Alev - Doğu Halkları Kurultayı, İstanbul 1975, Tunçay, Sol..., s. 218.

(45) Tevetoğlu Dışişleri Bakanlığı Arşivini kaynak göstererek, bu mektubu vermektedir (s. 223 - 225); Ayrıca bkz. Rasih Nuri İleri - Atatürk ve Komünizm, İstanbul 1970, s. 148 - 150.

Meclisi ile ilişki kurması gerektiğini bildirmiş ve mektubuna Türk Komünist Partisiyle sıkı ilişkilere girmek için Büyük Millet Meclisi nezdinde tam yetkiye sahip bir temsilci göndermelerini, ayrıca Ankara tarafından Bakü'ye gönderilen Memduh Şevket Bey'le temas kurmalarını isteyerek son vermişlerdir.

Bu mektupta açıkça bir davet olmamakla beraber, Mustafa Suphi'yle Mustafa Kemal arasında başka haberleşme olup olmadığı bilinmemektedir⁽⁴⁶⁾. Yalnız, Mustafa Suphi, 1920 Kasım ayında Mustafa Kemal Paşa'ya son bir mektup daha göndermiştir⁽⁴⁷⁾. Bundan sonra Moskova'da bulunduğu günden beri, Türkiye'de oluşmakta olan Komünist hareketin başına geçmek arzusu ile⁽⁴⁸⁾, Mustafa Suphi ve arkadaşları, bu tarihlerde Ankara'ya gelmek üzere olan Sovyet Büyükelçisi Budi Midivani'nin heyetine dahil olarak yola çıkmışlar ve 28 Aralık 1920'de Kars'a gelmişlerdir⁽⁴⁹⁾. Mustafa Suphi'yle, Moskova'ya beraberindeki elçilik heyetiyle giderken görüşen Ali Fuat Cebesoy, 2 Ocak 1921 tarihinde yaptıkları görüşmeden edindiği izlenimlerini şöyle anlatmaktadır.

"... Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm(...) Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendisi siyasetine vasıta yapmak istiyordu. (...) Mustafa Kemal Paşa ile veyahut arkadaşları ile Komünizmin tatbikine başlamayı bile hatırandan geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ihtilâlcî ve inkılâpçı gibi sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu..."⁽⁵⁰⁾.

Durum gerçekten Ali Fuat (Cebesoy)'ın anlattıklarını doğrulayıcı nitelikteydi. Kars'a gelen Mustafa Suphi heyeti ordu içinde propagandaya koyulduğu gibi, "... mademki Türkiye yardım alıyor, gerçek yani, III. Enternasyonal yoluyla Rusya'ya bağımlı bir Komünist Partisi'nin Anadolu'da çalışmasını kabule mecburdur..."⁽⁵¹⁾. Şeklindeki mülâhazaları ve Rus El-

(46) Karabekir, s. 782'de Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gelmek için Büyük Millet Meclisinden mütade istediğini ve bu isteğin kabul olduğunu yazmaktadır. Bu konuda İleri'de Suphi'nin Ankara'ya çağırıldığını yazmaktadır (s. 24).

(47) Çoruhlu, 12 - 13 Temmuz 1966, Tefrika No: 12 - 13.

(48) Emre, s. 9.3

(49) Kars'a gelen heyet içerisinde Ankara ve Eskişehir'deki Komünist faaliyetlerinden dolayı yurt dışına çıkarılmış bulunan Şerif Manatov'da bulunuyordu. Şerif Manatov'un seyahatine izin verilmeyerek geri döndürülmüştür (Çoruhlu, 14 Temmuz 1966, Tefrika No: 14; Karabekir, s. 852; Emre Manatov'un Mustafa Suphi'yi Türkiye'ye gidişine ilişkin olarak uyardığını söylemektedir) (s. 93).

(50) Cebesoy, s. 51.

(51) Bayur, s. 639.

çilik Heyeti⁽⁵²⁾ ile ilişkilere girmesi, hakkındaki kuşkuları iyice artırmıştı. Bunun üzerine Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gönderilmeleri Hükümetçe kararlaştırıldı⁽⁵³⁾. 11 Ocak'ta Ethem Nejat'la Mustafa Suphi, durumdan şüphelenmiş olacaklar ki, arkadaşlarının Erzurum üzerinden kendilerinin de Tiflis yoluyla giderek, seyahatlarının bundan sonraki bölümünü deniz yoluyla gerçekleştirmek istediklerini Kâzım Karabekir'e ilemişlerdi. Buna karşılık Kâzım Karabekir, "... ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın hissiyatını görürsünüz veyahut Ankara seyahatından vazgeçerek Bakü'ye avdet edersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik teşkilâtı yaptığınız hakkında dedikodular başladı, kol kol ayrılarak seyahatiniz aleyhinize daha büyük dedikodulara sebep olacaktır..."⁽⁵⁴⁾ diyerek onları Erzurum yoluyla gitmeye razı etmiştir.

Bunun üzerine Kâzım Karabekir'le Erzurum Valisi Hamit Bey arasında meydana gelen bir takım yazışmalardan sonra, heyete karşı yolda nasıl davranılacağı konusunda Karabekir ile Hamit Bey görüş birliğine varırlar⁽⁵⁵⁾. Heyetin Erzurum'a gelişi, bu plân doğrultusunda hazırlanan şiddetli gösterilere sebep oldu. Zaten, Ankara'da bir Komünist Fırkası'nın kurulumu ve Büyük Millet Meclisi'nde Bolşevikliğe eğilimli Milletvekillerinin olması, Erzurum'da hiç hoş karşılanmamaktaydı. Dolayısıyla, Erzurum'da özellikle Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında Erzurum Eşrafının da katılımıyla "Muhâfaza-i Mukaddesat ve Müdâfaa-i Hukuk" adıyla bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet hükümete resmen başvurarak komünistliğin kınanmasını ve yasak edilmesini Ankara'dan resmi bir açıklamayla istemişti⁽⁵⁶⁾. Oysa; küçük bir zümre de olsa Erzurum'da Bolşevik kafilesi'nin gelmekte olduğu haberi büyük bir heyecana sebep olmuştu; fakat, bu "Solcular" Erzurum'da çok küçük bir zümreyi teşkil ediyorlardı⁽⁵⁷⁾.

(52) Bu arada, "... Midivani Kars'da bulunduğu 24 gün kadar misafirliğinde boş durmadı. Civar amlakan köylerinde Bolşevik teşkilâtı yaptı. Mustafa Suphi Heyetini idare etti, yola çıkardı. Karabekir, s. 853.

(53) Bayur, s. 642.

(54) Karabekir, s. 853.

(55) Bu tellesmeler için bkz. Bayur, s. 642 - 645.

(56) Bayur, s. 646.

(57) Çoruhlu, 14 Temmuz 1966, Tefrika No: 14; Erzurum Mebusu Necati Bey'in kardeşi olan Mithat Bey'in, en son Maarif Müdürlüğüne tayin edildiğini söyleyen Mustafa Kemâl Paşa, bunlar hakkında "...Bu zat menfaatine düşkün olduğundan çoğunluk tarafından pek sevilmez. Halk hükümeti meselesinde bendenizi müsâit bulamadığından, Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle haberleşerek, işin önceden hazırlandığını ve kararlaştırıldığını zannediyorum." demekte idi. Nutuk, Cilt II. 2. bsk. İstanbul 1980, s. 57.

Bu konunun gelişimi şöyle olmuştur : Celâlettin Arif Bey, bir önerge ile Meclis'ten bir ay izin alarak, yanına Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'i de alıp Erzurum'a gitmiş; Kâzım Karabekir'le görüşerek, kendisinin vilâyet-i şarkıye valiliğine Hüseyin Avni'nin de Erzurum valiliğine tayinini istemişti. Kâzım Karabekir'i de kazanan bu kişilerin söz konusu istekleri Ankara tarafından geri çevrilmişti⁽⁵⁸⁾.

Kâzım Karabekir'in naklettiğine göre, "Halk Hükümeti" tesis ile ilgili olarak Müdâfaa-i Hukuk'daki gençler, ordu içinde çalışmalarda bulunmuşlar ve 8 Ağustos'ta yeni Maarif Müdürü Mithat Bey (Albayrak Gazetesi Sahibi)⁽⁵⁹⁾, Dar-ül Muallimin Müdürü Cevat Bey ile birlikte oKlordu Erkân-i Harbiye Reisi Mustafa Beyler Hasankale'de Kâzım Karabekir'le görüşmüşler ve bilhassa Mithat Bey Halk Hükümeti teşkil etmenin gerekliliği üzerinde durmuş, buna karşılık Kâzım Karabekir'de böyle bir teşkilâtın Ankara'dan habersiz kurulamayacağını söylemiş ve şunları ilâve etmiştir :

"... Eğer Komünizm kabul edilmek lâzımsa, bunu ancak Millet Meclisi kabul edebilir. Bir takım talepler ve ihtilâllerle olmaz. Bunu Bakü'ye de bildirdim..."⁽⁶⁰⁾.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı gösterilen olumsuz tezahürat sonucu heyet, Trabzon'a hareket etmek zorunda kaldı⁽⁶¹⁾. Trabzon'da da aynı türden davranışlarla karşılaşan Suphi heyeti, Bakü'ye dönmek üzere Batum'a gönderilmek için Yahya Kahya'nın⁽⁶²⁾ adamları tarafından bir motora bindirilmişse de, daha sonra bunlar Kahya'nın emriyle denizde boğdurulara köldürülmüşlerdir. Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının öldürülmeleri ve heyetin sayısı konusunda günümüze kadar uzayan çeşitli tartışmalar olmaktadır⁽⁶³⁾.

Mustafa Suphi'nin Rusya'dan Anadolu'ya yönelik olarak yapmaya çalıştığı yayın faaliyetleri ve yine Sovyet Rusya'da yetiştirilerek Anadolu'ya

(58) Karabekir, s. 827 - 828; Nutuk, Cilt II, s. 46 - 56.

(59) Karabekir, s. 782, Dipnotu 1. Ömer Sami Coşar - Milli Mücadele Basını, İstanbul 1965, s. 198 - 199.

(60) Karabekir, s. 783.

(61) Bayur, s. 650; Çoruhlu Mustafa Suphi grubundan Mehmet Emin ve Süleyman Sami'nin Erzurum'da heyetten ayrıldığını bildirmektedir. (14 Temmuz 1966, Tefrika No: 14); Geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu - Cumhuriyete Doğru, Ankara 1971, s. 41 - 43.

(62) Yahya Kahya için bkz. Feridun Kandemir - Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, İstanbul 1965, s. 184 - 186.

(63) Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi konusunda Metin Toker'in "Solda ve Sağda Vuruşanlar" (11 Mayıs 1971 Milliyet) adlı yazısından sonra Yusuf Hikmet Bayur aynı konuda bir yazı yazarak Mustafa Suphi

gönderilmiş olan solcular aracılığıyla, İstanbul'daki Türkiye Komünist Partisi ve Anadolu'da oluşmaya başlayan, birbirine karışmış durumda olan diğer sol kuruluşlarla ilişkileri pek açık değildir.

Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşa ortamından yararlanarak ortaya çıkan, Yeşil Ordu, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası, Gizli Komünist Partisi ve resmî Türkiye Komünist Partisi birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış kuruluşlar değillerdi. İşte, bu karışık durumun farkına varılarak Ankara'da Mustafa Kemâl Paşa'nın isteği doğrultusunda Resmî Türkiye Komünist Partisi kurulmuş; buna katılmayı kabul etmeyen Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bazı üyeleri ise Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nda yer almışlardı. Bir diğer olay da bu tür hareketlere karışan Çerkes Ethem'in düzenli ordu kurma isteğine karşı gelerek bir problem teşkil etmesiydi. Bütün bu olaylar üzerine Ankara Hükümeti'nin solu bastırma kararı aldığı ve Çerkes Ethem üzerine askerî birlikler gönderdiği bir sırada Türkiye'ye giren Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sonunu getiren olay, Ankara'nın 1921 yılının ilk aylarında uygulamaya koyduğu solu bastırma politikasının bir uzantısı idi. Bu politikada Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sosyal ihtilâl yapmak düşüncesiyle ülke içindeki olumsuz tutumlarının da payı olsa gerektir. Suphi'nin bu acı sonuna Sovyetlerin tepkisi pek kayda değer olmayacaktır.

ve arkadaşlarının Trabzon'daki İttihatçıların emriyle öldürüldüğünü iddia etmiştir ("Mustafa Suphi Olayı", 12 Haziran 1971 *Milliyet*). Şevket S. Aydemir ise bu işten dolayı Erzurum Valisi ile Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni sorumlu buluyordu ("Mustafa Suphi Olayı Hakkında," 21 Temmuz 1971 *Milliyet*). Bu heyetkilerle ilgili geniş bilgi için bkz. Tunçay, "Paul Dumont'un..." s. 59; Mustafa Suphi'yi öldüren Yahya Kahya da daha sonra 1922 yılında öldürülmüştür. Bu cinayetin sorumlusu olarak bir süre Kâzım Karabekir'den bahsedilmişse de (Karabekir, s. 1075), Kahya'yı öldürenin Mustafa Kemâl'in Özel Muhafızı İsmail Hakkı Tekçe olduğu ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. "Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı" başlığı ile yayınlanan İsmail Hakkı Tekçe'nin Hatıraları (10 Kasım - 17 Aralık Günaydın, 1977), bu hatıranın 22. Tefrikasında (doğrusu 25 olacak) Tekçe, Yahya'yı Topal Osman'ın iki adamını da alarak kendisinin öldürdüğünü söylemektedir. Milli Mücadele Yıllarındaki bu siyasi cinayetlerin birbiriyle ilgisi olabilir; zira Karabekir, Yahya Kahya'nın öldürülmesiyle ilgili olarak Ankara'da kendisi aleyhine çıkarılan şayialar üzerine "hayatımla ve namusumla" oynadılar demektedir (Karabekir, s. 1076).

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA BOZKIR'DAKİ SULAMA FAALİYETLERİ*

İbrahim GÜLER**

İnsanlar, yaşadıkları müddet içerisinde, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, tabiat ile çeşitli ilişkiler içerisinde girmiş ve onun özelliklerinden istifade yoluna gitmişlerdir; tabiatın bünyesindeki toprak, su, hayvanat ve sâireden... Bu durum insanlığın başlangıcından itibaren değişik şartlar içerisinde devam etmiş, hâlâ devam etmekte ve istikbalde de devam edeceği muhakkaktır. Bu nevî ilişkilerin Bozkır kazası insanı için de geçerli olduğu tabiidir. Yalnız bu ilişkilerin, Türk iktisat ve sosyal tarihi çerçevesinde derecesini ve yönünü tesbit zarureti vardır. Çünkü, Türk tarihinin her yönüyle aydınlatılması ancak bu ve benzeri çalışmaların ortaya konmasıyla mümkün olacaktır.

İnsanın temel ihtiyaçlarından birinin su olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Fakat suyun çeşitli alanlarda kullanıldığı da malumdur. Mesela, insan bünyesinin ihtiyacını gidermek, temizliğini sağlamak maksadıyla kullanıldığı gibi, teknik alanlarda ve mahsül üretiminin artırılması amacıyla da kullanılmaktadır. Yaptığım çalışmada, son kısımda işaret ettiğimiz, mahsül üretiminin artırılması amacıyla devlet adına yapılan gayret ve çalışmaları; kaza insanının su ve buna bağlı olarak toprak ve sâire ile ilişkilerini, tahdit edilmiş bir şekilde ve kaynaklar ölçüsünde incelemeye gayret ettim.

(*) Tanzimat döneminde yapılan ıslahat hareketlerinden biri de Osmanlı Devleti'nin idari - mülki teşkilâtında yapılan düzenlemelerdir. İşte bu düzenlemelere göre Bozkır, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başlarında, Konya vilâyeti dahilinde bulunan beş sancaktan merkez Konya sancağına bağlı on bir kazadan biridir ve kaynaklarda "Bozkır Kazası" biçiminde ifade edilmiştir. Bk. İbrahim Güler, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında ve XX. Yüzyılın Başında Bozkır: İdari-Mülki Teşkilâtı, Konya 1983, s. 1 - 5. (Basılmamış lisans tezi)

(**) Tarih Öğretmeni.

Bazan hayat için gerekli olan suyun, istenen düzeyde tabii olayların cereyan etmemesi münasebetiyle, kar, yağmur ve sâir şekillerde yer yüzüne inmediği görülmektedir. Bu durum ise, insan ve mahsüllerin diğer bir deyişle canlıların hayatını tehlikeye sokmakta, kıtlık denilen olayın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Böyle bir anda insanlar, hayat için mücadeleye ve gerekli tedbirleri olmaya yönelmişlerdir. İnsanların hayat için mücadelesine ve tedbir almasına, tabiatta bulunan su kaynakları (göl, nehir, çay v.b.) yardımcı olmuşlardır. Fakat su kaynaklarından her zaman tabii olarak yararlanmak pek mümkün olmamış, gerekli tesviye ve kanalların yapılmasından sonra ancak yararlanma imkânı ortaya çıkmıştır. Suda üretim için yararlanmak, kıtlık olayına karşı düşünülmüş bir çare değildir. Şüphesiz. Bunun yanında, üretimin daha da artırılması söz konusu olabilmektedir. Ancak her yerleşim bölgesi, su kaynaklarına, aynı derecede sahip olmadığı gibi, bazıları da, tamamen bu kaynaklardan mahrum bulunmaktadır.

BOZKIR'IN SU KAYNAKLARI AÇISINDAN DURUMU

Bozkır kazası, su kaynaklarından mahrum değildir. Bu durum, gerek arazinin gerekse yazılı kaynakların incelenmesi sonucu âşikâr olarak ortaya çıkacaktır. Kazanın bilhassa 'Sâlnâme'lerde geçen su kaynakları arasında Karaviran gölü⁽¹⁾ ve Çarşamba çayını burada zikretmeliyiz. Zaten sulama faaliyetleri de, bu kaynaklar esas alınarak yapılacaktır. Bozkır kazasının, dikkate şayan ovaları da, bu kaynaklar civarında bulunmaktadır.

Bozkır kazası arazisinin sulama açısından su kaynaklarına göre konumu, Karaviran gölü ve Balıklıova⁽²⁾ boğazı çevresindeki araziler dışında, elverişsiz bir durumda bulunuyordu. Çünkü, kaza arazisinin, Karaviran gö-

(1) Bu göle bugün Suğla gölü denmekte ise de esas olarak 'suğla' deyimini, Karaviran gölü sularının çekilmesinden sonra ortaya çıkan verimli arazi için kullanılmıştır. Bk. **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 141.**

Karaviran gölünün yapısı hakkında malûmat için bk. aynı sâlnâme, s. 140; **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1330 (Maliye), s. 216 - 217; Konya Vilâyeti (Türkiye'nin Sıhhi İctimâi Coğrafyası), Ankara 1338 H/1922 M, s. 127 - 128; Ahmed İhsan (ve Şürekâsı), Konya Rehberi, 1339, s. 35. Dr. O. Ş. Uludağ, "Yarım Asır Önce Konya'nın Yabancı Gözle Görünüşü", Konya, sayı 61 (1943), s. 13.**

(2) Aslının 'Bahklıova' olduğuna dair bir kayıt vardır. Bk. **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 143.**

lü ve Balıklava boğazı çevresindeki arazileri dışında kalanları genellikle dağlık ve engebeli idi. Bu yüzden kazanın bir kısım toprakları suyun nimetlerinden istifade edebilirken diğer bir kısmı da bundan mahrum bulunmakta idi.

İncelediğimiz dönem içerisinde, kazanın bir kısım köylerini çeşitli yönlerden etkisi altına alan Karaviran gölü ile Balıklava boğazı, sulama faaliyetini veya bu amaçla yapılan ameliyatı⁽³⁾, teşvik edici bir rol oynamıştır. Şöyleki: Bu yörede Karaviran gölünden başlamak üzere Saray köyü ve Balıklava boğazından geçerek Konya ovasına doğru akan Çarşamba çayına kadar, akıntıya müsait tabii bir meyil bulunuyordu. İşte bu tabii meyil, ameliyat düşüncesini pekiştiren ve bu düşüncenin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran önemli bir unsur olmuştur.

SULAMA FAALİYETLERİNİN SEBEPLERİ

Sulama faaliyetlerinin sebebi çok çeşitlidir. Yani sulama faaliyeti, yalnız üretimi artırmak amacına münhasır kalmamış, aynı zamanda Karaviran gölü, Balıklava boğazı, Çarşamba çayı ile Konya ovası civarındaki köy ve kasaba ahalisinin durumundan da kaynaklanmıştır. Zira söz konusu yörenin insanları, çevresinde bulunduğu bu unsurlardan tabii olarak olumsuz yönde etkilenmektedirler. Şimdi, yöre insanının, bu unsurlardan, hangi bakımdan etkilenmiş olduğunu maddeler halinde açıklamaya çalışalım :

a) Sulama tesisleri yapılmazdan önce Beyşehir gölünün fazla suları, aynı gölün ayağı olan Beyşehir çayı aracılığıyla Karaviran gölüne akardı. Bu gölde toplanan sular, kısmen buharlaşma kısmen de gölün çevresinde bulunan düdenlerden çekiliyordu. Bu düdenlerden en büyüğü, Arvana köyü yakınında kayalık bir dağ altında bulunuyordu. Fakat mevcut düzenlerden bir kısmının zamanla çeşitli maddelerle dolup kapanmış olmasından dolayı, gölün fazla suları, eski mecrası olan kapanan düdenlerden cereyan edemediğinden, gölün genişlemesine sebep oluyordu. Genişleyen bu göl suları ise, Balıklava boğazına girerek oradan Çarşamba nehrine dökül-

(3) Ameliyat kelimesi, metin içerisinde sık sık geçecek olup, kaza bünyesindeki Karaviran gölünün ve bataklıkların kurutulması, Konya ovasının sulanması için yapılan kanal açma, tesviye etme v.b. işleri ihtiva eden bir tabir olarak düşünülmelidir.

mekte, ekser seneler de civar köylerin arazisini hatta Karaviran köyünü istila etmekteydi. Bu durum, bataklıkların oluşmasına yol açtığı gibi, birçok hasarın da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır⁽⁴⁾.

b) Tabii bir meyil sayesinde Balıklava boğazından geçerek Çarşamba nehrine dökülen veya Saray köprüsünden başlayarak Bağyurdu⁽⁵⁾ köprüsüne kadar uzanan on altı kilometrelik boğazın su macerası, gerek Karaviran gölü gerekse boğaz içine akan yağmur ve sel sularının senelerden beri getirmiş olduğu kum, çakıl ve sair maddelerle dolmuş olduğundan mahvolmuştu. Mahvolan bu su mecrasından, göl suları ile zaman zaman yağın yağmur ve sel suları düzenli bir şekilde cereyan edemediği için, bir takım küçük gölcükler meydana geliyor, bu gölcükler de, boğaz içerisinde bir kısım arazinin sular altında kalmasına bataklıkların oluşmasına sebep oluyordu⁽⁶⁾.

c) Yukarıda zikredilen bu tabii olaylar, verimli arazilerin sular altında kalmasına, bataklıkların oluşmasına sebep olduğu gibi, göl ve bataklıklar civarındaki köylerin ahalisinin bataklıktan kaynaklanan hastalıklara yakalanmasına da sebep oluyordu. Yani, bataklıklar, yöre insanının sağlığını tehdit eder durumdaydı⁽⁷⁾.

d) Diğer taraftan sürekli yağmur inmesine muhtac olan ve yağmurun yağmamasıyla kuraklık ve buna bağlı olarak bazı seneler kıtlık felaketine uğrayan Konya ovası ve insanları için, su, bir hayat meselesi olmaktadır⁽⁸⁾. Bu yüzden, Konya ovasının çevresindeki göl ve nehirlerden istifadesini sağlayacak vasıtaların, âcilen temin edilmesi gerekiyordu.

Sözün kısası, Karaviran gölü sularının, çok yağışlı senelere mahsus olmak üzere Balıklava boğazından geçerek Çarşamba nehrine oradan da Konya ovasına düzensiz bir şekilde cereyan etmesi, buna karşılık yağışsız geçen yıllarda da Balıklava boğazı meylini aşamayıp Konya ovasına cereyan edememesi iki yönlü bir problemi getiriyordu. Yani, göl sularının

(4) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 140 - 141; sene 1322, s. 252; sene 1330, s. 167; Konya Ovası İrva ve İskası (Sulaması), Devlet Su İşleri (DSİ) Yayını Ankara 1972, s. 8.

(5) Bağyurdu'nun kaynaklardaki adı Sobran olup, bu köy, çevresinde, üzüm bağlarıyla meşhur olduğundan Cumhuriyet devrinde Sobran adı değiştirilerek bugünkü Bağyurdu adını almıştır. Bu köyün çok eski bir yerleşim bölgesi olduğu tesadüfen çıkan arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır.

(6) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 143.

(7) DSİ, aynı eser, s. 83.

(8) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 143 - 144.

yükselmesi Konya ovasındaki hayatı tehlikeye sokuyordu. O halde, halkı büyük ölçüde etkisi altına alan bu meselelerin, bir an önce çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Bu, sağlıklı bir toplumun oluşması, halkın seçim vasıtalarının temin edilmesi ve ülkenin kalkınmasının sağlanması için şarttı. Bu mesele ihmal edilecek bir mesele değildi. Onun için derhal ele alınıp çözüme kavuşturulmalıydı. Nitekim öyle de yapıldı.

SULAMA FAALİYETİNİN BAŞLAMASI

Sulama işinin çözüme kavuşturulması, bir anda gerçekleştirilmiş bir mesele değildir. Bu işin gerçekleşmesi için uzun bir zaman dilimi gerekmiştir. Bunun sebebi ise, Osmanlı Devleti'nin yapısından kaynaklanmaktadır⁽⁹⁾. Çünkü, gerek incelemiş olduğumuz dönem içerisinde gerekse daha evvelki dönemde devlet, sulama faaliyetini yürütebilecek yani sulama tesislerini kurabilecek imkânlarla sahip bulunmamaktaydı. Nitekim, Osmanlı ricali ile yabancı uyruklu kişilerin devlet adına yapmış oldukları girişimler ve bu girişimlerin neticesi, bunun yanında yabancı bir devletle işbirliğine gidilmesi, bu durumu, açıkça ortaya koymaktadır.

Sulama işinin gerçekleştirilmesi için, resmî ve gayri resmî birçok teşebbüs vaki olmuş, bu durum, Sultan II. Abdülhamid devri (1876-1909)nin son yıllarına kadar bu şekilde devam etmiştir. Şimdi bu teşebbüsleri ve neticelerini, Abdülhamid devrine kadar ele alarak aydınlatmaya çalışalım.

Karaviran gölü sularının Konya ovasına kadar akıtılması güzergâhtaki birçok köy arazisinin sulanması meselesi⁽¹⁰⁾ hakkında, bilinen ilk teşebbüsün, II. Mahmud devrinde (1807 - 1839) olduğu anlaşılmaktadır. Fakat daha

(9) Osmanlı Devleti'nin incelemiş olduğumuz dönem içerisindeki durumu hakkında malûmat için bk. A. Cevdet Eren, "Tanzimât" mad., İslâm Ansiklopedisi, c. ; M. Münir Aktepe, "Abdülmeccid" mad., Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi; A.H. Ongunsu - (Orhan F. Köprülü), "Abdülaziz" mad., Küçük Türk - İslâm Ansiklopedisi; Cengiz Orhanlı, "Abdülhamid II" mad., Küçük Türk - İslâm Ansiklopedisi.

(10) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, senâ 1317, s. 141.

(11) Aynı sâlnâme, aynı yer.

evvelki devirde de bu meselenin tasavvur edildiği, icraat safhasına konabilmesi için çare düşünüldüğü⁽¹¹⁾ ihtimal dahilindedir⁽¹²⁾.

Sultan II. Mahmud devrinde görebildiğimiz ilk teşebbüs, Çelik Paşa tarafından yapılmıştır. Çelik Paşa, Sultan Mahmud'un saltanatının ilk yarılında Konya ovasını sulamak maksadıyla, Karaviran gölünü şişirmek kabaran göl sularını da Balıklava boğazından ovay nakletmek istemiş, bu maksat için en büyük düdeni kapatmıştır (1819).

Sultan Abdülaziz devrinde (1861 - 1876) ise, Konya valilerinden olan İzzet Paşa, gölün civarındaki bataklıkların yöredeki insanların hayatını olumsuz yönde etkilemesi münasebetiyle, kapatılan düdeni yeniden açtırmak istemiş fakat, buna muvaffak olamamıştı (1871). Bu hareketten başka, yine Konya valilerinden olan Hafız Paşa, Karaviran gölünü besleyen ve Beyşehir gölünün ayağı olarak nitelendirilen Beyşehir çayının su yolunu değiştirerek⁽¹³⁾ Karaviran gölünü kurutmak istemiş, bu faaliyetten de bir netice alınamamıştı (1873).⁽¹⁴⁾

(12) Sebeplerini yukarıda 3 - 5. sayfeler arasında açıkladığımız bu meselenin, II. Mahmud devrinden evvel mevcut olup olmadığı hususunda henüz herhangi bir kayda tesadüf edemediğimiz gibi, bunun ortaya çıkarılması da zaman bakımından konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Bununla beraber II. Mahmud devri öncesinde söz konusu meselenin mevcut olup olmadığının tesbiti, bilhassa mahalli ve ictimai tarihimiz için ilk başvurulması gereken yegane kaynağımız olan ve muhteva bakımından zengin, sel, fırtına, kar, don v.b. gibi tabii olaylara dair kayıtları da içinde bulunduran şer'îye sicillerinin taranmasıyla mümkün olabilir. (Sicillerin muhtevası ve özellikleri için bk. İbrahim Güler, **H. 1000 Tarihli Karaman Şer'îye Sicili**, İstanbul 1986, s. I - XIV. Basılmamış yüksek lisans tezi). Ancak bu sicil defterlerinin Bozkır kazasına ait olanlarının 1291/1874'den evvelkilerinin çeşitli sebeplerle ortadan kaybolması, Konya'ya ait sicillerin de her yıla ait olanlarının bulunmayışı bulunan 150 kadar defterin de taranması uzun zamanı gerektirdiğinden, bu tesbiti güçleştirmektedir.

(13) Hafız Paşa'nın bu teşebbüsünün bir neticesi olarak açılan hendekler (Seydişehir kazasına bağlı Bağra ve Kisecek köyleri arasındaki hendekler), Halk tarafından 'Hafız Paşa hendeği' diye anılmaktadır.

(14) **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi**, sene 1317, s. 141; DSİ, aynı eser, s. 9.

II. Abdülhamid Devrinde Sulama Faaliyeti :

Abdülhamid devrinde yapılan sulama faaliyetleri, daha evvelki yıllarda yapılan sulama faaliyetlerinden bazı yönlerden farklılık arzeder. Bir kere bu devirde yapılan faaliyet, ileride göreceğimiz gibi, kesin olarak sonuçlandırılabilmiştir. Bunun yanında başka bir özelliği de, devlet ricalinin dışında, yine resmî olarak yabancı uyruklu bazı kişilerin, bu husustaki çalışma ve raporlarının dikkati çekmesidir. Abdülhamid'in saltanatının ilk yarısında dikkati çeken raporlara sahip kişilerin birincisi İzidvar

(ایزیدوار) Efendi diğeri ise Atuvan Rati (آتوان راتی) dir.

1304/1886 -87'de Konya Vilayeti Sermühendisliği'nde görevli olan İzidvar Efendi, Karaviran gölü ve çevresinde keşifte bulunmuş; icra kılınan bu hareket sonunda bir layiha ve harita da oluşturulmuştu. İzidvar Efendi'nin keşfi sonunda oluşturulan layiha ve haritada, yapılacak ameliyatın nevi ve masrafı da belirtilmişti. Buna göre Karaviran gölündeki düdenlerin etrafına duvar ve asma kapakları inşası; su mecrasının temizlenmesi; ovanın her tarafına dağılacak su kanallarının kazılması ve tanzimi kırk üç bin lira ile yapılabilecekti. Ayrıca bu meblağdan on üç bin lirasının duvar ve asma kapak, otuz bin lirasının da kanal ile mecrasının kazılması ve temizlenmesi için harcanılacağına işaret edilmişti. Ancak bu hareketten de verimli bir netice elde edilememiştir⁽¹⁵⁾.

Karaviran gölü ve çevresi hakkında uzun müddet asıl keşfiyat yapan, Mösyö Atuvan Rati'dir. Aslen Almanyalı olan ve 1848 -49'da⁽¹⁶⁾ Konya'ya gelmiş bulunan bu zat, birkaç sene bu havalide kalmış, burada bulunduğu müddetçe de vilayet içindeki göller ve bazı maden hakkında tedkikat yapmıştır. Bu tedkikatı içerisinde en çok dikkati çeken, Konya ovası ile Karaviran ve Beyşehir gölleri olmuştur. Bir müddet sonra İstanbul'a giden bu meşhur mühendis, 1287/1870 -71'de bazı evamiri resmiyeyi üzerine alarak tekrar Konya'ya gelmiş, hükümetçe kolaylık gösterilmesi sayesinde, Çarşamba nehri mecrasını takip edip Beyşehir ve Karaviran havasına giderek buralarda uzun müddet tedkikatı fenniyede bulunmuştur. 1289/1872 -73'te kendisi İstanbul'da görülmüş, sonradan araştırmalarını tamamlamak üzere Konya'ya dönmüştür.

(15) Aynı sâlnâme, aynı yer.

(16) Aynı sâlnâme s. 141 - 142'de Mösyö Atuvan Rati'nin elli sene evvel Konya'ya geldiği belirtilmektedir. Buna göre bu şahsın Konya'ya gelişi belirttiğimiz tarih olmalıdır.

Mühendis Atuvan Rati 1300/1882-83'te⁽¹⁷⁾, bu Karaviran gölü imtiyazını elde etmeyi başarmış fakat, bölgede sulama amacıyla yapılacak ameliyatı gerçekleştirmek için münasip bir şirket kuramamıştı. Rati'nin şirketi kuramaması, elde etmiş olduğu imtiyazın şartlarının hükümden düşmesine sebep oldu.

Karaviran gölü ve çevresi hakkında araştırma yapmakla beraber geniş malumat da edinen mühendis Rati'nin, 1317/1899-1900'den birkaç yıl evvel öldüğü, kayıtlardan anlaşılmaktadır⁽¹⁸⁾.

Ömrünün çoğunu Türkiye'de araştırma yapmakla geçiren ve esas amacının ne olduğunu henüz tesbit ve vesikalandıramadığımız bu şahıs, Konya ovasına suyun akıtılabilmesi için yapılacak ameliyatın dört yüz bin lira kadar bir paraya ihtiyaç gösterdiğini, bunun yanında yapılacak ameliyatın nev'ini belirtmiştir. Buna göre suyun ovaya akıtılabilmesi için yapılacak imalatın başlıcaları şunlardı :

“1. Beyşehir gölünden bed'an ile Balıklava boğazı medhallerine müntehi olmak ve saniyede sekizden on metre-mik'abı su icrâsına müsâid bulunmak üzere takriben yetmiş kilometre tulunda ana cedveli;

2. Balıklava nehrinin Belkuyu'ya kadar takriben yetmiş iki kilometre mahalli mecrâsının ameliyat-ı islâhiye ve tanzîmiyesi;

3. Belkuyu'dan Konya pişgâhına ve oradan bataklıklara kadar seksen kilometre tulunda diğer cedvel;

4. Belkuyu'dan bed'an ile Otamış'a ve oradan Konya sahrası bataklıklarına müntehi olmak üzere ana cedvelinden müfrez yetmiş kilometre tulunda diğer cedveli;

5. Beyşehir gölünden bed'an ile Seydişehir pişgâhından bi'l-mürûr Karaviran gölüne müntehi olmak üzere takriben elli kilometre tulunda diğer bir ana cedveli;

6. İki Beyşehir gölü mahrecinde ve diğeri Belkuyu mevki'inde inşa olunacak üç bend;

7. Konya ve Karaviran ovalarına su icrâsıyla taksîmiyeye mahsus olmak üzere ana cedvellerinden müfrez ikinci derecede mikdâr-ı kâfi cedveller;

(17) Aynı sâlnâme s. 142'de "...on yedi sene mukaddem..." denmektedir ki bu tarih, 1300/1882-83 tarihine tekabül etmektedir.

(18) Aynı sâlnâme, s. 142.

8. Karaviran gölü ve bataklıklarıyla Konya ovasında bulunan bataklıklarından bir kısmının ameliyat-ı tathîriye ve tanzîfiyesi."⁽¹⁹⁾.

Yukarıdaki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere mühendis Atuvan Rati, Karaviran gölü imtiyazını elde etmesine rağmen kendisinden evvelki teşebbüslerin neticesi gibi, raporunda belirttiği ameliyatı gerçekleştirmeye muvaffak olamamış, bu durum, Avlunyalı Ferid Paşa'nın Konya ovasının sulanmasını ön plânda bir iş olarak ele almasına kadar devam etmiştir. Ferid Paşa, Konya valiliği sırasında, bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş ve gerekli girişimlerde bulunmuştur. Nitekim, 1317/1899-1900 tarihli sâlnâmede valilikle ilgili olarak, "...zât-ı sâmi-i velâyetpenâhi cânibinden nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınarak icrâ-yı icâbâtına tevessül edilmiş ve işin cesâmet ve ehemmiyetine nazaran işbu ameliyat-ı nâfi'a-i mühimmenin sağla mbir şirkete tevdi veyahud devletçe yapılması lüzumu mercî'ine yazılmıştır"⁽²⁰⁾ denmesi, bu girişimin mahiyetini göstermesi bakımından büyük önem taşır.

Ferid Paşa, 1898'de Konya valisi olmuş ve 1902 senesine kadar bu vazifede kalmıştır⁽²¹⁾.

Yine aynı sâlnâmede, sulama amacıyla yapılacak ameliyatın gerçekleştirilmesi hususunda, valilikle ilgili bir başka kayıt daha vardır ki, bu kayıta, "Ameliyat-ı mezkûrenin şerâit-i esâsiye ve sâiresi hakkında Şurâ-yı Devlet'den vuku' bulan bazı istizâhat cevabı da verilerek mezkûr göl ve kanalları imtiyazının i'tâsı der-dest idüğü ve mecurred eser inâyet-i seniye-i mülükâne olarak olarak Hazîne-i Hâssa-i Şahâne teshil bunca maksadı der-uhde buyurduğu kemâl-i şükrân ile istihbâr kılınmıştır"⁽²²⁾ demektedir ve daha sonra da, ilerlemeyi seven padişahın bunca bayındırlık tesislerine yüksek ilerlemeler bahşedecek olan ameliyatın, çok geçmeden vücut bulacağı ve bunun kuvvetle ümit edildiği belirtilmektedir⁽²³⁾.

a) Ameliyatın Gerçekleşmesi :

Sulama amacıyla yapılacak ameliyatın gerçekleştirilmesinin, bayındırlık alanında olduğu gibi ülke kalkınmasında da büyük ilerleme teşkil edeceğini, bunun çok geçmeden vücut bulacağını valilikçe kuvvetle ümit

(19) Aynı sâlnâme, s. 142 - 143.

(20) Aynı sâlnâme, s. 144 - 145.

(21) DSİ, aynı eser, s. 9.

(22) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 145.

(23) "Burça te'sisât-ı nâfi'a ümran-perveri-i mülkdâriye zamîme-i fâika teşkil edecek olan ameliyat-ı mezkûrenin karîben vücud-pezir olacağı kaviyen ümid olunur" (Aynı sâlnâme, aynı yer)

edildiğini, yukarıda arzetmiştik. Valilikçe ümit edilen bu durumun hakikaten bir müddet sonra gerçekleştirildiğini görüyoruz. Şöyle ki :

Biraz evvel 1889 - 1902 yılları arasında Konya valisi olarak görev yaptığını belirttiğimiz ve aynı zamanda Konya'da önemli imar faaliyetlerinin başında bulunan Ferid Paşa, Konya valiliğinden sonra İstanbul'da sadrazam olarak vazife gördüğü sırada, bu önemli ve hayati konuyu hal yoluna muvaffak olabilmış ve işin yapılmasını, Almanlar tarafından kurulan 'Anadolu Demiryolu Şirketi'ne ihale ettirmişti⁽²⁴⁾.

Ameliyat işinin Almanlara ihale ettirilmesi, şüphesiz o dönemdeki dünya genel siyasetinin Osmanlı Devleti'ne etkisinin bir sonucu idi. Bu genel siyaset, aynı zamanda Osmanlılarla Almanları birbirine yaklaştırmış, her iki devleti çeşitli alanlarda işbirliği yapmaya sevketmişti⁽²⁵⁾.

'Anadolu Demiryolu Şirketi', 1889 Mart'ında Deutsche Bank tarafından kurulmuş olup, Deutsche Bank'ın Osmanlı Devleti ile ilgilenmesi, 1880'lerin sonuna rastlamaktadır. Alman sermayesi, işte bu Deutsche Bank'ın önderliğinde, Osmanlı Devleti'ne sızma fırsatını elde etmiştir. Deutsche Bank, 1888 Ekim'inde İzmit - Ankara hattının işletme imtiyazını almış, Anadolu demiryolları inşasını yürütmek amacıyla da yukarıda adı geçen şirketi kurmuştur. Bu kumpanya, daha evvel inşası tamamlanmış olan İzmit - Haydarpaşa hattını işletme, 1893'te Eskişehir - Konya 1903'te de Bağdat demiryolunu inşa ve işletme imtiyazını almıştı. Deutsche Bank, Osmanlı Devleti'nde sadece demiryolu inşa ve işletme imtiyazını almakla kalmamış, başta demiryollarının geçtiği bölgelerde olmak üzere devletin, yer altı ve yer üstü zenginliklerinden istifade etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur⁽²⁶⁾.

İşte Deutsche Bank'ın bu girişimlerinin başında, ⁽²⁷⁾ -ki, araştırma konumuzla da çok yakın ilgisi var- Osmanlı Hükümeti ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında aKraviran gölünün kurutulması, gölün kurutulmasıyla ortaya çıkacak arazi ile Konya ovasının ve Çarşamba çayı güzergâhına

(24) Krş. V.A. Gordelevski, "Konya İrva ve İska Tarihine Dair Materyaller", çev: Hasan Ortekin, Konya, sayı: 18 - 19 (1938), s. 1063; DSİ, aynı eser, s. 9.

(25) Bu işbirliği için bk. Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri" Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 1011; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", Tarih Dergisi, sayı: 32, İstanbul 1979, s. 481 v.d.

(26) Rifat Onsoy, Türk - Alman İktisadî Münasebetleri (1871 - 1914), İstanbul 1982, s. 54; krş. Ercüment Kuran, aynı makale, aynı yer.

(27) Rifat Önsoy, aynı eser, s. 55.

tesadüf eden arazinin bazı cihetlerinin sulanması amacıyla akdedilen bir mukavelenin sağlanması böylece, sulama tesislerini⁽²⁸⁾ inşa etme imtiyazını elde etmiş olması gelmektedir.

Osmanlı Hükümeti ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında akdedilen bu mukavelenin, 17 Şevval 1325/10 Teşrinisani 1323 (23 Kasım 1907)⁽²⁹⁾ de Osmanlı Hükümeti adına hareket eden Maliye Nazırı Mehmet Ziya Paşa Hazretleri ile Anadolu Demiryolu Şirketi nam hesabına hareket eden şirket genel müdürü Mösyö Edvar Hüknen arasında karara bağlanmış ve iki nüsha halinde İstanbul'da imza edilmiştir⁽³⁰⁾.

İstanbul'da imzalanan bu mukavelenin, yirmi madde üzerinden akdedilmiş olduğunu görmekteyiz. Mukavelenin bazı maddeleri şunları ihtiva etmektedir :

Üçüncü maddeye göre şirket, harita ve projelerin tasdikinden itibaren dört ay zarfında, ameliyata başlamayı ve altı sene zarfında da tamamlamayı taahhüt ediyor. Sekizinci maddede, eğer bu müddet (altı yıl) içerisinde şirket tarafından her ne zaman Karaviran gölü temizlenir ve çıkarılan arazi sulanabilir bir hale getirilirse, akabinde Osmanlı Hüküme-

(28) Bataklıkların kurutulması ve sulama tesislerinin inşası, yalnız Konya sancağı dahilinde değil, devletin çeşitli bölgelerinde de düşünülmüş bir meseledir. Bu husus için bk. Ercümend Kuran, aynı makale, aynı yer; Rifat Önsoy, aynı eser, s. 55 - 56.

(29) Rifat Önsoy, eserinin 55. sahifesinde, sulama tesislerinin inşası imtiyazının verilmesi olarak 4 Eylül 1907 tarihini göstermekte ise de, bu tarih, Mukâvelât Defteri'nde belirtilen (yukarıdaki) tarihe uymamaktadır.

Mehmet Önder ise, sulama kanalının açılmasıyla ilgili olarak Çarşamba çayının, 1905 yılında bir kanalla Beyşehir gölüne bağlandığını ve Seydişehir (Karaviran = Suğla) gölü ile de birleştirilerek, Konya ovasının sulanmasında kullanıldığını ifade etmektedir. (Bk. Mevlâna Şehri Konya, Ankara 1971, ikinci baskı, s. 4) Halbuki, Çarşamba çayı ile Karaviran ve Beyşehir gölleri arasındaki esas bağlantı, 1907'de Anadolu Demiryolu Şirketi ile akdedilen mukaveleden sonra gerçekleşmiştir. Bu kanal bağlantısı yapılmazdan evvel ise, Çarşamba çayı ile Karaviran gölü arasında tabii bir meylin mevcut olduğunu, bu meyil sayesinde, düzensiz bir şekilde ve çok yağışlı senelere mahsus olmak üzere akıntının olduğunu yukarıda arzetmiştik. Bu duruma göre, müellifin, Çarşamba çayı ile Karaviran ve Beyşehir gölleri arasındaki kanal bağlantısının 1905 yılında yapıldığını belirtmesi, pek anlaşılabilir görünmektedir.

(30) Bk. Başbakanlık Arşivi (BA). Mukâvelât Defteri-16, sene 1324 - 1327, s. 165; krş. Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1330, s. 167, 217; DSİ, aynı eser, s. 15 - 24.

ti tarafından teslim muamelesinin icra kılınacağı belirtilmektedir. On ikinci madde ise, Konya ovasının ve Karaviran gölünün kurutulmasıyla ortaya çıkacak arazinin sulanması, Karaviran gölünün kurutulması için icra olunacak ameliyatın nev'i ve bu ameliyat için yapılacak toplam masraf belirtilmekte; bunun yanında, ameliyat için gösterilen masrafı yapılan masraf aşarsa artan masrafın Osmanlı Hükümeti'ne ait olmayacağı ifade olunmaktadır. On üçüncü maddede de, ameliyat için yapılan masrafın otuz beş senede ödeneceğine ve bu ödeme işleminin nasıl yapılacağına işaret edilmektedir⁽³¹⁾.

Mukaveleden başka Osmanlı Hükümeti ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında, Konya ovasının sulanabilmesi için yapılması gereken ameliyatın nasıl; ne şekil ve ölçülerde olacağı hususunda bir de 'şarnâme' kabul edilmiştir. Bu şarnâme, altı bölümden oluşmakta idi. Bölümlerden birincisi, genel hükümler; ikincisi, ameliyatın tarif ve tasrihi; üçüncüsü, inşa için gerekli malzemelerin kabul ve teslimi, nerelerden temin edileceği, cinsi, nev'i, hazırlama ve malikiyet şekli; dördüncüsü, ameliyatın inşa şekli; beşincisi ise, ameliyatın ilerleme şekli ile ilgilidir⁽³²⁾.

Anadolu Demiryolu Şirketi, ameliyatı gerçekleştirebilmek için gerekli sermayenin sağlanması hususunda da girişimlerde bulunmuş, bu maksat için hisse senetleri düzenleyerek piyasaya sürmüştür. Hatta bir ara bu hisse senetlerinin artırılması hususu da düşünülmüş, bu amaçla, şirket genel müdürü gerekli mercilere müracaat ederek, senetlerin artırılmasını istemiştir. Nitekim, daha mukavelelerin akdedilmesinin ikinci gününde yani 25 Kasım 1907'de genel müdür Edvar Hüknen, ameliyatı gerçekleştirebilmek için gerekli sermayenin sağlanması hususunda, hisse senetlerinin artırılmasına müsaade olunması için Fransızca bir dilekçeyle 'sadrızamlık makamı'na başvurmuş, gereken ilgiyi de görmüştü. Şirket genel müdürünün bu başvurusu, Ticâret ve Nâfia Nezâreti'nce (3 Aralık 1907) ve Bâb-ı Âli'ce (15 Aralık 1907'de) detaylarıyla görüşüldükten sonra keyfiyet padişaha arzedilmiş, bunun üzerine arzedilen hususta 15 Zilkade 1325/20 Aralık 1907'de iradei seniye de varid olmuştur⁽³³⁾.

(31) 14 - 16. maddeler de ödeme işlemiyle ilgili olup diğer maddeler için bk. *Mukâvelât Defteri*, s. 159 - 165; DSİ, aynı eser, s. 15 - 23.

(32) Bk. Aynı defter, s. 165 - 185; DSİ, aynı eser, s. 27 - 55.

(33) İradei seniye ve iradei seniye mahsus melfûtât (Meclis-i Mahsus'a değin mazbata, Divân-ı Hümayun tezkiresi, Ticâret ve Nâfia Nezâreti'nin tezkiresi, Anadolu Osmanlı Demiryolu müdürünün Fransızca varakası, Anadolu Osmanlı Demiryolu'nun hasılatını gösterir cedvel, Anadolu Osmanlı Demiryolu'nun tahvilatının kıymet-i umumiyesini gösterir pusula, Anadolu Osmanlı Demiryolu'nun fermân-ı âlisiyle nizamnâme-i dahiliyesi) hakkında bk. *İrade-i deniye — Ticâret ve Nâfia*, nr. 25 Za 1325/8.

b) Ameliyatın Gerçekleşmesinden Beklenen Faydalar :

Sebeplerini ve yapılan girişimlerini açıkladığımız ameliyatın gerçekleşmesinden, gerek Osmanlı Hükümeti gerekse müteahhit şirket, her biri kendileri açısından, birçok faydanın sağlanacağını mülhaza ediyorlardı. Bu hususta, önce Osmanlı Hükümeti'nin ameliyatın gerçekleşmesinden neler beklediğini ele alıp bilahare Almanların beklediklerini açıklamaya çalışalım.

Osmanlı Hükümeti, ameliyatın gerçekleşmesinden, a) Karaviran gölünün teşkil ettiği fevkalade verimli üç yüz bin dönüme yakın arazinin ortaya çıkarılmasıyla beraber, yüzbünlerce dönüme varan Konya ve buna bağlı Hotamış ovalarını, açılan kanallar vasıtasıyla sulamayı; b) Nakil vasıtalarının zorluğundan dolayı hakıyla istifade olunamayan Beyşehir, Seydişehir, Bozkır ormanlarından açılan kanal sayesinde faydalanmayı; c) Ormanlardan sağlanan kereste ve mahrukat misilli ihtiyaçların su kanalı vasıtasıyla taşınarak, taşıma işinin kolaylaşacağını; d) Bataklıkların kurutulacağı; bataklıkların kurutulmasıyla Karaviran gölü civarındaki köylerin sıhhatlerine fevkalade surette fayda sağlanacağını, buna bağlı olarak, civar kasaba ve köylerin havasının iyileşeceğini; e) Balıklava boğazının kaynağı cihetinde bulunan bataklık araziden, bin beş yüz dönüm kadar gayet münbit bir arazinin meydana çıkacağını; f) Açılan kanallar üzerinde fabrika ve değirmenler inşa edileceğini; g) Binlerce dönüm sahipsiz arazinin ekilebilir hale getirilmesiyle, her nev'i hububat, bağ, eşcar yetiştirilebileceği ve meralarda hasıl olacak külliyetli çayır ve yoncadan hayvanatın da yararlanacağını⁽³⁴⁾; h) Devlet hazinesinin, Konya obası arazisinin öşründen, sulanmasından, tapularından 161.000., Karaviran gölünden çıkarılacak arazinin öşründen, sulanmasından 56.000. ceman 217.000 altın gelir temin edileceğini⁽³⁵⁾ ümit ediyordu.

Almanlar, dolayısıyla Anadolu Demiryolu Şirketi ve onun iş ortağı Philipp Holzmann Co., Frankfurt o.M. ise, a) Konya ovasının sulanmasıyla tahıl üretiminin on misli bir artışla yirmi bin vazona çıkacağını ve çiftçilerin gelirinin buna bağlı olarak artacağını; b) Alım gücünün artmasıyla, Anadolu'nun ilçelerine kadar taşınan Alman mallarının satışının hızlanacağını; c) İthalat ve ihracatın canlanmasıyla, Anadolu Demiryolu Şirketi'nin taşımacılıktan elde edeceği gelirin artacağını; d) Almanya'nın ihtiyacı olan hububatı karşılayabileceğini beklemekte idiler⁽³⁶⁾.

(34) Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1317, s. 143 - 144; sene 1322, s. 253.

(35) Bk. DSİ, aynı eser, s. 8.

(36) Bk. Rifat Önsoy, aynı eser, s. 55.

Gerek Osmanlı Hükümeti gerekse Almanlar tarafından büyük ümitler bağlanan zikredilen bu ameliyat işinin, bir kısım değişikliklerle tamamlanmış ve Osmanlı Hükümeti'nce de kabul edilmiş olduğunu görüyoruz. Nitekim, tamamlanan ameliyatın Osmanlı Hükümeti'nce kabul edilmesinin uygun olacağı, Kanunuevvel 1329/Aralık 1913'te tanzim ve takdim olunan bir raporda belirtilmiş,⁽³⁷⁾ kabul işi de gerçekleşmiştir.

Bu ihale işinin, Osmanlı Hükümeti'nce kabulü gerçekleştikten sonra beş sene müdetle işletilmesi keyfiyeti esas mukavele icaplarından olduğundan, 6 Ekim 1913'te müteahhit şirketle bir de 'işletme mukavelesi' akdedilmiştir⁽³⁸⁾. 'Sulama şebekesini işletme' imtiyazını elde eden Aana-dolu Demiryolu Şirketi bu şebekeyi, 15 Mayıs 1918'e kadar elinde bulundurmuş bu tarihten itibaren Osmanlı Hükümeti'ne devretmiştir⁽³⁹⁾.

SULAMA FAALİYETİNİN SONUÇLARI

Sulama çalışmalarının bir neticesi olarak yapılan ameliyatın bitirilmesinden Osmanlı Hükümeti ile Almanlar umduklarını bulabildiler miydi acaba? Bu sorunun cevabını bütün yönleri ve detaylarıyla verebilmek henüz zor görünmektedir. Yani bu mevzu, daha derin ve çeşitli perspektif içerisinde ele alınan araştırmalara ihtiyaç gösterebilir. Fakat yine de, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bu sorunun cevabını vermeye çalışalım.

Başta önceden tasarlanıp da gerçekleştirilemeyen şu noktayı ifade etmekte yarar vardır ki, bu da, Bozkır kazası bünyesinde önceden yapılması plânlanan ameliyatın bir kısmından vazgeçilmiş olmasıdır. Şöyle ki: Mukavele gereğince Karaviran gölü sahasında seksen bin dönümlük arazinin kurutularak sulanması ve muhtelif derecelerdeki kanalların yapılması gerekirken, birçok sebeplerden dolayı kurutulacak arazi, yirmi bin dönüme indirilmiş, ikinci ve üçüncü derecedeki kanalların yapımından da vazgeçilmiştir. Ancak vazgeçilenlerin yerine, Konya ovası köyleri ve Karaarslan civarı, Simi ovasının sulanması için kanal yapımına karar verilmiş, buna bağlı olarak iltisak kanalına altı kol tertip ve inşa kılınmıştır⁽⁴⁰⁾.

Bu ve benzeri değişikliklerin dışında ameliyatın gerçekleştirilmesiyle, Konya ovasında kıtlık tehlikesinin önüne geçilmiş, üretimin artması da

(37) Bk. DSİ, aynı eser, s. 82 - 85.

(38) Krş. Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1330, s. 217; DSİ, aynı eser, s. 134.

(39) Bk. DSİ, aynı eser, aynı yer.

(40) Bk. DSİ, aynı eser, s. 83.

sağlanmıştır. Karaviran gölü çevresindeki bataklıklar, açılan kanallar sayesinde kurutulmuş ve yöre insanı, bataklığın sebep olduğu ateşli hastalıklar (hummayı merzağı)dan kurtarılmıştır. Bunun yanında Balıklava boğazı cihetinde birçok arazi ekilebilir hale getirilmiştir.

Bozkır kazası bünyesinde, incelemiş olduğumuz dönem içerisinde, yalnız Karaviran gölü ve Balıklava boğazı cihetinde ameliyat olmamış, Çarşamba çayı yatağında da düzeltmeler yapılmıştır. Çarşamba çayı yatağındaki ameliyatın yapılmasının sebebi, Karaviran gölü ve Balıklava boğazında yapılan ameliyatın sebeplerinden pek farklı değildir. Çünkü, bu çay etrafında da bataklıklar bulunuyordu. Çay etrafındaki bataklıklar şüphesiz, su yatağını bozuk olmasından kaynaklanıyordu. Bu bataklıklar, Karaviran gölü ve Balıklava boğazı cihetindeki iskân yerlerinde olduğu gibi, Çarşamba çayı güzergâhındaki bazı iskân yerlerinin (ki, kaza merkezi olan

Siristad (سرساد) kasabası başta geliyordu, Fart köyü de aynı duruma sahip bulunuyordu) insanların sağlığını bozarak arazilerin de ekime elverişli bir halde bulunmasına engel oluyordu. Ama bu meselede, ahalinin gayreti ve hükümetin desteğiyle halledilmiş; bataklıklar kurutulmuş halk sağlığına kavuşturulmuş, çay etrafında söğüt ve kavak ağaçları yetiştirilerek Siristad kasabasının hava ve manzarası güzelleştirilmiştir⁽⁴¹⁾.

Almanların sulama faaliyetlerinden ümit ettiklerine, ne derece ulaşıldıkları meselesine gelince, Almanlar, 6 Ekim 1913'te Osmanlı Hükümeti'yle 'işletme mukavelesi'ni akdettikten bir müddet sonra Birinci Dünya Savaşı'na girmiş, Osmanlı Devleti'ni de savaşa sokmayı becerebilmişti. Her iki devlet de bu savaşta birçok cepheye savaşmak zorunda kalmış ancak savaş, Almanya ve müttefiklerinin kaybetmesi üzerine Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de itilaf devletleriyle Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış, bu tarihten beş buçuk ay evvel yani 15 Mayıs 1918'de, Anadolu Demiryolu Şirketi'nden 'sulama şebekesi'nin işletmesini devralmıştı. Bu durumda Almanlar, yaklaşık beş yıl "işletme imtiyazı"ni ellerinde bulundurmuş oluyorlardı. Fakat Almanlar, işletme mukavelesinin ardından Birinci Dünya Savaşı'na girmekle, "işletme imtiyazı"ndan rahatça yararlanabilme ortamını kaybediyorlardı. Buna rağmen, girişimlerinin semeresinden, tamamen de yoksun bulunuyorlardı. Almanların girişimleri sonucunda elde ettikleri semereleri şu şekilde ifade etmek mümkündür :

(41) Bk. Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, sene 1330, s. 355.

a) Konya vilâyeti bünyesinde ve diğer vilâyetlerde, hükümet nezdinde yapmış oldukları sulama ve diğer girişimleri sayesinde, Osmanlı aydını ve halk üzerinde tesir yapabilmiş, bu tesirlerine bağlı olarak Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemekte etkili olmuşlardır;

b) Bir kısım mallarını (tarım aletleri, makina v.b.), şirketleri aracılığıyla, adı geçen yörelerde pazarlayabilmiş⁽⁴²⁾ böylece, sanayi mamüllerinin satışından büyük kâr elde etmişlerdir;

c) "İşletme imtiyazı"nı ellerinde bulundurdıkları müddet içerisinde, üretimin artması dolayısıyla ithalat ve ihracat canlanmış, Deutsche Bank'a bağlı olan Anadolu Demiryolu Şirketi vasıtasıyla taşımacılıktan büyük kâr sağlanmış ve ticaretlerini de genişletmişlerdir⁽⁴³⁾.

SULAMA FAALİYETLERİNİN SONUÇLANDIRILMASININ ÖNEMİ

Görebildiğimiz kadarıyla, II. Mahmud devrinden başlayarak II. Abdülhamid'in saltanatının sonların hatta V. Mehmed devrine kadar, devletin dolayısıyla devlet adamlarının, çeşitli sebeplerden kaynaklanan kanal açma, kurutma, sulama işi üzerinde nasıl bir gayret ve çalışma içerisinde bulunduğunu, bu gayret ve çalışmaların nasıl sonuçlandığını yukarıda arzetmiştik. Bu gayret ve çalışmaların acaba değeri ne idi?

II. Abdülhamid devrine kadar yapılan gayret ve çalışmalar, kanal açma, kurutma ve sulama meslesinin çözüme kavuşturulması hususunda, bir dayanak bir tecrübe olmuştur. Meselenin çözümü için imkânlar araştırılmıştır.

Her ne kadar Osmanlı Devleti, malî kaynak ve ameliyatları yapacak vasıta ve elemanlarının zayıflığı yüzünden 'kanal açma' ve 'sulama şebekesini işletme' imtiyazını Almanlara vermek durumunda kalmışsa da, onun bu faaliyeti, sulama faaliyetlerinin başlamasına sebep olan problemler ve bu problemlerin ortadan kaldırılması halinde sağlanacak faydalar göz önünde bulundurulduğu takdirde, pek küçümsenecek cinste bir faali-

(42) Bu yıllardan kalma bazı malların özelliklerinden halk bahsederken, "Alman malı" diye vasıflandırmaları, Almanya'nın bu husustaki başarısını ortaya koymaktadır. Alman malı deyimi, çocukluk anılarımızda kalan seslerden biri idi.

(43) Bk. Rifat Önsoy, aynı eser, s. 56 - 57.

yet değildi. O devirde büyük bir meselenin (bataklıkların kurutulması, kıtlığın ortadan kaldırılması, verimli arazilerin ortaya çıkarılması, arazilerin sulanması gibi) çözümlenmesini sağlayan devletin bu faaliyeti, aynı zamanda gelecek kuşaklara da hitabedebilen bir mahiyet arz ediyordu. Yani bu faaliyet ileriye dönük bir çalışma idi. de. Ancak söz konusu devirde, üretimin nisbeten artmasına rağmen sulanabilen arazinin, gerektiği biçimde değerlendirilebilmesi, işlenebilmesi, savaşı bir ortamı da gerektiriyordu. Halbuki, ameliyatın gerçekleştirildiği ve sulama şebekesi'nin Osmanlı Devleti'ne intikal ettiği sıralarda, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi gündemde bulunuyor, bunların arkasından da millet var olma mücadelesi veriyordu. İşte Bozkır kazası ve Konya ovası insanını üretim faaliyeti açısından, bu ortamın dışında tutmak, akla ve mantığa pek uygun olmasa gerek. Bu ortam içerisinde Bozkır kazası ve Konya ovası insanı, arazi açısından, suyun bahsettiği imkânlardan gerektiği biçimde istifade edebilir mi idi?.. Buna rağmen söz konusu yöre insanları, savaşın getirdiği tedirginlikten milletle beraber azimle çıktuktan sonra, araziye istediği şekilde işletme imkânını elde edebilmişti. Ancak bu sonuca ulaşabilmek için başlangıçtan beri uzun bir zaman dilimi gerekmişti.

Bu gün, söz konusu devirde sulama çalışmalarının bir neticesi olarak yapılan ameliyatlar sayesinde elde edilen arazilerin çoğu, bahçe yapılmış durumda olup, verak Karaviran gölü civarında gerekse Balıklava boğazı çevresinde bulunan köylerin bir kısmı geçimini büyük ölçüde, sulama kanalının iki yanında ve Karaviran gölü çevresinde yaptıkları bahçelerden sağlamaktadır. Bu bahçelerde yetişen meyveler Konya, İstanbul, Ankara gibi şehirlerimize hatta dış ülkelere bile sevkedilebilmektedir.

Eğer Karaviran gölü çevresinde, Balıklava boğazı ve Çarşamba çayı kenarındaki bu ameliyatlar yapılmayıp sulama kanalı açılmasaydı, hem bugün bahçe veya tarıma elverişli olan bir kısım arazi bataklık olacak veya her yıl yağın yağmur ve sel sularının getirmiş olduğu taş, kum ve çakıl yığınları ile dolu olacak, buralarda üretim yapılmıyacaktı. Hem de Karaviran gölü, Balıklava boğazı ve Çarşamba çayı etrafındaki halk, bataklığın sebep olduğu hastalıklardan kurtulamıyacaktı. Bütün bunların yanında, Konya ovası halkını büyük ölçüde olumsuz yönde etkisi altına alan kıtlık, halkı muztarib kılmaya devam edecekti. Ayrıca ümit edilen birçok menfaatler de sağlanamıyacaktı.